

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**ATATÜRK DÖNEMİNDE
ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ HAYATI
(1923-1938)**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa SOLAK

Ankara- 2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**ATATÜRK DÖNEMİNDE
ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ HAYATI
(1923-1938)**

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Mustafa SOLAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara- 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİNDE
ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ HAYATI
(1923-1938)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Adı ve Soyadı	Tez Jürisi Üyeleri	İmzası
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Şükrü Kaya, Atatürk Türkiye'si'nin (1923-1938) yönetimi ve Cumhuriyetin ideolojik inşasında, siyasi ve idari hayatındaki etkileri ile önemli bir yere sahiptir. Uzun yıllar İçişleri Bakanlığı yaparak il ve yerel yönetimlerde birçok yeniliklere imza atmıştır. Atatürk Dönemi boyunca geliştirilen demokrasi, laiklik gibi fikirlerin oluşumunda ve Altı Ok'un hayata geçirilmesinde, Kaya'nın katkıları kayda değerdir.

Şükrü Kaya, şehir, belediye ve köylerin gelişimi için önemli kararları hayata geçirmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren önemli bir konu olan mübadele ve iskan meselesinin çözümünde, bir plan dahilinde hareket ederek nüfusun artırılması ve üretici kılınması için uğraşmıştır. Topraksız ve az topraklı köylüye toprak verilmesi için gerekli düzenlemeleri ortaya koymuştur. Feodal ilişkilerin yerini laik, çağdaş ilişkilerin almasına çabalamıştır. Toplumun çağdaş, özgür düşünen bireylerden oluşabilmesi için Şapka yasası, bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair yasa, efendi, bey, paşa gibi lakap ve ünvanların kullanılamayacağına dair kanun gibi hukuki yeniliklerin oluşturulmasında ve hayata geçirilmesinde önemli çabaları vardır.

Şükrü Kaya, toplumun Cumhuriyet ideolojisini benimsemesi açısından Halkevleri'nin yurt çapına yayılmasına katkı sunmuştur. Halkevleri aracılığıyla toplumun sanatta, edebiyatta, tarımda, eğitimde, sporda, kültürde, bilgi ve görgüsünü arttırmasında mücadele vermiştir. Kemalist yönetim anlayışının halka benimsetilmesinde yönetim alanında bakanlık yapmanın yanı sıra düşünsel katkıları da olmuştur. Kaya, Kemalizm'in içeriği konusunda, tarih, devrim, özgürlük, halkçılık, laiklik, devletçilik görüşleriyle öncü insanlar arasında yer almıştır. Bu tez çalışması, idari ve ideolojik yönlerinin yanı sıra, özellikle siyasi faaliyetleri ile Şükrü Kaya'nın Cumhuriyeti tarihindeki yerini irdelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Şükrü Kaya, Siyasal Hayat, Atatürk Dönemi, İçişleri Bakanı (Dahiliye Vekili), Devlet, Devrim

SUMMARY

Şükrü Kaya has an important role in the management of Atatürk's Turkey (1923-1938) and in the ideological formation of the Republic. He achieved many innovations in the cities and local administrations as the Minister of the Interior for years. Kaya's contributions are magnificent in terms of the formation of ideas such as democracy, secularism developed in the Period of Atatürk and of implementing Altı Ok (Six Arrows).

Şükrü Kaya effectuated important decisions for the improvement of cities, municipalities and villages. He struggled by acting according to a plan to increase the population and make it producer, in the solution of the commutation and housing issues which had been an important problem since the latest periods of the Otoman. He introduced the necessary regulations for the distribution of lands to the villagers who had either no land or less land. He struggled for the replacement of feudal relations with secular, modern ones. He also struggled in the formation and implementing of legal innovations such as Hat Law, the laws suggesting the prohibition of some guises and of nicknames such as gentleman, sir, pasha, for the society to be made up of modern, freely thinking individuals.

Şükrü Kaya contributed to the spread of Community Centres in terms of the society's adoption of the Republican ideology. He struggled through the Community Centres to improve the society's knowledge and good manners in arts, literature, agriculture, education, sports, culture. In making the society adopt the Kemalist administration approach, he had contributions both as a Minister in the administration field and in terms of his ideas. Kaya has been among the pioneers with his ideas about history, revolution, freedom, populism, secularism, state socialism on the content of Kemalism. This thesis study aims at examining Şükrü Kaya's place in the history of the Republic with especially his political activities besides his administrative and ideological aspects.

Key Words: Şükrü Kaya, Political Life, The Period of Atatürk, Minister of the Interior, State, Revolution

ÖNSÖZ

Bu tezimizde, Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin idari, kültürel yapısı hakkında Şükrü Kaya'nın görüşleri ve uygulamaları etrafında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Laikliğin geçirdiği aşamalar, feodalite ve toprak reformu arasındaki ilişkiler, tek parti yönetiminde modern devlet olma yolundaki çabalar ele alınacaktır. Cumhuriyet'in dayandığı ve karşısına aldığı toplumsal kesimlere yönelik uygulamalar da değerlendirilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası aşamasında, Şükrü Kaya'nın devrime bakışı ve katkıları önemlidir. Bu tez çalışmasında, Atatürk Dönemi boyunca geliştirilen bu özgün fikirlerin oluşumunda ve somut anlamda Altı Ok'un hayata geçirilmesinde, Şükrü Kaya'nın düşünceleri ve uygulamalarının nasıl bir görünüm aldığı incelenmiştir. Toprak reformu, feodal ilişkiler arasındaki bağlantılar sergilenmiştir. Çalışma boyunca, özellikle meclis konuşmalarının incelenmesine ağırlık verilmiştir. Ayrıca kitap, dergi ve arşiv belgeleri de araştırılmıştır.

Mevcut tez çerçevesinde, Şükrü Kaya'nın Atatürk Dönemi (1923-1938)'ndeki siyasal yaşamı üzerinde durularak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik-kültürel yapısı hakkında bilgi vermek ve dünyadaki değişimle beraber Türkiye'nin geçirdiği ekonomik, siyasi, kültürel atmosferi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Laikliğin geçirdiği aşamalar, feodal ilişkilerin tasfiyesi ve toprak reformu arasındaki etkileşim, devrimin yaygınlaşması gibi konular ele alınacaktır. Cumhuriyet'in dayandığı ya da muhalefetine yanıt vermeye çalıştığı muhtelif toplumsal kesimlere yönelik uygulamalar değerlendirilecektir.

Bugüne kadar Şükrü Kaya'nın siyasi yaşamına değinen kitap ya da tez gibi önemli bir çalışma yoktur. Kaya'nın eserleri, sözleri vs. değişik belgelerde bulunmakla beraber, bunlar biraraya getirilmemiştir. Bu tez çalışmasında Şükrü Kaya'ya, ağırlıklı olarak Cumhuriyet'in ideolojik-siyasi inşası üzerinde durulmak suretiyle yer verilmiştir.

İsmet İnönü, Recep Peker, Celal Bayar, Mahmut Esat Bozkurt gibi önemli Cumhuriyet kadrolarıyla ilgili birçok basılı eser ve tez çalışması vardır. Ancak on yıldan fazla İçişleri Bakanlığı yapmış, Atatürk'ün en yakınında bulunmuş, entellektüel birikimiyle çok sayıda yasanın hazırlanmasında payı olan, siyasi görüşleriyle Cumhuriyet'e katkıda bulunmuş Şükrü Kaya ile ilgili kapsamlı bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Atatürk Dönemi (birkaç yılı hariç) boyunca İçişleri Bakanlığı yapmış birini incelemek, dönemin iç siyasi olaylarını ve toplumsal sorunlarını daha iyi anlamak bakımından yararlı olacaktır.

Bu yüksek lisans tez çalışması üç bölüme ayrılmıştır:

Birinci Bölümde, Cumhuriyet'in ilk on yılında Şükrü Kaya'nın siyasi çalışmaları üzerinde durulmuştur. Şükrü Kaya'nın Lozan Görüşmelerindeki fikirleri, Dışişleri Bakanlığı dönemindeki faaliyetleri, Menemen Olayı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerine ilişkin uygulamaları ve Fethi Okyar'ın Şükrü Kaya hakkındaki gensorusu, bu bölümde yer almıştır.

İkinci Bölümde, 1923-1938 yılları arasında Şükrü Kaya'nın siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Osmanlı'dan beri önemli sorun olan mücadele ve iskan meselesinin Şükrü Kaya döneminde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Toprak Reformu meselesi ile de nelerin hedeflendiği açıklanmıştır. İllerin, belediyelerin ve köylerin yönetilmelerine ilişkin Şükrü Bey'in ne tür yenilikler getirdiğine de değinilerek Cumhuriyet'in yönetim uygulamalarından örnekler verilmeye çalışılmıştır. Doğu Anadolu'da Şeyh Sait Ayaklanması'nı izleyen gelişmeleri ele alarak feodal yapının Cumhuriyet dönemindeki etkilerine de değinilmiştir. Halkevleri ile Cumhuriyet'in topluma yönelik kültürel gayretleri ve hükümetlerdeki bakan olarak konumu ortaya konulmuştur.

Üçüncü Bölümde ise, Şükrü Kaya'nın devlet ve devrim hakkındaki görüşleri irdelenerek, halk yönetimi ile ilgili eğilimi aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Şükrü Kaya'nın tarih ve devlet anlayışı, devrimin sürekliliği, halkçılık ve demokrasi, laiklik ve toplumun özgürleşmesi ve devletçilik ile ilgili fikirleri incelenmiştir.

Bu çalışmanın ortaya konulmasında bana rehberlik eden ve yardımını esirgemeyen danışmanım TİTE Müdürü sayın Prof. Dr. Temuçin Faik

ERTAN'a, sayın Prof. Dr. Neşe ÖZDEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, çalışmamın tamamlanmasında katkıları olan ve tez çalışmamda beni sürekli destekleyen Olcay Soğuk'a, teyzem Zehra Güngör'e, dayım Veli Erdal'a, güleryüzü ile benden emeğini esirgemeyen TİTE çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Mustafa SOLAK

Ankara, 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK ON YILINDA ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ (1923-1933)

A.	Hayatı (1923'e Kadar)	4
B.	Lozan Görüşmeleri Temsilciliği	9
C.	Dışişleri Bakanlığı Dönemi	20
D.	İçişleri Bakanlığı Görevine Gelmesi ve Menemen Olayı	28
E.	Şükrü Kaya Hakkında Gensoru	32
	1. 1929 Ekonomik Krizi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması	32
	2. 1930 Belediye Seçimleri	37
	3. Şükrü Kaya Hakkında Meclis'te Gensoru Görüşmesi	40

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ (1933-1938)

A. İskan, Mübadele ve Nüfus Meselesi	52
1. Mübadele ve Nüfus Meselesi'nin Gelişimi	52
2. İskan Yasası ve Mübadele	73
B. İllerin ve Yerel İdarelerin Yönetimi	109
1. İllerin Yönetimi	109
2. Belediye ve Köylerin Yönetimi	122
3. Toprak Reformu	137
C. Şeyh Sait İsyanı'nı İzleyen Gelişmeler ve Şükrü Kaya'nın Raporu	150
1. Şeyh Sait İsyanı Sonrasında Bölgedeki Önlemler	150
2. Şükrü Kaya'nın Raporu ve Tunceli'nin Yönetimi	160
D. Halkevleri ve Kültürel Uygulamalar	184
E. Şükrü Kaya'nın Hükümetlerdeki Konumu	198

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET VE DEVRİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. Tarih ve Devlet Anlayışı	212
B. Devrimin Sürekliliği	217
C. Halkçılık ve Demokrasi	223
D. Laiklik ve Toplumun Özgürleşmesi	232
E. Devletçilik	248
SONUÇ	263
KAYNAKÇA	266

EKLER

Ek 1. Şükrü Kaya'nın Fotoğrafi	275
Ek 2. Şükrü Kaya'nın Atatürk ile Beraber	276
Ek 3. Şükrü Kaya'nın Atatürk ve Celal Bayar ile Fotoğrafi	277
Ek 4. Şükrü Kaya'nın Meclis'te Ziraat Bankası Hakkındaki Konuşması	278
Ek 5. Şükrü Kaya'nın Meclis'te Ziraat Bankası Hakkındaki Konuşması	279
Ek 6. Şükrü Kaya'nın İsmet İnönü'ye Kaçakçılıkla İlgili Telgrafi	280
Ek 7. Şükrü Kaya'nın Başbakanlık'a Gizli Tahsisat ile İlgili Yazısı (25.11.1929)	281
Ek 8. İsmet İnönü'nün İtalya-Habeş Meselesi ile ilgili Şükrü Kaya'ya Yazdığı Yazı	282
Ek 9. Şükrü Kaya'nın Halkevleri ile İlgili Yazısı (01.10.1932)	283
Ek 10. Şükrü Kaya'nın İsmet İnönü'ye Yolladığı Halkevleri ile İlgili Yazı	284
Ek 11. Şükrü Kaya'nın 1. Umum Müfettişliği Hakkındaki Yazısı	285

KISALTMALAR

A. g. e.	Adı geçen eser
A. g. m.	Adı geçen makale
AÜ	Ankara Üniversitesi
A.Ş.	Anonim Şirket
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz	bakınız
C	Cilt
CA	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	Çeviren
D	Dönem
Ed	Editör
Haz	Hazırlayan
S	Sayı
s	Sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TMMOB	Türkiye Mühendisler Mimarlar Odaları Birliği
Yay	Yayın

GİRİŞ

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Osmanlı döneminden devrolunan meseleler üzerinde, Cumhuriyet yöneticilerince hassasiyetle durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonundan itibaren girdiği savaşlarda şehirler, köyler yanmış, zarar görmüş ve nüfus azalmıştı. Nüfusun azalması, üretimi ve ekonomik verimliliği de etkilemişti. Belediyeler kendi kaderine terkedilmiş bir görünümdeydi ve çoğunda altyapı yok denecek bir durumdaydı. Belediyeler halkın ulaşım, yol, su, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarından sonra, Kurtuluş Savaşı'nda Misakı Milli ile sınırları belirlenen genç Türkiye'nin birçok yerleşim yeri yanmış veya tahrip olmuştu. Şükrü Kaya, belediye ve köylerin sorunlarının ivedilikle çözüme kavuşturulmasını, köy, belediye ve vilayet yasalarının çıkartılmasını sağlamış ve şehir hayatını modern bir tarzda ele almıştır.

Yeni Türk devletinin bayındırlık ve idari teşkilatını geliştirme çabalarının yanısıra, Şükrü Kaya'nın da iskan politikalarında ve mübadillerin durumuna dair girişimleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin giderek küçülmesi ile beraber Anadolu toprakları dışında oturan Türkler, çeşitli zorluklarla baş başa kalmıştı. Bu coğrafyadaki Türklerin Anadolu'ya göç etme istekleri Osmanlı'dan beri süregelen temel sorunlardan biri olmuştu. Lozan Barış Konferansı'nda mübadillerin durumu önemle tartışılmış ve Anadolu'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türklerin durumu Konferans'ta görüşülerek karar bağlanmaya çalışılmıştı. Bu Türklere ve Rumlara, bırakacakları topraklarının yerine göç ettikleri yerlerdeki Türk veya Rumların arazileri verilmek üzere anlaşma sağlanmıştı. Bunun dışında Bulgaristan, Makedonya gibi topraklardaki Türkler, Anadolu'ya gelmeyi istiyordu¹. Özellikle Cumhuriyet'in kurulması ile buradaki Türklerde bu istek artmıştı. Türkiye, yaşam, eğitim, bilim alanındaki gelişmeleri ve dünyadaki saygınlığı ile bu Türkler için bir cazibe merkezi haline gelmişti.

¹ Önder Duman, "Atatürk Dönemi Balkan Göçmenleri'nin İskan Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu*, C. 11, S. 43, Bahar 2009, s. 476-477

Bir başka deyişle, yurtdışındaki Türklerin Anadolu'daki iskanını, Cumhuriyet'in başlı başına üzerinde duracağı konulardan biri olmuştur. Yüz binlerce Türkün anayurda gelmesi ve bu kişilere geçimlerini sağlayacak olanakların temin edilmesi kolay bir iş değildi. Bundan dolayı Şükrü Kaya, yıllara yayılan iskan işi üzerinde önemle duracaktı.

Cumhuriyet'in kurulması ile beraber yeni rejimin nasıl bir yöntem ve politika izleyeceği önemli bir soru haline gelmiştir. Yeni devlet Osmanlı Devleti gibi emperyalizme bağımlı bir devlet olmayacaktı. Bağımsız, üretken ve kendine yeterli bir devletin nasıl yaratılacağı üzerinde önemle durulacaktı. Cumhuriyet, emperyalizme karşı verdiği savaşta padişahlığı ve ağalığı temsil eden dışa bağımlı feodal düzeni tasfiye ederek bağımsız ekonomiyi oluşturmaya çalışacaktı. Bunun yanında hukuk, ekonomi, toplumsal düzen, din alanında yapılması gerekenler vardı ve bu bir kadro işiydi.

Cumhuriyet'in ilanı saltanat ve halifelik özlemcilerine bir yanıt olmakla beraber, bu durum özlemlerin tümüyle ortadan kaldırıldığı anlamına gelmiyordu. Şeyhlik-müritlek ilişkileri, toplumdaki güçlü cemaat yapısı hala duruyordu. Ümmet toplumundan ulusa geçiş bir anda olabilecek bir şey değildi. Cumhuriyet'in kurulması uluslaşmayı pekiştirmek konusunda güçlü bir atılımdı; ama hala Ortaçağ feodal dönemin ilişkileri sürüyordu. Yeni kurumlar oluşturulmakla beraber zihniyette de devrim yapılması gerekiyordu. Bu noktada eski toplum yapısının ortadan kaldırılarak toplumun çağdaşlaşması, laikleşmesi, özgürleşmesi büyük önem taşımaktaydı.² Akla, bilime dayanan yeni toplumun yaratılması Cumhuriyet kadrolarının önünde duran önemli konulardan biriydi. Devrimlerin benimsetilmesi, toplumda değişime yönelik istek yaratılması, Kaya'nın da dahil olduğu Cumhuriyet kadrolarının dikkatle ele aldığı temel noktalardan olacaktı.

Siyasi olarak bağımsız olan Türkiye Cumhuriyeti ekonomide de bağımsızlığı hedefleyecekti. Bağımsız ve kendine yeterli bir ekonomi oluşturma

² Feodal dönemin din-kültür ilişkileri için bkz. Bedia Akarsu, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, 3. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 84-87

sürecinde Kaya, Türkiye’de serbest liberal sistemin yıkım olduğunu ve Osmanlı’yı çökerttiğini görmüştür. Bu sorun, Cumhuriyet yöneticilerince birtakım denemelerden sonra ekonomiyi denetime alarak halkçı bir anlayış uygulanarak çözülecekti.

Laiklik ilkesinin anayasaya girmesinde de Şükrü Kaya’nın önemli payı vardı.³ Lozan Konferansına katılarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına katkı sağlaması, şapka, bazı kisvelerin giyilemeyeceği, efendi, bey, paşa gibi ünvanların kaldırılması, köylüye toprak dağıtılması ile ilgili yasalar aracılığıyla toplumsal düzenin laik ve çağdaş bir yapı haline gelmesindeki çabaları, bu çalışmanın yapılmasını teşvik eden etkenler arasındadır.

Doğu Anadolu’da Şeyh Sait Ayaklanması’nı⁴ izleyen gelişmeler takip edildiğinde feodal yapının Cumhuriyet Dönemi’ndeki etkilerinin devam ettiği görülmüştür. Şükrü Kaya, çağdaş bir ulus devletinin yaratılmasının önünde sorun olan feodal ilişkilerin tasfiye edilmesi için toprak ağalığı ile mücadele etmiştir.

³ Atatürk ve Kemalist kadronun laiklik ve İslamiyet’e bakışı için bkz. Alpaslan Işıklı, **Sosyalizm, Kemalizm ve Din**, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 198-216

⁴ İsyanın niteliği ve gelişimi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri (1924- 1930)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009 s. 116-121; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 5. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 72-77; İsmet İnönü, **Hatıralar**, (yay. haz: Sebahattin Selek), 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 461-466; Kazım Doğan Dirik, **Vali Paşa Kazım Dirik**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008, s. 164-172; Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 252-259; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, (çev: Necdet Sander), 23. Basım, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 465-471; Ahmet Süreyya Örgüven, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 45-49; Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, 3. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 613-617

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK ON YILINDA ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ (1923-1933)

A. Hayatı (1923'e Kadar)

Cumhuriyet tarihinin önemli siyasi simaları arasında yer alan Şükrü Kaya, siyasete atılmadan önce uzun süren bir öğrenim süreci yaşamıştır.⁵ 9 Mart 1883'te⁶ İstanköy'de dünyaya gelen Şükrü Kaya ilk ve ortaöğrenimini İstanköy İlkokulu ve Midilli İdadisi'ni bitirdikten sonra, öğrenimine Galatasaray Sultanisi'nde (lisesi) devam etmiştir. İstanbul⁷ ve Paris Hukuk Mektebi'ni⁸ bitirmiştir. Özgürlükçü kişiliği, kendisini burada arkadaşları arasında lider konumuna getirmiş ve Sultan II. Abdülhamit'in istibdadına ve hafiyelerine karşı mücadele etmiştir.

1908'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra yeni hükümet, birçok genci yetiştirmek üzere Avrupa'ya göndermeye karar verdiğinde, bunların arasında Şükrü Kaya da vardı. 1908 yılında Hukuk Mektebi'ni bitirince 1908'de Paris'e giderek Paris'e Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur.

Türkiye'ye dönünce Dışişleri Bakanlığı Ticaret İşleri Şubesi 4. sınıf katibi olarak devlet hizmetine başlamıştır. Edirne'de kısa bir süre sulh hakimi olarak görev yaptıktan sonra Balkan Savaşı sonrasında Bulgarlarla oluşturulan Mübadele Komisyonu'nda görev almıştır.

Şükrü Kaya, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin dikkatini çekmiştir. 1913-1918 yıllarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi'nin İçişleri Bakanı Talat Paşa, kendisini Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) almıştır ve

⁵ Şükrü Kaya'nın babası Müftüzade Ahmet Rüştü Bey, annesi İstanköylü Bisan Hanım'dır. Babasının dedeleri İstanköy'e Elmalı'dan gelmiştir.

⁶ **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Ansiklopedisi**, C. 2, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 2005, s. 503

⁷ **Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, 7. C., Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 102

⁸ **Türk Ansiklopedisi**, C. 21, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1974, s. 414; **Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 13, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 95

Şükrü Bey, bir müddet mülkiye müfettişliği yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında, Muhacirin Müdürü Umumisi (Göçmenler Genel Müdürü) görevinde bulunmuştur. Bu hizmetinde büyük başarı gösteren Kaya, mülkiye müfettişi olarak Anadolu'da ve Irak'ta görev yapmıştır⁹. Daha sonra görevinden ayrılarak İzmir'e gitmiştir. Buca Sultanisi'nde bir süre öğretmenlik yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)'nden sonra, İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Osmaniye Cemiyeti'ne girerek dış ilişkiler bölümünde çalışmıştır. 1919 Şubat'ında tutuklanarak İstanbul Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir. İstanbul'un İtilaf devletlerince işgalinden sonra İttihatçı olması nedeniyle 2 Haziran 1919'da Malta Adası'na sürülmüştür.¹⁰ İngiliz Amiral Webb, General Milne'ye iletmek üzere içinde Şükrü Kaya'nın da bulunduğu 49 kişilik bir liste iletmıştır. Kaya, Malta'ya gönderilmek üzere hazırlanan bu ilk listede değil Amiral Carltop'un “ikinci sınıf”¹¹ sürgünler olarak adlandırıldığı ikinci listedeki kişiler ile Malta'ya sürülmüştür. Orada bulunduğu sürede de boş durmamış ve İngilizce basılı *Şişko* adlı eseri tercüme etmiştir.

1921 yılında¹² Malta Adası'ndan kaçmış, bir süre İtalya ve Almanya'da kaldıktan sonra Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele'ye katılmıştır. Birinci Lozan Konferansı'na (Kasım 1922-Şubat 1923) giden heyette danışman olarak çalışmıştır. Konferansta Ahali Mübadelesi, Azınlıklar, Arkeolojik Eserler, Mübarek Emanetler, Hilafet Hukuku gibi konularda görüşmelere katılmıştır.

Şükrü Bey, 1922 yılında yapılan seçimler sonucunda İzmir Belediye Meclisi'ne seçilmiştir. Belediye Meclisi üyeleri aralarında yaptıkları gizli oylama sonucunda Şükrü Kaya'yı belediye başkanı seçmiştir. Şükrü Kaya o sırada Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinde müşavirdi¹³. Bu sebeple kendisine Bekir Behlül'ün vekalet etmesi kararlaştırılmıştır. Şükrü Kaya

⁹ Hakkı Uyar, “Şükrü Kaya”, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce**, C.2 Kemalizm, 6. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 80

¹⁰ Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 137

¹¹ A.g.e, s. 136

¹² **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. 13, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1989, s. 6538

¹³ Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 174

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından yararlanarak, imarat konusundaki belediye faaliyetlerini yakından görmek üzere Fransa'nın düşman tahribatına uğramış şehirlerinde incelemeler yapmıştır.

Şükrü Kaya, İzmir Belediyesi'ni devraldığında İzmir'in durumu iç açıcı değildi. Düşman işgalinden kurtulan İzmir harap olmuş, nüfusu azalmıştı. Nüfustaki azalma belediye gelirlerine de yansıyor ve gelirlerde büyük bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştu. Kurtuluş'tan birkaç gün sonra 13 Eylül 1922'de büyük bir yangın meydana gelmiş ve şehrin büyük bir bölümüne zarar vermişti¹⁴. Bu yangın sağlık sorunlarını beraberinde getirmenin yanı sıra asayişsizliğin de kaynağı haline gelmişti. Belediye'nin bir diğer sorunu kendi başına hareket eden esnafı denetim altına almaktı.

Şükrü Kaya, karşı karşıya kaldığı bu sorunlar karşısında öncelikle yangın yerlerinin imarı, yukarı mahallelerin su sorunu, aydınlatma işlerine önem vermiştir. Fakat istenilen gelişmeyi sağlayamıyordu. Şükrü Kaya, bu durumun nedenini Belediye bütçesinin yetersizliğine bağlıyor ve çözümü İzmir'e "*Türkiye'yi alakadar eder*" bir anlayışla bakılmasında görüyordu. İzmir "*ancak devlet gözüyle görüldüğü ve devletçilik nokta-i nazarından düşünüldüğü zaman devletçe hallonulabilir*" di¹⁵.

Kaya, yanan yerlerin plan, proje işini Avrupaca tanınmış Şevki Paşa'ya vermişti. Şevki Paşa'nın çalışmaları bittiğinde, belediye kadastro haritasını ihaleye koyacaktı. Kadastronun yangın yerlerinden başlanması düşünülmüştü.

Şükrü Kaya, yangın yerleri dışında öncelikle lağım işine el atmıştı. Sel tehlikesine karşı, yağmur sularının indiği yerlere kum depoları yapılmasını sağlamış, sokak ve kaldırımların onarımını gerçekleştirmişti. Bunlarla beraber belediyenin mezbaha, et, sebze ve balık pazarı inşa etmesi de kararlaştırılmıştır. Kaya, Belediye teşkilatında da değişikliğe gidilmesini savunmuş ve İzmir'in altı daireye ayrılmasını, her dairenin kendi bölgesinden sorumlu olmasını planlamıştır. Kaya, her bölgede bir dispanser açılarak halkın

¹⁴ A.g.e., s. 173

¹⁵ A.g.e., s. 246

parasız bakılması, aydınlatma için şehrin çeşitli yerlerine fenerlerin dikilmesi, sokakların temizliği, esnafın daha sıkı denetim altına alınması, hayatın ucuzlatılması işlerini belediyenin görevleri arasında saymıştır. Kaya, bu görevlerin parasızlık nedeniyle tam olarak yerine getirilemediğini belirterek Belediyelerin koşullarının düzeltilmesini savunmuştur. Belediyelerle ilgili düzenlemeler daha sonra kendisinin İçişleri Bakanı olduğu dönemde hız kazanacaktı. Kaya, para temin etmek amacıyla o ana kadar tatbik edilemeyen gelir kaynaklarını devreye sokarak belediyenin 1923 bütçesini mütevazî ve gerçekçi bir şekilde hazırlamıştır. Kaya, öngörülen gelirlerin (409.420 lira) % 96,57'sini (395.394,91 TL) tahsil ederek bunu kanıtlamıştır¹⁶.

Şükrü Kaya, İzmir'in imarı konusunda üç önemli sorunu çözmek durumundaydı. Birincisi, İzmir'in yanmamış kısımlarının imarıydı. Bu sorun belediyenin mevcut fenni olanaklarıyla çözümlenmeye çalışılıyordu. İkincisi, yanan yerlerin imarı ve sonuncusu da şehrin kanalizasyon sonullarının çözümüydü¹⁷. Kaya, bu sorunların çözümü için 1 Nisan 1923'te İzmir mühendislerini toplayarak İzmir'in imarı için yapılması gereken planları tartışmıştır. Kaya, İzmir'in imarı için yabancı ortaklıkların da devreye girmesini sağlamıştır. Bunlardan biri Paris'te Fransız, Belçika ve Türk sermayedarların girişimi ile kurulan "İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tedkik Şirketi" olmuştur.

1922-23 yıllarında İzmir Belediye Başkanlığı yapan Şükrü Kaya, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk İzmir Belediye Başkanı olmuştur. Kaya, işgal yıllarında enkaza dönen İzmir şehrini yaşanabilir hale getirmeye çalışmıştır. 1923'te İzmir'de ilk işçi derneğinin kurulması için gerekli girişimi başlatmış ve işçi derneği 1924 yılında kurulmuştur¹⁸. Kaya, 16 Temmuz 1923'te milletvekili seçilmiş ve Belediye Başkanlığını milletvekilliği ile birlikte yürüyemeyeceğini açıklayarak Belediye Başkanlığı'ndan istifa etmiştir¹⁹. Şükrü Kaya, II., III., IV. ve V. dönem Muğla milletvekili seçilerek TBMM'de görev almıştır.

¹⁶ A.g.e., s. 230-231

¹⁷ A.g.e., s. 248-249

¹⁸ A.g.e., s. 36

¹⁹ A.g.e., s. 175

1924 yılında İsmet Paşa Hükümeti'nde 30 Ağustos 1924- 22 Kasım 1924 tarihleri arasında Tarım Bakanlığı yapmıştır.²⁰ Başbakan İsmet Bey'in istifasından sonra kurulan Fethi Okyar Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir (22 Kasım 1924- 3 Mart 1925). Hükümetin istifasıyla bu görevden ayrılmıştır.²¹ 3. Seçim döneminde 5 Ekim 1927'de tekrar milletvekili seçilmiştir. 4. İsmet İnönü Hükümeti'nde İçişleri Bakanlığı'nda bulunmuştur (1 Kasım 1927-25 Eylül 1930). Bundan sonra, Atatürk'ün ölümüne kadar kurulan bütün hükümetlerde İçişleri Bakanlığı görevini sürdürmüştür (1927-1938).

18 Haziran 1936 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği'ne de getirilmiştir²². Şükrü Kaya'nın İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasını önlemeye yönelik çabası²³ İnönü tarafından biliniyordu. 11 Kasım'da Cumhurbaşkanı seçilen İnönü aynı gün Celal Bayar'a hükümet kurma görevini verirken Bayar'dan Şükrü Kaya'nın hükümette yer almamasını istemiştir²⁴. Hükümette görev alamayan Kaya, 26 Mart 1939 milletvekilliği seçimlerinde de aday gösterilmeyerek siyaseten tasfiye edilmiştir..

Siyasetin yanısıra yazarlık yapan Şükrü Kaya Batı kültürüyle yetişmiş Kemalist kadrolardan biriydi²⁵. Daniel Defoe'dan "*Robinson Crusoe (1923)*", Henri Berau'dan "*Şişko (1924)*", Charles Rist ve Charles Gide'den "*Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi (1927)*", Bukley'den "*Eski Yunan Masalları*" ve Albert Mathiez'den "*Fransız İhtilali 1950*" adlı eserleri Türkçeye çevirmiştir. Şükrü Kaya'nın yaşamı, 10 Ocak 1959 yılında İstanbul'da son bulmuştur.

²⁰ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 25

²¹ **A.g.e.**, s. 92; Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 209

²² Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Hayatı'nda Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 114

²³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 21-23;

²⁴ Cemal Kutay, **Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 163-164; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Anadolu ve Rumeli Müdafaaı Hukuk Yayınları, 7. Basım, Konya, 2009, s. 38

²⁵ Irmak, Sadi, **Atatürk'ün Çevresi Milli Mücadele ve Devrimler Kadrosu**, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981, s. 78

Şükrü Kaya, İçişleri Bakanlığı'nı yepyeni bir anlayışla düzenlemiştir. Mahalli idarelere yeniliklerin tanıtılmasında, polis ve jandarma teşkilatına denk gelen iç asayişle ilgili düzenlemelerde katkıları bulunmuştur. Türkiye'de belediyelerin gelişmesini sağlamak hususunda büyük önemi olan "Belediyeler Bankası", O'nun da girişimleriyle hayata geçirilmiştir.

B. Lozan Konferansı Temsilciliği

Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Şükrü Kaya, Kasım 1922-Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı'na üye olarak katılmıştır.²⁶ Yabancı Vakıf Mallarının Nasıl Değerlendirileceği, Batı Trakya'da Oturanların Durumu, Filistin Yahudilerinin Geleceği, Tarihi Eserler ve Kutsal Emanetler gibi konularda görüşmelere katılarak fikirlerini belirtmiştir.

Şükrü Kaya, Lozan Konferansı'nda vakıfların ve çeşitli gruplara ait olan malların ilerde sorun yaratacağını savunmuştur. Zorunlu mübadele²⁷ uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bölgelerde yerleşmiş toplulukların (cemaatlerin) din ya da hayır kurumlarına ait malların da tasfiye edileceğini ileri sürmüştür. Topluluklara ait olup da tasfiye edilmeyen ve başkasına geçirilmesi mümkün olmayan malların, ileride sahihsiz mal sayılmasından çekinmiştir. Bununla birlikte, müslüman uyrukların haklarını kısıtlayan ve özellikle bunların mallarını satmalarını ya da kiraya vermelerini yasaklayan Yunan kanunlarının tartışmaya açılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Kamulaştırma konusunda yasanın, Yunan Hükümeti'ne, dilediği gibi davranma yetkisini tanımış olduğunu ve Yunan Hükümeti'nin, yasayı neredeyse yalnız müslümanlara uyguladığını belirtilmiştir. Kaya, Yunan Temsilcisi M. Caclamanos'un müslümanlara yönelik farklı uygulama olursa zararlarının

²⁶ Ali Naci Karacan, **Lozan**, (haz: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 45

²⁷ Mübadele ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 15-22; Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 132-133

giderileceğine ilişkin taahhüdünü ikna edici bulmamıştır. “*Kamulaştırma, müsadere, zorunlu satış ya da başka biçimde, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkının herhangi bir yoldan kısıtlayıcı hüküm konulamayacağı*”²⁸ üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Şükrü Kaya, malların tasfiyesi ile ilgili olarak, başka bir denetim yolu bulunmazsa, tasfiye edilecek malların değerini Karma Komisyon’un saptamasını teklif etmiştir. Kaya’nın teklifi kabul edilmiştir.

Şükrü Kaya, müttefikler ön tasarısının 12. maddesinde öngörüldüğü biçimde yapılacak bir tasfiyenin büyük güçlüklerle karşılaşacağını savunmuştur. Kendisi, Komisyon’un nasıl davranacağını açıkça belirtmesi gerektiğini düşünmüştür. Dağınık konumlardaki çiftliklerin, köylerin, kasabaların ve büyük kentlerin kategorilere ayrılması, bunlardan her biri için sırayla değerlendirmeler yapılmasını önermiştir. O’na göre köylüler, göç ettikleri ülkeye varınca, ellerinde para olduğu için, şüphesiz kentlerde oturmak isteyeceklerdi. Alt komisyon gerekli tedbirleri almayacak olursa, hiç kimsenin istemeyeceği toprak, değerini yitirecekti. Kaya çözüm önerisi olarak, işlemlerin kategorilere ayrılmasının, önce köy halkıyla, köylere bağlı çiftliklerde oturanların mübadelesinden başlayarak, sıra ile küçük kasabalardaki taşınmaz malların, sonra büyük kentlerdeki küçük emlakın mübadele edilmesini istemiştir. Sonra da, her zaman daha kolaylıkla korunacak ve çıkarlarını sonuna kadar ötekilerden çok daha kolayca savunabilecek durumda bulunan büyük toprakların mübadele edilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu işlemler yapıldıkça, zarar gideriminde de bulunulmalıydı. Böylece, ekonomik karışıklığa yol açılmamış olacak ve her ülke, bir göç politikası izleyebilecekti. Zarar gideriminde bulunma aynı (mal) olarak yapılacak ve her iki devletin bütçesinde mübadele işlemleri için çok ağır ödenekler öngörülmesi gerekmeyecekti. Komisyon’un değerlendirmede izleyeceği sırayı şu şekilde belirtmiştir:

- 1) Küçük kasabalar,
- 2) Büyük kentlerdeki küçük emlak,
- 3) 10.000 dönümü aşan çiftlikler,

²⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları 2. Takım**, C. I, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.326

4) Büyük kentlerdeki büyük emlak.

Şükrü Kaya malların dağıtımı ile ilgili olarak şu tatbiki açıklamayı yapmıştır:

"Her iki ülkedeki malların değeri Karma Komisyonca saptandıktan sonra, her iki hükümet, mübadele edilen malların değeri denk düştüğü sürece, bunları, göçmenlere komisyonlarca verilmiş belgelere göre dağıtmak için komisyonun aracılığı ile kullanabileceklerdir.

*"Söz konusu iki ülkeden birinde bulunan ve bir önceki paragraf uyarınca zarar-giderim işlemi yapıldıktan sonra öteki ülkede karşılıksız kalan malların değer tutarı, Komisyonun aracılığıyla, hak sahiplerine dağıtılmak üzere öteki hükümete ödenecektir."*²⁹

Şükrü Kaya, takas işlemi bir kez yapıldıktan sonra, iki hükümetten birinin borçlu kalacağı tutar için hükümetlerin, Karma Komisyon'a verecekleri güvenceleri (garantileri) ve rehinleri öngörmek gerekeceğini belirtmiştir.

Şükrü Bey, karşılık olarak verilecek malın teslimi yalnız ilgili devlete düşen bir sorun olduğunu düşünerek, bu konuda Komisyon'un yabancı üyelerinin oy sahibi olmalarının mantığa aykırı olacağını söylemişti. Böylece fazla sayıda devletin söz sahibi olmalarını ve işe karışmalarını engellemek istemiştir. Kaya'ya göre, konu itina ile incelenmeliydi; halkların çıkarı, bu sorunun yüzeysel kalacak bir incelemeyle çözümlenmemesini zorunlu kılmaktaydı. Birtakım emlakın, özellikle tarımsal emlakın geliri % 20'yi aşmış bulunmaktaydı. Buna karşılık, başka emlakın geliri % 7'den düşüktü. Kentlerdeki yapılar bu durumdaydı. Bunlar, % 4'ü bulmayan bir gelir getirmişlerdi.

Bu tartışma sürecinde, Türkiye'den ve Yunanistan'dan herhangi bir nedenle uzaklaşıp taşınmazın gelirinden mahrum kalan bireyin mahrumiyetinin giderilmesi konusunda çeşitli öneriler ortaya atılmıştır. Bunun için Lozan Komisyonu üyeleri bir yüzde oranının saptanmasını önemli görmüştür. Bu yüzden şöyle denmekteydi:

²⁹ A.g.e., s.331

*"Mal sahiplerine, yoksun bırakıldıkları malların alınmış gelirleri geri verilecektir; iki hükümetten her biri hiçbir gelir toplamamış ise, Karma Komisyonun, söz konusu mal sahiplerine, mallarının geliri olarak, bu mallardan yoksun bırakıldıkları tarihten başlatılmak üzere saptanacak değerlerinin % 7'si tutarında yıllık bir gelir tanınması gerekecektir. Bu gelir, belirtilen bu tarihten başlayarak mal sahiplerinin hesabına yazılacaktır."*³⁰

Batı Trakya'da oturanların durumu da görüşmelerde ele alınmıştır. Yunanlı diplomatlar, Struma Vadisi'ndeki tütünle uğraşan Türklerin Karadeniz bölgesindeki Rumlarla takas edilmesini istemişlerdir. Buna karşılık Şükrü Kaya ve Türk heyeti buna şiddetle karşı çıkmıştır.

Gündem maddelerinden biri de, takas sonucu devletlerin alacak ve verecekleri idi. Karma Komisyonca tasfiye edilmiş bütün taşınmaz malları kapsayacak bir güvence fonu kurulmasına ilişkin Şükrü Kaya, güvence fonun şu ilkeleri kapsamasının gerekli olduğunu belirtmiştir:

- 1) Güvence, aynı nitelikte olacaktı.
- 2) Amortisman faizleri öngörülecekti.

Komisyon üyeleri, takas işleminden sonra, borçlu kalan hükümet, borcunu hemen para ile ödeyebilecek durumda bulunmuyorsa komisyon, hükümete, amortisman oranlarını ve gecikme faizlerini saptayacak süre tanıyabilecekti. Fakat, bu durumda borçlu hükümet, Karma Komisyonca tasfiye edilmiş bütün taşınmaz malları kapsamak üzere, bir güvence fonundan oluşan aynı nitelikte rehinler sağlamak zorundaydı. Bu konuda anlaşmaya varılamazsa, bu rehinlerin saptanmasının Milletler Cemiyeti'ne bırakılması istenmiştir. Şükrü Kaya ise; göçmenlere verilecek bonoların sürekli nitelikte senetler değil, fakat mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde ödenmeleri gereken nitelikte senetler olması kanısındaydı.³¹

2 Ocak 1923 günü yapılan toplantıda Şükrü Bey, aynı güvenceler sorununa ilişkin olarak, Özel Komite'de maliye uzmanlarıyla yapılan görüşmelerin iki noktasının askıda kalmış olduğunu düşünmüştür. 14. maddenin

³⁰ Meray, a.g.e., 340

³¹ Meray, a.g.e., 354

ilgili kısmına eklenmesini istediği ifadeler vardı. 14. maddenin ilgili kısmı ise şöyle idi:

“Komisyon ilgili mal sahibine elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verecektir.

Bu bildiri belgeleri esas alınarak, borçlu kalınan para tutarları tasfiyenin yapılacağı ülke hükümetinin, göçmenin mensup olduğu hükümete karşı bir borcu olacaktı. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerinde ve aynı nitelikte mal alması gerekecektir.”³²

Şükrü Kaya, 14. maddenin okunduğu biçimiyle, Türk Temsilci Heyeti’nce kabul edildiğini söylemiştir. Fakat, bu metne iki eklemeye bulunmak istemiştir. Birincisi, borçlu hükümetin, geri kalan borcun % 20’sini göçmenlere para olarak ödenmesiydi. Bu istek, “göçmenlerden kimine yalnız para, kimine de yalnız bono verilmesi pek olacak şey” görülmeyerek doğru bulunmamıştı. Görüşmeler sonucunda “ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun süreler gerektirirse, borçlu hükümet, borçlu olduğu paranın % 20’sine kadar peşin olarak ödeyecek ve geri kalan borç için borçlanma bonoları çıkartacaktır” hükmü üzerinde Şükrü Kaya ikna olmuştur.

Şükrü Bey, askıda kalmış bulunan ikinci noktayı da açıklamıştır. Takas bir kez yapıldıktan sonra, mal sahipleri, mallarını satmakta serbest olmalıydı. Gerçekten, takas yapılmış olduktan sonra, devletler, göçmenler için mal satın almaya ihtiyaç duymayacaklardı. Kaya’ya göre, mal sahiplerini, mallarını hükümet aracılığıyla tasfiye ettirmek zorunda bırakmayıp, kendilerinin satabilmelerine izin vermek, devletlerin işine yarayacaktı. Kaya için, söz konusu olan, elden geldiği ölçüde, mülkiyet hakkına saygı göstermekti.

Türkiye'deki Rumlara ait vakıf mallarına benzer tesislerden söz eden 10. maddenin anlamına ilişkin olarak açıklamalarda bulunulması da gündeme gelecekti. Kaya, özel kişilerin taşınmazları için kullanılan "benzer" kelimesinin, vakıflara ait bütün malları kapsamaması gerektiği fikrini taşımıştır. Ona göre,

³² A.g.e., s. 356

Rumların Türkiye'deki dinsel nitelikteki bütün tesislerinin, müslüman vakıflarıyla aynı kanuna bağlı oldukları gözden uzak tutulmamalıydı. Kaya, maddede gerçekten, Rum kiliselerinin ve manastırlarının sahibi bulunabilecekleri bütün taşınmaz mallar söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. Üstelik, bu malların tasfiyesinden elde edilen paranın mübadele fonlarına katılmayacağı, doğrudan malın sahibi olan din kurumuna verileceğini de açıklamıştır.

Şükrü Kaya, taşınmazların zorla ilhakı konusunda herkese uygulanacak bir zorunluluğu önde tuttuğunu belirtmiştir. Çünkü kimi topluluklar kendi gerçek çıkarlarının ne olduğu konusunda yanılabilirlerdi. Devlet de, mülk sahibi olmadığı için onları zorlayamazdı. Mallarını ellerinde tutmakla toplulukların karşılaşılabilecekleri büyük tehlikenin, bu malları ileride satmak zorunda kalabileceklerini belirten Kaya'ya göre malı satan kişilerin satıştan kazançlı çıkamayacaklarını iddia etmiştir. Şükrü Kaya, mallarını çok geç alabileceklerini ve bulabilecekleri yollardan tasfiye etme zorunda kalacaklarından belki de hiçbir alıcı bulamayacaklarını savunmuştur.³³

Uyrukluk konusu ve özellikle de Osmanlı Devleti parçalandıktan sonra bölünen aile yapıları ve sülalelerin birleşme isteği komisyonunda sıkça tartışılan konular arasında idi. *“Türkiye'den ayrılan ülkelerde yerleşmiş (etablis) Türk uyrukları, bu ülke hangi devlete bırakılmışsa, o devletin uyruğu olacaklardır”*³⁴ hükmü Şükrü Kaya'yı tedirgin etmiştir. Kaya, Hicaz'da, Türk hacıların, orada "yerleşmeyi" düşünmeksizin, çoğu zaman, dört yıl oturabildiklerini dolayısı ile "yerleşmiş" terimi metinde kaldıkça, bunların durumunun bir yorumlama yanlısına yol açabileceğinden çekinmiştir. Kaya, bu konu üzerinde durarak Hicaz'daki ve bu konumda olan Türklerin yabancı devlet uyrukluğuna geçirilememesi konusunda güvence almıştır. Kaya, “yerleşmiş” kelimesinin “ikamet sahibi olma” ifadesinden daha açık bir durumu yani fiili bir durumu içerdiğini düşünüyordu.

Şükrü Kaya *"ayrılan ülkede oturanların çoğunluğundan soy (ırk) bakımından ayrı olan ve kendi soylarının çoğunlukta olduğu bir ülkeyi seçmek*

³³ Meray, a.g.e., s. 364

³⁴ A.g.e., s. 188

isteyeceklere, böyle bir seçme hakkı tanınacaktır" ilkesinin seçme hakkına zarar vermesinden kaygılanmıştır. Kaya bu hususta, kendince, metinde bu noktayı açıklığa kavuşturacak bir değişiklik teklif etmiştir: "*Ayrılan ülkede oturanların çoğunluğu ile soy bakımından ayrı olan kimseler, kendi soylarının çoğunlukta olduğu bir ülkeyi seçebilirler.*"³⁵

Alt komisyon bu değişikliği oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu değişiklik parçalanmış bireylerin birleşme arzusuna hizmet etmekteydi.

Uyruklu meselesi Lozan'da en çok tartışılan konular arasındaydı.³⁶ Özellikle uyruk değiştiren kişilerin ülke içerisindeki durumları, sınırdışı edilecekleri gibi hususlar uzunca tartışılmıştı. Şükrü Bey kapitülasyonlara bağlı olarak imtiyaz tanınanların ve uyruk değiştirenlerin ülkeyi terk etmelerini istemiştir. Türk Hükümeti'nin, ayrılmış ülkelerde oturan kimselerden seçme hakkını kullanmamış olanların Türkiye'ye girişine izin verip vermemek hakkını saklı tutabileceğini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerin yerli (asıl) halkından olup da eski Osmanlı imparatorluğu'nun sınırları dışında yerleşmiş bulunanların uyrukluğunu sorunu önemli tartışma konularından biri olmuştur. Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan kişilerin seçme hakkı ile mi yoksa seçme hakkı olmaksızın mı Türk uyrukluğundan çıktığı üzerinde durulmuştur. Kaya, "*seçme hakkı kullanılmamışsa bu kimselerin Türk uyrukluğunu yitireceği*" görüşüne karşı çıkmıştır. Osmanlı'nın son döneminde bağlı bulunan devlet vatandaşlarının hali hazırda Türk vatandaşı olduklarını vurgulamıştır. Kaya için, yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı uyukları, Suriyeli ya da Iraklı (*mesopotamiens*) değil, fakat Türk uyruğu idiler. Bunlar, seçme haklarını kullanırlarsa, bunu, yabancı uyrukluktan yana kullanmaları gerekirdi. Osmanlı'dan ayrılan ülkelerin yerli halkından yabancı ülkelerde oturmakta bulunan eski Türk uyuklarının, ilke olarak Türk kalacaklarını, bunların yerli halkından oldukları ülkenin uyrukluğunu ancak seçme haklarını kullanarak edinebileceklerini söylemiştir.

³⁵ A.g.e, s. 189

³⁶ İnönü, a.g.e., s. 354-357

Şükrü Kaya, bu görüşü savunurken Komisyon, işi karmaşıklaştıran şu hükmün kabulünü istemiştir:

“Türkiye'den ayrılan ülkelerde yetkilerini kullanan hükümetlerle, 18 yaşını aşkın Türk uyruklarının yerleşmiş buldukları ülkelerin hükümetleri arasında yapılması gerekli görülebilecek anlaşmalar saklı kalmak üzere Türkiye'den ayrılan bir ülkenin halkından olup da, 18 yaşını aşmış ve işbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş ve daha önce bir yabancı uyrukluk edinmemiş bulunan Türk uyrukları, yerli halkından buldukları ülkede yürürlükte olan uyrukları, bu ülke halkının çoğunluğu ile aynı soydan iseler ve bu ülkede yetkilerini kullanan hükümet de buna razı olursa seçebilirler.”³⁷

Kaya, Türkiye'nin kendi uyruklarına ilişkin konularda egemenlik haklarını çiğnetmeyeceğini açıkça belirterek “ve daha önce bir yabancı uyrukluk edinmemiş olanlar” ifadesinin seçme özgürlüğüne engel olduğu fikrindeydi. Çünkü bu tehlikeli bir kısıtlama idi. Şükrü Kaya, maddenin şu şekilde zabıtlara geçmesini sağlamıştır:

“İşbu antlaşma hükümleri uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir ülkenin asıl halkından olup da 18 yaşını aşmış ve işbu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, asıl halkından buldukları ülkede yürürlükte olan uyrukları, bu ülke halkının çoğunluğu ile aynı soydan iseler ve bu ülkede yetkilerini kullanan hükümet buna razı olursa seçebilirler.”³⁸

Müttefik devletler Lozan Konferansı'nda Filistin'in işlerine karışmak ve buna Türkiye'yi de ortak etmek istemişlerdi. Filistin'de yerleşmiş bulunan Yahudilerin, kanunda belirtilecek olan şekil ve şartlar uyarınca bir bildiri düzenleyerek, Filistin uyrukluluğunu edinme haklarının olmasını istemişlerdir. Şükrü Kaya, Misak-ı Milli'nin, Arap ülkelerinin kendi kaderlerini kendilerinin saptamaları hakkını tanımış olduğunu savunmuş ve bu ülkelerin kendilerine uygun düşen kanunlar yaparak bu durumu çözüme kavuşturacaklarını ifade

³⁷ Meray, **a.g.e.**, s. 201

³⁸ **A.g.e.**, s. 199

etmiştir. Türkiye, onların kanunlarına karışma iddiasında değildi. Türk Temsilci Heyeti, kendisinden böyle bir konu hakkında madde görüşmesi veya başka bir şeyin istenmesine Şükrü Kaya vasıtasıyla karşı çıkmıştır.

Gündeme gelen bir başka konu ise, tarihi eserler ve kutsal emanetlerdi. Şükrü Bey Türk Hükümeti'nin, arkeolojik varlığının korunması için her zaman büyük fedakarlıklara katlanmış olduğunu söylemiştir. Kaya'ya göre Türkiye, eski yapıtlarının korunmasını sürdürmeyi, eski Türk yapıtlarının zenginliğini dünyanın değerlendirmesi için kazılar yapılmasına izin vermeyi; üstelik bu kazıları kolaylaştırmayı ve desteklemeyi bir onur sorunu sayacaktı. Geçmişte olduğu gibi bugün de, arkeologların çalışmalarını koruyan ve kolaylaştıran Türk kanunları vardı. Kaya ayrıca yabancıların giriştikleri kazıların giderlerine, Türk Hükümeti'nin çoğu zaman paraca katılmış olduğunu da hatırlatması üzerine bu konu da kapandı.

Savaş yıllarında kutsal topraklardan getirilen emanetlerin durumu da tartışılan konular arasındaydı. Bu konuda İngiliz heyeti, Türkiye'den ayrılan ülkelerden alınıp götürülmüş olan eşyanın geri verilmesini istemekteydi. İngiltere "Kutsal Hazine" sorununu ortaya atarken, özellikle 1917'de Medine'de Peygamber'in Kabri'nden alınarak İstanbul'a götürülen hazineleri göz önünde tutmuştur. Bu hazineleri, Medine Komutanı Fahri Paşa almıştır ama geri götürülmemiştir. İngiliz Temsilci Heyeti, bu sorunla iki bakımdan ilgilenmiştir. İngiliz Temsilci Heyeti Konferansa katılmakta olan Hicaz Kralı'nca kendisine, hazinelerin geri verilmesi yönünde başvuru yapıldığını öne sürmüştür. Öte yandan, İngiltere, kendi müslüman nüfusu dikkate alındığında, büyük bir İslam devleti olduğunu iddia ederek kendi müslüman uyruklarının alınganlıklarına saygı gösterilmesini sağlamak istemiştir. Şükrü Bey, böyle bir alınganlığın haklı bir sebebe dayanmadığını ve konuyla yalnız müslümanların ilgilenmesi gerekliliğini şu sözlerle açıklamıştır:

"Bu gibi yer değiştirmelerin zorunluluğu ve din kurallarına uygunluğu, ancak, İslam bilginlerince değerlendirilebilir ve müslümanların Halifesince yapılabilir. Biz, herhangi bir kutsal şeyin, herhangi bir hükümete ya da kişiye teslimi ya da eski yerine yeniden konulması konusunda hiçbir söz veremeyiz ve

hiçbir yüküm altına giremeyiz. Önce, böyle bir teslimet ya da geri vermeye ilişkin din kurallarını değerlendirmek de mümkün değildir; üstelik, uluslararası bir belgeye, din kurallarına aykırı hükümler konulması da doğru olmaz. Halifelik yetkileri Halife'nin elinde bulunduğu sürece, hiç kimse böyle bir teklifte bulunamaz. Özet olarak, müslümanların din konularına ilişkin her sorunun çözümü de, yalnız müslümanlara düşmektedir. Dinsel sorunları siyasal sorunlara karıştırmamayı gerektiren bütün nedenleri, devletlerin göz önünde tutacaklarını ummaktayız”³⁹

Şükrü Kaya, bu şekilde sert çıkararak konunun kapanmasını sağlamıştır.

Kaya, Lozan Konferansı'nda yukarıda özetlenen konular üzerinde durarak Türkiye'nin çıkarlarını savunmuştur.

Lozan Konferansı'nın ardından, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması kaleme alınmıştır. Lozan Antlaşması'nın Meclis'teki görüşmelerinde Şükrü Kaya, antlaşmanın onaylanmaması gerektiğini savunmuştur. Onaylamamasına ilişkin gerekçelerini TBMM'de dile getirmiştir. Lozan'ın amacının, milli sınırlarımız dahilinde hür ve bağımsız bir devlet halinde yaşamak olduğunu, Heyeti Murahhasa'nın bu neticeyi elde edememiş olduğunu söylemiştir. Bunun nedenini de, Doğu'da hala emperyalizm fikirlerini taşıyan Batı diplomatlarının olmasına bağlamıştır. Görüşmelerin Balkan Savaşı sonundaki 1913 sınırını temin edemediğini, Edirne'yi hayat kaynaklarını kapayıp ölüme mahkum ettiğini, Yunanistan'ın Batı Trakya'da Türklere karşı imha siyaseti güttüğünü ve tek bir Türk'ü barındıramıyacağını belirtmiştir. Batı Trakya'daki müslümanlar, İstanbul'daki Rumlara karşılık bırakılmıştır.⁴⁰ Oradaki Türkleri yeniden göç tehlikesinden kurtarmak için izlenecek yolun Batı Trakya'dan çıkacak bir aileye karşı İstanbul'dan da beş, on Rum ailesini çıkarmak olduğunu ifade etmiştir.

Kaya ayrıca, Boğazlara hakim Semendirek, Limni, Midilli, Sakız ve Sisam gibi adaların yabancı ellerde buldukça sahillerde yaşamak imkanı

³⁹ Meray, a.g.e., C. 2., s.205

⁴⁰ İstanbul'daki yabancı uyruklu kişilerin durumu için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar C. I-II**, (yay. haz: Osman Selim Kocahanoğlu), 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 249-253

olmadığını düşünmüştür. Onun fikrinde, Adalar Anadolu'ya denizden gelecek istila kuvvetlerini durduracak birer kaleydi. Boğazlardan İçel sahiline kadar İzmir, Menteşe, Çeşme, Kuşadası, Antalya sahillerinin gayri askeri bir şekilde konacağını, dolayısıyla Anadolu'nun güvenliğinin sağlanamayacağını ileri sürmüştür.

Şükrü Kaya, Komisyon üyesi devletlerin Lozan'da taraflı davrandıklarını düşünmüş ve sekiz ay devam eden Konferans'ın adaletsizliklere neden olmasının önlenmesi için çalıştıklarını dile getirmiştir. Fakat bu konuda Türk Hükümeti'nin yalnız kaldığını ve bunun sorumluluğunun da Türklere olumlu gözle bakmayan, Doğu'da olumsuz tasavvurları ve emelleri olan devletlere ait olduğunu açıklamıştır.

Kaya sınırlar konusunda Avrupa'nın önlerine çıkardığı haritanın Balkanlarda bulunan Türklere olumsuz koşullar önerdiğini savunmuştur. Edirne'nin bir limandan dahi yoksun edilmesinin, bu ilin ekonomik olarak hareket kabiliyetini engellediğini savunan Kaya, bu bölgedeki Türklerin bundan dolayı oraları terk ettiklerini iddia etmiştir.

Kaya, Batı Trakya'nın Bulgaristan'a ya da Yunanistan'a ait olmasının yanlış olduğunu, burasının Türklere ait olduğunu hararetle savunmuştur. Batı Trakya'da bulunan Türklerin çeşitli zorbalıklarla imha edilmeye çalışıldığı kanaatini taşıyan Kaya, Batı Trakya'dan çıkarılan her Türk aileye karşılık İstanbul'da bulunan Rumların çıkarılması zorunluluğunda kalınacağını dile getirmiştir. Lozan Antlaşması'nın sınırlar konusunda Türklere gösterdiği "insafsızlık" gösterdiğinin ve Boğazlara hakim olan İmroz, Bozcaada, Semendirek, Limni gibi adaların da unutturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Kaya, Türkiye'nin batısında bulunan Ege adalarının Yunanistan tarafından silahlandırılmasının Türkiye'yi güvenlik tehdidiyle karşı karşıya bıraktığını düşünerek bu adaları Türkiye'ye karşı uygulanacak bir askeri müdahalelerin karakolları olarak görmüştür.

Şükrü Kaya, Balkan Savaşları sonrasında imzalanan Uşi Antlaşması ile İtalya'ya bırakılan Oniki Ada'nın Türklere verilmesi gerektiğini de ileri sürmüştür. İtalya'nın Oniki Ada ile ilişkisinin kalmamıştı ve İtalya aldığı

emaneti geri vermeliydi.⁴¹ Celal Bayar da anılarında Kaya'nın, doğum yeri olan İstanköy'ü Yunanlılarda bırakmak istemediğini, fakat İsmet İnönü'nün denizlerin ötesinde tek bir karış toprak istemediğini nakletmiştir.⁴²

Türkiye topraklarına yapılacak en ufak bir saldırının en ağır şekilde karşılık bulacağını, bunu da Kurtuluş Savaşı'yla gösterdiklerini söyleyen Kaya; fakat bu vatan savunması şüphesinden artık kurtulmak istediklerini ve iktisadi, siyasi ve askeri olarak bağımsız ve egemen bir devlet olarak anılmak istediklerini belirtmiştir. Artık silah için değil, memleketin kalkınması için çalışmak istediklerini; bunun için de güvenlik tehdidinden kurtulmak gerektiğini öne sürmüştür. *“Niçin bugün çekiç ve saban kullanacak olan kollarımız yine silah taşımaya mecbur olsun?”*⁴³ diyerek barış içinde yaşama tercihini ortaya koymuştur.

Şükrü Kaya, açıkladığı tüm bu sebeplerle, kendilerini tehdit ettiğini düşündüğü Lozan Antlaşması'nın onaylanmaması yönünde oy kullanmıştır.

C. Dışişleri Bakanlığı Dönemi

Şükrü Kaya, Fethi Okyar'ın Başbakanlığı'nda kurulan hükümette, 22 Kasım 1924-3 Mart 1925 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Şükrü Kaya'nın, Dışişleri Bakanlığı sırasında, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı yıllarına ve sonrasına dair çeşitli sorunlarla direkt ilgili olduğu siyasi faaliyetleri oldukça fazlaydı. Şükrü Bey, Fransızların Adana işgalinin yarattığı sorunlar, Irak Sınırı Meselesi ve Musul ve Kerkük'ün geleceği⁴⁴ ve özellikle de Yunanistan ile ilgili sorunlarla sık sık muhattap olmuştur. O'nun Meclis'te ileri sürülen sorulara verdiği yanıtlar Türk-Yunan İlişkisi'nin seyrini ortaya koymaktaydı.

Şükrü Bey'in ifadeleriyle, Yunanistan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklardan biri, 1912 senesinden evvel Türkiye'ye göç etmiş olan veya zaten Türkiyeli olup da Yunanistan'da emlakı bulunan müslümanların tasarruf

⁴¹ TBMMZC, D.2, C.1, s. 237

⁴² Kutay, a.g.e., s. 160-162

⁴³ TBMMZC, a.g.e., s. 238

⁴⁴ Bkz. Cebesoy, a.g.e., s. 309-311, 584-59; Keenth P. Kirkwood-Arnold J. Toynebee, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 326-337

hukuklarının ve gelirlerinin iade ve taksimi meselesiydi. Aynı şekilde Türkiye'yi terk eden Yunanistan tebaasının Türkiye'de kalmış arazisi varsa onların aynen iadesinin “karşılıklılık esası” uyarınca yapılması hususunda anlaşmazlık mevcuttu. Kaya, Yunan Hükümeti'nin, Türklerin Yunanistan'da bulunan mallarını iade etmekte sıkıntı çıkardığını düşünüyordu. Yunanistan Hükümeti, ilgili emlak ve arazinin bir kısmına muhacir yerleştirdiği için, bu emlak ve araziye aynen iade etmek imkanını görmemiş ve değerlerini vermek suretiyle kamulaştırmak istemişti; bunu yerine getirirken, gerekli özeni göstermemekteydi.

İstanbul'dan firar eden Rumlar Şükrü Kaya açısından ayrı bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Rumlardan bir kısmı mübadeleye tabi olan Rumlardı. Bunların durumu Karma Mübadele Komisyonu'na aitti. İkinci kısım Rumlar ise, doğrudan doğruya memleketin asayişine ilgili bulunan Polis Nizamı'na tabi kesimdi. Kaya, İstanbul firarı Rumların mübadele görüşmelerinden hariç tutulmasının isteneceği bir sırada Yunanistan Hükümeti'nin projelerin eski şeklini bile kabul etmemesine tepki göstermiştir. Kaya Yunanistan'ı, bu şekilde davranarak görüşmenin kesilmesine neden olmakla eleştirmiştir.

Bir başka sıkıntı da, Batı Trakya ile ilgiliydi. Lozan Konferansı, Batı Trakya Türkleri'nin, memleketlerinde kalmalarını onaylamıştı. Yunanistan Hükümeti ise bazı sebeplerle Batı Trakya'yı terk etmiş olan Türkleri memleketlerine kabulden kaçınmaktaydı. Batı Trakya Müslümanları'nın tabi olduğu durum ve şartlar Roma'da Cemiyeti Akvam tarafından tartışılacaktı ama Mazhar Müfit Kansu, Şükrü Kaya'ya Yunanlıların Türklere yaptıkları sıkıntılara karşı misilleme yapmasını önermiştir. Kaya bunu doğru bulmamıştır; ona göre, karşılıklılık ilkesi (*mukabelei bilmisil*), “*muhakkak zulme karşı zulmetmek demek değildir.*”⁴⁵ Kaya, Türk yasalarının, bütün memlekette mevcut bulunan herkesin ve hatta savaşta dahi savaş yapılan devletin halkının hukukunu korumaya çalışan yasalar olduğunu açıklamıştır.

Şükrü Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde Yunanistan ile sorunların genelde Lozan'ın uygulanması aşamasında ve nüfus mübadelesi etrafında

⁴⁵ TBMMZC, D. 2, C.11, s. 129

toplandığı görülmektedir. Kaya, Yunanistan'ın orada kalan Türkler için üzerine düşenleri yerine getirmemesinden rahatsızlık duymuştur. Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumlarının değişimi konusu, belirsiz kalan önemli bir meseleydi. Mübadele dahilinde olan bazı Rumlar kaçıp saklanmış, bu arada Yunanistan da nüfus mübadelelerini uygulamayacağını duyurmuş ve böylece nüfus mübadelesi planı kolay hayata geçirilememiştir.

Yunanistan'daki Türklerin durumunun içler acısı olduğu o dönemde açıkça görülüyordu. Şükrü Kaya bu konuda TBMM'nin yetersiz kaldığını açıkça vurgulamıştır. Makedonya ve Epir (İspir) Türklerinin, Yunanistan tarafından sürekli işkence ile göçe zorlandığı bir dönem yaşadıklarını belirtmiştir. Kaya, Yunanlıların Lozan'a uymaması ile ilgili olarak "*aslında Kurtuluş Savaşı'nda Türk ordusu Selanik'i de rahatlıkla alırdı, ama bize uzatılan barış çubuğuna kandık ve Lozan'a gittik ve Lozan'da da kandırıldık. Fakat asıl Lozan'dan sonra kandırılmaktayız. Lozan'da imza edilen Mübadele Mukavelesini daha imzasının ertesi günü bozulmaya başlanmıştır.*"⁴⁶ diyerek tepkisini ortaya koymuştur.

Kaya, o dönemde Türkiye'ye 150-200 bin Türk'ün gönderilmek istendiğini ve işkenceyle göçe zorladıklarını düşünüyordu. Şükrü Bey, Türkiye'nin bunu hiçbir şekilde kaldıramayacağını vurgulamakta ve Milletler Cemiyeti'nin Yunanistan'ı Lozan Antlaşması'nın uygulanmasına zorlamasını istemekteydi. Yunanistan'la mübadelenin zorluğu hususunda Yunanistan'da kalan Türklerin durumunu şu sözleriyle göz önüne sermiştir:

*"Mübadele olmak için evvela oradaki müslümanların emvali menkule (taşınır mal) ve gayrimenkullerinin tespiti lazımdı. Halbuki böyle olmadı, Girit'den, onbeş, yirmi bin Midilli'den, yedi, sekizbin müslüman gitmezden evvel ellerine emvali menkule ve gayrimenkullerinin senetlerini almaları lazım gelirdi. Midilli'den müslümanlar gittikten sonra onların emval ve emlaki tesbit edilecek ve defterleri kimin eline verilecektir? Ve nasıl tesbit edilecektir? Bugün oradaki müslümanların malları mahvolmuş demektir."*⁴⁷

⁴⁶ TBMMZC, D.2, C.3, s. 320

⁴⁷ A.g.e., s.321

Şükrü Bey, Yunanistan'ın Makedonya'dan 120.000 müslümandan fazla kişinin göçüne karar verirken, Türkiye'nin durumunu dikkate almadığını savunmuştur. Türkiye, Yunanistan ile kıyaslanamazdı. Yunanistan'dan gelen Türkler eşya ve mallarını olduğu gibi bırakmaktaydılar. Halbuki Yunanlılar giderken Rumların değil, Türklerin evlerini yıkmışlardı. Memleket dahilinde onun enkazı altında titreşen kırk binden fazla aile vardı. Şükrü Kaya, Yunanistan'ın mübadeleye öncelikle uzak köylerden ve dağınık yerlerden başlaması gerekeceği yerde en toplu yerlerden sevk etmesini yadırgamıştır. Böyle olunca bir yerdeki halk mübadeleye karar verince, o yerin etrafındaki halk da göçe karar veriyordu. Kaya, Yunanlıların taktik uygulayarak Türkler'i kendi istekleriyle göçe zorladığını ve “*ne yapalım siz karar verdiniz*” söylemi ile suçluluktan kurtulmaya çalıştığını iddia etmiştir. Kaya'ya göre, Türkiye'nin iskan yeteneği ancak altmış bin kişilikti. İkiyüz bin kişi iskan edemezdi.

Şükrü Kaya, Lozan Antlaşması'ndan beri süregelen Trakya Türkleri'nin bu durumunu Cemiyet'i Akvam'a (Milletler Cemiyeti'ne) götürmüştür. Kaya, uluslararası kuruluşlarda Türklerin haklarını kanunun elverdiği meşru sınırlar içerisinde sonuna kadar savunma çabasındaydı. Şükrü Kaya, Yunanistan'n 1924 yılı içerisinde yüzbin ve daha fazla muhacir göndermesi durumunda, bu Türkleri İstanbul'daki Rumların evlerine yerleştirmeyi düşünmüştü. Fakat Kaya en son olarak düşündüğü bu çareye gerek kalmayacağını ve Yunanistan'ın izlediği siyasette geri adım atacağını hesaplıyordu.

O günlerde Türkiye'yi heyecanlandıran hususlardan bir diğeri de, Türkiye hakkında İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain'in demeciydi. Türkiye'nin dikkatini çeken şey, Mister Chamberlain Mösyö Heeryo ile Paris'te, Mussolini ile Roma'da görüştüğü sıralarda gazetelerin birinde, Mister Chamberlain'in Mösyö Heeryo'ya söylediği iddia edilen “*Türkiye Cumhuriyeti zayıftır, Türkiye'nin tacili sükûtu için merkezini İstanbul'a nakletmesini temin etmek lazımdır.*”⁴⁸ ifadesi olmuştur. Kaya, bu husus üzerinde durarak işin aslının olup olmadığını araştırmıştır. Fransa Hükümeti, Chamberlain ile yapılan görüşmede Türkiye'nin bahsedilmediğini ve yalnız Türkiye'de sefir ve sefaretler

⁴⁸ TBMMZC, D.2, C.11, s. 359

meselesinin konuşulduğunu söylemiştir. Mösyö Heeryo, Türkiye'nin konuşulmadığı, Fransa'nın Türkiye ile dostluğunu haleldar edecek hiçbir şeyin görüşülmediği güvencesini vermiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da Türk Büyükelçisi'ne, Türkiye'nin gündeme gelmediğini açıklamıştır. İtalya Hükümeti de Türk Büyükelçisi'ne, ne dost ve ne düşman olarak Türkiye'den hiçbir suretle söz edilmediğini ve İtalya'nın İngiltere ile görüşecek bir Türkiye işi olmadığını bildirmiştir.

Kerkük ve Musul'un üzerinde uzun süre durulduğunu ve o zamanki Milletler Cemiyeti'nin de Musul ve Kerkük ile ilgilendiği de görülmektedir. Bu ilişkiler de bizzat Şükrü Kaya tarafından yürütülmüştür. Türkiye, Cemiyeti Akvam ile temas halinde Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkı ile ilişkisini sürdürmek istemiştir. Şükrü Kaya, Misak-ı Milli'ye dahil olmasına rağmen alınamayan Musul'un işgal altında olduğunu ve bu durumda Türkiye ile bağlarını koparamayacağını, hukuki bağın devam ettiğini ileri sürmüştür. Musul, Kerkük, Süleymaniye gibi kentlerin Türk halkını barındırdığını ve bunların haklarının muhafaza edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Türkiye'nin Musul ile olan ilgisi İngilizlerin engellemeleriyle karşılaşmıştır. Musul'a giden Cemiyeti Akvam Heyeti refakatindeki Türk Heyeti'nin İngilizler tarafından maruz kaldığı durum Şükrü Bey'in üzerinde durduğu sıkıntılı hususlardan biri olmuştur. Musul Meselesi'nin Cemiyeti Akvam'da görüşülen son durumundan sonra Cenevre'de, Brüksel'de karar alınmıştır. Cenevre'de alınan kararlardan birisi Cemiyeti Akvam tarafından seçilecek tarafsız üç kişinin Musul'a giderek incelemede bulunmasıydı. Heyet Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'ye Coğrafi, iktisadi, malî, ırki noktalardan ilgisini tespit edecekti. Bu heyetin yanına Türk olarak Cevat Paşa verilmişti. Tercüman olarak da Musul, Kerkük, Süleymaniye çevresini ve orada konuşulan lehçeleri bilen Fettah ve Nazım Bey adında iki kişi seçilmişti⁴⁹. Kaya, bu heyeti Bağdat'a göndermiştir. Fakat, Fettah ve Nazım Beylerin Cemiyeti Akvam Heyeti'ne katılmasına İngilizler, itiraz ederek bu kişileri tutuklamıştır. Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, Cemiyeti Akvam nezdinde İngiliz

⁴⁹ TBMMZC, D. 2, C.1, s. 211

memurlarının bu hareketini ve memurların bir kampta tecrit edilmesini protesto etmiştir. Gelen yanıtta “İngiltere'nin, halkın heyecanından korkarak belki Fettah ve Nazım beylere suikast edilir” diye kendilerini Bağdat'ta bir kampta alıkoydukları bildirilmiştir. Bu protesto üzerine kendileri kamptan çıkarılmış ve Bağdat'ta serbest bırakılmıştır. İngilizler, bununla da kalmamış Nazım ve Fettah Beylerin şehirde serbest bir şekilde gezmelerine engel olmuşlar ve Cemiyeti Akvam Komisyonu'na katılmalarını istememişlerdir. Kaya, kayıtsız şartsız Türk Heyeti'nin serbest bırakılmasını ve her yerde Musul Heyeti'ne refakat etmesini sağlamıştır. Türk Heyeti'nin bulunmadığı tahkikatın doğruluğu kabul edilemeyeceği konusunda kararlılığını Cemiyeti Akvam'a bildirmiştir. Bunun üzerine komisyon, İngiltere'nin Irak memurları nezdinde girişimde bulunmuş ve heyet Musul'a giderek gerekli incelemeleri yapabilmıştır. Türk Heyeti Musul'a gidince halk toplanarak Türkiye'ye bağlılığını göstermek için “Yaşasın Türkiye”⁵⁰ diye bağırmıştır.

İngiltere, Musul ve Irak üzerinde hak iddia ediyor ve burasının Türk egemenliğine girmesini önlemeye çalışıyordu. İngiltere bunu açıkça vurgulayarak Türk Heyeti'nin Musul'un, Süleymaniye'nin ve Kerkük'ün İngiltere'den ayrılmasına çabalamalarından dolayı tutuklandıklarını belirtmiştir. Şükrü Kaya, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'teki çıkarlarının korunmasını yalnız Fettah ve Nazım beylerin değil, Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkının da görevi olarak görmüştür. Kaya, bu bölge halkının Türk egemenliğine girme hissi taşıdığını düşünmüştür.

Dışişleri Bakanı olan Şükrü Kaya'nın “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” vurgusu dikkat çekiyordu. Ona göre, Türkiye için ilk olarak Türkiye'nin hudut ve hukukunun korunması önemliydi. İkincisi; “sulhperver” olmaktı. Üçüncüsü kendi hududu dahilinde kendi hakimiyetini ilgilendiren konularda hiçbir kimsenin müdahalesini kabul etmemektir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin içişlerine kimsenin karışmasına izin vermek istemiyordu. Bu hususta Yunanistan'ın gündeme getirdiği patrikhane meselesini de doğrudan doğruya Türkiye'nin içişleri olarak görmüştür. Patrik'in her zaman, her yerde bir Türk

⁵⁰ A.g.e., s.212

memuru olarak tanındığını ileri süren Kaya, bu duruma şu veya bu sebeple üçüncü bir müdahaleye izin vermek taraftarı değildi. Türk dış politikasının genel çizgileri dahilinde Şükrü Bey, bu üç ilkeyle barışçı ve özgürlükçü bir yöntem izlemektedir. Halbuki Yunanistan, Kostantin Araboğlu Efendi adında bir metropolite, Türkiye'nin resmi sıfat vermesini, mübadeleye tabi olmamasını ve ruhaniliğinin kabul edilmesini istemiştir⁵¹. Kaya, resmi sıfatı ve memurluğu aranmaksızın bu gibi kişilerin Mübadele Komisyonu tarafından mübadeleye tabi olduğunu dile getirerek itiraz etmiştir. Çünkü Muhtelit Komisyon doğrudan doğruya mübadele işleriyle ve şahıslarla meşgul olmalıydı.⁵²

Yunanistan bu durum üzerine nota göndererek meseleyi uluslararası bir şekle sokmak istemiş ve Türkiye'yi Mübadele Antlaşması'na aykırı davranmakla suçlamıştır. Bu sebeple Yunanistan, Türkiye'yi Cemiyeti Akvama davet etmiştir. Kaya, Yunanistan notasını yanıtlamayan Kaya, Cemiyeti Akvam'a saygı duymakla beraber Türkiye'nin kendi meselelerine kimseyi karıştırmamakta kararlıydı ve bu sebeple Cemiyeti Akvam'ın davetine katılmamıştı.

*“Her vakit ispat edilen ve her yerde de anlaşıldığı üzere patrikhane meselesi umuru dahiliyemize hiç kimseyi müdahale ettirmeyeceğimiz için Cemiyeti Akvamın bu davetine de icabet edememek mecburiyetindeyiz.”*⁵³

Kaya, Dışişleri Bakanlığı döneminde dış ticarete de önem vermiştir. Bu amaçla şehbender (ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevlendirilen memur) ve şehbender vekillikleri oluşturmuştur. Bu kişilerin Ticaret Bakanlığı ile birlikte hareket etmesi konusunda talimat çıkarmış ve doğrudan doğruya Ticaret Odalarıyla, tüccarlarla ilişki içine girmeleri temin etmiştir. Hatta şehbenderlik dairesi (tüccarlar ile ilgilenen birim), Türk şehbenderlerden aldıkları raporları biraraya toplayarak derli toplu bir eser yayınlamıştır. Bu ticaret raporları ikişer, üçer bin basılarak ve bütün ticaret odalarına, belediyelere, kütüphanelere, gazetelere gönderilmiştir. Şükrü Kaya, şehbenderlerin tayininde bazı özelliklere dikkat

⁵¹ Goloğlu, a.g.e., s. 102-104

⁵² TBMMZC, D.2, C.14, s. 183

⁵³ Aynı yer

çekmiştir. Bu özelliklerden birincisi dil, ikincisi ilgili yasa ve mevzuatı bilmeleriydi. Bir başka özellik olarak da ticareti ve piyasaları bilmelerini istemiştir. Ticaret merkezi olan Triyeste, Manchester, Marsilya gibi yerlere gönderilecek şebhenderlerin Ticaret Bakanlığı ile ortak bir şekilde seçilmelerini ve çalışmalarını faydalı görmüştür. Bu kişilerin eğitim görmüş tüccarlar içinden tayin edilmesine dikkat çekmiştir.⁵⁴

Bütün bunlara rağmen o dönemde, dış ülkelerle ilişkilerin dostane bir şekilde yürütmeye gayret göstermiştir. Beyrut'a ve Halep'e konsolos tayin etmiştir. Mısır Hükümeti'nin Türkiye'ye büyükelçi göndermesini kabul etmiştir.

Şükrü Bey, gayet profesyonelce ve hukuki bir çerçevede dış ülkelerle ilişkileri sürdürmüştür. Bakanlığı boyunca, Türkiye'nin komşularının hemen hepsine eşit seviyede yaklaşmıştı. Bu hususta Şükrü Kaya'nın uluslararası ilişkilere oldukça önem verdiği de dikkat çekiyordu. Bu uğurda komşu ve müttefik her türlü yabancı ülkeye gönderilecek olan devlet adamı ve bürokratların seçimine özel bir önem vermiştir. Ona göre bu temsilciler sadece hükümeti değil; aynı zamanda TBMM'yi ve bütünüyle Türk toplumunu temsil etmekteydiler.

Sonuç olarak Şükrü Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'na neden olan tüm zorlukların giderilmesiyle geçmiştir. Özellikle Yunanistan'ın kendi sınırları içindeki Türkler üzerinde kurduğu baskıyı sürekli gündeme getirerek, bu Türklerin haklarını uluslararası alanda savunmuştur. Nüfus Mübadelesi Lozan'da sürdürülen ancak sonuçlandırılması Lozan sonrasına taşan önemli bir sorun olarak Şükrü Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde de devam etmiştir. Şükrü Kaya Yunanistan'ın Lozan'ı uygulamadığını, her ortamda sürekli vurgulamıştır.

Musul, Kerkük, Süleymaniye, Hatay gibi konular onun görevi boyunca sürekli üzerinde durduğu belli başlı konulardandı.

⁵⁴ A.g.e., s.184

D. İçişleri Bakanlığı Görevine Gelmesi ve Menemen Olayı

TBMM'nin üçüncü döneminde tekrar milletvekili seçilen (5 Ekim 1927) Şükrü Kaya, 4. İsmet Paşa Hükümeti döneminde 1 Kasım 1927 günü İçişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Bu tarihten 25 Eylül 1930'a kadar hükümette görev alan Kaya, bundan sonraki hükümetlerde de bu görevini Atatürk'ün ölümünün ertesi gününe kadar sürdürecekti (1 Kasım 1927-11 Kasım 1938). Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı olmasıyla dini temele dayanan gerici hareketler son bulmamıştı. Aklın rehberliğine değil bir takım gericinin fikirlerine inanan bir kesim hala toplumda etkiliydi. İç isyanlar olarak Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde karşımıza çıkan bu gerici düşünceler, Cumhuriyet'in ilanından sonra da sorun olarak devam ediyordu. Bu gerici ayaklanmalardan biri de Menemen Olayı idi.

Menemen'de 23 Aralık 1930 tarihinde meydana gelen rejim karşıtı olay sırasında yedek subaylığını yapmakta olan öğretmen Kubilay, şeriat isteyenler tarafından öldürülmüştür.⁵⁵ Olayın elebaşısı “mehdi” olduğunu iddia eden Giritli Mehmet (Derviş Mehmet) Nakşibendi tarikatına bağlıydı. 7 Aralık'ta altı müridiyle (Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan, Ramazan) Manisa'dan yola çıkan Derviş Mehmet, 23 Aralık sabahı, gün doğarken Menemen'e girererek belediye meydanında çevresine topladığı yaklaşık yüz kişiyle şeriat ilan ettiğini açıklamıştır. Silahla olan isyancılar bir askeri birliğin başında alaya müdahale eden yedek subay Asteğmen Kubilay'ı, hemen ardından da Hasan ve Şevki adındaki iki mahalle bekçisini öldürmüşlerdi. Olay, askeri birlikler tarafından şiddetle bastırılmıştır. Derviş Mehmet de vurulmuş, kaçanlar yakalanmıştır.

Bu önemli olay İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya haber verilince, durumdan derhal Atatürk'ü haberdar etmiştir. Atatürk, kendisine ve ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa'ya Menemen'e gitmesini emrini vermiştir.

Ayaklanmanın başladığı gün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yanında Yüksek Askeri Şura üyesi olan Altay Paşa ile Menemen'e gitmişlerdi. İçişleri

⁵⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Aralık 1930. Olayla ilgili bilgi için bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009, s. 313-314; Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 537-541; Çağlar Kırçak, **Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik (1856-1950) I. Kitap**, Bilar Yayınları, Ankara, 1989, s. 299-300

Bakan Şükrü Kaya ile Fahrettin Altay Paşa Menemen'e gittikleri zaman kolordu komutanının duruma el koyduğunu, suçluları yakalattığını ve divanı harp kurduğunu görmüşlerdi. Yapılan soruşturma sonucunda olayda birkaç kişinin rol oynadığı, halkın karışmadığı fakat olaya seyirci kalarak da tepki göstermediği anlaşılmıştı. Muğlalı Mustafa Paşa Divanı bu olayda 37 kişinin idamına karar vermiş ve hükümler infaz edilmiştir. İçişleri Bakanı olayı bütün ayrıntıları ile gece Menemen'den Atatürk'e haber vermiştir. Atatürk Menemen'in yakılmasını isteyince Şükrü Kaya "*Paşam, bana itimat buyurunuz, olayı en ince ayrıntılarına kadar incelemiş bir sorumlu bakan sıfatı ile böyle bir hareketin lüzumuna kani değilim*" demiştir. Atatürk de "*Peki öyleyse, nasıl isterseniz öyle hareket edin*"⁵⁶ diyerek Atatürk'ü fikrinden vazgeçirmiştir. Menemen'deki durumu Şükrü Kaya'ya bırakmıştır.⁵⁷ Kaya, gerekli önlemleri almak üzere Menemen'e gitmiştir. Burada yaptığı değerlendirmede olayın nedeninin cehalet ve taassup olduğunu, en çok üzüntü veren şeyin bu feci olay yaşanırken bazı kişilerin ilgisiz ve onaylar durumda kalmaları olduğunu söylemiştir.⁵⁸

27 Aralık'ta, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Ordu Komutanı Fahrettin Altay İstanbul'a giderek Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e olay hakkında bilgi vermişlerdi.⁵⁹ 31 Aralık 1930'da toplanan Bakanlar Kurulu, Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermişti. Bu karar TBMM'nin ertesi günkü oturumunda oybirliğiyle kabul edilerek onaylanmıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı'na 2. Ordu Kumandanı Fahrettin Altay, Divanı Harp Başkanlığı'na 1. Kolordu Komutan Vekili Muğlalı Mustafa Paşa atanmıştır. 1 Ocak 1931'de iktidar, Menemen, Manisa, Balıkesir ve kazalarında örfi idare (sıkıyönetim) ilan etmiş ve 2 Ocak Cuma günü Şükrü Kaya Bandırma'ya oradan İstanbul'a geçmiştir. 3 Ocak günü Gazi Mustafa Kemal ile görüşerek durumla ilgili bilgi vermiştir. Menemen'de her türlü önlemin alınarak halkın güven içinde olduğunu belirtmiştir.

⁵⁶ Nazmi Kal, *Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s. 170-171

⁵⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 540

⁵⁸ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931)*, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 553; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Aralık 1930

⁵⁹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2002, s. 150

7 Ocak 1931 tarihinde Çankaya’da, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, İsmet Paşa, Kazım Özalp, Fahrettin Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Milli Savunma Bakanı Zekai Apaydın’ın katıldıkları bir toplantı yapılarak, Menemen Olayı tartışılmıştır. Olayın gerici nitelikte ve politik olduğu fikrine varılır. Gazi, siyasi bağlantıların iyi araştırılmasını, cezalarda layıkınca davranılmasını ve gerekirse olaya karışanların Menemen’den başka yerlere göç ettirilerek olayın yatıştırılmasını istemiştir. Toplantıda *Son Posta*, *Yarın* gibi gazetelerin gericilere cesaret vererek hükümeti düşürmek için çaba sarfettiğinin dile getirildiği toplantıda gazetecilerin tutuklanması ve Divanı Harp’te sorgulanmaları gerektiği ortaya konmuştur. Fethi Bey hariç bir kısım Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarının da, eğer olaya karıştıysa, takibe alınmaları gerektiği tespit edilmiştir.⁶⁰ Kazım Karabekir’in *Hüradam* gazetesinde yazdığı yazılar Menemen Olayı’na sempati ile bakan kesime cesaret vermekte olup olmadığının incelenmesi kararı alınmış, ayrıca ordu içine kadar sızdıkları düşünülen Nakşilerin, ordu içindeki müritlerinin tespit edilmesi için Osman Şevket Paşa’nın da sorguya çekileceği dile getirilmiştir.

İsmet Paşa toplantıda eski Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın manevi suçluluğunun ortaya konulmasından yana olmuştur. Kazım Paşa ile Şükrü Kaya ise tarikat bağlantısı üzerinde durmuşlardı. Nakşibendiliğin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmüşlerdi.

Şükrü Kaya, ayaklanmanın gerici olduğunu tespit etmiştir.⁶¹ İçişleri Bakanı Kaya, ayaklanan gericilerin “*Cenab-ı Hak isterse kafirler de müslümanlığı muhafaza ederler. İngilizler gelirlerse de zararı yoktur*” diye bağışladıklarını belirtmiştir. Menemen’de ayaklananların “*İngilizler gelecek dini kurtaracak*” sözlerini sarfettiğini ileri süren Kaya’ya göre Bayburt ayaklanmasında askerleri kesenler Nakşilerdi. 31 Mart Olayı’nda Vahdettin’in de Nakşi olduğunu belirterek Nakşilerin ne derece olumsuzluk yaratabildiklerini örneklemiştir.

⁶⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, 25. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 366-378

⁶¹ Şükrü Kaya toplantıda tarikat bağlantıları üzerinde durmuştur. Bkz. **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C. 1, s. 151

Toplantıda Ermeni ve şeyh birlikteliği üzerinde de durulmuştur. Doğu'daki şeyhlerin Ermenilerle nasıl birleştikleri Divanı Harbe bildirilmesi istenerek ayaklanmanın Nakşibendi Ayaklanması olduğu fikrine varılmıştır.

Toplantı sonucunda alınan kararlar özet olarak şöyle ortaya konmuştur:

- 1) Olay irticai, tertipli ve siyasidir.
- 2) Olay, bölgesel mi genel mi araştırılacaktır. Olaya bakış bir bölge ile sınırlı kalmayacaktır.
- 3) İlgisi olanlar cezalandırılacaktır. Yoğun yerler dağıtılacaktır.
- 4) İdam cezaları beklenmeksizin Meclis'in onayı ile kısmı uygulanacaktır.
- 5) Menemen ve ilgili köylerin sorumlu ilan edilmeleri halinde, iskan edilmeyen hale konmaları için özel yasa çıkarılacaktır.
- 6) Tarikatlara üye kadın müritler önemlidir, hoşgörü gösterilmemelidir. Balıkesir'de Şeyh Halil'den sorulmalıdır.
- 7) Bu mesledeki esas siyaset bütün ilgililere gereği kadar anlatılmalıdır. Uygulama radikal ve ibret verici olmalıdır.
- 8) Özlük İşleri (Muamelatı Zatiyye) şefi Şevket Osman ve Ali Seydi Beyler ile bu gibiler araştırmaya tabi tutulacaktır.
- 9) Üçüncü maddenin ikinci fıkrası için şu manada yasa maddesi ve onun tatbiki lazımdır. Divan-ı Harp, lüzum gördüğü kimseleri memleketin bir mahallinden diğer mahalline geçici veya daimi cezalandırır, uzaklaştırır. Mahal tayininde hükümetle mutabık kalmıştır.
- 10) Şeyhlik ve müritliğe filen katıldıkları sabit olanlar hakkında ağır ceza tatbiki için yasa çıkarılacaktır.
- 11) *Son Posta, Yarın, Hüradam, Köroğlu, Yeni Asır* gibi gazetelerin tesir dereceleri aranmalı, ona göre uygulama yapılmalıdır. Kazım Karabekir'in *Hüradam*'a makale yazması dikkat çekicidir.
- 12) Menemen Belediye Başkanı'nın nutkundan silinen cümlelerin maksadı araştırılacaktır. Balıkesir'de Vehbi Bey, Ali Hikmet Paşa'ya “*asker ateş etmezse ne yaparsınız? Biz onlara karşı göğsümüzü açarız*” demesi dikkat

çekicidir. Antalya’da askere taş, sandalye atanlar kimlerdir? Şeyhler midir? Abdülkemali’nin adamı ile tekbir, bayrak gibi şeyler var mıdır? Araştırılacaktır. Feneryolu’nda Bağdat caddesinde Hüseyin Paşa Köşkü’nde ikamet eden Bedirhanilerden Kürt Hüseyin Paşa’nın damadı, Erkanıharbiye miralaylığından emekli ve hale sigorta müfettişi Fevzi üzerinde dikkatle durulacaktır. Fevzi Bey’e Şeyh Esad’ın halifesi denmektedir. Abdülkadir Kemali’nin takibi lazımdır.⁶²

Sonuçta, Sıkıyönetim Mahkemesi 105 sanığı 15 Ocak 1931’de yargılamaya başlamıştır. Duruşmalar, 25 Ocak’ta sona erer ve 105 sanıktan 37’si için ölüm cezası verilmiştir.⁶³ 6’sının ölüm cezası yaş haddi nedeniyle, 24 yıl “idama bedel hapis cezası”na çevrilmiştir.⁶⁴ Diğer sanıklardan 20’sine bir yıl, 14’üne üç yıl, 6’sına 15 yıl, birine 12,5 yıl hapis cezası verilmiş, 27 sanık beraat etmiştir. 26 Şubat 1931’de, sıkıyönetim Manisa ve Balıkesir’den kaldırılmış ama Menemen’de 8 Mart’a kadar uzatılmıştır.

E. Şükrü Kaya Hakkında Gensoru

1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kurulması

1929 Dünya Ekonomik Krizi⁶⁵ tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de finans sektörü (para) ve reel sektör (üretim) üzerinde büyük değişimlere yol açmış; tarım ürünü fiyatlarındaki % 40-60’lık düşüş, çiftçileri ve kırsal bölge nüfusunu kötü etkilemiştir. 1929 yılında buğday 15 kuruş iken 1930 yılında 3-4 kuruş gibi çiftçiye kötü etkileyen bir fiyata düşmüştür.⁶⁶ Türk ticareti tarımsal ürünler ve hammadde ihracına ve sanayi ürünleri ithaline dayandığı için tarımsal ürünlerdeki büyük fiyat düşüşü ticaret hacmini daraltmıştır. Dünya

⁶² Toplantı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, İnsel yayınları, İstanbul, 1970, s. 434-439.

⁶³ **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Şubat 1931

⁶⁴ **Ayın Tarihi**, S.83, Şubat 1931, s. 6903

⁶⁵ Dünya Ekonomik krizi nedeniyle şehirlerde 25 milyon kişi işsiz kalmıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 53

⁶⁶ Ahmet Hamdi Başar, **Davalarımız**, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1943, s.3

Krizi, kredi akışının durmasına ve yüksek vergilerden dolayı iflaslara yol açmıştır.⁶⁷

Dünyada hammadde fiyatlarının düşmesiyle beraber ihracatı tarımsal ürünlere dayalı Türkiye, dış ticaret açığı yaşamıştır. Bu durum Türk çiftçilerinin durumunu ve Türkiye ekonomisini sarsmıştır.⁶⁸ Şükrü Kaya, Türkiye'nin iktisadi sıkıntısını, 1928 ve 1929 yıllarının kuraklığı ve 1930'lu yılların başındaki ürün bolluğunun neden olduğu fiyat düşüklüğü ile açıklamıştır.⁶⁹

Lozan Barış Antlaşması ile ekonomide bazı sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye bu sınırlamalar ile yerli sanayini yeterince geliştirme olanağı bulamamıştır.⁷⁰ 1929 yılında bu sınırlamaların kalkması ile ekonomide önemli bir atılım beklenirken Dünya Buhranı ile bu ümitler bir süre sonra boşa çıkacaktı. Cumhuriyet Halk Partisi kültürel, siyasi, ideolojik alanda devrimleri gerçekleştirmiş, ama ekonomik sıkıntı devam etmekteydi.⁷¹ Hükümet, kısa dönemde fabrikaların ve halkın üretimini artırmak suretiyle ekonomik işlere müdahalenin gerekliliği üzerinde durmuştu.⁷² Türkiye'nin bu buhrandaki konumu ve çözüm yolları CHP yöneticileri tarafından araştırılmaktaydı. Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanlığı'na vekaleten baktığı sırada, elçiliklere bir genelge göndermiştir. Bu genelge ile Türkiye'nin iktisadi ve mali durumunun diğer ülkelerle karşılaştırılabilmesi için dünyada ve Türkiye'de krizin etkilerine dair elçiliklerin fikrini öğrenmek istemiştir.⁷³

Lozan Barış Antlaşması'yla taksitlendirilen borçların ödemesi bitmişti. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda özel girişimin ekonominin itici gücü olacağı

⁶⁷ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s.221

⁶⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (çev: Yavuz Alagon), 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76

⁶⁹ CA, A. IV-6 D.54 F.3-9

⁷⁰ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 20. Nitekim 1930'lu yıllara bakıldığında, Dünya Krizi'nin tesirindeki bir dünya düzeninde sosyo-ekonomik çözümler aranırken ve 1932'den sonra beliren Kadrocular Devletçilik'te karar kılarken, Serbest Cumhuriyet Fırkası ise 1930 yılında liberal eğilimli bir tercihte bulunmuştu.

⁷¹ Buhran ile beraber liberal politikalarının inandırıcılığı da sorgulanmıştır. Devletçilik gündeme gelmeye başlamıştır. Bkz. Selim İlkin-İlhan Tekeli, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1983, s. 216-217

⁷² M. Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s 104

⁷³ CA, A. IV-6 D.54 F.3

düşünülmüştü. Fakat, elinde sermayesi yetersiz olan özel sektör ülkenin ihtiyacı için gerekli yatırımları yapamamış ve CHP, özel sektör eliyle ülkenin ekonomik gelişmesini sağlamada yetersiz kalmıştı. Dünya bunalımın da etkisiyle halk ekonomik sıkıntı çekiyordu.

Atatürk 1930 yılı içerisinde, halktaki hoşnutsuzlukları⁷⁴ tespit etmek ve çözüm üretmek amacıyla, yanına Şükrü Kaya'yı da alarak uzmanlar eşliğinde yurt gezisine çıkacaktı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Fethi Okyar başkanlığında 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştu⁷⁵. Krize ekonomik çözüm bulmakta zorlanan Kemalistler, krizin yarattığı sosyal hoşnutsuzluğa çare aramışlardı. Mustafa Kemal, ülkede oluşan toplumsal muhalefetin yeni bir siyasi parti ile Meclise taşınması taraftarı olmuştur. Ülkedeki denetim eksikliğini giderebilmek ve halkın isteklerini Meclise taşıyabilmek amacıyla Mustafa Kemal, toplumsal muhalefeti yönlendirme açısından en güvendiği, en yakını olan arkadaşlarını göreve çağırarak yeni bir parti kurulmasını istemiştir.⁷⁶ Ahmet Ağaoğlu anılarında, Atatürk'ün yeni bir partinin muhafazakar olmasını istediğini yazmıştır. Şükrü Kaya ise bunu tehlikeli görmüştür. Ağaoğlu, Kaya'nın buna sebep olarak *“memlekette muhafazakarların çokluk olduğunu bildiğini ve memlekette hiç kökü olmayan ve binaenaleyh kendisi ile kolaylıkla başa çıkabilecek mesela bir Sosyalist Fırkanın teşekkülü teklif eylemiş”*⁷⁷ olduğunu aktarmıştır. Fakat bazı görüşmelerden sonra Fethi Okyar'ın öncülüğünde bir partinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda, SCF'yi kurma görevinin Fethi Bey'e verilmesinde, Atatürk'ün arkadaşı olması yanında onun siyasal düşüncelerinin ve eğilimlerinin de etkin olduğu görülmüştür. İsmet İnönü de, Okyar'ı devrimlere engel olmadan CHP'ye muhalefet edebilecek bir partiye lider olabilecek tek kişi olarak görmüştür⁷⁸. Atatürk, eleştiriye ve denetime

⁷⁴ Erik Jan, Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 29. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 263-264; Cemil Koçak, **İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) C. I**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 40

⁷⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Ağustos 1930

⁷⁶ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 160-162; Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, (haz: Arı İnan) 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 376

⁷⁷ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 27

⁷⁸ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 93

dayalı bir Meclis'in daha sağlıklı çalışacağını düşünmüştür.⁷⁹ Afet İnan, SCF'nin kurulmasında demiryollarına fazla harcama yapılmasının tartışma konusu haline gelmesinin önemine işaret etmiştir. İnan, Fethi Okyar'ın bu konuda “*devlete bu kadar masraf yükletilmesini*” doğru bulmadığını belirterek meselenin SCF ve CHP değil, Devletçilik ve Liberalizm⁸⁰ olarak görüş ayrılığının olduğunu ve Atatürk'ün bu konuya önem verdiğini belirtmiştir.⁸¹ Bunun yanında Atatürk, Türkiye'nin manzarasının dışarıda ve içeride “diktatörlük”⁸² olarak görüldüğünü belirtmiştir. Yeni bir parti ile CHP, yaptığı işlerde denetlenmek⁸³ ve CHP'ye karşı olan gizli muhalefetin ortaya çıkması hedeflenmiştir.

Ali Fethi Bey öncelikle ılımlı bir kişi ve bir liberaldi. Ekonomide ve gerekse devlet yönetiminde liberal görüşün önemli bir savunucusu olmuştur⁸⁴. Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmelerde, İsmet Paşa Hükümeti'nin devletçi politikalarını eleştirmiş, yabancı sermaye için elverişli koşullar yaratılması gerektiğini, vergilerin ağırlığı sebebiyle özel girişimcilerin sermaye birikimi sağlayamadıklarını söylemiştir. SCF, köylüye ucuz krediyi, özel teşebbüsü, tefeciliğin önlenmesini, adil bir vergi alımını savunmuştur.⁸⁵

Bu ortamda doğan SCF halkta bir umut olarak belirmeye başlamıştır. SCF'nin sorunlarını çözeceğine inanan halk SCF'ye katılmaya başlamış ve parti kısa zamanda yurt çapında örgütlenmiştir. SCF'ye halkın ilgisinin çeşitli nedenleri sayılabilir. İsmet Paşa Hükümeti'ne karşı, muhalefeti temsil eden bu parti, örgütünü genişlettikçe, başka muhalif unsurları da kapsamaya başlamıştır. Serbest Fırka'nın çatısı altındaki grupların şöyle sıralanması mümkündür:

⁷⁹ **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977, s. 79

⁸⁰ Liberalizmin ekonomik ve siyasal düzen anlayışı için bkz. Mustafa Albayrak, “*Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm*”, **Atatürk Yolu**, C. 5, S. 18, Kasım 1996, s. 91-96

⁸¹ **A.g.e.**, s. 53; Sina Akşin ve diğerleri, **Yakınçağ Türkiye Tarihi I**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 148

⁸² Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 102

⁸³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50

⁸⁴ Berna Türkdöğen, “*Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 19, S. 67, Kasım 2003, s. 1429

⁸⁵ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 176; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. I, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 390

- Temelde CHPLi; fakat İsmet Paşa'ya karşı olanlar,
- Burjuvazi ve yerel eşraf içerisinde CHP'nin kararlarına karşı olan, bu kararlardan çıkarları zedelenenler,
- Cumhuriyete karşı olan kişiler,
- Laik uygulamalara karşı olanlar,
- Demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun oluşumunu özleyen aydınlar⁸⁶

Tüm çabalara karşın kısa süre içerisinde denetimi yitirilen Serbest Fırka, iktidarı ve hatta rejimi açıkça tehdit eden bir akım halini almıştır. Devrimleri benimsemeyen Cumhuriyet karşıtı kişiler bu parti aracılığıyla devrimlerden geri dönüşü istemiştir. Halifeliği, sultanlığı geri getirme heveslileri bile vardı. SCF'ye Cumhuriyet yönetimine karşıt olanlardan daha fazla olarak ekonomik nedenlerle ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Yoksulluktan kurtulma isteği, bu partiye karşı duyulan sempatinin en önemli nedenlerinden biriydi.

Dünya Ekonomik Krizi halkın alım gücünü zayıflatmış, halkta ekonomik hoşnutsuzluk yaratmıştı. İşte SCF ekonomik sorunların çözüm kaynağı olarak tutunacak bir dalı oluşturmaktaydı. Ancak dünyadaki ekonomik sorunlar nedeniyle devletlerde Devletçilik prensibi gündeme gelmeye başlamışken, SCF'nin liberal politikaları savunması ilginç bir zıtlık oluşturmaktaydı.

Bu anlamda SCF tabanını, CHP'nin devlete ekonomide daha fazla rol vermek isteyen programından rahatsızlık hissedenlerin oluşturduğu da gözlenebilirdi.⁸⁷

SCF, kurulmasıyla beraber kendisine iktidarı hedeflemiş ve iktidara adaylığını koymuştur. SCF'nin bu iddialı tavrı ve halkın ilgisi CHP'de tedirginliğe yol açmıştır. CHP'nin, henüz yeni kurulan bir partinin böyle iddialarla seçimlere hazırlanmasını şaşkınlık içinde karşıladığı görülmüştür. Bu durum Meclis'te Hakkı Tarık Bey tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

⁸⁶ Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8., İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2055

⁸⁷ SCF'nin 11 maddelik programı için bkz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara, 1997, s. 70-72

“Fethi Beyefendi nutuklarında kendisinin Meclis dahilinde bir murakabe (teftiş) teşkilatı vücade getirmeğe hemen hemen memur olduğunu iddia etmiştir sözler söylemişlerdi. Bendeniz bu sözü söylerken, öyle yapmadınız dedim. Yani Meclis dahilinde bir murakabe teşkili ile iktifa etmek istemediklerini ifade etmek istedim.”⁸⁸

Hakkı Bey, SCF’nin denetim örgütü olmakla yetinmeyerek siyasal iktidara aday olmasını eleştirmekteydi. Ali Çetinkaya da ikinci partiye ihtiyaç olduğunu söyleyecekti. Fakat Fethi Bey’i “beş gün içerisinde, üç ay içerisinde Başvekil (Başbakan) olacağım hayali ile, hırsı ile”⁸⁹ hareket etmekle eleştirerek CHP’ye rakip olmasını doğru bulmamıştır.

CHP, Fethi Okyar’ın başındaki SCF’yi CHP’nin ülke yönetiminde eksik, hatalı olarak yaptığı işler konusunda yönlendirici, düzeltici, denetleyici bir konumda görmek istemiştir. Fakat SCF, kısa zamanda iktidara geleceğini söyleyerek CHP’nin beklentilerini karşılamayacaktı. SCF’nin kısa zamanda büyümesi CHP’ye hoşnutsuzluğun olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁰

2. 1930 Belediye Seçimleri

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı içinde bunaldıkları maddi sıkıntıya bir çözüm bulacağı umudu ile destekleyen halkın elbette ki tümünün ‘gerici’ ya da ‘karşı devrimci’ olduğunu ileri sürmek gerçekçi bir tutum olmaz. Bireysel haklar ve özgürlükler alanında ortaya atılan her istemi de kendiliğinden Cumhuriyet rejimine karşı olmakla eşanlı görmek de olanaksızdır. Ancak diğer taraftan, SCF’yi bu tür bir örgütlenme için araç olarak görenler de vardı.

Örgütlenmesini geniş bir alana yayan SCF, 1930’daki seçimlere katılmıştır. Seçim kampanyasında CHP, SCF’ye karşı sıkı önlemler almıştır. CHP tarafından SCF’ye karşı yapılan girişimlerinin gerisinde CHP’nin, bu partiyi denetim partisi olarak görmek istemesi de yatıyordu. SCF, CHP’lilere

⁸⁸ TBMMZC, D.3, C.22, s. 40

⁸⁹ A.g.e., s.41

⁹⁰ Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970

göre iktidara adaylığını koymakla hata etmişti. SCF'nin, kurulduktan sonra seçimlere hazırlanmak amacıyla 4 Eylül 1930'da yapmak istediği miting Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un engellemeleri ile karşılaşmış, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği telgraf sayesinde İzmir Mitingi yapılabildi. Mitinge halkın katılımı yoğun olmuştur. İzmir valisi Kazım Bey (Dirik), Fethi Bey'e bir yazı ile "güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini, bu nedenle de ertesi gün vereceği söylevden vazgeçmesi" gerektiğini bildirmiştir. Fethi Bey, durumu bir telgrafla Atatürk'e aktarmıştır. Atatürk bu teğrafa karşı Fethi Bey'e bir telgraf çekmiştir. Atatürk ise, Fethi Bey'e Başbakan, İçişleri Bakanı ve İzmir Valisi'nin gerekli önlemleri almakla sorumlu olduklarını bildirerek konuşmasını yapması için güvence vermiştir.

Fethi Bey, yazışmalardan dolayı kaybedilen zamandan dolayı söylevini ertesi güne bırakmasına rağmen İzmir'de yaşanan sıkıntı devam edecekti. 5 Eylül 1930 günü İzmir Palas Oteli'nin etrafı Fethi Okyar'ı görmek isteyenlerce dolmuş, CHP ise alternatif bir gösteri düzenlemiştir. Anadolu gazetesi sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü Bey'in SCF ve sempatanları için yazdığı küçük düşürücü, suçlayıcı yazılar yüzünden halk Anadolu gazetesi ve CHP binası önünde protesto gösterilerinde bulunmuştur. Anadolu Gazetesi'nde SCF aleyhinde yayınlanan bir yazının etkisiyle halk, gazetenin matbaasını taşlamıştır.⁹¹ Polisin olaya müdahale etmesi ve halkın da taş atarak karşılık vermesi üzerine ateş açması sonucu yaralananlar olmuş ve bir çocuk ölmüştür. Yaralılar ve ölen çocuğun babası Fethi Okyar'ın kaldığı otele gelerek çocuğu gösterir:

*"İşte size bir kurban! Başkalarını da vermiştiniz. Yalnız sen bizi kurtar!"*⁹²

İzmir mitingindeki SCF'ye karşı yapılan engellemeler, SCF'nin kolay yoldan iktidara gelemeyeceğini gösterecekti.⁹³ SCF, karşılaştığı zorluklar konusunda, devlet yetkililerinden ve emniyet gibi kamu görevlilerinden

⁹¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1930

⁹² Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi (Serbest Cumhuriyet Fırkası)**, Altın Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 1983, s.177

⁹³ İzmir mitingi ve sonrasında gelişen olaylar için bkz. Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 95-99; Okyar-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 73-74

şikayetçiydi. Fethi Okyar, valilerin ve emniyet güçlerinin engellemeleri karşısında İçişleri Bakanlığı'nı ve bu bakanlığın başında olan Şükrü Kaya'yı suçlamıştır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 3 Eylül 1930 günü CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda SCF lideri Fethi Okyar'ın Genel Müfettişlik Bölgesi'nde teşkilat kurmayacaklarını vaat ettiğini bildirmekteydi. Buna rağmen örgüt kurmak isterlerse karşı gelinemeyeceğini de belirtmiştir. Yalnız bu durumdan bakanlığın bilgilendirilmesini istemiştir.⁹⁴ Bu bölgede CHP'nin de örgütü yoktu. Bu müfettişlik bölgesinin, Şeyh Sait İsyanı gibi gerici nitelikte ve Kürt İsyanları'nın olduğu bölgesi olması yönünden SCF'nin de örgütlenilmesinin istenilmediği anlaşılmaktaydı.⁹⁵

İçişleri Bakanlığı, 5 Eylül 1930 günü valiliklere gönderdiği genelge ile Cumhuriyet'e karşı birtakım gerici ve yıkıcı propagandaların yapıldığının anlaşıldığını, bu gibi propagandalar karşısında görevlilerin hemen harekete geçmeleri gerektiğini belirtilerek, yönetici ve memurların "*nüfuz ve selahiyetlerini (yetkilerini) en geniş manada kullanmaları*" istenmiştir. SCF'nin ileri gelenlerinden Ahmet Ağaoğlu, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın gönderdiği çeşitli yazılarla vali, kaymakam ve belediye başkanlarını harekete geçirerek CHP'yi korumalarını ve desteklemelerini istemesinden şikayetçiydi. Ağaoğlu, "*Gazi'nin işlenmeye*" başladığını ve bu faaliyetin İzmir Olayı'ndan sonra şiddetlendiğini aktarmıştır.⁹⁶

Şükrü Kaya, TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü toplantısında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın milli, iktisadi, mali siyasetlerini memleketin tek selamet yolu olarak gördüğünü, bundan sapılırsa memlekete büyük zararlar geleceğine inandığını belirtmiştir. Memurların aydın bir kesim olarak siyasi fikirden mahrum otomot bir makine gibi düşünülmemeyeceğini kanunen oy verme hakkı olduğunu açıklayarak kendini savunmuştur.⁹⁷

⁹⁴ Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 210-211

⁹⁵ Şeyh Sait'in 1925 yılından önce de isyan girişimleri vardır. Bkz. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 541

⁹⁶ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 27

⁹⁷ Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi (Serbest Cumhuriyet Fırkası)**, s.200

Şükrü Kaya açısından içinde bulunduğu dönem dikkate alınır, CHP'den başka parti iktidara gelirse Cumhuriyet tehlikeye girecekti. İstanbul'da seçim alanlarının birinde görülen yeşil bayrak ve SCF Adana örgütünün duvarına asılan Arapça yazılı poster bu kaygının artmasına neden olacaktı.⁹⁸ SCF'nin dini istismar ettiği şeklinde CHP örgütlerinden İsmet İnönü'ye de rapor geliyordu. Kaya, bu kaygının önüne geçmek içinse memurların birer makine olmadığını belirterek, kendi fikirleri doğrultusunda eyleme geçebileceklerini ima etmiştir. Memurların, güvenlik görevlilerinin yasanın dışına çıkarak keyfi davranmalarını kastetmese de, böyle bir açıklama kamu görevlilerine, kendi başlarına davranmaları konusunda cesaret vereceği ortadaydı. Memurlar, siyasi eğilimlerine göre hareket edebileceklerdi. Fethi Bey ise, SCF'nin karşılaştığı zorlukları ve yolsuzlukları örnekleriyle ortaya koymuştur. O'na göre, SCF'ye oy vermek isteyenler polis ve jandarma tarafından engellenmekteydi. Bazı yerlerde SCF üyeleri baskı ile adaylıktan çekilmeye zorlanmıştır. CHP ise, SCF'yi halifelik getirmek isteyen parti olarak suçlamıştır.

Bu sıkıntılı ortamda girilen seçimlerde SCF, 502 belediyeden 22'sini kazanmasına rağmen daha fazla belediye kazanacağı beklentisiyle bu sonucu kabul etmeyerek itiraz etmiştir. CHP'nin seçimleri baskı ve yolsuzlukla kazandığı düşünülür. Fethi Bey, belediye seçimlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanı'nın yanıtlaması amacıyla Meclise bir önerge sunmuştur.

3. Şükrü Kaya Hakkında Meclis'te Gensoru Görüşmesi

Fethi Bey, son belediye seçiminde hemen her seçim dairesinde seçmenlerin serbestçe seçim haklarını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından önlem alındığını ve engeller konduğunu düşünmüştür. Bu sebepler ile genellikle seçim işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanı'ndan açıklamada bulunmak üzere Meclise verdiği gensoru önergesi vermiştir. Önerge TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü oturumunda görüşülmeye başlanmıştır.

⁹⁸ Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, s.166

Fethi Bey, seçimlerle ilgili şunları demiştir:

*“Muhterem İçişleri Bakanı, memurların, polis ve jandarmanın belediye seçimi işlerine engellerini yasaklayamamaktadır, bu bir faciadır. Seçmenlerin Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda belirtilmiş olan hak ve hürriyetlerinin açıkça hükümet memurları tarafından ayaklar altına alınmasına karşı seyirci kalmak bir Cumhuriyet Hükümeti’nden beklenemez.”*⁹⁹

Gensoru ile ilgili görüşmelere 15 Kasım’da¹⁰⁰ devam edilmiştir. Fethi Bey, gensoru görüşmesine yol açan nedenleri açıklamıştır. Belediye seçiminde seçmenlerinin oy vermek için saatlerce beklemelerinden bazı hükümet memurları ile CHPlilerin telaşlandığını, oyların arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabileştiğini belirtmiştir. Halka irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenilmesini tepkiyle karşılar ve şunları eklemiştir:

*“Hükümetten memnun olan bu halk belediye seçiminde neden birdenbire mürteci oluverdi? Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki çehre nasıl gösterebilir? Bu irtica denilen hareket nasıl tecessüm etti? Halk laik kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi?”*¹⁰¹

Fethi Bey’in değerlendirmesine göre, halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın belediye adaylarına oy vermek istemesini irtica sureti ile yorumlayanlar, halkın oyunu da denetim altına almak istemişti. Defterde ismi varken ‘*ismin yok*’ diye geri çevrilenlerin isimlerinin hizasına sahte imza veya parmak izleri koyarak o isim sahibine seçmenin gıyabında oy attırılmıştır. Fethi Bey, bu olayların belge ile tesbit edilmiş ve belgeleri gerekli makamlara verildiğini sözlerine ekler. Bazı yerlerde seçmenlere ‘*ismin yok*’ yanıtı yeterli gelmemiştir. Bu gibi yerlerde nüfus tezkerelerine birer bahane bulunmuş ve ‘*tezkerenin şu veya bu köşesi yırtılmıştır*’ diyerek seçmenlere oy hakkı verilmemiştir. Bazı yerlerde ise, bu tedbir de yeterli gelmeyince nüfus cüzdanlarının kabul edilebilir olmadığı ve yeniden nüfus dairelerinden nüfus cüzdanı çıkartmaları istenildiğini açıklamıştır. Nüfus daireleri nüfus cüzdanı vermekten kaçınmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine oy verecek

⁹⁹ TBMMZC, D.3, C.11, s. 39

¹⁰⁰ Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 79

¹⁰¹ TBMMZC, D.3, C.22, s. 17

seçmenlerin belediye dairelerine girmeleri, polis ve jandarma ile yasaklanmış, seçmenler zabıta kuvvetleri ile dağıtılmışlardır. Fethi Bey, bütün şehir ve kasabalardaki halkın gözü önünde olan bir sistemi ve bir merkezden verilen talimata göre hareket edildiğini düşündüren bu olayların, memurların İçişleri Bakanı tarafından yönlendirildiği fikrini taşımıştır.

Fethi Bey'e göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine oy vermek isteyenlere karşı nihayetsiz zorluklar yapılırken CHP'ye oy vereceklere ise kolaylık gösterilmiştir. Bunlardan nüfus kağıdı ibraz etmeyenlere mahallelerinden aldıkları ilmühaberi veya nüfus dairelerinden verilen pusula ile oy atmaları temin edilmiştir. Fethi Okyar, göçebe halinde sık sık yerlerini değiştiren birtakım kişilerden nüfus tezkereleri aranılmaksızın ve zorla Halk Partisi'ne oy attırılmasının sağlandığını da iddia etmiştir.

Fethi Okyar, yolsuzlukların bir kısmını yer ve olay olarak örneklendirmiştir. Adana'da sandıktan çıkan oy sayısı 4.730'du; oysa adının yanında imza, mühür ya da parmak izi olan seçmen sayısı, 4.652'di. 78 kişiye açıktan oy kullanılmıştır.¹⁰² CHP için verilmiş ve tomar biçiminde, aynı parmak izini taşıyan oy pusulaları çıkmıştır. Mersin'de Halk Partisi adaylarına verilen 960 oya karşılık SCF adaylarına 1734 oy verilmiş olduğu görülünce seçimin altıncı günü her ne pahasına olursa olsun köşe başlarına polis komiserleri, polisler ve bekçiler konulmuş ve bu suretle halkın belediye dairesine gitmeleri yasaklanmıştır.

Çatalca ve Silivri'de seçim defterleri çalınmıştır. Günler geçtikten sonra sandık açılıp Cumhuriyet Halk Fırkası adaylarının başarısı açıklanmıştır. Silivri'de 800 kişinin SCF'ye oy verdiği imza, mühür ve parmak izi ile belli iken seçim sandığı gece kırılmış, sonra da SCF'nin oyu 270 olarak gösterilmiştir. Antalya'da seçmenlere oylarını kullanmamaları için çeşitli baskılar yapılmıştır.

Fethi Okyar, SCF'yi destekleyenleri savunmuş ve *“Efendiler, biz anarşistlerin istediği hürriyeti istemiyoruz. Biz bütün demokrasi*

¹⁰² Turan, **Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 306

memleketlerinde ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde mutat (belli) olan, kanunî olan hak ve hürriyeti istiyoruz”¹⁰³ demiştir.

Konya’da başta vali olduğu halde zabıta amirleri pek açık şekilde halkı ve mahalle muhtarları ile seçim encümenini tehdit ve Halk Partisi lehine oy vermeye zorlanmıştır. 49 mahallede mevcut sekiz bin oy sahibinden ancak bine yakın oy alınabilmiş ve geri kalan erkek ve kadın binlerce oy sahibi vatandaş belediye önünde sabahdan akşama kadar bekledikleri halde haklarını kullanamamışlardır. Fethi Bey, Konya Valisi otuza yakın mahalle muhtarını çağırarak “*Halk Partisine oy verdirmeye çalışacaksınız, aksi halde aldığım emir üzerine derhal icraata geçer kafanızı kırarım*”¹⁰⁴ diye tehdit ettiğinin muhtar zabıtları ile belgeli olduğunu söylemiştir. İzmir’de defterler askıdan indirildikten sonra da Halk Partisi’ne oy verecekleri anlaşılanlar defterlere kaydolmuşlardı. Okuma yazma bilmeyenlerin pusulalarının SCF’ye üye mutemetlere yazdırılmasına engel olunmuştur. Tasnife başlanmadan önce defterlerdeki imza ve parmak izleri toplamı 24.938 olduğu halde sandıklardan 25.702 oy pusulası çıkmış; 764 oy açıktan atılmıştır.

Antalya’da seçim encümeni yasal şekilde teşekkül etmemiş ve encümen üyelerinden birçokları da okuma-yazma bilmeyenlerden seçilmiştir. Fethi Bey, seçim sandıklarının oldukları yerlere girenlere “*hangi partiye oy vereceksin?*” diye sorulduğunu belirterek ve “*Serbest Cumhuriyet Fırkası’na*” diyenlerin ya isimlerinin bulunmadığını ya da bir saat uğraştırıldıktan sonra oy kullandırıldığını savunmuştur. Ayrıca, Fethi Bey, seçimin dördüncü günü, Antalya valisinin Serbest Cumhuriyet Fırkası İdare Heyeti’nden iki kişiyi ayrı ayrı evine davet ettiğini ve bu kişilere “*ne pahasına olursa olsun seçimin Halk Partisi lehine sonuçlanması için hükümetin her vasıtaya başvuracağını*” bildirdiğini aktarmıştır. Ayrıca bu kişilerin, Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan çekilmelerini ve kendilerinin Cumhuriyet Halk Fırkası adaylarına katılmalarını ve hatta birinin belediye başkanı yapılacağını söylediklerini, aksi takdirde bankalardaki kredilerinin kesileceğini ve hükümetle olan her işlerinde güçlkle karşılaşacaklarının söylendiğini de belirtmiştir.

¹⁰³ TBMMZC, D.3, C.22, s. 63

¹⁰⁴ A.g.e., s.18

Fethi Bey, belediye seçiminde İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, Isparta, Malatya, Trabzun, Bolu, Gaziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya illerinde ve bu illere ait ilçe ve belediyelerde de aynı özellikte engeller, kanunsuzluklar, fesatlar olduğunu vurgulamıştır. Kanunsuzluklara karşı seçmenler tarafından idare amirlerine verilen şikayetnamelerin birçok yerde kabul edilmemiş veya kabul edilse de itibare alınmamış olmasından yakınmıştır. Belediye seçiminde İçişleri Bakanlığı memurlarının aldıkları talimat dahilinde harekete mecbur olduklarından bu manzaranın ortaya çıktığını düşünmüştür. Hükümet kuvvetleri kanuna ve milli hakimiyete karşı ve halkın oy vermemesi için güç kullanılmıştır.

Fethi Bey'in belirttiğine göre, seçmenler kütüklere yazılmamış, kütüklerde adları yazılı olan seçmenler de nüfus tezkereleri için 'yırtık var' gibi sebepler ile geri çevrilerek yerlerine başkalarına oy kullandırılmıştır. Bazı yerlerde halk, jandarma ve polisçe seçim sandıklarına yaklaştırılmamıştır. Bazı yerlerde de SCF'ye oy verecek olanlar tutuklanmışlardır. Bunların da yerine başkalarına oy verdirilmiştir.

Fethi Bey'in bu suçlamaları karşısında Şükrü Kaya söz alarak bazı olaylar ve seçimlerde yaşananları dile getirmiştir. SCF'ye üye olanlar ve sempati besleyenler arasında "siyasi akideleri itibarı ile bizden uzaklaşan ve uzaklaştırılan var"¹⁰⁵ diyerek bunların arasında siyasi ve şahsî emellerini yeni partiye benimsetmek isteyen vatandaşlar olduğunu belirtmiştir. Kaya, uzun harp ve feci istilaların bıraktığı harabelerin unutulmaması için milletin ve devletin bu harabelerin imarları için yaptıklarının SCF sempatanlarınca boş gayretler ve emekler gibi gösterilmesini eleştirmiştir. Hürriyetin sınırının "dalgal ve, gölgeli" bırakıldığını, devrimin yaptığı eserlerin bir gün birer birer ortadan kalkacağını zihinlere yerleştirildiğini açıklamıştır. Kaya, SCF ile ilgili ortaya koyduğu bu endişelerinin seçimde tek tek yaşandığını da hatırlatmıştır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, seçim başlar başlamaz devletin yasalarına otoritesine tecavüz edildiğini, bazı yerlerde zabıtaya kurşun sıkıldığını, seçim

¹⁰⁵ A.g.e., s.47

mücadelesi bahanesi ile halkın hakkına ve hürriyetine taarruz edildiğini savunmuştur. Vatandaşın hak ve hürriyetini muhafaza ve oy hakkını serbest şekilde sağlamak için hükümetin müdahalesini Fethi Bey'in "*seçime müdahale*" olarak yorumlamasının yanlışlığını sergilemiştir. Kaya'ya göre, bir devlet otoritesinin sahası ne kadar genişlerse ve bu kudret ne kadar sağlam olursa vatandaşın hak ve hürriyeti ile yeteneğinin gelişimi de o oranda artacaktı. Her yerde aynı çalışma tarzının ve herhangi bir taarruz halinde devlet kuvvetlerinin derhal ileri sürülmesinin merkezden alınmış sistematik bir emrin gereği olarak yorumlanamayacağını söyleyerek, Fethi Bey'e yanıt vermiştir. Kaya, Cumhuriyet'in idare amirlerinin eğitim görmüş, Cumhuriyet ve demokrasinin gereğini ve idare kanunlarını bilen kişiler olduğunu söylemiştir. Bir müdahale karşısında aynı önlemleri her yerde alacaklarını, her olay için her yere ayrı ayrı emirler vermeye gerek olmadığını dile getirmiştir.

Şükrü Kaya, Belediye seçimi ile ilgili vatandaşların şikayetlerini üçe ayırmıştır: Birincisi, doğrudan doğruya zabıta ve adliye olayları ile ilgili şikayetlerdi. Bu gibi olaylar adliyeye nakledilmiştir. İkinci şikayetler, belediye usulsüzlüklerine ait şikayetlerdi. Üçüncü olarak, seçimden sonra gelen şikayetler vardı. Bunlar Mülkiye Teftiş Heyeti'ne devrolunmuştu. Önemli merkezler ve önemli şikayetler doğrudan doğruya mülkiye müfettişleri tarafından incelenmekteydi. Küçük yerlerde, küçük merkezlerde şikayetleri incelemeye kaymakamlar görevlendirilmişti.

Şükrü Bey, Fethi Bey'in dile getirdiği seçim yolsuzluklarına ilişkin suçlamalarına yanıt vermiştir. Belediye seçimlerinde defter usulü geçerli olduğunu, muhtarların defterleri düzenleyerek astığını, vatandaşların belli süre içinde itiraz etmezlerse oy kullanamayacaklarını dolayısıyla Fethi Bey'in "*defterde isimler yok*"¹⁰⁶ demesinin anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Oy verenlerin azlığından şikayet edilemeyeceğini, fakat bu belediye seçiminde önceki senelere göre daha fazla oy verildiğini söylemiştir.

Kaya, Fethi Bey'in "*irtica, komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istenildi*" sözlerine şu karşılığı vermiştir:

¹⁰⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 306

“Fethi Bey, bu renkler sizin fırka için biraz da mukadder bir şeydir. Çünkü fırkanın bidayeti teşekkülünden bir hafta sonra bütün memlekette şubeler açıldı. Halbuki bidayette (başlangıçta) nizamnameniz mucibince teklif ve hüviyet varakaları (evrakları) vardı. Bunlar tetkik olunacaktı. Hüviyetleri tesbit olunacaktı. Ondan sonra partiye alınacaktı. Hatta bu adamlar içerisinde bazı fena ve menfi adamların bulunabileceği ihtimaline binaen Dahiliye Vekaleti'nin de (İçişleri Bakanlığı) yardım etmesi mevzu bahisti. Fakat bir gün memleketin her tarafında fırkalar teşekkül ettiğini haber aldık. Bir de Van'da teşekkül etmiş partiye bu suretle devşirme olarak girenlerin tabiidir ki seciyeleri kadar akidei siyasiyeleri de çeşitli olacaktı. Elbette ki bunların içerisinde fevkalade münevverler, en ileri Cumhuriyetçiler, komünistler, anarşistler, mürteciler hulasa her nevi ve her çeşit kimseler bulunacaktı.”¹⁰⁷

Kaya, SCF'ye girecek üyeler konusunda İçişleri Bakanlığı'na danışılması, bir dizi incelmeden geçirilmesi gibi isteklerde bulunurken aslında SCF'nin Cumhuriyet karşıtı kişilerce dolarak Cumhuriyet'e karşı tehdit odağı oluşturmasından endişelenmekteydi. Bu endişe bir siyasi partinin üyelerini denetim altına almaya kadar gitmiştir.

Şükrü Kaya, Antalya belediye seçimlerinde oy vermek üzere gelenler askere taş atılarak kumandanın başı yarıldığını bu sebeple halkın bu toplantısına normal gözle bakılamayacağını dile getirmiştir. Gerekten oy vermek için gelenlerin askeri görür görmez ilk uyarıda derhal geri çekilmeleri gerektiğini açıklamıştır. Halk belediye meydanına birer birer değil toplu olarak ve SCF İdare Heyeti işareti ile gelmiştir. Dükkanlar tehdit ile kapatılmıştır. Serbest Fırka yöneticileri toplanma esnasında seçim sandığının salondan aşağıya belediye önüne çıkarılması gibi kanunsuz istekte bulunmuşlardır. Bu talepleri karşılanmazsa dağılmayacaklarını ve “yoksa zorla indireceğiz, öleceğiz, şehit olacağız, buradan geri dönmeyeceğiz”¹⁰⁸ demek sureti ile halkı hükümet ve zabıta kuvvetlerine karşı koymaya teşvik etmişlerdir. Encümen Heyeti vaziyetten korkarak sandığı terk edip kaçmıştır. Kaya, oy sandıkları yerinde bulunduğu sırada SCF'ye oy atmaya gelenlerin “ellerinden pusulaları alınıp

¹⁰⁷ TBMMZC, D.3, C.22, s.50

¹⁰⁸ A.g.e., s.52

yırtıldı. *Altı aydan az oturanlar oy verildiği*” gibi birtakım olay belirtilse de ne zaman ve hangi seçmene karşı yapıldığının belirtilmediğini ve hiçbir seçmen tarafından da kendisine böyle bir şikayetin ulaşmadığını söylemiştir. Defterde ismi olmayan ve süresinde başvurmayarak hakkı yananlardan CHP adına oy atacakların deftere ilave edildiği iddiasının ise doğru olmayarak deftere sonradan kaydolmuş bir isme tesadüf edilmediğini dile getirmiştir.

Kaya, SCF’ye oy atmaya gelenlerin ellerinden alınarak yırtılması iddiasının gerçek olmasına olanak olmadığını çünkü sandıkların etrafında birer ikişer SCF üyesi olduğunu ifade etmiştir. Öyle bir şey olsa, bu üyeler hemen harekete geçmeliydi. Halbuki böyle bir rahatsızlık Kaya’ya iletilmemiştir.

Şükrü Kaya, *“Halk Partisi seçmenlerinden hüviyet cüzdanı aranmamış, Serbest Fırka üyelerinden nüfus cüzdanı aranmıştır”* iddiasını da geçerli görmemiştir. Nüfus cüzdanı aramak, encümenin görevidir. Encümen üyesi bir seçmeni şahsen tanıyorsa nüfus cüzdanı sormayabilirdi. Tanımadığından da cüzdan talebine mecburdu. Bu şikayet sebebi olamaz ve *“diğerlerinden nüfus cüzdanı sormadınız, benden de istemeyiniz”* iddiası geçerli kabul edilemezdi. Antalya Belediye Meclisi seçiminin hiçbir aşamasında kanunen fesih ve iptali gerekli yolsuzluk olayının görülmediğini düşünmüştür. Bu düşüncesine, hükümeti temsil eden polis müdürünün Antalya SCF Başkanı Dr. Burhanettin Bey birlikte bir arabaya binerek bütün seçim merkezlerini ziyaret etmesini, seçimin tarafsız gerçekleşmesine örnek olarak göstermiştir.

Kaya’ya göre, SCF her yerde miting yaparak seçim sonuçlarına itiraz etmek, şikayetlerde bulunmak şeklinde davranışlar sergileyerek halk arasında ayrılık yaratmak istemiştir. Şükrü Kaya, propagandalar ve seçim mücadelesi sonucunda vatandaşlar arasında gerginlik ve soğukluk yaratıldığını tespit etmiştir.

Fethi Bey, Şükrü Bey’den sonra tekrar söz alarak SCF örgütleri içinde fesliler, tekkeçiler, mürteciler vesaireler denilen kimselerin olmadığını, bazı CHP milletvekillerinin iddia ettikleri gibi Arap harflerinin tekrar gelmesini arzu etmediklerini vurgulama gereği duymuştu. SCF, lehine oy veren adamların her birinin hüviyetini ve oy pusulalarının altında bir mana olduğunu incelemenin

hiçbir partinin yetkisinde olmadığı ortaya koyarak İçişleri Bakanı'nın bu konudaki tavrını yadırgamıştır. Fethi Bey, Şükrü Kaya'nın, SCF'nin kısa zamanda iktidara gelme çabasına dair sözlerine karşı çıkararak şu şekilde eleştirmiştir:

“Şükrü Kaya, bizim sonu gelmeyen kabahatlerimiz arasında hakikaten en önemli ve İçişleri Bakanı Beyefendi'nin de bir türlü affedemediği bir kabahatimiz vardı. Bu da az zaman için hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olmaklığımızdır. Bu nasıl affolunabilir? Fırka teşekkül etsin de hükümete geçmek niyetinde olduğunu söylemesin, bu mümkün müdür? Bir fırka hükümet mevkiinde bulunduğu zaman ilanihaye o mevkiyi tutmak için iddiada bulunabilir. Başka bir fırka programı ile, prensiplerde siyasi bir teşekkül halinde mücadele sahasına atılabilir. Fakat İçişleri Bakanı Beyin itikadınca bir şartla. O da az veya çok zamanda iktidar mevkine geçmek niyetinde olduğunu söylememek şartı ile.”¹⁰⁹

Fethi Bey, iktidar olmanın siyasi teşekküllerin tabiatında olduğunu ifade ederek iktidar olmak istemeden sadece “uzaktan eğlence tarzında, spor tarzında hükümetin icraatını tenkit edeceğim derse, böyle bir partiye siyasi fırka denemez” diyerek iktidara gelmek niyetinde olduğunu belirtmiş ve parti çalışmalarını savunmuştur.

Fethi Bey, hiçbir zaman hiçbir kimseye miting yaparak “şikayet edin” demediklerini de sözlerine eklemiştir. Feşçiler, tesbihçiler, tekkeyi süpürenler, yeşil bayrak taşıyanlar vesaire hakkındaki bilgiden dolayı tüm SCF'nin suçlanmasını doğru bulmamıştır. Fethi Bey' göre, Antalya'da toplanan halkın dağılmaması mantıken insanların oy vermek istediğine işaret etti. Okyar, Propaganda yapmak maksadı ile İzmir'e gitmesini sabırsızlık olarak gören CHP milletvekillerine bundan doğal bir şey olamayacağı şeklinde yanıt vermiştir. Antalya'daki olayın bastırılması esnasında askere karşı hürmetsizlik ettiği iddialarının doğru olmadığını ve böyle bir şeyin aklına gelmediğini belirtmiştir. Fethi Bey'in Antalya seçimlerinde şikayet ettiği şey, halkın oy vermesine jandarma ve asker kuvveti ile engellenmiş olmasıydı.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 62

Fethi Bey, oy verememesini de eleştirmiştir. İsmi askıdaki deftere yazdırmış ve oy vermek için seçim dairesine gittiği halde, isminin defterde görülmemesinin “*altı ay bir yerde ikamet etmemiş*” olmasına bağlanmasının yanlışlığı üzerinde durmuştur. Çünkü kendisi ile beraber Paris’ten geldikleri halde onların isimleri defterde bulunmuştur ve kendi ismi ise defterden çıkarılmıştır.

Fethi Okyar, Atatürk ve kendi resminin dükkanlara konmasını eleştiren CHP milletvekillerine, “*Gazi’nin resmi ile iftihar etmek, açık şekilde göstermek ve Gazi’nin emrile fırkamız teşekkül etmiştir*”¹¹⁰ diyerek bunun çok doğal olduğunu savunmuştur. SCF’nin ‘*Gazi’ye karşı çıkarılmış bir parti*’ olduğu iddiasını kabul etmemiştir. CHPlı milletvekillerini, Gazi’nin himayesine ne kadar sımsıkı bir şekilde bağlanırlarsa kendilerini de o himayeden uzaklaştırmak için o kadar şiddetle uğraşmakla suçlar. Fethi Bey’e göre, bunu arzu etmek, Türkiye’de muhalif bir partinin ortaya çıkmasını ve vücut bulmasını olanaksız kılmak demektir. Fethi Bey, kendisini, kurulduğundan beri hiçbir zaman Gazi’ye karşı çıkmış bir parti olmadıklarını söyleyerek savunmuştur.

Şükrü Kaya, irticacı kişilerin kimler olduğu hususunda kendilerine haber verilmesi için CHP Genel Sekreterliği’ni uyardığını ve bu konuda Fethi Bey ile daha önceden anlaşmış olduğunu aktarmıştır. Kaya, SCF’nin kuruluş anından bir hafta sonra bütün memlekette şubeler açmasını ve bir anda teşekkül etmiş partiye araştırma yapılmaksızın çok sayıda kişinin devşirme olarak girmelerini endişe ile karşılamıştır. Bu şekilde partiye üye olanların arasında farklı karakterler ve siyasi fikirlerde insanların olmasından da rahatsız olmuştur. İçinde Cumhuriyetçiler olabileceği gibi gericiler de olabilirdi.¹¹¹

Kaya’ya göre SCFliler arasında çok namuslu vatandaşlar yanında, Sultan Hamit zamanından kalma casuslar, hıyanetleri sabit suçlular, irticacılar adı suçlular, mahkumlar ve kaçakçılar da vardı. Bundan dolayı İçişleri Bakanlığı endişede ve bunları takipte haklıydı. Kaya, Fethi Beyefendi gazetelere yaptığı

¹¹⁰ A.g.e., s.67

¹¹¹ Suna Kili, **Bir Çağdaşlaşma Modeli Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11 Baskı, İstanbul, 2008, s. 90

açıklamasında: “*bana oy veren vatandaşlar fırkamdandı*”¹¹² ifadesi ile Meclis’teki yaptığı açıklamadaki “*benim fırkayı teşkil eden kişilerin hepsi Cumhuriyetçi, laiktir*” ifadesinin çeliştiğini vurgulamıştır. Kaya, ayrıca Fethi Bey’in mutlaka hükümete geçmek istediğini de iddia etmediğini, yalnız propaganda yapılırken bu noktaya işaret ettiğini söylemiştir. Yapılan propaganda, Halk Partisi’nin dağıtılacağı şeklindeydi. “*Atatürk’ün artık Halk Partisi’ni sevmediği*” ve Halk Partisi’ni yöneten “*İsmet Paşa Hükümeti’nin az bir zamanda düşürüleceği*” söylentisi yayılmıştı. Kaya, bunları söyleyenlerin Fethi Bey’in arkadaşları olduğunu ima etmek istediğini yoksa bir partinin elbette iktidara geçebileceğini belirterek yanlış anlaşılmayı gidermeye çalışmıştır.

Şükrü Kaya, Fethi Bey’in Adana ve Antalya’da herhangi bir vatandaşın yazdığı özel bir mektubu, “*bütün arkadaşların resmi raporudur*” şeklindeki değerlendirmesi için müfettiş raporlarını dikkate almadan sadece kendi belgelerini dikkate aldığını söyleyerek yanıtlamıştır. Fethi Bey’in “*idare memurları kanunsuz da olsa amirlerinden aldıkları emirleri yerine getirmiştirler*”¹¹³ ifadesinin doğru olmadığını açıklamıştır. Çünkü memurlar hiçbir zaman yasaya aykırı hareket etmemişlerdi.

Görüşmenin sonlandırılmasından sonra Fethi Bey son belediye seçimi esnasında olan kanunsuzluklara dair verdiği açıklama ile Meclisi tatmin edemediğini düşünmüştür. İçişleri Bakanı için “*Meclisçe eleştirilmesi layık görüldü*” şeklindeki bir ifadenin kabulü için Meclis Başkanlığına teklif sunmuştur. Şükrü Kaya da “*seçim esnasındaki dürüst uygulama ve açıklama*” yaptığına dair Meclis’ten güvenoylaması istemiştir. Yapılan güven oylaması ile 316 milletvekilinden 80’i oylamaya katılmamış, oy veren 231 kişiden 10 kişi dışında diğer 221 milletvekili güvenoyu vermiştir. Böylece Şükrü Kaya’ya güvenoyu veren milletvekilleri gensoru önergesini reddettiler.¹¹⁴

Fethi Bey’in, Şükrü Kaya’nın uyarılması amacıyla önerdiği bu görüşmede, SCF’nin kendisi sorgulanmış, siyasal bir parti olarak varlık nedeni

¹¹² TBMMZC, D.3, C.22, s.68

¹¹³ A.g.e., s.69

¹¹⁴ Giritlioğlu, a.g.e., s. 113

tartışılmıştır. Fethi Bey'in propaganda yapmak amacı ile İzmir'e gitmesini sabırsızlık olarak gören CHP milletvekilleri SCF'yi iktidar partisi olarak düşünemiyorlardı. Üye olmak isteyenlerin İçişleri Bakanlığı ile işbirliği içinde SCF'ye kaydedilmesini önermesi bir siyasal partinin rahat hareket etmesini önleyecekti. Cumhuriyete ve devrimlere karşı olan çevrelerin SCF aracılığıyla amaçlarına ulaşmak istemesi, SCF liderlerinin de böyle düşündüğü anlamına gelmiyordu. Her ne kadar Fethi Bey, bu kişiler arasında sayılmasa da bu kişilerin partiye üye olması dolayısıyla Fethi Bey de bundan sorumlu tutulmuştur.

Fethi Bey, aralarında irticacı, Cumhuriyet karşıtı kimselerin barınamayacağını söyleyerek kendi anlayışını ortaya koymasına rağmen yine de bu kişilerin partisinde olmasından dolayı sorumlu tutulmuştur. Hilafet isteyenler, tekkeleri açmak isteyenler, suçlular ve diğer kişiler '*SCF'yi ne kadar etkileyebildi?*' sorusu önemliydi. Bu soru gözardı edilerek mitinglerde ve toplantılarda ortaya çıkan olumsuzlukların birçoğu SCF'ye mal edilemezdi. Değişik amaçlarla her birey herhangi bir partinin, oluşumun içine girmek isteyebilirdi. Dikkat edilmesi gereken, bu anlayışın örgütün liderlerince de paylaşılıp paylaşılmadığıdır. Önemli olan Cumhuriyet yıkıcılığının bir siyasi partinin üst yönetilerine egemen veya örgütü önemli ölçüde etkisine alan görüş olup olmadığıdır. Yoksa bir partide Cumhuriyet ve çağdaşlık karşıtı kişilerin bulunması, siyasal partinin varlığının sorgulanır olmasını beraberinde getirmemeliydi. Ülke genelinde SCF yöneticileri tarafından planlı, organize davranışlar tespit edilememişken, SCF'nin faaliyetlerini çekingenlik içinde yapmasına neden olunması dikkate değer bir husustu. Yönetim araçlarını elinde tutan bir partinin (CHP) normal yollardan ülkenin kontrolünü sağlayacağı durum varken SCF'nin bu derece endişeyle takibe alınması demokrasinin gelişimi açısından örnek bir davranış değildi.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ (1933-1938)

A. İskan, Mübadele ve Nüfus Meselesi

1. Mübadele ve Nüfus Meselesi'nin Gelişimi

Fransız Devrimi'nden sonra milli devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla beraber ülkelerin sınırları yeniden değişmiş ve nüfus hareketliliği artmıştır. Osmanlı Devleti'nin küçülmesiyle beraber, sınır dışında kalan Türklerin iskanı önemli bir sorun haline gelmişti. Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı sonuna kadarki süre zarfında Anadolu'da nüfus kaybı % 30'u bulmuştur. Nüfus kaybının % 20'si ölümlerden % 10'u da zorunlu yer değiştirmelerden doğmuştur.¹¹⁵ Hem dışarıdan gelen Türkleri üretici konuma getirecek şekilde yerleştirme hem de Anadolu'da azalan yerli nüfusu arttırma sorunları çözüm bekliyordu. Atatürk, üretici kılmak için hızlı bir şekilde göçmenlerin yeterli derecede donatılması gerekliliğini vurgulamıştı¹¹⁶. Cumhuriyet yönetimi kurulduğu zaman üretici nüfusun arttırılması başlıca amaçlardan biri olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'ndaki mübadele hükümlerinin uygulanması amacıyla 8 Kasım 1923 tarihinde kabul edilen 368 sayılı yasa ile Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık toprak ve iskan işlerinin yanında mübadele işlemini de yerine getirmek üzere görevlendirilmişti. Mübadele Antlaşması'na göre gelenlerin nakil, iâşe ve iskanları ile görevlendirilen bu bakanlığa devletin elinde bulunan mülki ve askeri araçları kullanabilme yetkisi verilmiştir¹¹⁷. 16.04.1914 tarihinde kabul edilen 'Mübadeleye Tabi Ahaliye Muvakketen (Kayıtlı) Verilecek Emvali Gayrimenkule Dair Kanun' ile mübadeleye tabi olarak Yunanistan'dan gelenlere ve önceden gelmiş olup da mübadeleye tabi göçmen kişiler arasından Yunanistan'da taşınmaz malı

¹¹⁵ Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 114

¹¹⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.1, s. 406

¹¹⁷ Çakan, **a.g.e.**, s. 341

olanlara, orada bıraktıkları taşınmazların kesin tespitine kadar geçici mal dağıtımına karar verilmişti. Dağıtılacak taşınmazların hükümetin elinde olan boş taşınmazlardan ve iskan bölgesinden olması kararlaştırılmışsa da 07.04.1926'da yasada yapılan değişiklikle taşınmazların sadece iskan bölgesinden olması şartı kaldırılmıştır. Mübade, İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulduğu 1923'ten 27.10.1924 tarihine kadar gelen göçmen sayısı 380.000 olmuştur¹¹⁸. Mübadele işinin bitmesi ile 1 Kasım 1924 tarihinde bu bakanlık Genel Müdürlük haline dönüştürülüp İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Türkiye'de iskan ile ilgili ilk yasa 30 Mayıs 1926 tarihli ve 885 sayılı yasaydı. Bu yasa bazı değişikliklerle 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskan Yasası yürürlüğe girene kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmesi ile beraber Şükrü Kaya, iskan işleri ile sorumlu bir bakan olmak suretiyle mübadele ile gelen bir milyona yakın insanın yerleşmesi ve mal sahibi edilmesi ile görevlendirilmişti.¹¹⁹ Karışık ve zor bir görev olan iskan meselesinde 1928'e kadar olan durumda dışarıdan gelenlere hakkını vermek ve iskan etmek, herkesi kendi hakkına yakın olan emlaka sahip kılmak noktasında sıkıntılar devam etmiştir. 1927 yılında yapılan CHF Kongresi'nde nüfus politikası partinin en önemli faaliyet sahası olarak kabul edilmişti.¹²⁰ Kaya 1928 yılı İçişleri Bakanlığı bütçesinin belirlenmesiyle ilgili yaptığı konuşmada yeni bir yasanın hazırlanarak bu sıkıntıların aşılabileceğini bildirmiştir.¹²¹

İskan işinde, Türk vatandaşlığı haricinde kalanlar memleketin herhangi bir yerini de seçmekte serbest bırakılmıştır. İstedikleri yerde ve istedikleri şekilde oturabilirlerdi. Fakat hükümetin araçlarıyla ve desteğiyle yerleşmek isteyenlere hükümet, gelenlerin kendi eğilim ve durumlarına göre yer ayıracak ve yerleştirecekti. Bu Türklerin memlekete gelmesi hem onların hem de Türkiye'nin çıkarıydı. Çünkü Türkiye nüfusu artacaktı. Türkiye nüfusu 1927

¹¹⁸ A.g.e., s. 343

¹¹⁹ TBMMZC, D.3, C.3, s. 268

¹²⁰ Esmâ Torun, **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Fırkası**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2003, s. 198

¹²¹ Aynı yer

yılında yapılan seçimde 13.648.270 kişiydi.¹²² Türkiye'nin kapladığı 760.000 kmlik alan düşünülürse kmkareye 18 nüfus düşüyordu. Kaya, Türkiye nüfusunun Belçika ile kıyaslanmasını doğru bulmamıştır. Çünkü Türkiye'nin, vaziyetiyle, ekonomisiyle, doğasıyla, yükseliğiyle, dağlarıyla, sularıyla veya susuzluğuyla başlı başına önemli ve ayrı değerlendirilmesi gerekiyordu. Nüfusun yerleştirilmesinde de bunlara dikkat edilmeliydi.¹²³

Kaya, izlenecek nüfus siyaseti ile ilgili olarak vatandaşlığa geçenler ile yerli vatandaşın nüfus cüzdanı sahibi olmasını esas kabul ediyordu.

İskan işi ile İçişleri Bakanlığı ilgilenmekteydi. İskan işi iki kısımdan ibaretti. Birincisi, Lozan Antlaşması gereğince mübadele neticesinde gelen bir milyona yakın Türk'ün yerleştirilmesi ve mal sahibi edilmesiydi. Ayrıca Türkiye'ye getirilen bu kişilerin Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık burada kendilerine verilecek mallara ait işlemler de çözüm bekliyordu. Buna “*mübadele işleri*” denmekteydi.

İskan işi ile meşgul kılınan iskan daireleri çok sıkı teftişe tabi tutulan dairelerden biriydi. Çünkü iskan işi muğlak ve zordu. Mübadelenin ilk safhasında Lozan'da imzalanan Türk-Rum halklarının mübadelesine ait anlaşma gereğince yurda gelecek yarım milyon kişinin nakil, kabul, sevk, iâşe, iskan işlerinin düzeni ve idaresi için önemli araçlara ve kuvvetli kurumlara ihtiyaç vardı. Halbuki o sırada memleket uzun ve yıkıcı savaşıardan yeni çıkmış, devlet kaynakları azalmış, hemen her taraf harap olmuştu. Dahası işgal orduları da geçtikleri yerleri düzenli bir sistem dahilinde tahrip etmişti. 1.050 köy, 11 kasaba, bir şehrin tamamı, İzmir, Eskişehir ve Afyon, Uşak, Alaşehir gibi şehirlerimizin önemli ve mamur kısımları yakılmıştı. Memleketin doğu ve güney kısımları ile Trakya da böyle yıkıcı ve yıkıcı istilalara, işgallere uğrayıp tahrip edilmişti. Vatanın istila ve işgale uğramayan keiminin insanı, işgal edilen toprakları kurtarmak için canını, malını senelerce sarfetmiş, evine, çiftçine bakmaya zaman ve para bulamamıştı. İşgalden kaçarak vatanın iç kısmına sığınan insanlar yurtlarını bir yığın çamur ve kömür halinde bulmuşlardı.

¹²² Mehmet Kaplan ve diğerleri, **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 466

¹²³ Torun, **a.g.e.**, s.269

Orduyla beraber yerlerine dönen vatandaşlar başlarını sokabilecek bir yer bulabilmek için tahripten uzak kalabilen yerlere sığınmışlardı.

Uzun savaşlar devletin servetini, üretimini, kuvvet ve kaynaklarını oldukça azaltmıştı. Mübadele tatbikatına girildiği zaman memleketin, iskan kabiliyet ve kudreti bu derece zayıftır. Anavatana katılacak yarım milyon halkın memlekete nakilleri, kabulleri, muhtaç olanlarının iâşe ve şevkleri, kendilerine eski yurtlarındaki toplumsal ve iktisadi konumlarına uygun alanlar seçilmesi gerekiyordu. Bunla beraber çalışma, yaşama vasıtalarının temini ve bundan başka eski yerlerinde hali vakti yerinde olanlara, gelir sahiplerine hiç olmazsa eski yaşayış kaynak ve şartlarının kısmen olsun iadesi, meselenin zorluğunu ortaya koyuyordu. Mübadele edilen halkın toplumsal yapısında ve iktisadi durumlarında fark vardı. Türkiye'nin o günkü iskan durumunun darlığı yanında başka sıkıntılar da göze çarpıyordu. İskana özgü yerlere de savaşta ve yangınlarda evleri yanmış, yıkılmış olanlar sığınmış ve bu kişiler ister istemez boş kalan evleri işgal etmişlerdi. Ayrıca iskana uygun binaların bir kısmı resmi daire olarak kullanılmış, bir kısmına da memur ve asker aileleri yerleştirilmişti. Bunların da derhal tahliyesine olanak yoktu. Boş evlerin bir kısmı da oturulmayacak kadar haraptı. İlk mübadil kabileleri gelmeye başladığı zaman iskan alanlarındaki oturma vaziyeti de bu merkezdeydi. Tüm bu sayılanlar iskan işini güçleştiriyordu.

Lozan Antlaşması'ndan bu yana iskan meselesine ait dosyaların miktarı otuzüçbindi. 1930'a kadar altı senede bu dosyalardan ancak üç bini yapılabildi.¹²⁴ Kanunların karışık ve yetersiz, ilgililerin çokluğu ve kapsadığı meselelerin karışık ve ayrı oluşu, hariçte kalan emlak kıymetlerinin belirlenememesi, tasarruf belgesinin ve tasarrufa ait diğer işlerin muğlak olması, Türkiye'deki emlakın harap veya işgal edilmiş bulunması gibi sorunlar çözüm beklemekteydi.

¹²⁴ TBMMZC, D.3, C.19, s. 138

1925 yılından 1929 Mayıs ayına kadar 27.669 mübadele dosyasından 10.032 tanesi tamamlanmıştı. Tamamlanan dosyaların yıllara dağılımı şu şekilde olmuştur:¹²⁵

<u>Yıl</u>	<u>Sonuçlanan Dosya</u>
1925	53
1926	181
1927	892
1928	1.752
1929	777
Toplam	3.655

1929 Mayıs ayında 1.548 Haziran'da 1.604, Temmuz'da 1.301, Ağustos'ta 1280, Eylül 15'ine kadar 640 dosya tamamlanmıştı. 1929 yılında kabul edilen temlik yasası ile mesele bir az daha basitleştirilerek 1930'a kadar 30.000 dosya sonuçlandırılmıştı. Mübadeleye ait uygulamanın dağıtım kısmının 1930 Haziran sonuna kadar bitmesi planlanmıştı. Lozan Antlaşması gereğince gelenlerle daha önceden gelmiş olan ve yarım milyonu geçen muhacir az çok mallarını almışlar ve memleketin üretim kapasitesine katılmışlardı.¹²⁶

İskanın ikinci görevi memlekette bulunan göçebelerin ve anavatan haricinde kalan Türklerin iskanı idi. Kaya, göçebelerin yerleştirilmesini gerek emniyet ve gerek üretim itibarı ile büyük bir görev olarak düşünmüştür.¹²⁷ Yurdun batı taraflarında Türk ırkına mensup ve Türkçe konuşan 200 binden fazla göçebe ve yörügün olduğunu hesaplıyordu. Bunlar göçebe halinde yazı yaylalarda ve kışı kışlalarda geçirmekteydiler. Ayrı bir halde dağ başlarında bulunan bu kimseler eğitimden yoksundular. Medeniyetle temas edemeyen bu kesim yurdun bazı yerlerindeki mezrayı tahrip ederek memleketin tarım güvenliğine ve emniyetine zarar vermişlerdi. Kaya göçebelerin

¹²⁵ CA, A. IV-8-1 D.56-2 F.55-2

¹²⁶ Aynı yer

¹²⁷ Aynı yer

yerleştirilmesinin, onların hem medeniyetle buluşması hem de yurt güvenliği açısından faydalı görüyordu.

Mübadelelerin bir amacı da Şükrü Kaya'nın ifadesi ile "yurdumuzu yabancı nüfuz ve nüfustan kurtarmaktı."¹²⁸ Savaşlar nedeniyle azalan nüfus karşısında ülke savunmasının zayıflamasından dolayı nüfusun arttırılması önemliydi¹²⁹. Atatürk de "nüfuzumuzu tezyid etmek (artırmak) lazımdır"¹³⁰ diyerek meseleye dikkat çekmiş ve Batı Trakya'daki Türklerin toptan getirilmesini istemiştir. 1923-1934 yıllarındaki göçler, hükümetten iskan hakkı ve maddi olanak talep etmeme şartına dayalı, kendi ekonomik gücü ile gelenlerin yaptıkları göçlerdi. 1934 yılında çıkarılan İskan Yasası ile hükümet, gelenlere, arazi, ev, zirai araç, ilaç, tohum gibi maddi yardımları yaparak iskan edecekti¹³¹. 1934'ten sonra güvenlik politikaları iskanda önemli bir etken olmuştur. 17 Temmuz 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Şükrü Kaya'ya hitaben yazılan yazıda Bulgarların Türkiye'ye savaş açacağı ve önlem olarak Trakya'yı ve Doğu'yu nüfuslandırmak gerektiği belirtiliyordu¹³². Yurdun her tarafının bir zamanlar mülkün kime ait olduğu şüpheli olan gibi bir takım hak davalarına neden olması Kaya'ya göre milliyet birliğini sağlayamamıştı. Bu amaçla Mübadele ve Teffiz (Bırakma) Muamelelerinin İntacı (Sonuçlanması) Kat'i (Kesin) Tasfiyesi Hakkında Yasa Meclis'e getirilmiştir.

Ulus birliğini sağlamak yönünde getirilen bu yasanın dayandığı tarihsel geçmişi açıklayan Şükrü Kaya mübadil iskanının ilk yıllarında karşılaşılan zorlukları belirtmiştir. Yunanistan'da kalan topraklarda yarım milyon Türk kalmıştı. Oturabilecekleri yerlerin onların kabiliyetine göre önceden hazırlanarak belli bir süre yaşayabilecekleri topraklara kısım kısım getirilmesi istense de olanaklı olamamıştı. Çünkü Türkiye'yi terkeden Rumlar zorunlu olarak Makedonya'nın, Epir'in (İspir) Türklerle dolu olan köylerine ve şehirlerine yığılmışlardı. Yunan Hükümeti'nin o zamanki durumu, oradaki Türk

¹²⁸ TBMMZC, D.3, C.26, s. 60

¹²⁹ Duman, a.g.m., s. 474

¹³⁰ Arı İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1982, s.54

¹³¹ Duman, a.g.m., s. 476-478

¹³² A.g.m., s. 479-480

halkının hayatını ve çıkarını tamamen savunacak kuvvette değildi. Uzak yerlerdeki köyler şehirlere ve şehirler de sahillere toplanmıştı.

Mülteci Türkler arasında hastalığın, açlığın, sefaletin baş göstermesi üzerine Hilali Ahmer, bu Türklerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmişti.¹³³ Kurtuluş Savaşı'nda Batı bölgesinde köy, kasaba ve şehirler yanmış, zarar görmüştü. Doğu'da ise birçok il Birinci Dünya Savaşında harap olmuştu. Van, Bitlis, Muş gibi Doğu Anadolu'nun büyük şehirleri tahrip edilmişti. Karadeniz de işgalden kurtulamamıştı. Yunanistan'dan büyük kitleler halinde Türkiye limanlarına çıkan mübadillerin her birinin durumuna göre ev bulmanın olanağı yoktu. O sırada mübadele işlerine Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti (Bakanlığı) bakmaktaydı. Hilali Ahmer'in ve bazı yerli kurumların desteği ile olabildiğince bunlara yer bulunmaya çalışılmıştır.

1930 yılına kadar verilen mallar, mübadillerin haklarını tam karşılamamıştı. Kısa bir zamanda dört yüz küsur bin mübadili bir seneden az bir süre zarfında Türkiye'ye getirme zorunluluğu, mübadillere göç ettikleri yerlerde bıraktıkları malların tam karşılığının verilmesini engellemiştir. Her vatandaşın elindeki belgeden onun hakiki sahibi olduğunu tanımak, ondan sonra o mülke değer biçmek, O'na hisse vermek, bahçenin, gayrimenkulün gerçek sahibini bulmak ve en son olarak malı mübadile vermek kolay değildi. Buna rağmen 1900 yılından beri bir milyon nüfus yerleştirilmiştir.¹³⁴

İskanın ilk aşamasında belirtilen sıkıntıların yanında mübadele edilen halkın iktisadi ve toplumsal yapıları arasında büyük farklar vardı. Türkiye'deki mallarını terkeden Rumlar birçok şehirde oturuyordu. Savaş alanı dışında oturan Rumların çoğunun arazisi yoktu. Halbuki Makedonya'dan, Epir'den, Tesalya'dan gelen Türklerin çoğu çiftçiydi. Her mübadil veya muhaciri, kendi ihtiyacı ve alışkanlığına göre iskan etmek olanaksızdı. Hükümet ise bu gibi emri vakilerle karşı karşıya kalmıştı. İskanın son zamana kadar devam eden durum

¹³³ TBMMZC, D.3, C.26, s. 60

¹³⁴ TBMMZC, D.4, C.3, s. 126

bu zorunlulukların sonucuydu. Bu zorunluluklar iskan işinin karışık bir şekilde devam etmesine neden olmuştur.¹³⁵

Mübadelede karşılaşılan zorluktan biri de malların kıymetinin tespit edilmesiydi. Herkesin, her ailenin malı, esas ve kıymet itibarı ile tayin ve tespit edilerek onun tam eşdeğerinin verilmesinde sıkıntı yaşanıyordu. Türkiye'deki ve Yunanistan'daki tasarruf belgelerinin çeşit çeşit olmasından dolayı davaların çözümünde güçlükler oluyordu. Bir malın kıymetinin nasıl tespit edileceği belli değildi. Bir kaç suretle tespit edilmekteydi. Bunlardan biri o malın kendi kıymetiydi, bir diğeri malın sağladığı kazanç oranında hesap edilecek kıymetti, bir başkası da pazarda satılan kıymetti. Türkiye'deki tapulardaki kıymetlerin çoğu ise takdiri tespit ediliyordu. Mal bedeli gerçek kıymetinin altında veya üstünde tespit edilebilmekteydi.

Bir mübadilin önce malı olduğunu, sonra malının kıymetini ispat ve tespit etmesi gerekiyordu Kadastrosu olmayan memleketlerde bunu tayin ve tespit etmek güç bir işti. Bu sebeple mübadelede devreye bir takım çıkarıcılar girmiştir. Yurtdışında ve içeride çıkarıcılar gerek yalan sözlerden gerek belgelerin kayda, delile dayanmamasından gerekse bazı insanların zaafından yararlanmışlardır.

Kaya'ya göre iskan işinde karşı kaşıya kalınan bir diğeri zorluk, gelen muhacirlerle giden muhacirler arasındaki uğraşı ve uzmanlaşma farklarıydı.¹³⁶ Örneğin Makedonya'nın köylerinden getirilen çiftçiler Türkiye'den giden Rumların toprakları olmadığı için boş köylere yerleştirilememişti. Niğde, Bor ve Niksar gibi yerlere, oradaki Rumların evleri bulunmakla beraber arazileri olmadığı için Selanik köylüsünü getirmek, bu köylüleri açlığa mahkum etmek demektir. Bunları arazili bir yere oturtmak lazımdır. Bu suretle Doğu'daki arazi değersizlendi ve kimse buralara talip olmadı. Sahillerde bulunan araziye ise ilgi arttı ve oralardaki iskan ve mübadele durumu daha da güçleşti. Bir arazi verildiği vakit önce sınırı tespit olacaktı. Sonra kıymeti belirlenecekti. Arazi az, orta ve çok diye üçe ayrılacak ve her biri için belirlenen kıymetin ortalamasına göre kıymet tespit edilecekti. Yüz binlerce tarlanın bu suretle kıymetlerinin

¹³⁵ TBMMZC, D.3, C.26, s. 61

¹³⁶ Aynı yer

belirlenmesi, o tarlaların kıymetinden fazla masrafı gerektiriyordu. Bu sebeplerle yapılan kıymet takdirleri tahmini olmuştur. Elde mevcut talepname dosyasının adedi 40.000'e yakındı. 1923'ten 1928'e kadar olan altı sene zarfında ancak 1.200 dosyaya bakılabildiği görülmüştür.¹³⁷

Kaya'ya göre bu şekilde devam etseydi bir mal sahibi malını tasarruf etmek için için zorluk çekecek, malını benimsemeyecek ve o malı ihmal edecekti. Hak sahibi senelerce malsız ve mallar da senelerce bakımsız kalacak ve hiçbir mübadil hiçbir zaman üretici konumuna geçemeyecekti. Bu nedenlerden dolayı iskan işine kısa yoldan çözüm bulunması tercih edilmiştir. Temlik kanunu ile arazi dağıtımını esasları kolaylaştırılmış bu sayede beş senede sonuçlandırılmayan dosyaların beş misli, 5-6 ay gibi kısa bir zamanda tamamlanmıştır.¹³⁸ Bu kadar kısa zamanda yapılabilmesi kıymet takdiri usulünü kabul etmekle olmuştur. Kıymet takdiri uygulanarak gelinen 1930 senesinin sonundaki durum şu şekildedir: Dosyalar tümünden elden geçirilmiş, bu dosyalardan 23.000'i olumlu sonuçlanmıştır. 7-8 bini belgesizlikten iptal edilmiştir. İncelenmesi gereken 300 kadar dosya kalmıştır. Gerek vesikaların noksanlığından ve gerek bunları tamamlayamadıklarından mal sahiplerine adi iskan (bir aileye geçimini sağlayabilecek ev, eşya, toprak vermek gibi yardımlarla yapılan iskan) sureti ile mal verilmiştir.

Tapu harcı sorunu mübadilleri sıkıntıya düşürmüştür. Örneğin yalnız Ayvalık'ta mübadillerin tapu harçları 800.000 lira tutmuştur. Halbuki bu memlekete yeni gelen ve üretici olmaya başlayan, mallarını kısmen satamayan bir halkın bu parayı bir kerede vermesinin olanağı yoktu. Bu sebeple Meclis'e sunulan Mübadele ve Teffiz Muamelelerinin İntacı Kat'i Tasfiyesi Hakkında Yasa ile önce mübadillere, Bulgaristan mübadillerine, diğer muhacirlere ve köylüye verilen malların tapu senetlerinin harç ödemeksizin verilmesi öngörülmüştür. Bu sayede bu vatandaşlar mallarına hemen sahip olabileceklerdi. Mala sahip olduktan sonra onu satmak ve işletmek hakkını tamamıyla elde ediyorlardı. Herhangi bir belge alamadan gelen köylüler ise adi

¹³⁷ Aynı yer

¹³⁸ A.g.e., s.62

iskan suretiyle, fakat borçlanma yolu ile verilen mal, parasız mal sahibi edilecek ve böylece muhacirler ağır borç yükünden kurtulacaklardı.

Mübadillere mal dağıtımı bu yasa ile üç oran dahilinde dağıtılmıştır. Kıymetli tapu sahiplerine % 50, kıymetsizlere % 40, beyanname vesair belge sahiplerine % 20 idi¹³⁹. Bu oranlardan fazla alanlar yasanın yayımlanmasından üç ay içinde borçlanacaklar veya kendilerindeki malı terk edip karşılığında gayrimenkulün sağladığı kazanç oranında tasfiye belgesi almak üzere başvuracaklardı. Eksik alanlar ile hiç alamayanlar dahil oldukları kategoriye göre belli oranları alacaklardı. Kendilerine, senetleri olmadığı için toprak verilemeyenlere bono verilecekti ve bu uygulamayı Ziraat Bankası yapacaktı. Bu kişilerin hakları bonolarla düzenlenecek, kalan Rum malları satılarak bunlara verilecekti.

Yasanın onbirinci maddesi ile tasfiye belgesindeki bonolar düzenlenmiştir. Tasfiye belgesindeki bonolar gayrimenkulün sağladığı kazançta göre üç tertip kuponu içeriyordu. Kazancının üçte birinden daha az mal almış veya hiç almamış olan mübadillere üç kuponlu, üçte ikisine kadar mal almış olan mübadillere ikinci ve üçüncü tertiplere ait iki kuponlu, üçte ikisi miktarında veya daha fazla mal almış bulunan mübadillere yalnız üçüncü tertibe ait bir kuponlu tasfiye belgesi verilmiştir. Mal satıldıkça önce birincilere, sonra ikincilere ve geri kalanlar üçüncülere bölüşürülecekti. Tapuya kaydı lazım gelenler hariç olmak üzere İçişleri Bakanlığı emrindeki gayrimenkul mal Hazine emrine devrediliyordu. Bu mallardan önceden mübadele dışı Türklere ait olup 10 Haziran 1930'a kadar dağıtım kararı alınmış veya bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihte muhacirlere tahsis edilmiş veya yangınzedelerin işgalinde bulunmuş olan ve 2., 4. ve 5. maddelere uygun olarak sorumluluklarındaki gayrimenkul, aynı kıymette mal ayrılarak mübadile dışı hak sahiplerine devroluyordu.

İskan iktisadi, Coğrafi durumlar göz önünde tutularak yapılmıştır. Coğrafi duruma göre nisbeten müstakil olmakla beraber iktisadi olarak yolların,

¹³⁹ Aynı yer

demiryollarının ve limanların gelişimine tabi olacaktı. İskan işinde en çok ekonomik yöne önem verilmiştir. Çünkü en çok muhtaç olunan alan ekonomiydi. Gelecek olan muhacirlere, nüfus başına en az 500, en çok da 1.000 lira vermek gerektiği hesaplanmıştı. Bunların Türkiye'ye gelmesi, iskanı, bir sene beslenmesi, kendilerine yiyecek, içecek ve alet verilmesi ancak bu kadar masrafla olabiliyordu. Bu masrafın ise o zamanki bütçeyle karşılanamayacağı için eldeki kadar para ayrılarak önce yerli nüfusun çoğalmasını sağlayacak çareler aranmıştır. Bunun için Sağlık Bakanlığı köylünün sağlığına önem vermiş ve İçişleri Bakanlığı topraksız köylüye toprak vererek hemen üretici konumuna getirmeye çalışmış ve iki sene içinde bir çok kişi toprağa bağlanmıştır.¹⁴⁰

Kaya, bu yasa ile dünyada örneği görülmemiş büyük bir meseleyi hallettikleri inancındaydı. Bu inancını desteklemek için muhacir iskanı meselesi ile karşı karşıya olan bazı ülkeler ile Türkiye'yi kıyaslamıştır. Filistin, Yahudi iskanı için 1923'ten 1930'a kadar 40.000.000 harcadığı halde 10 senede ancak 150.000 nüfus iskan edilebilmişti. Cemiyeti Akvam'ın nakti ve manevi yardımı ile Güney Amerika'ya gönderilen Beyaz Rus muhacirleri de başarı ile iskan edilememişti. Aynı mesele Yunanistan'da da hala halledilmiş değildi. Halbuki Türkiye, 7-8 güç ve çetin yıldan sonra bu meseleyi diğer devletlerden daha iyi çözmüştü. Türkiye, Lozan Antlaşması sayesinde 500.000 nüfusu kendisine katmıştı.¹⁴¹

Kaya için asıl amaç, gelenlerin "*gerek üretim sahasında, gerek nüfus ve ilerleme yollarında bizimle beraber, elbette bu memleketin ve bu milletin yükselmesinde kıymetli birer etken*"¹⁴² olmalarıydı.

Kaya mübadele yüzünden doğan şikayet ve sıkıntıların hemen bitmese ebedi durdurmanın en iyi yolunun bu yasa olacağını ileri sürüyordu.

Bu yasa ile ayrıca şu amaçların gerçekleştirilmesi öngörülmüştü:

A- Mübadillerin nakil, iskan ve işleri,

¹⁴⁰ TBMMZC, D.4, C.3, s. 120

¹⁴¹ TBMMZC, D.3, C.26, s. 62

¹⁴² Aynı yer

B- 1912 senesinden beri iskan muamelesi görmemiş muhacir ve mültecilerle aşiretlerin savaşlarda meskenleri yananların iskan ve terfihleri (refaha ermeleri),

C- Tahrip edilen yerlerin imar edilmesi.

Memleket sekiz iskan bölgesine ayrılarak her bölgede birer müdüriyet kurulmuştur. İl ve ilçe merkezlerinde vali ve kaymakamların gözetiminde birer iskan ve imar komisyonu oluşturulmuştur.

Yasada adi iskan ile mübadillere verilen alanları gösteren cetvel aşağıdaki gösterilmiştir¹⁴³.

Hane: Evin eşya ve parçaları itibari ile ev halkı (ailenin toplumsal durumuna göre). Oda miktarı nüfusa göre (azami altı oda), dükkan uğraşı çeşidine göre,

Arazi: Ortalama beş nüfus itibarı ile

	<u>Azami Dönüm</u>	<u>Asgari Dön</u>
İyi: birinci derece toprak verimliliğine sahip ziraat arazisi	75	50
Orta: ikinci derecede kuvvei inbatıyeye (verimlilik gücü) malik ziraat arazisi	100	75
Düşük: üçüncü derecede kuvvei inbatıyeye malik ziraat arazisi	140	100
Tütün yerleri: birinci derecede tütün yetiştiren ziraat arazisi (Samsun, Bafra gibi)	15	12
İkinci derecede tütün yetiştiren ziraat arazisi (İzmir, İzmit gibi)	20	15
Sebze bahçeleri: büyük şehir civarında	10	5
Uzak yerlerde olan bahçelerle bahçe olabilecek kabili iskan arazi	15	10
Bağ: birinci derece üzüm yetiştiren yerler (İzmir gibi)	10	6
İkinci derece üzüm yetiştiren yerler (merkezden ve nakliye araçlarından uzak yerlerde, aralarındaki mesafeye, mahsuldarlık derecelerine göre)	15	10

¹⁴³ A.g.e., s. 64

Bala'da bahsedilmeyen diğ er çeş it arazi de bunlara kıyasen verilmiştir.

Ağ aç lar

Azami Adet Asgari Adet

Zeytinlik: birinci derecede mahsuldar ve makbul

zeytin mıntıkasında 120 100

İkinci derecede mahsuldar ve makbul zeytin mıntıkasında 150 120

Üçüncü derecede mahsuldar ve makbul zeytin mıntıkasında 200 150

Yabani ve aş isiz, genç zeytin ağ aç larının beş adedi bir ağ aç hesap olunur.

Portakal ve limon ağ aç ları: kıyasen verilecek,

Dut ağ aç ı ve dutluklar: seyrek ve sıklığına göre mahallince tayin edilecek ve geçimi sırf dutçuluğ a özgü kalacak beş nüfuslu bir aile için azami on dönüm olarak hesap olunmuştur¹⁴⁴.

A - Muhacirin arasında ziraat, doktorluk, veterinerlik gibi okullerden mezun veya okullarda yüksek eğitim görmüş olan kiş i varsa bunlara yukarıdaki oranlardan bir misli fazla dağıtım yapılır.

B - Aile miktarı beş nüfustan fazla olursa kiş i baş ına nüfus için aş ağıdaki oranlar dahilinde arazi ve ürün veren ağ aç adedi arttırılır:

Birinci derecede verimli araziden 8-10 dönüm

İkinci derecede verimli araziden 10-15 dönüm

Üçüncü derecede verimli araziden 15 - 20 dönüm

Tütün arazisi 2 – 3 dönüm

Bağ ve bahçe 1,5 – 3 dönüm

Zeytin ağ aç ı 20 – 30 adet

C - Aile nüfusu beş ten az olursa noksan olan her nüfus için bu oranın nısf i derecesinde indirim yapılır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Aynı yer

Doğu illerinin işgale uğraması neticesinde yersiz yurtsuz kalan, başka yerlere dağılan vatandaşların bir kısmı adi iskana tabi kılınmıştır. Memleketlerinde bırakmış oldukları mal karşılığında iskan edilmiş olanlar ise bu yasanın kapsamı içine alınmışlardır. Yasanın beşinci maddesi ile meskene muhtaç, yangından zarar görmüş olanların işgallerinde bulunan meskenler kime ait olursa olsun adi iskan derecesindeki miktarı bedava devredilecekti. Fazlası borçlanma kanununa uygun olarak borçlandırılacaktı.

Yasanın altıncı maddesi ile kendisine verilen gayrimenkullerden adi iskan sınırı dahilinde bedelsiz verilecek olanların bu yasanın kabulüne kadar verilmemiş borç taksitleri tahsil olunmayacaktı, tahsil edilmiş olanlar iade edilmeyecekti. Gerek adi iskan gerek mal verme suretiyle mübadillere, muhacirlere ve yangından zarar görenlere temlik edilecek gayrimenkuller tapu harcı alınmadan tapuya geçirilecekti.

Yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay zarfında her ilden mal dağıtım komisyonlarınca ispat edilebilen bordro ile gönderilecek istihkak mazbataları tasfiye heyeti marifetiyle incelenerek bu mazbataların sahipleri adına yazılı olmak üzere tasfiye belgeleri düzenlenecek ve Maliye Bakanı tarafından imzalanacaktı. Tasfiye vesikaları bu suretle tamamlandıktan sonra ait olduğu illere gönderilecek ve makbuz karşılığında sahiplerine verilecekti.

Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan topraklardan Türkiye'ye gelen Türklerin üç grup halinde yerleşmesi öngörülmüştür. Bunlardan birincisi; doğrudan doğruya kendi olanakları, araçları ile memlekete gelip yerleşenlerdi. Türkiye'nin her tarafı kendilerine açtı ve tabiyetleri kolay halledilebilmekteydi. Bunlar memleketin diğer bireyleri arasına karışabilmekteydi. İkinci grup, hükümet desteği ile iskan edilecek olanlardı. Onlar için de ikinci derecede iskan mıntıkası ayrılmıştır. Üçüncüsü; doğrudan doğruya hükümet araç ve olanakları ile getirilecek kişilerdi. Bunlar memleketin en az nüfuslu yerlerine gönderilecekti.¹⁴⁶

¹⁴⁵ TBMMZC, D.3, C.26, s. 64

¹⁴⁶ TBMMZC, D.4, C.3, s. 120

Şükrü Kaya, iskan yerleşimi uygun olmayan yerlerin düzeltilmesi için bir heyetin memleketi gezdiğini, memleketin siyasi, iktisadi, askeri durumunu değerlendirdiğini ve iskan masraflarını incelediğini belirtmiştir. Hazırlanan bir programla yirmi beş sene içerisinde Türkiye’de iskan siyasetinin nasıl olacağı ortaya konularak Tasfiye Yasası’nın hazırlandığını belirtmiştir. Bunun için bazı çalışmalara başlanılmıştır. Kaya, Ankara’dan Eskişehir’e kadar olan yerlerde “nerelere ne kadar köy yerleştirilebilir ve nerelerde ne kadar köy ıslah olunabilir?”¹⁴⁷ sorusuna yanıt aramıştır. Bu güzergahtaki bazı köylerin yerleşime uygun hale getirileceğini ifade etmiştir. Ankara şehrinin çevresindeki köylerin düzenlenerek hem Ankara’nın bayındır görünmesi, hem de iskana uygun hale getirilmesi düşünülmüştür. Kaya, Ankara’nın etrafından başlayarak Ankara yolları üzerinde bulunan yerli ve yabancı kişilerin iskan ve çalışma şartlarını düzeltmek gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye’ye gelecek olanlardan Türkçe’den başka dil konuşanların “Türkleştirilmesi” üzerinde de durulmuştur. Kaya, bu konuda Türk oldukları halde geldikleri memleketlerin lisanlarını konuşanlara konuştukları lehçenin aykırı olduğunu ve Türkçe’ye uygun düşmediğinin fiili ve hissi olarak gösterilmesi gerektiği kanısındaydı. Bunun birinci çaresi eğitimdi. Kendi dillerini konuşan yüz bini geçen bu kitle kendi dillerinin noksanlığını anlayacak, Türkçe konuşmanın yalnız zevk ve şeref değil, aynı zamanda siyasi ve iktisadi bir yarar olduğunu göreceklere inancındaydı.¹⁴⁸

Muhacirlerle mültecilerin beraberlerinde Türkiye’ye getirecekleri malların, gümrük vs resimlerden muafiyeti hakkında yasa düzenlenmesi düşünülmüştü. Böylece Türkiye’de yerleşebilmeleri kolaylaşacaktı. İskan Yasası gereğince muhacir sıfatıyla kabul edilenler ile hariçten gelen mülteci ve aşiret ailesinin birlikte getirecekleri aşağıda gösterilen eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmi ile bir defaya mahsus ödemek üzere benzer bütün teklif ve resimlerden muaf tutulmuştur¹⁴⁹:

Bir aile için:

¹⁴⁷ Aynı yer

¹⁴⁸ A.g.e., s.123

¹⁴⁹ A.g.e., s.148

A- Kişisel eşya ve ev eşyası eksiksiz,

B- Meslek ve iş eşyası gelecekteki kayıtlar ile,

Çiftçi ise; Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her çeşit alet ve edevat ve makineleri, her çeşit damızlık hayvan, tohumluk ve yiyecek zahireleri ile toptan ve büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla zirai ürünlerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarları,

Sanatkar ise: Her tür sanat alet ve edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikalar ile aletleri tümüyle ve fabrika ürünlerinden ve ham maddelerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarlar, (trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanayi ürünlerinden olan ayakkabılar hariçtir. Ancak kişiye özel ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten faydalanır.)

Tüccar ise; Öteden beri sattığı ticari mallarından kıymeti 12.000 liraya kadar olan miktarı; (şeker, benzin, petrol, ipek ve ipekliler ve inhisara (tekele) tabi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi üretiminden olan ayakkabıları hariçtir.)

2- Bir cemaat için (bir köy veya mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya):

A- Bütün okul eşyası,

B- Bütün cami eşyası,

C- Vakıflara ait eşya ve mahsuller,

Ç- Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigar eşya,

D- Köyün veya mahallenin orta malı olan boğa, aygır, teke, koç ve damızlık bütün hayvanlar,

E- Köy veya mahallenin harman ve orak makinesi ve traktör gibi müşterek ziraî makine ve aletleri, köy deşilmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrikaları makineleri.

Muhacir ve mülteciler bu belirtilenlerin dışında menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde mevcut nakitleri karşısında Türkiye’de meşgul olacakları sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirlerdi. Bu eşya gümrük

ve diğ er resimlere tabi idi. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, ipek ve ipeklilerden ve Türkiye’de gümrüğe tabi maddelerle trikotaj makinaları ve kauçuk sanayi ürününden olan ayakkabılardan olmaması şart koşulmuştur.¹⁵⁰

İskan Yasası’nın yürürlüğe girdiği 1934 yılı sonuna kadar Türkiye’ye yerleştirilen kişilerin sayısı, bunlara yapılan yardımın içeriği ve miktarına bakıldığında şöyle bir görünümle karşılaşmıştır:

1923 tarihinden 1933 tarihine kadar Türkiye’ye gelen muhacirlerin sayısı mübadil olarak 99.709 evde 379.913 kişiydi. Muhacirlerin sayısı, yani mübadele mıntıkası dışından gelenlerin miktarı 58.627 evde 248.392’di. Toplam ev olarak 157.836, nüfus olarak da 628.305’ti. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkan, 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir. Mübadillere ayrıca kanun gereğince verilen çeşitli bonolar bunun haricindeydi. Bu bonoların toplamı da 6.000.000 lira tutmuştur. 1 Haziran 1933’ten 1 Haziran 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin sayısı 3.018 evde 15.319 nüfustur. Bunlar ülkelere şu miktara göre dağılıyordu:

337	evden	1.383	nüfusu	Yugoslavya’dan,
956	»	4.743	»	Bulgaristan’dan,
749	»	3.337	»	Romanya’dan,
642	»	4.248	»	Rusya’dan,
47	»	235	»	Suriye’den,
52	»	252	»	Adalar’dan,
230	»	1.112	»	İran’dan,
5	»	9	»	Batı Trakya’dan. ¹⁵¹

Bu kişilerin yurda dağılımı da şu şekildedir:

1.345	evde	6.397	nüfus	Trakya’ya,
8	»	24	»	Elazığ’a

¹⁵⁰ A.g.e., s.149

¹⁵¹ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 369; Ekrem Ergüven, **Şükrü Kaya’nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938, s.141

3 » 15 » Diyarbakır'a
1.661 » 8.881 » çeşitli illere
1 » 2 » serbest olarak kalanlar

1 Haziran 1934 tarihinden 1 Kasım 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin toplamı 3149 evde 11.924 nüfustur. Bunlar da aşağıdaki yerlerden gelmişlerdir:

496 evde 1.959 nüfus Yugoslavya'dan, 1519 evde 5.059 nüfus Bulgaristan'dan, 972 evde 4.337 nüfus Romanya'dan, 37 evde 182 nüfus Rusya'dan, 28 evde 95 nüfus Suriye'den, 62 evde 161 nüfus Adalar'dan, 3 evde 23 nüfus Kıbrıs'tan, 1 evde 5 nüfus Afganistan'dan, 12 evde 49 nüfus İran'dan, 19 evde 54 nüfus Batı Trakya'dan.

Bu kişiler de şu şekilde yurda dağıtılmışlardır:

2032 evden 7739'u Trakya'ya,
60 » 159'u Antalya'ya,
174 » 1255'i Elazığ'a,
56 » 279'u Diyarbakır'a,
322 » 1246'sı çeşitli illere,
505 » 1246'sı serbest olarak kalmışlardır.¹⁵²

Bunlara yapılan destek ile ev, tarla çiftlik aleti, tohumluk, esnafa dükkan, biraz da bağ yeri: 1934'e kadar gelen muhacirlerin toprakları kendilerine dağıtılmıştır. Yalnız 1934 senesinde gelenler bunun dışında tutulmuştur. Çünkü yeniden bir toprak dağıtımı başlamamıştı. Muhacirlerin çoğu çiftçi oldukları için yerleştikleri yerlerde mevcut köyleri takviye etmek suretiyle yerleştirilmişlerdir. Kendilerine boş mallardan (emvali metruke) ve milli araziden toprak verildiği gibi istimlak şekli ile 1505 nolu kanuna göre toprak verilmiştir. Kaya sonraki en önemli meselenin, bundan sonra gelecek muhacirlere toprak bulmak olduğunu düşünüyordu. Çünkü elde devlet malı olarak pek az toprak kalmıştı. Yasanın belirttiği köy meralarından fazlası

¹⁵² Ergüven, a.g.e., s.141

bunlara toprak olarak verilecekti. Bu miktar da gelecek muhacirlere yetmeyeceği için yapılacak iş, mevcut ve işlemeyen sahipli toprakları istimlak ederek bu kişilere dağıtmaktı.¹⁵³

Evler iki yöntem ile yapılmıştır. Bazısı mahalline ve gereğine göre yapılarak doğrudan muhacir iskan edilmekteydi ve birçok yerlerde de bu evler muhacirlere yaptırılmıştı. Bu ikinci tarzda iskan masrafı çok azalmıştır. Şükrü Kaya muhacirlerin kendi evinin malzemesini kendisine temin ettirip bunun karşılığında işçilik bedelinin verilmesinin faydalı olacağını savunmuştur. Böylece hem kendisine iş bulunmuş oluyor, hem de evin bedeli kendisine verilerek bu suretle geçimi de temin edilmiş oluyordu.

Yapılacak yardımın ölçüsü bütçe ile belirlenmiştir. Bu tahsisat son iki seneden beri Doğu illeri için 250.000 lira, Batı illeri ve merkez masrafı için 55.000 liraydı. Halbuki her muhacir ailesinin iskanı, nüfus başına 1.000 liradan, beş nüfus 5.000 liraya mal olmuştu. Fakat Türkiye'deki kolaylıklar ve yerli halkın muhacirlere gösterdiği sevgi ve merhamet sayesinde iskan masrafı ucuza mal olmuştur. Kaya, bu masrafı nüfus başına 100 lira olarak hesaplamıştır.¹⁵⁴

Türkiye'ye 1923'ten 1934 senesine kadar bir milyona yakın Türk gelmiştir. Kaya, 25 senede bir nüfusun katlanacağını düşünerek iki milyon Türk'ün Türkiye'ye getirilebileceği fikrindeydi. Yine Kaya'ya göre Türkiye'de bilim, teknoloji, eğitimin gelişmesi, Cumhuriyet'in feyizlerinin Türkiye dışını yayılmış olması, Türk bağımsızlık ve şerefının dünya çapında itibar görmesi hariçteki Türk'ü anavatana çekecekti. Kaya Türkiye'ye olan göç üzerinde bu etkenlerin, diğer etkenlere daha büyük olduğunu düşünüyordu.¹⁵⁵

Muhacirlerin yerleştirilmesinde en çok önem verilen iskan sahası Trakya'ydı. Trakya'ya yalnız 1934'te 12.000 muhacir yerleştirilmişti. Trakya Genel Müfettişliği bu işle meşgul olarak Trakya'ya gelenlerin üretime geçmelerini sağlayacak önlemleri almaya çaba gösteriyordu. Kendilerine Hilali Ahmer Cemiyeti 5.000 lira göndermişti. 5.000 lira daha gönderileceği güvencesi de verilmişti. Şükrü Kaya, Tarım Bakanlığı ile ilişki içinde muhacirlerin

¹⁵³ A.g.e., s.142

¹⁵⁴ Aynı yer

¹⁵⁵ A.g.e., s.146

tarımsal faaliyetlerine yardımcı olmuştur. Tarım Bakanlığı Ziraat Bankası ile anlaşarak muhacirlere gerek yiyecek gerek tohumluk olarak 6.000 ton buğday göndermeyi karar altına almıştır. Gelen göçmenlerin sayısı 1935'e kadar 1.2000.000'i bulmuştur. Bunlar Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan büyük bir akın halinde geliyorlardı. 1934 yılı içerisinde gelmek isteyen göçmenler için alınmış tedbir olmadığı için kabul edilmemişlerdi. Kaya, Trakya arazisinin bol, sağlıklı olduğunu, bazı yerlerde bataklıklar olsa da kurutulabileceğini, bu şekilde Çanakkale de dahil olmak üzere, bütün Trakya'ya 5-6 sene zarfında, 600.000 nüfusu yerleştirmenin olanaklı olacağını hesaplamıştı.¹⁵⁶ Bunun için çekilecek zahmet iki tane idi. Biri toprak, ikincisi de paraydı. Yapılan uzun tecrübeler sonucunda bunların iskanı için yapılacak evlerin az masrafla yapılabileceğini düşünmüştür. 1935 yılı içerisinde 35-50 bin kadar nüfusu Trakya'ya yerleştirebilecekti.

Kaya, Türkiye'nin doğusunda da nüfusun artırılması gerektiği kanaatindeydi. Senelerden beri süren savaşlar Doğu'nun nüfusunu azaltmıştı. Özellikle Van Gölü havzası bir zamanlar büyük bir medeniyet merkezi iken, bu gün orada km başına beş nüfus düşmekteydi. Burasının nüfuslandırılması gerektiğini düşünen Kaya, nüfusun yoğun olduğu yerlerden buraya insan gönderildiğini ve gönderilmeye devam edileceğini söylüyordu. Kaya, Van Gölü havzasının ormanı, arazisinin genişliği ile her bakımdan çok iyi bir bölge olduğunu düşünüyordu. Artukoğulları'nın ve bir takım Türk beyliklerinin medeniyet merkezi olmuştu. Kaya bunun dışında, siyasi ve toplumsal sebeplerle nüfus yerleştirilecek alanları da belirlemişti. Demiryolu hatlarının iki tarafını büyük bir nüfus ile doldurmayı düşünmüş ve Orta Anadolu'nun nüfusunu, memleketin doğu ve batı sınırlarının bekçisi olarak görmüştü.¹⁵⁷

Şükrü Kaya, muhacirlerin yerleştirilmesinde devletin öncelikli siyasetlerinden birinin de nüfus siyaseti olduğu fikrindeydi. Kaya'nın nüfus

¹⁵⁶ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935)**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935,s.143

¹⁵⁷ **A.g.e.**, s.144

siyaseti; gelecek muhacirleri bir düzen dahilinde getirmek, yerleştirmek ve onları derhal verimli kılmaktı.¹⁵⁸

Mübadele ve Tefviz (Bırakma) Uygulamalarının Sonuçlanmasına Dair Kesin Tasfiye Yasası'ndan sonra mübadillere verilen bonolarla ilgili sorunların önemli kısmının aşıldığı görülmektedir. Bonolar 120.000'den fazlaydı. Bunun büyük bir kısmı dağıtılmıştı. İçişleri Bakanlığı ve idare amirlerinin verdiği 120.000'den fazla karara binde iki oranında itiraz edilmişti. Bunların birçoğu da yapılan uygulamanın doğru olduğunu düşünerek itirazlarından vazgeçmişlerdir. Bazılarının itirazları da Danıştay tarafından İçişleri Bakanlığı'nın kararları kabul edilmek sureti ile reddolunmuştur. Bonolar sahiplerine verilmiştir. Birinci sınıf bono sahipleri satılan mallara ortak olmaktaydı ve Ziraat Bankası'nda bir milyondan fazla para vardı. Birinci sınıf bonolar biter bitmez ikinci sınıf bonolara, ondan sonra da üçüncü sınıf bonolara başlanacaktı. Kaya bonoların, sahiplerince düşük fiyattan satılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. İkinci ve üçüncü sınıf bonolara sahip vatandaşların bonolarını % 30, % 40 daha düşük satmamalarını istemiş, bunun için Maliye'nin paralarını vereceğini belirterek güven vermeye çalışmıştır. Maliyenin bunlara bütün borcu 5.000.000, boş arazinin kıymeti ise 6.000.000 lira idi.¹⁵⁹

1935 yılı sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 16.200.694 kişiydi.¹⁶⁰ 762.736 km² alanda nüfus yoğunluğu 21,2 kişi olmuştu. Kaya'ya göre komşu ülkelerin ve özellikle Balkan devletlerinin nüfus yoğunluğu ile kıyaslandığında bu durum kabul edilir değildi. Yurt topraklarının daha alacağı çok kişi vardı. Mevcut istatistiklere göre nüfus yoğunluğu Bulgaristan'da 57,7, Yunanistan'da 49,1, Yugoslavya'da 55,7, Romanya'da 61,7 kişiydi. Bu rakamlar Şükrü Kaya'da Türkiye nüfusunun hızla artırılması noktasında radikal önlemler alınması gerekliliğini hissettirmiştir.¹⁶¹

1932 yılına gelindiğinde mübadillerin ellerindeki tefviz (birisine bırakma) belgelerine karşılık tapu senedi verilmesine dair yasa çıkarılmıştır. Mübadiller ellerindeki kıymetli tapulara karşılık kendilerine verilen veya

¹⁵⁸ Ergüven, **a.g.e.**, s.148

¹⁵⁹ **TBMMZC**, D.4, C.9, İ.68, C.2, s.250

¹⁶⁰ Kaplan ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 474

¹⁶¹ **CHP Onbeşinci Yıl Kitabı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1938, s.57

verilecek olan mal % 50'den, kıymetsiz tapulara karşılık % 40'tan ve tasfiye isteklerini belgeleyen kefaletnamelere % 20'den fazla olamayacaktı. Memleketinde mal terketmeyen mübadillerle, gayrimübadil, muhacir, mülteci, aşiret halkı ve yangınzedelere iskan ve borçlanma kanunları gereğince adiyen verilen gayrimenkul mal için verilen geçici tasarruf belgeleri değiştirilerek sahibine ve hazine çıkarına birinci derece ipotekli tapu senedi verilecekti. Yangınzedelere yalnız Ermeni malı verilmekle kalmayıp Rum malı da verilebilecekti.

Yapılan bu düzenlemeler ile beraber iskan meselesini temelli halletmek noktasında 1934 yılında İskan Yasası gündeme gelmiştir.

2. İskan Yasası ve Mübadele

İskan Yasasına gelene kadar Cumhuriyet, ağaların ellerindeki toprağı alarak ağalığın tasfiyesini gündemine almamıştır. Cumhuriyet genel olarak, kullanılmayan boş toprakları ve hazine arazilerini dışardan gelenlere ya da çok muhtaç durumdaki nüfusa dağıtma yoluna gitmişti. Ekonomik olanaklar arttıkça göletler, kamışlık ve fundalık gibi yerler ya devlet tarafından ıslah edilip dağıtılmış ya da dağıtıldıktan sonra sahipleri tarafından devletin sağladığı destekle ıslahına çalışılmıştı. Cumhuriyet'in başlarında Türkiye'de, ekilecek toprağı gereksinim vardı. Dışarıdan getirilen göçmenlere, içerideki nakledilenlere, sığınmacı olarak gelenlere ve topraksızlara, az toprak sahiplerine devletin toprak vermesi gerekiyordu. Bu yol uygulanmaksızın nüfusu ne toprağı ne de devlete bağlamak olanaklıydı. Feodal unsurların toplum üzerindeki egemenliğinin sürmesinde toprağın önemi çok büyüktü. Binlerce dönüm arazisi olan ağa, şeyh hem topraklarında halkı çalıştırıyor hem de din aracılığıyla halkın kendilerine bağımlılıklarını pekiştiriyorlardı. Osmanlı Devleti, halkı kendisine bağlamak için ağa ve şeyhlerle işbirliği yapmıştı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra çağdaşlaşmanın gereğı olarak feodalizmin ve gericiliğın tasfiyesine girişilince durum değişmiştir. Ağa, şeyh, hoca gibi feodal unsurlar engel yaratmaya başlamıştı. Toprak dağılımında adalet sağlamadan, herkese

geçinebileceği, üretim yapabileceği toprağı sağlamadan ve toprak ağalığını tasfiye etmeden çağdaşlaşma ve ilerleme olamazdı.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda nüfus azalmış ve bu da nüfusun verimliliğini olumsuz etkilemişti. Ekili-dikili araziler yıllarca boş kalmış ve hazine arazileri talan olmuştu. Üretken nüfus savaşlar nedeniyle azalırken¹⁶² askerlikten muaf unsurlar ülke topraklarını ve kaynaklarını kendilerine katıyorlardı. Cumhuriyet kurulduğunda toprak sorunu önemli sorunlardan biri haline gelmişti. Devletin yönetici kadroları, Osmanlı Devleti'nin muhacirleri mağdur ettiğinden, yerli unsuru gözetmediğinden şikayet etmekteydiler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına bakıldığında çiftçi nüfusunun %1'ini oluşturan toprak ağalarının tüm toprakların % 39.3'ünü elinde tuttuğu görülür. Toprakların % 4'ünü oluşturan zengin köylüler toprağın % 26'sını, % 87'sini oluşturan fakir köylüler % 34.5'ini ellerinde tutarken, geri kalan nüfusun % 8'inin hiç toprağı yoktu. Örneğin 1936 yılı belirlemelerine göre Türkiye'de, 100 kişiye düşen ekili toprak 159 hektar, ekilemeyen boş toprak 670 hektardı. Bulgaristan'da ise 100 kişiye düşen ekili toprak 132 hektar iken, ekilmeyen toprak 31 hektardı.¹⁶³ Adaletsiz toprak dağılımı ve kullanılmayan toprağın bol oluşu hazine arazilerinin yasadışı ele geçirilmesine, arazi anlaşmazlıklarına ve arazi sınırı ihlallerine yol açıyordu. Boş toprakların çok oluşu bir toprak mücadelesinin verilmesi konusunda halkta yeterli bir istek uyandırmamıştı.

Toprak dağıtımını ve iskanla ilgili ilk yasalar Lozan'dan sonra çıkarıldı. Bu ilk yasalar savaşta ülkeyi terk edenlerin topraklarının savaş mağdurlarına ve Yunanistan'dan getirilen mübadillere verilmesini sağlamıştı. Bu yasaların birçoğu güvenliği sağlamak için bazı unsurların yaşadıkları bölgenin dışına çıkarılmasını ve topraklarının kamulaştırılıp dağıtılmasını da öngörmüştü. Güvenlik sorununu çözmek için halkı toprağı bağlamak ve büyük toprak sahiplerinin halk üzerindeki etkisini kırmak gerekiyordu. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra hükümet toprak dağıtımını sağlayacak bir yasa taslağı hazırlayarak TBMM'ne sunmuştur. Aşiret ağaları, iskan yasaları Meclis'te tartışılırken

¹⁶² Duman, **a.g.m.**, s. 474

¹⁶³ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.512

toprakların kamulaştırılıp dağıtılmasını öngören yasa hükümlerini “*mülkiyet hakkı*”, “*mülk gaspı*” gibi kavramların arkasına sığınarak engellemeye, etkisiz hale getirmeye çalışmışlardır.

Türkiye’ye dışarıdan gelecek mübadil, muhacir ve mültecilerle Türkiye içinde iskan edilecek aşiretlerin, savaştan dolayı evi harap görmüş, yanmış kişilerin (harikzade) yerleştirilmesi için 8 Mart 1923 tarihinde İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlığın kaldırılarak iskan işlerinin İçişleri Bakanlığı’na devredildiği 11 Ocak 1924 tarihine kadar 400.000 vatandaş yerleştirilmiştir. Yerleştirilenlerin iskan bölgelerindeki dağılımı şöyledir: İzmir’de 64.000, Samsun’da 56.000, Konya’da 30.000, Karesi’de 38.000, İstanbul’da 33.000, Trakya’da 79.000, Bursa’da 26.000, Adana’da 20.000 Antalya’da 6.000, Sivas’ta 4.000, Kastamonu’da 2.000 kişiydi.¹⁶⁴

1925 yılının bütçe yasası ile halkı toprak sahibi etmek için önlem alınmıştır. Milli araziden bedeli on yılda ödenmek üzere toprağı olmayanlara veya az olanlara 200 dönüme kadar toprak verilmiştir. Sonra bu süre 20 yıla çıkarılmış ve daha sonra bu borçlar silinmiştir. Fakat 96.000 nüfusa 73.450 dönüm toprak verilmiştir. Topraksız veya toprağı kıt hayli çiftçi vardı. Bunlar kısmen kiracı, kısmen yarıcı (ürünü mal sahibi ile yarı yarıya bölüşerek çalışan işçi) olarak başkalarının topraklarında çalışıyorlardı. Arazinin dar veya çoğunlukla verimsiz, nüfusun çok olduğu yerlerde ortakçılık yaygındı. Devlet malı olan çiftlik arazisi az olduğundan ancak bir iki yüz bin kişiye yeterdi. Bu toprakların etrafındaki halk toprağı muhtaç olduğundan yarıdan fazlasını onlara ayırmanın gerekli olduğu düşünülmüştü.

Devletin elindeki milli topraklara fazla sayıda muhacir yerleştirilmesi olanaklı değildi. Esasen mevcut olanın çoğunu on yıldır devlet muhacirlere, muhtaçlara vermişti. Devletin elinde geniş bir imkan sahası olarak köy, kasaba ve şehirlerin sınırları içindeki tapuya bağlanmamış, sahihsiz ve orta malı olan yerler vardı. Kaya yeni yerleştirmelerle köylerin nüfusunun artırarak köyü şimdiye kadar mahrum kaldığı birçok nimete kavuşturacağını düşünüyordu. Kaya, devlet bu topraklardan yararlanmaya çabalarken çiftlik adını taşıyan,

¹⁶⁴ Neşet Halil, **Büyük Meclis ve İnkılap**, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 101

işletilmeyen, üzerinden her yıl geçtikçe yabanlaşan birçok verimli, sulak arazinin bir takım kimselerin tasarrufu altında bulunmasını doğru bulmuyordu. Milli kazanç itibarı ile bunların gelirinden mahrum kalınmakta, bunların yanı başındaki topraksız halk darlık çekmekteydi. Bu çiftliklerin sayısı 1075 kadardı. İşgal ettikleri toprakların çevresi 5.780.000 dönüm, tapu kıymetleri 7.000.000 lira kadardı. Kaya bu saha içindeki otlaklar, bataklıklar, fundalıklar da hesaplanırsa bu toprakların 110.000.000 dönümü geçeceğini hesaplıyordu. Cumhuriyet idaresi, bu toprakların millete verilmesi için istimlak yasasına dayanarak, yarım milyon lira harcayarak 346. 000 dönüm toprak satın alarak altı bin kişiye dağıtmıştır.¹⁶⁵

1930lu yıllarda ağaların egemenliğinin tasfiye edilmesine ve halka toprak verilmesine dair fikirler daha yüksek sesle söylenmeye başlanmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aşiretlerden, ağalardan yakınmakta, ağaların hükümet binasını bile kendi arazisinde bulundurmasından şikayetçi olmaktaydı. Ağaların köylü üzerinde egemenliğini kırmak için topraklarının ellerinden alınmasından bahsediyordu.

Şükrü Kaya ve diğer Cumhuriyet kadroları topraksız ve az topraklı köylüyü topraklandırmak, ağaların Cumhuriyet ve halk üzerindeki baskısını yok etmek amacıyla 2510 Sayılı İskan Yasası'nı gündeme almışlardır.

İçişleri Bakanlığı'nca (İçişleri Vekaleti) hazırlanan "İskan Yasa Tasarısı" Başbakanlığın 2 Mayıs 1934 günlü yazısı ile TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. 27 Mayıs 1934'te İskan Geçici Encümeni'ne havale edilen tasarı 11.06.1934 tarihinde de Encümen tarafından gerekli görülen değişiklikler yapılarak bir mazbata ile TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. Kimlerin ve hangi ülke halklarının Türk kültürüne bağlı sayılacağına Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edileceğini belirleyen yasa, Türk kültürüne bağlı olmayan, anarşist, casus, göçebe, çingenelerin ve ülke dışına çıkarılanların Türkiye'ye muhacir olarak alınmamasını da öngörüyordu.

¹⁶⁵ TBMMZC, D.4, C.23, s. 69

Tasarı ile aşiret reisliği, beylik, ağalık ve şeyhlikle bunlara bağlı her türlü örgüt ve organ kaldırılıyor; bu örgüt ve organların kayıtlı kayıtsız tüm taşınmazları devlete devrediliyordu.

Yasa gerekçesinin hazırlanmasına Şükrü Kaya katkıda bulunmuştur. Gerekçede, yasanın Türk'ün tutsak ve buyruk altında yaşamaması için çıkarıldığı açıklanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren gerileyişi Türklerin adım adım Anadolu'ya dönmelerine neden olduğunun belirtildiği gerekçede, anayurda dönüş ve yerleştirmenin bir düzen içinde, bilimsel bir yolda olmadığı düşünülüyordu. Türklerin bu geri dönüş işine ise, artık gerileyen Osmanlı İmparatorluğu, önem göstermemişti. Osmanlı'da Türklüğün müslümanlıktan sonra gelmesi devletin yıkılmasının sebebi olarak gösterilerek Türkleştirmeyi içeren bir iskan uygulamasının yapılmasının gerekliliği ortaya konmuştur.

Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme döneminde Orhan Gazi'nin koyduğu esaslara ve Fatih'in yasalarına göre kurulan idare teşkilatı uç beylerinin, dirlik sahibi sipahilerin, yurtluk ve ocaklık sahibi Türk aile zümrelerinin, tımar ve zeamet erbabının etrafında türk kolonilerinin vücut bulmasına hizmet ediyordu. Fakat Hilafetin Osmanlılara geçişi, din ve mezhep gayretleri sonucunda, müslümanlığın kimliği tanımlamada belirleyici hal gelmesi, islamlaşan nüfus kitlelerinin Türklüğü temsil etmesine engel olmaya başlamıştı. İslam dinine mensup bulunan fakat Türk kültürüne uzak olan bazı zümre ve aşiretlere, voyvodalara verilmesi Osmanlı saltanatının dağılmasını beraberinde getirmişti¹⁶⁶. Osmanlı sınırları daraldıkça yabancı hakimiyet altında yaşayamayan Türkler iki yüz yıldır göç halindeydi. Kafkasya'dan, Kırım'dan, Besarabya'dan, Mora'dan vs gelen ve çeşitli dil ve şiveler konuşan muhacirler Türk milli birliğine katılamamıştır.

Çeşitli yerlerden gelen muhacir unsurlar hane hane Türk kasaba ve köyleri içine dağıtılarak eritilip temsil edilmeleri amacı hiçbir zaman düşünülmemiştir. Aksine çeşitli illere gelen bu halk blok halinde bağımsız köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ayrımcılık unsuru

¹⁶⁶ A.g.e., s.2

olarak katılmıştı. Bunlar yıllarca kendi dillerini konuşmuşlar ve Osmanlı devrinde Türkçe'yi ana dili olarak benimseyememişlerdi. Türk soyuna ve kültürüne üye muhacirler bile blok halinde ayrı yerleştirilmek yüzünden ırkdaşlarına ısınamamışlardı. Türk ırkından olan ve bunların dışındaki kimselerin Türk dilini ve kültürünü benimsememesi Osmanlı'nın dağılma gerekçelerinden biri olmuştur.

Kaya, Osmanlı devrinde Türkler yer yer geri planda kaldığını ve Türk yörüklerinin kendilerine özgü töreleri, gelenekleri ve üretim tarzları ile Osmanlı yönetimince *“bir kalem vergiden başka hiçbir mana ifade etmeyen anlaşılmasız birer alem”* görülerek kendi başlarına yaşadıklarını düşünüyordu.¹⁶⁷ Tasarı Meclis'te görüşülürken Türklerin Osmanlı dönemindeki durumu, Naşit Hakkı Uluğ'un dilinden şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Bugünkü bakir varlık üzerinde hür, zengin ve sağlam nesilleri yaşatabilecek, Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan yerleştirme yasası, inkılabın ana yasalarından bir belli başlısı olmak mümtazlığındadır. Geniş ve şümüllü (kapsayıcı) hükümleri, Osmanlı idaresinin içerde ve dışarda kati tasfiyesini tamamlayacak yollar gösteriyor. İki buçuk asırdan beri Tuna boylarından başlayarak Meriç kenarına kadar Türkler elleri boş, aç ve sefil ana yurda akıyor ve burada nüfusun, sağlığın kadrini bilmeyen bir idarenin elinde kırılıp gidiyordu. Bunların içinde bilhassa korunan unsurlar, Türk dili ile konuşmuyor, ufuklar karardığı vakit, düşman safına geçmekten utanmıyor, Anadolu'nun kıyılarından bir hançer gibi vatanın bağına saplanmaya savaşıyorlar.”*¹⁶⁸

İskan Yasası, Osmanlı aşiret sisteminin kökten değiştirilmesini hedeflemiştir. Osmanlı Devleti, aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reis ve ağalarının aşiret üzerindeki nüfuzlarını pekiştirmek için onları ağalar ve beyler aracılığı ile yönetime bağlamıştır. İskan Yasası'nın gerekçesinde eski ve yeni Osmanlı idaresinin yasalarının, fermanlarının ve fetvalarının aşireti, ağalığı, beyliği, bir yönetim şekli olan muhtarlık ve belediye başkanlığı şeklinde gördüğü ve tanıdığı belirtilmiştir. Şükrü Kaya aşiretlerin ortaçağdan kalma ve

¹⁶⁷ Aynı yer

¹⁶⁸ A.g.e., s.67

toplum arasında birer ayırım yaratıcı kurum olarak artık ortadan kaldırılması gerekliliğini ele almış ve yasa Meclis'te görüşülürken düşüncelerini dile getirmiştir.

İskan siyaseti Cumhuriyet döneminde esaslı olarak ele alınmaya başlamıştır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda işgale uğrayan memleketlerden göç edenlerin barındırılması için günü gününe acil önlemler alınması zorunluluğu, devletçe esaslı bir iskan siyaseti izlenmesine olanak bırakmamıştır. Lozan Antlaşması'ndan sonra muhacir, mübadil, mülteci ve yangınzede yüz binlerce halkın sevk, iâşe ve iskanları için aileleri ile birlikte hayatlarını sürdürmelerini sağlayacak, zararlarını bir dereceye kadar karşılayacak önlemleri almak için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Mübadele ve Teffiz Muamelelerinin İntacı Kati Tasfiyesi Hakkında Yasa ile mübadele, dağıtım, temlik (bir hakkın başka birine geçirilmesi) işlerinin kesin olarak sonuçlanması bir senede tamamlanmıştır.

Lozan'dan İskan Yasası'na kadar bu önlemlerden sonra milli bünyeyi korumaya, sağlamlaştırmaya, homojenleştirmeye, milli kültüre ve çağdaş medeniyete uyumlarını sağlamaya sıra gelmişti. 1927 genel nüfus sayımı ve iskan siyasetinin esaslarını belirlemede önemli bir klavuz işlevi görmüştür. Sayım ile yurdun nerelerinde, ne oran ve miktarda nüfusa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Buna göre nüfus yoğunluğu 18'di. Milli üretimi artırmak ve kıymetlendirmek için nüfusu artırmanın hem dışardan gelecek Türklerle, hem de içeride nüfusu artırmakla olanaklı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca muhacirlerden topraksız olanlarının topraklandırılmasıyla üretimin artması hesaplanmıştır. Yörüklerin ve aşiretlerin gezici durumdan yerleşik duruma getirilmeleri de tarım ve sanayi üretimini artırmaya katkı sağlayacaktı.

Bu suretle iskan işi iç ve dış olarak iki aşama halinde ortaya konmaktaydı. İç iskan aşaması memleketin çeşitli iklim, coğrafya, ekonomik koşullara sahip bölgelerinde nüfus yoğunluğunu düzenlemeyi esas almıştır. Çingene, göçebe, yörük ve aşiretlerin iskan durumu belirlenerek aşiretlerin hükmi şahsiyetleri, çeşitli şekil ve adlar altında kazanılmış hak halini almış kimlikleri ortadan kaldıracak hükümler tasarıya eklenmiştir.

Yasa ile milli birliğin sağlanmasına yönelik uygulamalar devreye sokulmak istenmişti. Anadili Türkçe olmayan nüfusun, birikmesinin yasaklanmasına ve mevcutlarının dağıtılmasına karar verilmiş, bu suretle kültür birliğinin korunması için hükümet yetkili kılınmıştır. Bu hususta yabancıların köylerde yerleşmemesini, şehir ve kasaba sınırları içerisinde yabancı nüfus oranının genel nüfusun % 10'unu aşmayarak milli bünyenin korunması gözetilmiştir¹⁶⁹.

Bu amaçla iskan alanları 1, 2, 3, 4 nolu mıntikalara ayrılmıştır. 1 nolu mıntikalara Türk nüfusunun toplanması, 2 nolu mıntikalara istenilen nüfusun nakil ve iskanı, 3 nolu mıntikalara dışardan gelecek ve mali gücü belirli sınırın üstünde olan Türk muhacirin serbestçe iskanı uygun görülmüştür. 4 nolu mıntikalarda iskan ve ikamet yasaklanmıştır.

Dış iskan aşaması ile ilgili olarak gelecek muhacirlerin sağlık, toplumsal, medeni ve kültürel durumları yönünden kabul şartları, tescil işlemleri tespit ve kabul edilmeyecek olanlar hakkında da yasada hükümler vardı. Hem dışardan gelecek muhacirlerin hem içeride nakledilecek vatandaşın sevk, iaşe ve iskanına ilişkin uygulamalar ışığında adi iskan, borçlu iskan ve teffize ait yasal şekiller tasnif edilmiştir.

Yeni tesis edilecek köylerde ortak ihtiyaçları karşılayacak şekilde daha donanımlı kılınmaya çalışılmıştır. Yeni yurtlarına yerleşecek olanlara üretim hayatını canlandırmak için iktisaden yapılacak olan yardımlar içeride iskan faaliyetini ve memlekete dışarıdan gelecek olanların rağbetini artıracak içerikteydi. Bu suretle üretici kılınanların iskan durumlarının düzeni ve özellikle içeride nakilleri yapılanlarla iskan edilen yörüklerin ve aşiretlerin geçmiş ile ilgilerini tamamen kesmeleri hedeflenmiştir¹⁷⁰.

İskan Yasası ile ilgili tasarı 07.06.1934 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Muhacirin İdaresi kurularak bu işe hükümet el koymuştu. 1877'den beri Bulgaristan'dan, Romanya'dan,

¹⁶⁹ A.g.e., s. 3

¹⁷⁰ A.g.e., s. 4

Sırbistan'dan, Yunanistan'dan, Rusya'dan ve başka ülkelerden gelenler Türkiye'de hiçbir düşünceye bağlı olmayarak gelişi güzel yerleştirilmişlerdi. Sadece dışarıdan gelenler değil Yörük, Türkmen denilen gezginci Türkler de yaylalarda, dağlarda kendi başlarına bırakılmışlardı. Kaya, Osmanlı'yı, bu kişileri yaylalardan indirerek yerleşmelerini sağlamadığı ve Türk varlığı içine katmadığı için eleştirmiştir. Farklı dinden, dilden insanlar en güzel şekilde yerleştirilirken Türkler ihmal edilmiştir. Bu yerleştirmede yerli Türkler gelenlere yardım ederek onlara göçmenliğin güçlüklerini unutturmaya çalışmışlardı. İslam dininden olan bu göçmenlerin birçoğu Türk soyu ile aynı inançtaydılar. Ancak Türk kültürüne girmemişlerdi. Kendi töre ve göreneklerine bağlı kalmakla beraber dil lehçelerini de bırakmamışlardı. Bunların dilleri, işlenmemiş dil olduğu gibi bunu bırakmamakta ısrarcı olmuşlardı.

Kaya için muhacir yerleştirmede gözetilmesi gereken işlere yer vermeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü işlerinden biri de gelenleri gelişi güzel yerleştirmek ve kendi kendilerine yer bularak yerleştirmek yüzünden ortaya çıkan yakışıksız işlerdi. Ayrıca gelenler üzerinde devlet buyruğu gevşek olmuştu. Bu durum yerleştirme işini karışık hale sokmuştu. Bugüne kadar muhacir işleri için konulan yasalar, emirler, nizamlar, talimatlar muhacirleri hızlı yerleştirerek Türk varlığına eksiksiz katamamıştı¹⁷¹. Lozan Antlaşması ile beraber oldukça düzenli bir yolda yerleştirmeyi ancak Cumhuriyet Hükümeti başarabilmiştir.

Yasa muhacir, mülteci, göçebe ve gezginci çingenelerin yurda yerleştirilmesinde, Türk kültürüne bağlılık, nüfus yoğunluğu ve dağılımı esas alarak Bakanlar Kurulu'nca hazırlanmış bir programa uyulmasını hükme bağladı.¹⁷² Kaya, yasa ile nüfus yoğunluğunu arttırmak istemiştir. Yurdun üçte biri dağlık ve çorak olup üçte ikisi çiftçiliğe elverişliydi. Verim kabiliyeti her yerde bir değildi. Nüfus yoğunluğu da verim kabiliyetine göre oluşmamıştı. 762.736 km² toprak ve 17.000.000 nüfus mevcuttu. Km²'ye 22,3 kişi düşüyordu. Doğu Karadeniz'de nüfus yoğunluğu 68 ve batı Karadenizde 32,

¹⁷¹ A.g.e., s. 6

¹⁷² Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 372

Marmara Havzası'nda 35, Trakya'da ve Çanakkale'de 25, Gediz ve Menderes Havzası'nda 38, Orta Anadolu'da 22, Akdeniz Havzası'nda 18 ve Gavur Dağları ile Fırat arasında (Malatya, Maraş, Gaziantep ilerinde) 22, Birinci Umumi Müfettişlikte 11 ve Doğu'da (Erzincan, Gümüşhane, Erzurum ve Kars illerinde) 15'ti¹⁷³.

Yurdun Doğu Karadeniz Havzası'ndan başka yerlerde çiftçilik bakımından topraklar verim kabiliyetine göre yoğunluğunu bulmamıştı. Kaya, nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlere toprağın verimliliğine ve iklim koşullarına göre nüfus yerleştirilebileceğini hesaplıyordu. Birinci Umumî Müfettişlik bölgesi mevcut nüfusun en az iki katını taşıyabilirdi. Murat Havzası ve Van Gölü etrafı boştu. Kars, Erzurum ve Erzincan illeri de nüfusa muhtaçtı. Akdeniz Havzası verim gücüne göre daha hayli nüfus çekebilecek kapasitedeydi Özellikle zeytincilik, fıstıkçılık ve meyvecilik ile dağların etekleri ve üzerleri bayındır hale getirilebilirdi. Verim gücü çok olan Menderes ve Gediz havzaları dolmuş sayılamazdı.

Trakya'da yoğunluk (25) Balkan Savaşı'ndan öncekine (48) göre geriye düşmüştü. Dağlık olan ve Türklerin bulunduğu Batı Trakya'da nüfus yoğunluğu 103'tü¹⁷⁴. Orta Anadolu'da boş yerler fazlaydı ama kuraklık tehlikesi içinde bulunan bu kısımda sulama düzeni kurulmalıydı. Kaya, kuraklığı yerleştirmede birinci derecede göz önünde tutulması gereken bir etken görerek buralarda yerleştirilenlere en az geçimi sağlayacak miktarda sulak toprak vermeyi gerekli görüyordu.

Kaya, iskan meselesini sadece muhacirleri, içerde göçmen halinde olanları topraklandırma ve yerleştirme meselesi olarak düşünmemişti. Kaya'ya göre yurtdışından da insanların gelmesine ihtiyaç vardı. Bu bakımdan sadece çiftçilik bakımından değil sanat ve ticaret bakımından da incelemeler yapıp ona göre yerleştirme yapılması gerekiyordu. Verimli toprakların altını üstünü işlemek, kurulmuş ve kurulacak olan şehir, kasaba ve köyleri birbirine bağlamak da yine iskan ile halledilecekti.

¹⁷³ TBMMZC, D.4, C.23, s. 7

¹⁷⁴ A.g.e., s. 7

Kaya, yerleştirme işini bilimsel esaslara göre yaparak dağınık Türklerin göçebe yaşayışına son vermek ve kültür işini temelli halletmeyi istiyordu. Yasa bu bakımdan değişik dille konuşan Türk unsurlarını Anadolu Türklüğü içinde eriterek uluslaşmayı pekiştirmeyi hedefliyordu. Kaya, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi yasanın onlara verdiği her türlü hakkı kullanmalarına rağmen Türk bayrağına gönül bağlamayanlara Türk yurttaşlığını uygun görmüyordu. Yasa, ötedenberi Türk kültürüne uzak kalmış olanların Türkiye'de yerleşecek onlara Türk kültürünü benimsetmek için devletin yapacağı işleri açıkça gösteriyordu. Yasa, bu kişileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için yurda daha sağlam bağlamak yollarını göstermekteydi. Kaya, "*Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmasını*" istiyordu. Çünkü, "*devletin yasalarından her türlü koruyuculuğu ve yararlığı görerek her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini, kazançlarını, verimlerini bol bol almakla beraber Türk duygusunu taşımaz gibi durmak işini bu yasa kökünden kesip atmak*"¹⁷⁵ gerekirdi. Kaya, bu kişileri Türk benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı yaratmak istemiştir.

Şükrü Kaya, yasanın amacının memleketin gelişimini ve birliğini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bu durum öncelikle nüfusla daha sonra dışarıdan gelen göçlerle ilgiliydi. Üçüncü olarak da gezici aşiretlerle ve dördüncü olarak topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla ilgiliydi. Yasanın esas olarak bu dört hedefi vardı.

Kaya, Meclis'te nüfus meselesinin yeni bir mesele olduğunu, medeniyet ve refah arttıkça nüfusun arttığını dile getirmiştir. Nüfusun yirmibeş senede bir katlandığını düşünen Kaya, bir memleketin uğrayabileceği en büyük felaketin nüfus kıtlığı olduğu inanıyordu. Bu sebeple yasanın nüfus yoğunluğu taşkın olan illerden nüfusu daha az olan illere gidecek olanlara yardım edeceğini vurgulamıştır. Şimdiye kadar çıkarılan yasalar dışarıdan gelen Türk muhacirlerine yardım etmişti. Kaya için önemli olan bir ülkenin asıl nüfus

¹⁷⁵ A.g.e., s. 8

sermayesi dışarıdan gelenler değil, kendi nüfusuydu. Kaya, 18 milyon olan nüfusun, 25 sene sonra 35-40 milyon olacağını tahmin ediyordu.¹⁷⁶

Yasanın gözettiği hedeflerden bir diğeri göç konusuydu. Memleketin bir çok noktasına, Kırım'dan, Mora'dan, Kafkasya'dan gelen muhacirler yerleştirilmiş ve bunların memlekete faydalı olduğu görülmüştür. Kaya bundan sonra geleceklerin de üretime katılmalarının sağlanacağını belirtmiştir. Kaya iç iskan meselesi olarak da göçerlerin durumunu ele almıştır. Bir milyondan fazla göçer vardı. Doğu'da, Batı'da, hatta Adana'da, Antalya'da, Muğla'da vardı. Burdur'da, Isparta'da bile göçerler vardı. Aralarında ne bir hakim, ne bir hekim ne de bir öğretmen vardı. Bu kişilerin sıkıntı içinde yaşadığına inanan Kaya, göçerlerin insani, ahlaki, milli, siyasi terbiyeden yoksun kalmalarına ve kendilerine Cumhuriyet'in nimetlerinin ulaştırılmamasını bir eksiklik olarak görmüştür. Bu vatandaşları da medeni ve iktisadi bir halde oturtmak gerektiğini açıklayarak yasanın buna çare bulduğunu belirtmiştir.

Kaya, "Topraklandırma" diye ayrıca bir yasa hazırlanacağını müjdesini vermiştir. Gerek muhacirlerin yerleştirilmesi gerek göçerlerin yerleşik hale getirilmesi gerek topraklandırma hususu vatani tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapmaya yönelikti.

Yasa, bu alanlara yerleştirilecek olanları açıklama yoluna gidererek muhacir ve mültecinin tanımını yapmıştır.

Muhacir: Türkiye'de yerleşmek maksadı ile dışarıdan, bireysel veya toplu gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler, aşiretler ve Türk kültürüne bağlı, belli bir yerlerde yerleşmiş kimselerdir. Kimlerin ve hangi ülke halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı Bakanlar Kurulu kararı ile tespit olunacaktı.

A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar

B: Anarşistler

C: Casuslar

Ç: Göçebe Çingeneler

¹⁷⁶ TBMMZC, D.4, C.23, s.141

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmayacaktı.¹⁷⁷

Mülteci: Türkiye'ye yerleşmek maksadı ile değil zorunluluk nedeniyle geçici oturmak üzere sığınanlardır.

Yasada Türkiye iskan bakımından üç çeşit alana (mıntıka) ayrılmıştır¹⁷⁸:

A) 1 nolu mintıklar: Türk kültürlü nüfusun çoğalması, yoğunlaşması istenilen yerlerdir.

B) 2 nolu mintıklar: Türk kültürüne katılması istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerlerdir.

C) 3 nolu mintıklar: Yer, sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve düzen sebepleri ile boşaltılması istenilen, iskan ve ikameti yasak edilen yerler.

1 nolu mintikalara yerleştirmenin şu esaslara göre yürütülmesi karara alınmıştır:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mintıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin katılmasına izin verilemez.

B: Bu mintikalarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler, Türk kültürüne bağlı köyler ile belediye, ilçe ve il merkezleri civarına yerleştirilirler.

C: Bu mintikalarda, 1914'ten önce, yerleşip anadili Türkçe olan ve Birinci Dünya Savaşı'nda veya Milli Savaş'ta mintika dışarısındaki illere gelmiş ve bu yasa yürürlüğe girene kadar hiçbir iskan yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu gözönünde tutularak bu mintikalara alınıp yerleştirilirler.

¹⁷⁷ A.g.e., s.142

¹⁷⁸ A.g.e., s.141

D: 3 nolu mntıklar halkından veya 1 nolu mntıklar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte iklim ve yaşayış Şartlarına uygun olmak üzere 1 nolu mntıklara alınıp iskan edilirler.

E: 1 nolu mntıklar haricindeki iller halkından bu mntıklara, aileleri ile birlikte gelip yerleşmek isteyen Türk soylu ve kültürlü asker ve Mülkiye'den emeklileri, yine bu iller halkından ve Türk soyundan olduğu halde bu mntıklarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekar olanlar da evlenerek yerleşmek isteyenler 17. maddeye göre, iskan edilirler.¹⁷⁹

2 nolu mntıkada aşağıda yazılanlar İçişleri Bakanlığı'nın uygun göreceği yerlerde iskan edilecekti¹⁸⁰:

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mlteçiler,

B: Bu mntıkadaki aşiretler,

C: 1 ve 3 nolu mntakalardan naklolananlar,

: 1 ve 3 nolu mntıklar halkından olup bu mntıklarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler,

D: 1 nolu mntıklarda Türk ırkından olmayanlardan bu mntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

Aşağıda yazılanlar Bakanlar Kurulu kararı ile nakil ve iskan edilebilirlerdi:

A: Topraksız veya az topraklı iftiler;

B: Heyelan ve sel gibi afete uğrayan kimseler;

C: Verimsiz, bataklık, tehlikeli ve askerlikçe yasak topraklardaki insanlar;

: Kültürel, siyasi, idari, içtimai, askeri, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler.

¹⁷⁹ A.g.e., s.142

¹⁸⁰ A.g.e., s.145

Türk ırkından olmayanların, dağıtmak sureti ile köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskanları zorunlu tutulmuştur. Yer, sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve güvenlik sebepleri ile hükümetçe iskan ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç nolu mıntika halkı, iklime, yaşayış şartlarına göre 1 veya 2 nolu mıntikalara nakil ve iskan edileceklerdi. Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskanları zorunlu tutuluyordu.

3 nolu mıntikalara, Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskan edilmesine ve oturmasına izin verilmiyordu¹⁸¹.

Yasa, muhacir ve mültecilerin kabulünü belli esaslara bağlamıştır. Yedinci madde ile Türk soyundan olup olmamaya göre farklı iskan belirlenmiştir. Türk soyundan olup hükümetten iskan yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılmışlardır. Hükümetten iskan yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye zorunlu tutulmuştur. Türk soyundan olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yerleşeceklerdi; hükümetin izni olmadıkça buralarda kalacaklardı. İzinsiz başka yere gidenler ilkinde yerlerine çevrilecek, tekrarı halinde Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan düşürülecekti. Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskan istemeyen muhacir ve mültecilere iskan yardımı yapılamayacağı da hükme bağlanmıştı.

İçeride nakli, kültürel ve idari önlemler alınmıştır. Halkın daha rahat yaşayabileceği ve üretim yapabileceği alanların oluşturulmasına çalışılmıştır. Toprağı, az olan veya bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık yerlerde bulunan ve geçim araçlarından yoksun olan köyler ile üç nolu mıntika halkı yaşayış ve sağlık koşulları uygun yerlere nakledilecekti. Evleri dağınık köyler daha uygun merkezlerde toplanacak, obalar ve komlar köyler içine taşınarak yenilerinin yapılması yasaklanacaktı.

¹⁸¹ Aynı yer

Yasa ile Türkiye içinde Türk kültürüne bağlı olmayanların Türkler arasında kaynaştırılması da düşünülmüştür. Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingenerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin, toplu olmamak üzere kasabalara ve Türk köylere dağıtılıp yerleştirilmesi öngörülmüştür. Casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve yabancı gezginci çingeneri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmaya İçişleri Bakanlığı yetkili kılınmıştır.

Ortaçağ ilişkilerine dayanan aşiretlerin durumuna da değinilerek aşiretlere şahsiyet tanıyan aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir belgeye, görgü ve göreneğe ilişkin her türlü teşkilatları, uygulamaları kaldırılmıştır. Yasanın ortaçağ ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını açıkça hedeflediği görülmektedir. Bu yönüyle yasanın sadece iskan meselesi ile yetinmeyip çağdaşlık, ilerencilik, laiklik gibi hedeflerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Yasadan önce herhangi bir hüküm veya belge, örf- adet ile aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara bağlı reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı-kayıtsız bütün gayrimenkuller devlete geçiriliyordu. Böylece feodal ilişkilerin temelini oluşturan toprağın bu kesimin bağlantıları koparılmaya çalışılmıştır. Bu kişilerden alınacak toprak muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolulanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanacaktı. Tapu sicillerinde mülkiyete dair bir kayıt yoksa veya kayıtlar yalnız kişiler adına olup halk arasında bunların aşirete ait olduğu söyleniyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa mülkiyet, inceleme üzerine o yerin idare heyetince karara bağlanacaktı.¹⁸²

Aşiretlerin tapuya kaydı olmayan topraklarının alınması ile yetinilmemiş aynı zamanda toplumla bağlarının kesilmesi de düşünülmüştü. Aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından sorun bulunanlar, aileleri ile birlikte uygun yerlere göç ettirilecekti. Türk kültürü içinde eritilerek aşiretlerin zararlı olmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Burada aşiretler

¹⁸² A.g.e., s.143

arasında ayırım yapılmıştır. Türk olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiret fertlerinin dağınık olarak 2 nolu mıntikalara (Türk kültürüne katılması istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerler), Türk kültürlü göçebe aşiret fertleri sağlık ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirilecek, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler gereğine göre Türkiye dışarısına çıkarılabilecekti.

Anadili Türkçe olmayanların Türkiye içinde ayrı bir öbek olarak yerleştirilmemeleri de öngörülmüştü. Bu kimselerin toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurması veya bu kimselerin bir köyü, mahalleyi, işi veya sanatı kendi soydaşlarına bırakması yasaklanmıştır¹⁸³. Böylece bu kimselerin Türkçe öğrenmeleri ve milli bünyeye katılmaları sağlanmış olacaktı. Bu kimseler gereklilik durumunda toplu olmamak üzere başka yerlere naklolacak ve vatandaşlıktan çıkarılabilecekti. Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen yabancıların oranının belediye sınırı içindeki nüfusun % 10'unu geçmemesi ve ayrı mahalle kuramamaları hüküm altına alınmıştır. Bu yolla bu kimselerin Türklerden ayrı bir varlık olarak yaşamalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve Türk kültürüyle çabucak kaynaşmaları öngörülmüştür.

Yerleştirilen kişilere devlet yardımı da düşünülerek iskan siyasetinin halkın yararına en uygun şekilde uygulanmasına çalışılmıştır. Devlet, muhacir ve mültecileri, gümrükten muaf eşyalarını ve hayvanlarını, hükümetçe naklolunanları, eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasyon veya limana kadar parasız nakledeceklerdi. Ayrıcalıklı nakliye, tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler, eşyaları ve hayvanları hakkında asgari tarifelerini uygulayacaktı.

2, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. maddelerde düzenleni içeride bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyacı olan kişiler iskana tabi tutulacaktı. Kendilerinin kişisel, ev, sanat ve ticari eşyalarının, aletlerinin, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının, gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları

¹⁸³ A.g.e., s.144

yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları hükümetçe verilecekti. Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskan edildikleri güne kadar geçen sürede ve iskanlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları yeri, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri hükümetçe bedava yapılacaktı. Bunlardan çok fakir olanlarına, bir defalık giyecek de hükümetçe verilebilecekti.¹⁸⁴

Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi olanaklarıyla gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyacı olmayanlara ve serbest iskan isteyenlere hükümetçe masraf yapılmayacak, ancak imkan olan yerlerde bunlara toprak, ev için arazi, bağ ve meyvelik yeri verilecekti. Masrafları kendilerince ödenmek şartı ile nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak hükümetçe düzenlenerek temin edilecekti. İskan yerlerini bırakarak serbest iskan isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartı ile İçişleri Bakanlığı'nca serbest iskana izin verilebilmekteydi.

Yasada iskanın nasıl yapılacağı ve toprağın ne miktarda hangi kimselere dağıtılacağı da belirlenmiştir. İskan bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkarlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkan veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri, mütedavil (kullanılan, elden ele geçen) sermaye; çiftçilere de ayrıca yeterli toprakla çift hayvanı, aletleri, tohumluk, ahır ve samanlık yeri vermekle yapılacaktı.

Köylerde, kasabalarda sanatkarlara dükkandan ayrı, hakkına düşen payın yarım miktarı toprak da veriliyordu.

İskan derecesini gösteren toprak dağıtım cetveli şu şekildedir:

I - Ziraat topraklarında:

A: İki nüfuslu bir aileye:

	<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>
İyi Topraklardan	30	45
Orta »	45	60

¹⁸⁴ A.g.e., s.145

Aşağı »

60

90

B: İki den fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ekleniyordu:

	<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>
İyi Topraklardan	10	15
Orta »	15	20
Aşağı »	20	30

II - A: İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarlarında sulu bostan yerleri ile kurulu bağ ile yetişkin, verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her çeşit meyve bahçelerinden aşağıdaki topraklar verilecekti:

En az dekar

6

En çok dekar

15

B: İki den fazla her nüfus için (2) dekar arttırılır.

III- Bir aile yukarıdaki 1 veya 2. bentlerdeki yerlerin birisinden veya bu hesaplamıştıra göre bir oran dahilinde her ikisinden toprak verilmekle beraber her aileye bağ ve meyvelik yapmak üzere (2-5) dekar bağ ve meyve yeri verilmiştir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvelik yapılmadığı takdirde geri alınacaktı.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvelik yerlerini imar edenlere talep ederlerse yeniden on dekar bağ yeri ve meyvelik verilebilecekti. Ancak üç yıl içinde imar edemedikleri kısımlar geri alınacaktı. Geri alma süresi hastalar için iyi olduklarından ve küçükler için rüşt yaşına girdiklerinden itibaren hesap olunuyordu. Bütün yerlilere ve ihtiyaçsız muhacirlere de aynı suretle bağ yeri ve meyvelik temin edilebilecekti. Bu topraklar imarı izleyen zamanda, süreye bakılmaksızın tapuya bağlanıyordu.

IV - Muhacir ve mültecilerden yüksek okul mezunları ile Türkiye'ye veya Türk Milleti'ne iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için 1., 2. ve 3. fıkralardaki miktarlar bir misli, lise ve bu derecedeki okul mezunlarına üçte iki ve ortaokul mezunlarına üçte bir fazlası ile verilmiştir.

V- 1 nolu mıntıkaya iskan edilen mütekaitlerin ve 2 ve 3 nolu mıntikalardan 1 nolu mıntıkaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların yüksek, lise veya bu derecedeki okul ve ortaokul mezunlarına da hisseleri IV. bentteki fazlaları ile beraber verilmiştir.

İskan edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkarlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılacaktır:¹⁸⁵

A: Kaynağı ve türü ne olursa olsun bütün milli topraklar,

B: Kasaba, şehir ve köylerin sınırları içinde bulunan mera, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklar,

C: Kasaba, şehir ve köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerler,

Ç: Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, Bakanlar Kurulu kararı ile uygun görülen yerler,

D: Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak çiftlikler ve topraklar.

İskanda, hükümetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilmekte veya yapıda kendileri de çalıştırılabilmekteydi. İskan için devlet ormanlarından parasız kereste verilmesi ve bu yapıların yapılmasında asker, devlet memur ve işçilerini ve araçlarını kullanmak da olanaklı kılınmıştır.

Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına uygun okul, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, sulak yerler, orman, baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara gerekli yerler parasız veriliyordu. Okul odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilirdi.

¹⁸⁵ TBMMZC, D.4, C.9, s.147

Hükümet iskan meselesinde bazı zorunluluklar da tespit etmiştir. Bunlardan biri 3 nolu mıntikalardan zorunlu nakledilenlerin, menkul mallarını birlikte götürebileceğine dairdi. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçiyordu. Tasarruf belgesine bağlı olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer “istihkak mazbatası” verilmiştir.

Hükümetçe naklolunanlar veya istekleri ile göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye edeceklerdi. Bu süre içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları devletçe tasfiye olunacaktı. İsteyenler gayrimenkullerine karşılık hükümetten istihkak mazbatasını alabilecek, bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçecekti. İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittikleri yerde iskan için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilecek, kalanları için yerleştikleri il içinde Hazine'nin mülk ve toprak arttırmalarında nakit para alınacaktı. Bir aileye istihkak mazbatasını karşılığı olarak iskan sınırının iki katından fazla toprak verilemeyecekti.

1, 2, 3 nolu mıntikalarda iskan edilecek kişilerin iskan edilecekleri yerlerde oturma ve gayrimenkulleri ellerinde bulundurma süreleri belirlenerek iskanda süreklilik hedeflenmiştir¹⁸⁶. Buna göre; hükümetçe iskan edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 nolu mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmalıydılar. Bunlar İçişleri Bakanlığı'nın izni olmadıkça başka yerleri yurt edinemezdi. Başka yerlere izinsiz gidenler yerleştirildikleri yere geri döndürülecekti. 1 ve 3 nolu mıntikalardan 2 nolu mıntıkaya naklolunan ve 2 nolu mıntıkada 9., 10. ve 11. maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahi Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt edinemeyecekti.

1 ve 2 nolu mıntikalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskan yolu ile verilen gayrimenkuller on yıl süre ile hiçbir suretle satılamayacak,

¹⁸⁶ A.g.e., s. 148

başılanamayacak, rehin edilemeyecek, haciz olunamayacaktı. Bir tek hükümetin izni ile Ziraat Bankası'na bırakılması uygun görülmüştü.¹⁸⁷

Muafiyetler de belirlenerek iskan edilecek kişilerin, mallarını kolaylıkla Türkiye'ye getirmeleri ve hızlı bir şekilde üretime katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu muafiyetlerden gümrüğe özgü olanlar şunlardı:

1) Bir aile için:

A: Kişisel ve ev eşyası tam olarak,

B: Meslek ve iş eşyası aşağıdaki şartlar ile gümrükten muaf oluyordu¹⁸⁸.

Çiftçi ise: Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her türlü alet ve edevatı, makinaları, damızlık hayvanları, tohumluğu, yiyecekleri ve aşıkları tam olarak, büyük ve küçük hayvanlarla zirai ürünlerinden değeri altıbin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkar ise: Her türlü sanat aletlerini ve makinaları, söküp getirecekleri fabrikaları, aletlerini eksiksiz, fabrika üretiminden ve ham maddelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı (trikotaj fabrikası makinaları ve kauçuk sanatları ürününden olan ayakkabıları hariçtir. Ancak kişiye özel ve kullanılmış küçük trikotaj makinaları muafiyetten yararlanırlar.)

Tüccar ise: Önceden beri sattıkları ticaret mallarından değeri 12.000 liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve gümrüğe tabi maddelerle trikotaj makinaları ve kauçuk sanayi üretiminden olan ayakkabılar hariç).

2) Bir cemaat için (bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya):

A: Bütün okul eşyası,

B: Bütün cami eşyası,

C: Vakıflara ait eşya ve mahsuller,

¹⁸⁷ A.g.e., s.148

¹⁸⁸ Aynı yer

Ç: Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigar eşya,

D: Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygırlar, tekeler, koçlar ve damızlık bütün hayvanlar,

E: Köy veya mahallenin harman, orak makinası ve traktör gibi ortak zirâî makina ve aletleri, köy değirmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrika ve makinaları.

Muhacirler ve mülteciler belirtilen maddeler dışında da menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığında Türkiye’de yapacakları sanata ticaret veya tarım eşyası getirebilirlerdi. Bu şekilde getirilecek eşya, gümrük ve benzeri resimlere tabi olacaktı.¹⁸⁹

Muhacirler, mülteciler, 1 nolu mıntakada iskan edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir mıntikadan öteki mıntıkaya hükümetçe naklolunup iskan edilenler aşağıdaki muafiyetlerden yararlanacaklardı:

1) Vergi Muafiyeti

A: 1 nolu mıntıkaya iskan edilenler yerleştirildikleri yıl sonundan başlayarak, beş yıl ve 2 nolu mıntıkada yerleştirilenler, yurtlandırıldıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç, muamele ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar bina vergisi yarası muafiyetlerine tabidir.

B: Bu yasa hükümlerine göre hükümetçe temlik edilen toprak ve yapılardan bu temlik dolayısı ile veraset ve intikal vergisi, ferağ (mülkü başkasına bırakma) harcı ve resmi alınmaz.

C: Noterce yapılacak borçlanma senetleri pula, harç ve ücrete tabi değildir.

2) Tapu Muafiyeti

Gerek parasız, gerek borçlu ve gerekse peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve toprakların senedi verilerek harçsız ve pulsuz tapuya bağlanmıştır. Temlik ve teffiz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiçbir harca, masrafa ve pula tabi tutulmuyordu.

¹⁸⁹ A.g.e., s.149

3) Askerlik Muafiyeti

Geldikleri yıl Şubat'ın 1'inde 22 yaşını bitirmiş olanlar, muvazzaf hizmete tabi tutulmayıp ihtiyata geçirilecek, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silah altına alınmayacaktı. Geldikleri yıl, Şubat'ın 1'inde 22 yaşını bitirmeyenler, muvazzaf askerlik hizmetini yapmaya zorunlu tutulmuşlardı. Ancak bunlardan geldikleri tarihte 16-22 yaşında olup da hükümetçe iskan edilenlerin ve hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydoldukları tarihten başlayarak iki yıl geciktiriliyordu¹⁹⁰. Bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı ay indiriliyordu. Hükümetçe iskan edilmeyenler veya gösterilen yerde yurt tutmak istemeyenler, yalnız iki yıllık geciktirme hakkından yararlanacaklardı.

Türkiye içinde bir iskan mıntkasından diğer bir iskan mıntkasına hükümetçe naklolarak yerleştirilen vatandaşlardan muvazzaf hizmete tabi olup da bunu henüz yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleşecekleri yere vardıkları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilecek ve en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilecekti.

Hükümet, iskan edilenlere verilecek toprak, menkul ve gayrimenkul malların kaç taksit halinde olacağını belirten borçlanma ve diğer mali hükümleri de ortaya koymuştur. 1 ve 2 nolu mıntkalarda hükümetçe iskan edilmiş veya edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolulanlara 885 nolu yasa hükümlerine göre verilmiş veya verilecek olan iskan sınırı içerisindeki sermaye, sanat ve tarım aletleri, hayvan, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 nolu mıntkalar dakilere iskan sınırı içinde verilmiş veya verilecek toprak ve yapılar parasız veriliyordu. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil edilmeyecek ve tahsil edilenler de geri verilmeyecekti. Tevzi Cetveli'nin üçüncü bendine göre verilen topraklar da parasızdı.

2 nolu mıntkada 885 nolu yasa hükümlerine göre iskan edilmiş veya bu yasa hükümlerine göre iskan edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve

¹⁹⁰ A.g.e., s.150

naklolulanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmaya tabi idi. Borçlanma iskanın sekizinci yılının eylülünde başlamak ve yirmi yılda ve kırk eşit taksitte ödenmek üzere yapılacaktı. Borç yirmisekizinci yılın sonunda tamamen tahsil edilmiş olacak, peşin verenlerin borçlarının yarısı affedilecekti. Bu yasadan önce iskan edilmiş olan muhacirlere, mültecilere, nakledilenlere ve göçebelere borçla iskan sınırı içinde verilmiş olan toprak ve yapıların bedeli iskan edildikleri tarihten sonra sekizinci yılın eylülünden başlamak üzere yirmi yılda ve kırk taksitte tahsil edilecekti.¹⁹¹

TBMM'ye sunulan İskan Yasası'nın 48. maddesine gelinceye değin, yasanın diline yapılan eleştirilerin dışında içeriğine yönelik ciddi bir eleştiri olmamıştı. 48. maddenin gündeme gelmesiyle birlikte Meclis'te yoğun bir tartışma başlayacaktı. Toprak sahipleri bu maddeye karşı harekete geçip maddenin kabul edilmemesi için mücadele vereceklerdi.

Tartışmanın konusu olan 48. madde şöyle idi:

*“Muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolulanlara verilecek olan topraklar ve yapılar dağıtılmazdan altı ay önce ilan olunur. Bu müddet içinde mülkiyet veya herhangi bir durum dolayısı ile istihkak iddia edenler, o yerin hükümetine ve ihtilaf hasıl olursa mahkemeye müracaatla haklarını ispat ettikleri takdirde mallarına aynen tesahup ederler (sahip olurlar). Bu müddeti geçirdikten sonra bedelen başka hiçbir iddia dinlenemez.”*¹⁹²

Toprak dağıtımıyla ilgili 48. madde ve bu maddeyle bağlantılı 49. ve 50. maddeler de itiraz konusu olmuştur. 48. maddeye göre, dağıtılacak boş topraklar 6 ay öncesinden ilan edilecek, tapusu olanlar bu süre içinde ilana itiraz edecekti. Haklı olduğu anlaşılırsa o toprak listeden çıkarılacaktı. 49. madde ise dağıtılan yapı ve toprakların geri alınmayacağını, ancak hak sahipleri ortaya çıkarsa bir yıl içinde başvurarak hazineden topraklarının bedelini alabileceklerini düzenliyordu. Süreyi geçirenler hak sahipliğini yitirecekti. 50. maddeye göre de, değişik nedenlerle başka bir yere yerleştirilen veya iskan yerini terk edip 5 yıl geri gelmeyenlere verilmiş olan yapı ve topraklar başkalarına verilip tapu kaydı

¹⁹¹ A.g.e., s.151

¹⁹² A.g.e., s.153

buna göre değiştirilecekti. Tartışma, ihtiyacı olanlara verilecek toprak ve emlakın, yıllar sonra bile olsa, bir sahibi ortaya çıkarsa iade edilmesini isteyenlerle, toprak dağıtıldıktan sonra yeni sahibinin üzerine tapulanmasını ve bir daha geri alınmamasını isteyenler arasında sürmüştü.

İtirazlar 48. madde okunduğunda Adliye Komisyonu sözcüsü Trabzon Milletvekili Raif Bey'in, madde ile ilgili açıklama yapmak amacıyla söz istemesiyle başlamıştır. Raif Bey, Adliye Komisyonu bu maddenin çıkarılmasını istediğini fakat kabul edilmeyerek maddenin Karma Komisyon tarafından konulduğunu belirtmiştir. Tasarının içeriğinin bu maddedeki amacı karşıladığını ve muhacirleri yerleştirelim derken yerli halkın göçmen durumuna düşeceğine dair itirazını ne sürerek bu maddenin tasarıdan çıkarılarak Adliye Komisyonun hazırladığı şu hükmün maddeleştirilmesini istemiştir:

“Trakya’da iskan edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden hükümetçe iskan edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olunur. Bu gayrimenkul sahipleri zuhur eder (ortaya çıkar) ve başka bir yere iskan edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir.”¹⁹³

Raif Bey, Trakya bölgesi için düzenlenen bu maddenin konulmasını Adliye encümeni adına teklif etmiştir.

Anlaşıldığı üzere, değişik komisyonların bir araya geldiği zamanlarda yapılan toplantılarda maddelerin tasarıya girmesini önleyemeyen Raif Bey ve diğer milletvekilleri, maddeler Meclis’te okunurken önlemeye çalışıyorlardı.

Raif Bey’den sonra söz alan Karma Komisyon sözcüsü ve Kütahya Milletvekili Mehmet Bey, yasanın amacının işlenmemiş boş toprakların dağıtımını olduğunu söylemiştir. Dağıtılacak toprakların ilan edilerek 6 ay içinde itiraz edileceğini, itiraz haklı olursa o yerin listeden çıkarılacağını, dağıtımdan sonra yine de mağdur olan çıkarsa 1 yıl içinde bedelini alabileceğini, fakat 3–5 yıl geçtikten sonra birisinin, tapu gösterip toprağı işleyen kişiyi tarlasından çıkarıp atmasının uygun olmayacağını iddia etmiştir.

¹⁹³ Aynı yer

Muhacirlerin iskanını ve mal sahiplerinin çıkarını sağlama meselesinin sadece Trakya'ya özgü olmadığını belirterek Trakya için ayrı hüküm koymayı uygun bulmamıştır.

O halde madde karşıtları, maddelerin içeriğine doğrudan karşı çıkamıyorlar, dolaylı gerekçelerle karşı çıkıyor ve böylece kendi kişisel çıkarlarını savunduklarını örtbas etmeye çalışıyorlardı.

Bursa milletvekili Rüştü Bey, 1771 Sayılı Yasa'da verilen malın geri alınamayacağı hükmünün bulunduğunu belirtmiş, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey de *“devletinse alınmaz, ama şahınsa alınır”*¹⁹⁴ diye karşı çıkmıştır. Rüştü Bey dağıtılan toprağın yeni sahibi tarafından işlenmesinden sonra birisinin *“burası benimdir, tapum vardır”* demesinin iskan edilen kişiyi mağdur ettiğini söyleyerek Anadolu'da, 11 yıl geçtikten sonra bile muhacire verilen toprağın geri alınıp eski sahibine iade edildiğini belirtmiştir. Rüştü Bey de meselesinin sadece Trakya'da değil diğer yerlerde de yaşandığını açıklayarak maddenin Trakya'ya özgü kılınmasına karşı çıkmıştır.¹⁹⁵

Kayseri milletvekili Sait Azmi Bey, askerlik hizmeti için cepheye giden bir vatandaşın okulun, caminin kapısına asılan ilanı görmeyeceği için itiraz edemeyeceğini ve mülkiyet hakkını yitireceğini ileri sürmüştür. Okul ve cami kapısına asılan bir ilanla dava hakkının engellenmesinin Anayasa'ya ve Medeni Yasa'ya aykırı olduğunu savunmuştur.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Raif ve Sait Beylerin itirazlarının yerinde olmadığını düşünüyordu. Şükrü Kaya bu yasayla devletin terk edilmiş boş araziye dağıtacağını, dağıtıldıktan sonra birisinin tapu göstererek toprak sahibini dışarı atmasının uygun olmadığını düşünmüştür. Eğer böyle bir hak iddia edilirse köylünün elinden toprak alınmayıp, hak sahibine devletin bedelini ödeyeceğini belirtmiştir. Kaya, toprağı sınırlı olan Trabzon'da 20-30 dönümü olanın bile zengin sayıldığını, 200 dönüm toprağı olan ve bu toprağı nasıl kazandığı belli olmayan birisinin, tapu göstererek toprak üzerindeki köylüleri

¹⁹⁴ A.g.e., s.154

¹⁹⁵ Aynı yer

çıkartıp attığını örnek olarak vermiştir. Bu kişilerin topraktan çıkarılması yerine bedelinin verilmesinin mülkiyet hakkına tecavüz olmadığını savunmuştur.¹⁹⁶

Muhacirlere dağıtılan sınır boyundaki Sazılar köyünün tapusunu gösteren şahsın bu tapuyu nasıl ve ne zaman ele geçirdiğinin belli olmadığını¹⁹⁷, Gökabat Körfezi'ndeki yerlilerin sıtmayı göze alarak bataklığı kurduklarını, kanallar açtıklarını, ekip biçtiklerini belirten Kaya, sonra da bir şahsın gelip toprakların kendisine ait olduğunu söyleyip bunları dışarı attığını açıklayarak bu gibi pek çok örneğin bulunduğunu söylemiş ve imar edilen arazinin daima bir sahibinin ortaya çıkacağını öne sürmüştür. Şükrü Kaya, böylece bundan önceki iskan yasalarının uygulamalarında eksik kalan yanlarının olduğunu ortaya koyarak bu yasanın da bu tür mağduriyetlere neden olmamasını gözetmeye çalışmıştır.

Şükrü Kaya, Raif ve Sait Beyleri ikna etmek için mülkiyet hakkının mutlaka korunacağını ve tanınan süre azsa bir sene, üç sene uzatılabileceğini söylemiştir. Fakat on sene orada hayat geçiren ve yerleşen bir muhaciri on sene sonra bütün emeğinden mahrum ederek göçebe haline koymanın doğru olmadığını vurgulamıştır. Muhacirin, köylünün topraklarına değil, boş yerlere oturtulacağını belirterek mülkiyet hakkının çiğnenmeyeceği güvencesini vermiştir.¹⁹⁸

Kaya, köylünün üretim yapar hale getirdiği toprağın, sonradan eski sahibinin veya tapuyu nasıl ele geçirdiği belli olmayan birinin ortaya çıkarak toprağı köylünün elinden aldığını örneklerle açıklamasına rağmen mülkiyet hakkı kavramı öne sürülerek maddeye itirazlar sürecekti. Görüldüğü gibi toprak sahibi, toprağını işine yaramadığı için yıllarca boş bırakıyor, devletin ilanını görmüyor, köylü toprağı işledikten sonra toprağın sahibi olduğu aklına geliyordu. Kaya bu tür uyanıklıkların da önüne geçmek istemişti.

Çanakkale milletvekili Ziya Gevher sadece boş toprağın değil toprağı bol olanın da toprağının elinden alınıp topraksızlara dağıtılabileceğini

¹⁹⁶ A.g.e., s.155

¹⁹⁷ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.; Suat Aksoy, **Yüz Soruda Türkiye'de Toprak Reformu**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 55-56

¹⁹⁸ TBMMZC, D.4, C.23, s.155

öngörüyordu. Kaya, arazisinin sınırını “*filan dağdan filan dağa kadar*” diyen insanların olduğunu, tapusunu gösterek “*Medeni Yasa diye, tasarruf hakkıdır diye bir fatihi doyuracak kadar ellerinde arazi bulunduranlara bu kadar toprağı bırakamayacaklarını*”¹⁹⁹ savunuyordu.

Ziya Gevher, bu kadar bol toprağın bir kişinin elinde olmasının mülkiyet hakkı kapsamına girmesini eleştirerek mülkiyet hakkına bakmaksızın bu toprakların topraksızlara, az topraklılara dağıtılması gerektiğini ima ediyordu.

Sahipsiz boş toprakların dağıtılmasının yanında bazı kişilerin elindeki büyük toprakların da kamulaştırılıp dağıtılması düşünülmekteydi. Şükrü Kaya, bedeli verildikten sonra kişinin mülkiyet hakkının biteceğini söyleyerek bunun yolunu açıyordu. Bunu sezen büyük toprak sahipleri yasanın Trakya’da uygulanması veya okul ve camilere asılacak ilanların görülemeyeceği, bunun mülkiyet hakkının ihlal olduğu gibi gerekçelerin arkasına sığınarak maddeyi engellemeye çalışıyorlardı.

Trabzon milletvekili Raif Bey, Şükrü Kaya’nın sözlerine karşı çıkarak en önemli şeyin tasarruf güvencesi olduğunu, bu güvence olmadan hiç kimsenin mülküne sahip çıkamayacağını, Medeni Yasa’nın tapuda kayda geçmiş, iyi niyete dayanan her türlü kazancı koruduğunu, bu hüküm varken buraya “*verilen mal geri alınamaz*” diye bir hüküm koymanın anlamsız olduğunu belirtmiştir. Raif Bey, görüşünü desteklemek için ülke nüfusunun $\frac{3}{4}$ ’ünün çiftçi, az topraklı ve toprağına bağlı olduğunu, yurt savunmasına da onun için koştüğünü, tapusunu yastığının altında altın gibi sakladığını savunmuştur. Raif Bey, Kaya’nın toprağı işlemeye başlayan kişinin yıllar sonra arazisinden tapu gösterilerek atıldığı ve bu durumlara Anadolu’nun her yerinde karşılaşıldığı fikrini abartılı bulmuştur. Birkaç bin muhacir için on dört milyon insanın tasarruf güvenliğinin tehlikeye gireceğini öne sürmüştür. Bazı örnekler var diye yasaları değiştirmenin anlamlı olmadığını söylemiştir. Raif Bey milletvekillerini etkilemek için şöyle diyordu:

“On tane olsun, yirmi tane olsun, yirmi misal var diye, bütün ana kanunları değiştirelim mi? Bu şu demektir. Bütün cihana karşı bizim

¹⁹⁹ Aynı yer

yasalarımız tasarruf emniyetini temin etmiyor, biz gelen muhacirlere hususi hak ve ayrıcalık vereceğiz demek olur."²⁰⁰

Raif Bey 5-6 yıl toprağın başından ayrılınca toprağın elden çıkmasının doğru olmadığını, altı ay içindeki ilandan kimsenin haberi olmayacağını düşünüyordu. Dağıtılan toprağın eski sahibine devletin bedelini ödeyecek olmasına da, devletten hak edilenin güçlkle alındığını uygulamada hiçbir değeri olmayacağını öne sürerek itiraz etmiştir. Raif Bey kamulaştırılmasından sonra arazinin sahibinin çıkması durumunda devletin yapacağı ödemenin ne kadar olacağını tartışmalı olduğunu öne sürerek maddenin geçmemesine çalışıyordu. Bütçeye bu amaçla konulan ödeneğin yeterli olmayacağını söylemiştir.²⁰¹

Raif Bey hem çiftçinin tapusunu yastığının altında altın gibi sakladığını hem de "tarlasının dağıtılacağı" ilanını 6 ay gibi kısa bir sürede göremeyeceğini söyleyerek kendisiyle çelişkiye düşüyordu. Tapusunu sıkı koruyan bir çiftçi çiftçinin 6 ay içinde ilanı görmemesi düşünülemezdi. Raif Bey, büyük toprak sahiplerini korumak için küçük toprak sahibi çiftçilerin haklarını koruduğunu öne sürüyordu.

Şükrü Kaya, mahalli idarelerin tapu kaydı olmayan sahipsiz boş yerleri ilan edeceğini, 6 ay içinde bir sahibi çıkarsa verileceğini, çıkmazsa dağıtılacağını, dağıtıldıktan sonra yine de bir sahibi çıkarsa devletten toprak yerine bedel alınacağını söyleyerek maddeyi yinelemiştir. Ekili-dikili bir arazinin başka birine geri verilmeyeceğini bir kere daha vurgulayıp bunun tasarruf hukukuna aykırı olmadığını, istenirse daha güvenceli olması açısından, "dağıtılacak arazinin hiç kimse adına tapu kaydı olamayacağı" yolunda bir hüküm eklenebileceğini bildirmiştir.

Kaya'nın bu sözlerine Raif Bey "bu da kötü, ülkede tapusuz arazi tapuludan çoktur" şeklinde itiraz etmiştir. Kaya, Raif Bey'in sözlerindeki çelişkiyi vurgulayarak amacının memleket toprağının işlenmesi olduğu ve tapu kaydına kayıt olarak sorunun çözülebileceğini iddia etmiştir:

²⁰⁰ A.g.e., s.156

²⁰¹ Aynı yer

“Siz bu memleketin tapusuna itiraz ediyorsunuz; tapuda mukayyet (kayıtlı) olmayan arazi dersek daha fena olur, diyorsunuz, elimizdeki tapuları altın gibi yastığımızın altına yatırırız dediniz, kabul ettim. Şimdi de daha fena diyorsunuz. Niçin daha fena olsun? Trakya ile Anadolu arasında ne fark vardır? Tapuda bu kaydı olmayan arazi diyelim, artık hiçbir mahzur kalmaz.

Arkadaşlar; maksat vatandaşın malını hariçten getirilecek muhacirlere yağma ettirmek değildir. Memleketin toprağını, memleketin çocuğuna verip işlettirmektir. Mal sahibine haiz olduğu tasarrufun kıymeti de verilecektir. Arada muhacir, yerli farkı diye bir şey yoktur. Verilecek tarlanın içerisinde yabancı adamların da mevcuttur. İngilizinki de vardır, Yunaninki de vardır. Yerleştirilecek yalnız Türklerdir. Tapu kayıtlarını muhterem tutalım ve bunun için bir fikra koyalım.”²⁰²

Kaya'nın “sahipsiz, boş, tapuda kaydı olmayan arazi” diye belirttiği toprakların dağıtılması fikrine Raif Bey, tapusu olmasa bile, yine de o yerin eski bir sahibinin bulunabileceği; çünkü tapusuz mülkün tapulu mülkten daha fazla olacağı gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Bu durumda devlet istediği vatandaşa, tapusuz, boş bir araziye bile, ileride herhangi bir sahibi ortaya çıkabileceği düşüncesiyle dağıtamayacaktı. Yine bu durumda herhangi bir yerdeki boş bir araziye, tapusu olmasa bile bir başkası sahiplenebilecek, fakat sahiplenen kişi muhtaç vatandaş olmayacaktı. Raif Bey de, “tapuda kayıtlı olmayan” denirse sakıncanın azalacağını, fakat çoğu yerin tapusunun olmadığını, bazı arazinin tapusu çıktığı halde, zavallı köylünün parası olmadığı için alamadığını öne sürmüştür. Türk köylüsünün yağmacı olmadığını, istila gören çoğu yerlerin henüz devlet yazımına geçmediğini belirten Raif Bey, eğer bu maddeler kabul edilirse, zavallı köylünün mallarının elinden alınacağını iddia etmiş ve “tapusuz yerler devletindir, diye hüküm koyarsak, sonra feryatları dinlemekten baş alamayız, önüne geçemeyiz”²⁰³ diye görüşlerini savunmuştur. Kendi memleketinde onbin nüfusun arazisi tapusuz olduğunu ama vergi verdiğini, yasalar yapılırken, memleketin özel durumunun dikkate alınması gerektiğini açıklamıştır.

²⁰² A.g.e., s.157

²⁰³ A.g.e., s.157-158

Şükrü Kaya, yasanın köylüyü zarara sokmayacağını amacın köylünün toprağını elinden almak değil, büyük arazileri alıp köylülere vermek olduğunu ifade etmiştir. Köylünün, küçük çiftçinin endişe etmesine gerek yoktu. Çünkü hiç kimse köylünün toprağına yan gözle bakamayacaktı. Köylünün tarlasına haciz koydurtulmayacağını ve köylünün tarlasını alıp çiftlik kuranlara engel olunacağını sözlerine ekleyen Kaya için amaç, işlemeyen toprakları, işleyen ellere vermek ve bu suretle işlemeyen toprakları bayındır bir hale koymaktı. Karma Komisyon sözcüsü Mehmet Bey yasanın tapulu malı hedef almadığını, on dönüm arazisi olan bir çiftçinin hakkına ilişilmeyeceğini, tapusu yoksa bile vergisini ödenmesinin tapuyu almak için yeterli olacağını belirtmiştir.

Raif Bey ve sözcülüğünü yaptığı grup, Şükrü Kaya ve komisyon sözcüsü Mehmet Bey'in sözlerine ikna olmayıp, bu maddenin çıkarılmasında ısrarlı olmuşlardır. Oturum başkanı dört kişinin daha söz istediğini, fakat konu yeterince anlaşıldığı için artık hiç kimseye söz vermeyeceğini belirtmiş ve verilen yeterlik önergesini oya sunmuştur. Yapılan oylama ile önerge kabul edilmiş, fakat bu sırada Eskişehir milletvekili Emin Bey önergenin aleyhinde olduğunu bildirerek söz istemiştir.

Emin Bey, *“tapu kaydı koyalım, vergi kaydı koyalım, şunu yapalım, bunu yapalım”* gibi önerilerin sorunu gidermeyeceğini belirterek Şükrü Kaya'nın önerilerini kabul etmiyordu. Görüşünü desteklemek için şunları söylemiştir:

“Oturtulacak yerin sahibi askere gitmiş, şehit olmuş bir adamın filan yerdeki çayırılığı, arazisi kalmıştır. Bu beş senede, oraya oturan muhacir arazinin hududu yok, başıboş diye sürmüştür. Beş sene sonra o şehidin oğlu büyümüş veya babası şehit olmamış da herhangi bir yerden gelmiş olabilir. Orası beş yüz senelik baba ecdadından kalmış arazidir. Binaenaleyh bu şekilde hareketle bir taraftan yeni yuva kuralım derken diğer taraftan yerliyi muhacir yapıyoruz demek olur. Bu hüküm, hakkı tasarrufu ihlal eder. Beş sene belki ben kaybolabilirim. Öyle bir his veriyoruz ki, nihayet toprak sahibi olmak bu memlekette ayıpmış gibi bir manzara hasıl oluyor. Yavaş yavaş büyük emval

(mallar) sahibi olmak, çok para sahibi olmak fena telakki edilmeye (anlaşılmaya) başlanırsa bunun sonu neye varır?’’²⁰⁴

Emin Bey’in bu ifadeleri üzerine Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Bey yerinden, *“o kadar korkma hiçbir şey olmaz”* diye çıkmıştır. Emin Bey, *“dünyanın karıştığı bir zamanda, şu buhranlı devrede yeni yeni tedbirlerle alemi rahatsız etmemek lazımdır”²⁰⁵* diyerek devletin zor durumla karşılaşabileceğini ima etmiştir.

Başkan madde için olumlu görüş bildirecek olan Mazhar Müfit Kansu ve diğer milletvekillerine söz vermeyip, yeterli oylamasının sonucunu yürürlüğe koymuştur.

Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Bey yazılı bir önerge vererek, *“tapuda veya vergide kayıtlı arazi ve yapılar için 48, 49 ve 50. madde hükümleri uygulanmaz”* şeklinde yeni bir madde konulmasını istemiştir. Amaç tapusu olan ya da vergisi ödenmiş olan arazinin dağıtılamayacağına ilişkin güvence verip, maddelerin kalmasını sağlamaktır. Bu güvenceyi yeterli görmeyen Adalet Komisyonu sözcüsü Raif Bey başka bir önerge sunarak, söz konusu 3 maddenin tasarıdan çıkarılmasını ve hepsinin yerine, yalnız Trakya Bölgesi için geçerli olacak tek bir madde konulmasını istemiştir.

Başkan, Mustafa Şeref Bey’in önergesini gündeme almadan Raif Bey’in önergesini oya sunmuş, maddelerin tasarıdan çıkarılmasının oy çokluğuyla kabul edildiğini açıklamıştır. Bundan sonra da üç maddenin yerine geçecek, yalnız Trakya Bölgesi’yle ilgili yeni 48. madde önergesini oylatıp kabul ettirmiştir.

Meclis’teki toprak ve mülk sahipleri bu tartışmalardan galip çıkmışlar ve İskan Yasası’nın, Toprak Reformu niteliğini kazanacak bir yasa olmasını önlemişlerdir.

Toprak sahipleri, egemenlik ve zenginlik aracı olan toprağı ellerinden çıkarmak istememişler ve Meclis’te ağaların egemenliklerini kırarak çağdaşlaşmayı ve toprak dağıtımını sağlamak isteyen Şükrü Kaya ve diğer

²⁰⁴ A.g.e., s.159

²⁰⁵ Aynı yer

milletvekilleriyle karşı karşıya gelmişlerdi. Meclis'te, toprak sahiplerinin itirazları ağır basmıştır. İskan Yasası çok daha fazla sayıda topraksız toprak sahibi yapabilecekken ve çok daha fazla sayıda toprak birikimini dağıtabilecekken bunu sağlayamamıştır. Böylece toprak ağalarının adil yollarla sahip olmadığı toprakları devlet, istediği halde halka dağıtamamıştı. Üstelik Meclis'in bu kadar güçlkle çıkardığı İskan Yasası çok kısa bir süre sonra ağaların lehine değişmeye başlayacaktı.

Yer değiştiren göçmenlerin gerek yolculukları ve gerekse yerleştirilmeleri esnasında bulaşıcı hastalıklar, salgınlar ile karşılaşmaları göçmenlerin sağlığı için olduğu kadar genel sağlık için de önemli tehdit olduğundan dolayı iskan ve göçmen işleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet (Sağlık ve Sosyal Yardım) Bakanlığı'na devredilmiştir. 2510 sayılı İskan Yasası'nda, muhacir işleri ikiye ayrılarak doğrudan politika ve kültür ile ilgili kısmı İçişleri Bakanlığı'nda kalmış ve toplumsal destek ile ilgili kısmını da Sağlık Bakanlığı'na devrolmuştur. İskan işinin, nakil, iskan ve iâşe tarafları teknik itibarı ile doğrudan doğruya Sağlık Bakanlığı'nı ilgilendirdiğinden bu bakanlığa devredilmesi uygun görülmüştür.²⁰⁶

Mübadelenin geçmişine bakıldığında 1923'ten 1935 yılına kadar memlekete 660.000 muhacir gelmişti. Bunun 400.000'i mübadele sureti ile gelenlerdi. Diğer kısmı da kendi istek ve arzuları ile gelen Türklerdi. 1923'te Mübadele Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi üzerine İskan Bakanlığı kurulmuştu. Bir seneden fazla devam eden bu İskan Bakanlığı mübadelenin arkasının alınması üzerine kaldırılarak Muhacir Genel Müdürlüğü kuruldu. Bu Genel Müdürlük 1929'a kadar devam etti. Sonra Nüfus Genel Müdürlüğü oluşturuldu, 1929'dan 1934'e kadar muhacir işleri bu suretle görüldü. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, devlet bütçesinin darlığı ve buhran dolayısıyla bu işe daha fazla önem verememişti. Bu hususta en büyük önem 1934'te verilen bir tahsisatla başlamıştır. Bu andan itibaren Rumeli'den gelen Türkler Rumeli ve Trakya'ya yerleştirilmeye başlanmıştır. 18.11.1935 tarihine kadar Trakya'ya yerleştirilen nüfusun miktarı, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve

²⁰⁶ TBMMZC, D.5, C.6, s.77

Yunanistan'dan gelenler dahil olmak üzere 65.000 kişiydi. Kaya, bundan sonraki için Trakya'da, geleceklerin yerleştirilmesine uygun olacak kadar cam, çivi gibi inşaat malzemelerinin temini olduğunu belirtmiştir. 1935 yılında muhacirin en çok geldiği yer Romanya olmuştur. Romanya Hükümeti ile sözlü olarak bir takım düzenlemeler yapılmıştı. Kaya, bu düzenlemelerin esaslarını şu şekilde ortaya koymuştur:

“Türkler mallarını serbestçe satacaklar, paralarını alacaklar ve orada kanunun müsaadesi nisbetinde mal alarak burada Leva ile Türk parasının mübadele sureti ile maruz kalacağı düşüklüğe mani olmak, kalan vergileri affetmek, kendilerinin askerde olan çocuklarını askerden çıkaracak, memuriyette bulunup da tekaüd (emekli) olanların maaşları verilecek.”²⁰⁷

Romanya'da evini satarak ve işlerini tanzim ederek Köstence'de vapura binen 3 bin Türk'ün ve evlerini sattıkları halde şimdilik evlerinde bulunan beş bin kişinin kış gelmeden evvel Trakya'ya nakli veya İstanbul ve civarında yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Kaya, bu kişilerin kış günü küçük vapurlarla nakli zor olacağı için devletin elinde bulunan büyük vapurlarla nakledilmelerini ve toplu bir halde memlekete getirilmelerini planlamıştır.

1935 yılı içinde Romanya'dan gelen muhacirler mallarını satarak geliyorlardı. Bulgaristan'dan gelenlerse aynı şekilde gelmiyorlardı. İki senede Bulgaristan'dan 35.000'den fazla muhacir gelmişti. Bin aile ise mallarını tasfiye etmiş olarak Bulgaristan'da beklemekteydiler.

Şükrü Kaya, Trakya'da kısa bir süreçte İstanbul hariç bir milyon nüfus görmek niyetindeydi. Trakya'ya yerleştirilen ve yerleştirilecek nüfus oraya en yakın olan yerlerden ve Trakya'nın havasına, toprağına az zamanda alışabilecek olan yerler halkından olmasını gözetmiştir. Kaya, bu durumun da sağladığı kolaylık sebebiyle Trakya'ya 500.000 nüfus yerleştirmeyi hesaplamıştır. Kaya, gelen kişilerin bir an önce üretici konumuna geçmelerine önem veriyordu. 1934 yılından itibaren Romanya'dan ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler, gelir gelmez derhal üretimle ilişkilendirilmiştir. Kaya, aç ve açık tek bir adamın olmadığını mutlulukla belirtmiştir.

²⁰⁷ A.g.e., s.78

İskan işi bütün senelere paylaştırıldığı vakit devletin yaptığı masraf, nüfus başına 21 lira olmuştur.²⁰⁸

Türkiye'ye gelmek için başvuruların gelme nedenlerine bakıldığında Kaya, bunun psikolojik sebeplerle olduğunu savunmuştur. Gelmelerinin esas sebebini Atatürk'e, Atatürk yasalarına ve rejimine kavuşmak istemelerine bağlamıştır.

İskan siyasetiyle bazı hedeflere varılmak istenmişti. Bu hedeflerden biri, yıllar süren savaşlardan sonra üretim yeteneğinin kaybına neden olan nüfus sorununu çözmektir. Bir yandan yerli nüfus artırılacak bir yandan da dışarıdan göçmen ve mülteci getirilerek bu mesele çözülecekti. Göçmenleri yerleşik hale getirerek toprağa bağlamak da bu hedefin içindeydi. Bir başka hedef ise, halkın toprak sorununu çözmektir. Kaya değerlendirilmeyen, boş toprakları ihtiyaç sahiplerine dağıtarak halkı geçinebileceği kadar toprak sahibi yapmaya çalışmıştır. Toprağın önemli kesimini elinde bulunduran ağaların toprakları da iskan kapsamında değerlendirilerek dengeli toprak dağılımı hedeflenmiş ama bir süre sonra ağalar topraklarını geri ellerine geçirmeye başlamışlardır. İskan siyasetiyle feodal kesimin ayrıcalıklarına dokunularak halk üzerindeki üstünlükleri kaldırılmak istenmiştir. Aşiret yaşamına son vererek çağdaş bir ulus yaratmak amaçlanmıştır.

İskan siyaseti ile bu hedefler gözetilse de toprak sorununu çözmek ve feodal unsurların egemenliğini kırmak yönündeki çabalar Meclis'te engeller ile karşılaşmıştır. Sahipsiz, boş arazilerin yanında büyük topraklar kamulaştırılıp topraksız halka dağıtılabilsen ve topraksız halk feodal ağaların elinden kurtarılsaydı köylü toprağa bağlanabilecekti. Bu yolla kendi toprağında özgürce üretim yapabilecek olan köylü ağaların hükümranlığından kurtularak bağımsız birey olma yolunda ilerleyebilecek ve uluslaşma hızlı bir şekilde devam edecekti. Yasa bunu amaçlamakla beraber ağaların elindeki büyük topraklara dokunulamaması, uluslaşmanın daha hızlı olmasının önüne geçmiştir. Büyük toprakların halka dağıtılması çağdaş, laik bir toplum olmayı daha fazla

²⁰⁸ A.g.e., s.79

hızlandıracaktı. Ortaçağa dayanan ağalık ve gerıcılık düzeni ortadan kaldırılamamış ve feodal gerıcılık günümüze değin sürmüştür.

B. İllerin ve Yerel İdarelerin Yönetimi

1. İllerin Yönetimi

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya illerin yönetiminde “*Tevsii Mezuniyet*”²⁰⁹ ve *Tefriki Vezaiif*”²¹⁰ (Yetki Genişliği ve Görevler Ayrımı) esaslarını gözetmiştir. Tevsii Mezuniyet, karar alma ve memur tayini hususlarında merkezin yetkilerinden bir kısmının kanun ile taşra idarelerinin başına devlet başkanının temsilcisi ve hükümetin uygulama birimi olarak bulunan valiye verilmesiydi. Tefriki Vezaiif ise hükümetin genel görevlerinden siyasi olanlarının merkeze, siyasi içeriği bulunmayanların il ve belediyelere verildiği ve bu suretle halkın yönetime katılmasının sağlandığı esastı. Kaya, İl İdare Yasası’nı bu iki esas üzerine düzenlemiştir. İllerin yönetiminde takip edilen diğer bir esas da “taksimati mülkiye”dir. İl sınırlarının küçülmesinin demokrasinin yararı olduğu kadar halkın lehine olduğunu düşünmüştür. İl sınırlarını, her ilin gerek hem yerel yönetimleri hem de İl Genel Yönetimini yönetilebilmesine göre düzenlemiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonraki yıllar, savaştan henüz çıkıldığı zamanlar olduğu için bu yetenekteki illerin sayısı azdı. İnsanlar illerine henüz tam olarak yerleşemedikleri için illerin nüfusu belirlenememiş, dolayısıyla ilin yönetim kabiliyeti ölçülememiştir.

İllere ait Tevsii Mezuniyet ve tefriki vazaif yetkilerinden bir kısmı da Genel Meclisler tarafından görülmüştür. Genel Meclisler ve onların adına hareket eden İl Encümenleri’nin verdikleri kararlar valiler tarafından yerine getirilmiştir.

Kaya, sıkı bir merkeziyetçiliğe karşı çıkmıştır. Çünkü çoğu işin nasıl yapılacağıın merkez tarafından belirlenmesi o ilde kısa zamanda yapılacak işlerin uzun zamana yayılmasına, en basit işler için bile aylar süren görüşmeler,

²⁰⁹ Birgül Ayman Güler (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939**, AÜ Basımevi, Ankara, 2007, s. 28

²¹⁰ Aynı yer.

yazışmalar yapılmasına neden olmaktadır. İl yönetimlerine (İl Genel Meclisi ve İl Özel Yönetimi) ve valiye işlerin zamanında ve hızlı yapılması amacıyla yeterli yetki verilmesinden yana olmuştur. Yetki genişliği yoluyla, halkın kendi kendini yönetmeye alışması ve “*mesuliyetin tadını*” çıkarmasını savunmuştur.²¹¹ Kaya için illere, işlerini kolaylıkla yapabilecekleri, memleketin asayiş ve huzurunu, vatandaşların hukukunu sağlayacak yetkilerin verilmesi yetki genişliği ve görevler ayrımı esaslarını gerçek anlamı ile ifade etmekte.²¹² Bu ise, illerde devletin kuvvet ve kudretini temsil edecek sorumlu makama, merkezi olsun, yerel olsun idari, iktisadi, toplumsal faaliyetleri merkezin göstereceği genel program ve direktifler dahilinde olmalıydı. Kaya, her şeyin merkez tarafından belirlendiği sıkı merkezîyetçiliğe karşı çıkarken, illerin merkezden ayrı bağımsız bir varlık olarak ortaya çıkmalarını da doğru bulmamıştır. İstenen merkezle yerelin bir uyum içinde işbirliğiydi. Günlük işleri illerdeki otoritelere yaptırmayı, işlerin en önemli ve yüksek olanlarını da bakanlık masalarına bırakmayı savunmuştur. Kaya için merkezîyet kuvvet ve birlik temin ediyordu. Esas olarak takip edilen ve temini istenen amaç buydu. Kaya, katı bir şekilde uygulanan merkezîyetçiliğin temin edeceği kuvvet ve birliğin, merkezi “*kendi sıkleti altında ezeceğini*” düşünmüştür. Kaya’ya göre Tevsii Mezuniyet kesinlikle merkezîyetti ve idarede merkezîyetçilik iki şekilde beliriyordu. Biri Temerküz şekliydi. Diğeri Tevsii Mezuniyetti. Temerküz şekli, her yetkinin merkezde birikmesi, bütün kararların merkezden alınmasıdır. Şükrü Kaya, merkezîleşme olarak da adlandırabilecek Temerküz’ün devlet yönetiminde uzun süre esas kabul edildiğini düşünmüştür. Temerküz esasının tarihi incelendiği vakit, yönetimi daima anarşiye götürdüğünü savunmuştur. Kaya, merkezîyetçiliğinin sınırının belirlenmesi noktasında şu soruya yanıt aranması gerektiğini ortaya koymuştur:

“Merkezi hükümetin sürekli olarak merkezi hükümetçe tayin edilmiş il otoritesi, o il dahilinde bizzat karar vermeye yetkili olacak mıdır, yoksa işlerin dosyasını hazırlayarak, karar zeminini yaparak, merkezi hükümete kararı

²¹¹ **Ayn Tarihi** , S 42, Haziran 1937, s. 86

²¹² **TBMMZC**, D.3, C.10, s.73

vermek suretiyle dosyasını gönderecek midir? Eğer birinci şekil kabul olunursa Tevsii Mezuniyet, ikinci şekil kabul olunursa Temerküz şekli kabul olunur."²¹³

Kaya bu soruya yetki genişliği ve merkezîyetçiliği tanımlayarak yanıt aramıştır. İşlerin bir kısmını milletvekillerin masasından alıp valinin masasına koymak Yetki Genişliği idi. Hepsini de milletvekillerinin masasında toplamak merkezîyetçilikti. Kaya, merkezîyetçiliğin yönetim hürriyetini yoksun ve belirsiz bir hale getirdiği iddiasındaydı. Yetki Genişliği ve Görevler Ayrımı sınırlarını aşarak vasi ve sınırsız ademi merkezîyet de devletin kuvvetini ve vatanın birliğini ihlal ediyordu.²¹⁴ Kaya, hem merkezin iller üzerindeki denetimini sağlayacak hem de illerin kendi başlarına bazı işlerini hızlı, kolay, rahat görebilmelerini sağlayacak bir yasayı hazırlayarak Meclise getirmiştir. Bütün ülkelerin valilerin yetkilerini arttırırken Türkiye’de önceden verilmiş bazı yetkilerin bile geri alınması²¹⁵ tartışma konusu olmuş ve valilerin yetkilerinin arttırılması yönünde çalışma başlatılmıştır. Yetki genişliği ilkesi ile valiye, ilin genel işlerini uygulaması için ilin durumunu, sorunlarını tartışmak amacıyla belli kişileri istediği zaman toplayabilme olanağı verilmiştir. Vali devletin, bakanlıkların temsilcisi ve bakanlıkların idari, siyasi uygulama vasıtası olup ilin genel yönetiminden sorumluydu.

Genel yönetimin düzeni, mevzuatın düzgün bir şekilde uygulanması suretiyle halk ve hükümet arasındaki ilişkinin daha samimi hale gelebilmesi, devletin taşra teşkilatı ile yurdun bütün ihtiyacının vaktinde görülebilmesi ve *“inkılap hareketlerinin daha fazla kökleşmesi”*²¹⁶ amaçlarıyla Vilayet İdaresi Yasası hazırlanmıştır. Yasa ile il, ilçe merkez ve sınırlarının değiştirilmesi, belediyenin teşkili veya kaldırılması, merkez ve sınırının değiştirilmesi, bir ilçeden başka bir ilçeye bağlanması hususlarında il yönetim heyetinin ve İl Genel Meclisi’nin görüşünün alınması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde yeniden köy oluşturulması, köylerin birleştirilmesi, ayrılması ve bir belediyeden başka bir belediyeye bağlanması için de İl Özel Yönetimi ve İl Genel Meclislerinin görüşü alınacaktı. Vali, memurlar hakkında uyarı cezası verebilecek ve bir

²¹³ A.g.e., s. 80

²¹⁴ A.g.e., s.74

²¹⁵ BCA, 490.01..212.840.1

²¹⁶ Aynı yer

memur ile amiri arasında bir emrin kanun ve nizamnamelere, talimat ve emirlere uygun olmamasından dolayı çıkan uyuşmazlıklara karar verebilecekti. Valiler, devlete ait işleri doğrudan doğruya yerine getireceklerdi. İl dahilindeki jandarma, zabıta ve polis kuvvetleri valinin emri altına verilmiştir. Vali yardımcılarının, mektupçuların ve Jandarma komutanları ile polis ve hukuk işleri müdürlerinin tayinlerinde valilerin görüşleri alınacaktı.

Valilerin illerin yönetimi ile ilgili görevleri şu şekilde düzenlenmiştir:

- 1 - Emniyet ve asayişin temini,
- 2- Genel idareye ait görevlerden bir kısmının doğrudan doğruya yönetimi ve diğerlerinin denetimi,
- 3 - Devletin manevi şahsiyetini temsil etmesi,
- 4 - Bir kısım genel yönetim memurlarının tayini,
- 5- İdare, yerel yönetim ve belediyeler üzerinde denetim ve teftiş yapması.

Teşkilatı Esasiye Yasası'na dayanılarak Yetki Genişliği ve Görevler Ayrımı esasları dahilinde yapılan bu yasa, eski Vilayet İdaresi Yasası'nda şu değişiklikleri yapmıştır²¹⁷:

- a) İdari teşkilat derecesinin il, ilçe ve belediye olarak üçe indirilmesi,
- b) Eskiden özel bir yasa ile yönetimi kabul edilen belediyeler yönetiminin de birlik ve düzenlik temini için aynı yasa çerçevesi içine alınması,
- c) Valilerin her bakanlık temsilciliğinden başka ilde devletin de temsilci ve idari siyasi icra aracı olması esasının kabulü,
- d) İl ve ilçe yönetim şube reislerinin gösterilmesi,
- e) Mansup (idareye bağlı) yönetim heyetlerinin teşkili,
- f) Vali muavinliklerin oluşturulması,

²¹⁷ Onbeşinci Yıl Kitabı, s.72

g) İl yönetim şubeleri ile kaymakamların, ilçe yönetim şubeleri ile belediye müdürlerinin yasaca gerekli kararlarına karşı demokrasi esasına uygun olarak vatandaşlara iptal davası açması yetkisinin verilmesi,

h) Devir-teftiş faaliyetine önem verilmesi,

j) Kuvvetlar ayrımı görüşüne uymayan adli ve askeri alanlar üzerindeki teftiş ve denetim yetkisinin kaldırılması.

Dahiliye Memurları Yasası ile İçişleri Bakanlığı memurlarının derece ve sınıfları aşağıdaki gibi düzenlenmiştir²¹⁸:

Merkezde:

1- Müsteşar

2- Teftiş heyeti reisi, genel müdürler, bakanlık hukuk müşaviri

3- Müdürler, genel müdür muavinleri, hukuk müşaviri muavini

4- Şube müdürleri

5- Şefler ve memurlar

6- Katipler

İllerde:

1- Genel müfettişler

2- Valiler

3- Vali yardımcıları

4- Kaymakamlar, mektupçular, hukuk işleri müdürleri ve polis müdürleri

5- Nüfus, iskan, belediye müdürleri, il maiyet memurları, mektupçuluk kalemi mümeyyizleri

6- İl mektupçuluk kalemi, idare heyeti ve nüfus başkatipleri, iskan ve evrak memurları, ilçe tahrirat (gelir) katipleri, nüfus ve iskan memurları

²¹⁸ TBMMZC, D.3, C.20, s. 143

7 - Belediye tahrirat (yazı işleri) katipleri, belediye nüfus memurları, ilçe yazı işleri katibi refikleri (yardımcıları) ve nüfus katipleri.

Dahiliye Memurları Yasası ile İçişleri Bakanlığı memurluğu meslek haline sokulmuştur. İçişleri Bakanlığı memurlarının tayin, terfi, kıdem, atama, ehliyet, istifa, nakil gibi durumları düzene girmiştir. Buna göre, İçişleri Bakanlığı memurluğuna aday olabilmek için ortaokul mezunu bulunmak şarttı. Ortaokul mezunu bulunmadığı takdirde yarışma ile alınması uygun görülmüştü. O güne kadar ise vasıf ve ehliyet aranmaksızın her yerde kuralsız bir şekilde memur ataması yapılıyordu.²¹⁹ Adaylık süresi en fazla bir seneydi. Mülkiye veya hukuk okullarından mezun olanlar, adaylık devrelerini birinci sınıf belediye müdürlüklerinde, bakanlık veya il maiyet memurluklarında veya bu derecelere karşılık gelen bakanlığın uygun bulacağı memurluklarda geçirirlerdi. Kaymakamlık ve diğer memurlukların önemli kısmı mülkiye mektebi veya yedi yıllık liseden mezun olmak şartıyla hukuk mezunlarına tanınmıştı. Kadınlar da memur olabileceklerdi. Siciller düzenli hale konuyordu. Terfi kıdem ve ehliyete bağlanmıştı. Bir derece içinde bir sınıftan yukarı sınıfa veya bir derecenin en yüksek sınıfından üst derecenin en küçük sınıfına terfi için bulunduğu sınıfta üç sene hizmet etmiş olma şartı getirilmiştir.

Şükrü Kaya, il sınırlarının belirlenmesinde Coğrafi durumları ve iktisadi ihtiyaçları dikkate almıştır. Coğrafi durum değişirse de yolların ve demiryolları ve limanların gelişimi, iktisadi durumlar göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin bir kasabada pazar yeri kurulması veya liman açılması nedeniyle illerin sınırlarında değişiklik yapılabilecekti.

Kaya, İl Genel Meclisleri'nin kuruluşunun 1912 yılında olduğunu belirterek o günden Cumhuriyet'in ilan yılına kadar olan sürenin savaş yılları olduğundan, yerel yönetimlerin tahribata uğradığını belirtmiştir. Kaya, Cumhuriyet'in ilanından 1928'e kadar geçen beş yıllık sürede yerel yönetimlerin % 10'dan fazla geliştiğini ileri sürmüştür. 1923'de özel bütçelerin toplamı 17 milyon, 1924'de 19 milyon, 1925'de 41 milyon, 1926'da 34 milyon, 1927'de ise 41 milyon 353 bin liraydı. İller, 1928 yılına kadar en

²¹⁹ BCA, 490.01..22.840.1

büyük masrafları eğitim ve yola yapmıştı. 1928'de eğitime verilen para 19 milyondur.²²⁰

İllerin 1928 yılı içinde yol olarak yaptıkları ve gördükleri hizmetler şunlardır:

1.089 km yeni yol yapılmış, 822 km taş döşenmiş ve 2096 km de tesviye turabiye (yol düzleme) ve 434 köprü yapılmış ve 249 köprü tamir edilmiştir.

İl Özel Yönetimleri sağlığa ve tarıma para ayırmakla beraber bu işlerde merkezle iletişim halinde ve merkez emrinde çalışmaktaydılar. Fakat maliyedeki gelir usulü, İl Genel Meclisleri'nin ve il bütçelerinin daha serbest olmalarına engel olmuştur. Kaya, bu durumdan şikayet ederek bu usulün kaldırılması gerektiğini savunuyordu.

Şükrü Kaya, her vatandaşın bir nüfus cüzdanı olmasını ve yanında bulundurmasını düşünerek 1928 yılından itibaren hayata geçirmiştir. 1928 yılı bütçesi için Meclis'te yaptığı konuşmada suç miktarının da her yıl azaldığını dile getirmiştir. Köy ve kırların emniyetinin tamamıyla jandarmanın elinde olduğunu ve buraların güzel yönetildiğini belirtmiştir.²²¹

1931 itibarıyla altmış üç il vardı. İller için iki esas düşünülmüştü. Birisi, İl Genel Yönetimi diğeri İl Özel Yönetimi. Kaya, İl Genel Yönetimi'nde, o ilin devlet teşkilatının masrafına denk gelire sahip olmasını gözetmiştir. İl Özel Yönetiminde ise, yerel yönetimin kendisine açıklanan özel görevleri kendi geliri ile yapabilmesini esas almıştır. Buna karşılık bir de siyasi ve yerel durum vardı. Bazı yerleri, bu durumu taşımadığı halde devlet, gerek dahile ve gerekse harice karşı siyaset gereği olarak il halinde tutmak zorunluydu. Bazı iller, halk ve gelir az da olsa il olarak kalmalıydı. Kaya, illerin çoğalmasını, yerel halkın iktisadi, toplumsal, siyasi yararına görmüştür. Çünkü her il merkezi, bir uygarlık, irfan, bir güvenlik merkeziydi.²²²

²²⁰ TBMMZC, D.3, C.3, s. 267

²²¹ A.g.e., s.268

²²² TBMMZC, D.4, C.3, s. 119

İllerin yönetiminde Kaya, ilçelere rol vermiyordu. Önemli olan il teşkilatıydı. İl teşkilatında ilin sınırı, adedi, yönetimi önemliydi. İller adedinin az olması, yönetim ve ihtiyaç noktalarından iyi bir esastı. Bu esasın dayandığı bir kural vardı. O da, ilin geliri ile ihtiyacını görebilmesidir. Bu ihtiyaç belirdikçe il adedini indirmekte fayda görmüştür. Fakat Şükrü Kaya, 1930lu yıllarda böyle bir zorunluluk karşısında kalmadıkları düşüncesindeydi. Yalnız ıslah lazımdı. Atılacak adımlar, yerel yönetimlerin sınır ve yetkilerini artırmak yolunda olacaktı.²²³ Kaya, İl Özel Yönetimi bütçelerinin artırılmasına çalışmıştır. İl Özel Yönetimi bütçeleri tesis edildiğinde 18 milyon lira tahsis edilmişti. Bu miktar 1926'da 46-47 milyonu bulmuştu. Vergilerde yapılan indirim yerel yönetim bütçeleri üzerinde de etkili olduğu için yerel yönetimlerin bütçesi daha sonra 32 milyona inmiştir.

Şükrü Kaya, 1932 yılında İçişleri Bakanlığı çeşitli yıllarda yapılan işleri ortaya koymuştur:

Cami avluları ve odaları dahil 1.913, ilkokulların adedi 2.365'ti. 1927'de bu miktar 6088'e, 1930'da 6672'ye çıkmıştır. Bu okullarda okuyan çocukların sayısı: 1913'te 216.251, 1929'da 457.728, 1930'da da 479.442 idi. Öğretmen sayısı 1913'te 6.383, 1927'de 15.112, 1930'da 16.227 kişiydi. Buna mahalle okulları ve diplomasız hocalar da dahildi. 1930 yılından sonra diplomasız ve sertifikasız hocalar kalmamıştır. 1924'ten 1930'a kadar yerel yönetimlerin, eğitime sarfettikleri paranın toplamı öğretmen maaşları da dahil 75.992.258 lira olmuştur.

Yollar, 1913'te düzenlenmiş halde 2.835, şose halinde 12.804, 1927'de yol düzenlemesi 7.254, şose halinde 14.798 km idi. Ayrıca yerel yönetimler tarafından yapılan yol düzenlemesi 4.419 ve yapılan şose adedi 2.323'tür. Yol faaliyeti için 1928'de 488 km inşaat ve 467 onarım, 1929'da 335 inşaat, 573 onarım çalışması yapılmıştır. Yol faaliyetinin 1928 ve 1929'da arttığını görülmüştür. 1930'daki yol faaliyeti için 232 inşaa, 673 onarım çalışması yapılmıştır.

²²³ TBMMZC, D.4, C.9, s. 245

1927 sonuna kadar 454 büyük köprü, 2.238 küçük köprü ve 5.187 menfez, 1928'de 466 köprü inşa edilmiş ve 611 köprü tamir edilmiştir. 1929'da 2.333 köprü yapılmış ve bu köprülerin 1106'sı tamir edilmiştir. 1930'da ise 1.752 köprü yapılmış ve 1153 köprü tamir edilmiştir.

Maaş ve ücretler hariç olmak üzere yerel yönetimlerin yollara sarfettikleri para üç yıl süresinde 23 milyon küsur lira olmuştur. İllerde 1913 tarihinde bütün hastanelerin mevcudu 10 iken 1932'de 67'ye ulaşmıştır. Bunun 42'si 25, 22'si 50, 5'i 100, 2'si 150 yataklıydı. Meyve veren ağaç istasyonları, haralar ve sanayi kurumları önceden 23 tanedir. 1932'de ise meyve veren ağaç istasyonları 26, haralar 31, sanayi kurumları 20'dir.²²⁴ Kaya, illerin gelişimi ile ilgili olarak Malatya'yı örnek vermiştir. 1916'da Malatya da bulunup da tek çivi çakmayanların, şimdi ilin durumuna baktıklarında harikalarla karşılaşacaklarını iddia etmiştir. Sonra yanan yerler vardı. Batı'dan doğuya birçok ilin Kurtuluş Savaşı'nda işgal edilerek yandığını, cam nedir bilmeyen il merkezlerine şoseler, hastaneler yapıldığını, hekimler gönderildiğini söylemiştir. Hakkarilinin camın ne olduğunu bilmediğini, cam gittiği zaman Hakkarili çocukların buz diye ağızlarına aldığını veciz bir örnek olarak vermiştir.

Kaya, yönetimde görev alan idari kadrolarda aranacak nitelikler konusunda tecrübe ve eğitime dikkat çekmiştir. Eğitimli kadroların tercih edilmesi gerektiğini vurgulayarak iyi eğitimli, tecrübeli kadroların gerekliliğini ortaya koymuştur. Yalnız tecrübe sahibi olmak kadar yönetim için tehlikeli bir şey olamazdı. Bu cahillerin ve cehaletin kabulü demektir. Bir cahilin tecrübesinin yalnız kendi hayatına ait olduğunu düşünerek yönetimde eğitime önem vermiştir.

Kaya yaşadıkları yönetim sistemlerine ve rejimlere göre bireylerin ve idari kadroların karakteristik özelliklerini sıralamıştır. Bu doğrultuda İstibdat Yönetimi, Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde bireylerin temel özelliklerinden bahsetmiştir. İstibdat yönetiminin vatandaşlarda aradığı özellik yalnız ve yalnız itaat, her emre uymaktır. Kaya, böyle bir vatandaş istememiştir. Cumhuriyet'in aradığı vatandaş ise öyle açıklamıştır:

²²⁴ A.g.e., s.246

“Bizim aradığımız vatandaş, memleketin yararını milletin mukadderatını tıpkı o memleketin başında bulunmuş en büyük mesul gibi düşünerek, çalışarak bilen, bildiğini her yerde her zaman söyleyerek memleketle ilgili olan vatandaştır. Bizim aradığımız vatandaş budur. Çünkü, demokrasi ve Cumhuriyet ne istibdatta olduğu gibi kafa kırar, ne de meşrutiyette olduğu gibi aldatır.”²²⁵

Kaya, ‘mektebi olmayan yöneticilik’ anlayışını doğru bulmayarak yöneticilerin eğitilmiş olmalarını vurgulamıştır. Bir yönetim memurunun kendisine verilen sorumluluk, her gün bütün insanlığı ilgilendiren bir faaliyet sahasıydı. İçinde mühendislik, doktorluk ve daha birçok şey vardı. Tecrübeli yöneticidir diye bir adama geniş bir sahanın emanet edilemeyeceğini düşünmüştür. İnsanların okuyarak, çalışarak yetiştiklerine inanıyordu. İdari kadroların yetiştirilmesini; bilinçli ve özel bir eğitim faaliyetinin sonucu olarak ele almıştır. Eğitim faaliyeti olmadan yöneticilik yapılamayacağı özellikle belirtmiştir. Dönemin özelliklerine uygun ideal bir memur modeli yaratmada sürekli denetim sistemi geliştirmenin olumlu olacağı kanaatindeydi.

Kaymakamlık ve valilik sistemlerini ele alarak kaymakamlık sisteminin çok eski bir sistem olarak hiçbir faydası olmadığını iddia etmiştir. Bu sistem halkı, merkezden uzaklaştırıyor ve merkezi halka yaklaştıramıyordu. Yönetim biliminde bunun yeri yoktu. Bu şekildeki yönetim sırf memur yetiştirmekten başka bir işe yaramamıştı. Kaya memur da yetiştirilemediğini düşünüyordu. Valilik çağlarını kaymakamlıkta geçirmiş ve zayıf kalmış adamlar vali olarak gelmişler ve bu durumlarıyla çok başarı gösterememişlerdir.²²⁶

Şükrü Kaya’nın anladığı yönetim memuru, “memleket yasalarını ve rejimi” hassasiyetle bilmeli, fakat yasa çerçevesi dahilinde çalışmalıydı. Kaya, Cumhuriyet rejiminin, rejimi ayakta tutacak kadro potansiyeline sahip olduğunu ileri sürüyordu.

Kaya, 1934 yılında fuhuş meselesini önemli bir mesele olarak ele almıştır. Kaya, fuhuşla mücadeleyi milli bir dava olarak anlamıştır. Fuhuşu,

²²⁵ A.g.e., s.247

²²⁶ A.g.e., s.251

memleketin ahlaki ve sıhhi bünyesini kemiren bir bela olarak değerlendirerek milli bir mücadelenin verilmesi gerektiğini açıklıyordu. Bunun için öncelikle toplumsal bünyede kurumlar oluşturulmalı ve halk bu konuda aydınlatılmalıydı. Bu itibarla hükümete ve basına önemli görevler düşüyordu. Memlekette diğer bir dert de dilencilerdi. Bu toplumsal yaranın sebebini iktisadi olarak değerlendiren Kaya, belediyelerin veya hükümetin görevi olarak fakir yurdu açılmasını en iyi yol olarak görüyordu. Dilenciler buralara geçici olarak alınarak, çalışıp çalışamayacağı ve durumu incelenmeli, çalışabilecekse işe gönderilmeli, çalışamayacaksa barındırılmalıydı.

Doğu bölgesinde yerin genişliğine göre nüfusun azlığı yüzünden mülki kurullar ve yönetim taksimatı azaltılmış ve birçok yerde de öteden beri teşkilata lüzum görülmemiştir. 1935 yılına gelindiğinde ise Doğu illerindeki güvenlik, sosyal ve kültür işlerinin düzeni, halk ile hükümet arasındaki bağlılığın pekiştirilmesi göz önünde bulundurularak yönetim teşkilatının arttırılmasına ve sıklaştırılmasına gerek görülmüştür.

Kaya yollar ve demiryollarının ilerlemekte, nüfusunun, halkın birbiriyle olan ilişkisinin artmakta olduğunu düşünerek bazı ilçeler kurmuş ve illerde vali yardımcılığı kadrolarını arttırmıştır. Arazinin genişliği, Irak ve İran gibi iki devlet arasında bulunması ve halk arasına hükümet teşkilatının daha iyi girebilmesi gibi düşüncelerle Hakkari'nin tekrar il yapılmıştır. Şemdinli (Şemdinan) Siirt'ten, Beytüşşebap ve Gevaş, Van'dan alınarak Hakkari'ye bağlandı. Muş'un çok geniş olması, şoseli yolunun olmaması dolayısıyla yağışlı zamanlarda yönetiminde güçlük çekilmekteydi. Bitlis'in kuvvetli bir Türklük merkezi olması ve civarındaki dağlı köylülerle daima ilişkide olması nedeniyle, Bitlis ili kurulmuştur. Çapakçur, Genç, Solhan ve Bingöl ilçeleri Muş'tan, Kiğı Erzincan'dan alınarak ve merkezi Çapakçur kasabası olmak üzere Bingöl ili kurulmuştur. Erzincan ilinin Pülümür ilçesiyle Elazığ ilinin Nazimiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişkezek ilçelerinden oluşturulmak üzere Tunceli ili kurulmuştur.

Bakanlar Kurulu'nca görülecek lüzuma göre başka bölgeye nakledilmek üzere bu ilin merkezi bir süre Elaziz (Elazığ) kasabası olmuştur. Yeni kurulan ilçelerin adı ve buldukları iller ise şöyleydi:²²⁷

<u>İl</u>	<u>İlçe</u>
Hakkari	Şemdinli
Bitlis	Hizan
Bitlis	Kotum
Diyarbakır	Bismil
Diyarbakır	Eğil
Van	Gürpınar
Ağrı	Patnos
Elazığ	Karakoçan
Elazığ	Sivrice

Yeni kurulan il ve ilçelere bakıldığı zaman kuruluş gerekçeleri hem Doğu'da nüfusun artırılması hem de feodal beylerin önderliğinde çıkan Kürt isyanları nedeniyle emniyetin ve güvenliğin sağlanması amaçlarına yönelikti. Şükrü Kaya, yeni il ve ilçeler oluşturarak, bu illerde otoriteyi arttırmayı amaçlamıştır.

Cumhuriyet'in onbeşinci yılı içinde (1938) idari taksimatta 62 il, 378 ilçe, 894 belediye vardı. 1938 yılında İl Özel Yönetimleri'nce alınması gereken önlemler şu şekilde ortaya konmuştur:

1- Yerel ihtiyaçlara ve halkın ödeme yeteneğine göre dolaysız vergilere zam yapabilmek hususunda genel Meclislerin sahip oldukları yetkinin iadesi, isporto ve isportolu içkiler üzerindeki il hisselerinin çoğaltılması, tütün fiyatlarına il hissesi olarak bir miktar zam yapılması,

²²⁷ TBMMZC, D.4, C.7, s.172

2- Genel hizmetlerle il işlerinin ayrılması, illere karşılıksız yeni hizmetler eklenmemesi,

3- Milli karayolları ile büyük köprülerin iller tarafından yapılması veya bunlar için yol parasından hisse ayrılması görevler ayrımı esasını ihlal eden bir hadise olduğundan, illere ait yol ve köprülerin yapımı ile bunların inşa, tamir ve bakım masrafının eksiksiz olarak mahallerine terki, yol parasından nafia (inşaat) hissesi olarak alınmakta olan % 15'lerin tamamen İl Özel Yönetimlerine bırakılması,

4- Merkezden tayin edilip merkezi temsil eden eğitim, inşaat, sağlık, ziraat ve veteriner müdürleri nezdinde memur, katip ve hizmetlilerin maaş ve ücretleri ile çeşitli masraflar karşılığında verilen para, aydınlatma, ısıtma ve kırtasiye masraflarının müdürlerin devir ve teftiş harcırahlarının genel müvazeneye (genel bütçeye) göre alınması,

5- Bütçelerin masraf kısımlarını gayri iradi şekilde arttıran ve öğretmenler için kabul edilen otomatik terfi sisteminin kaldırılarak terfilerin devlet yönetiminde olduğu gibi gelir imkanları ve kadro esasları dahilinde yapılması, il bütçelerine, tahammülleri haricinde masraf yükleyen makam tahsisatının üç ve daha fazla öğretmeni olan okullardaki başöğretmenlere bırakılması,

6- İl memur ve hizmetlilerden alınmakta olan buhran ve muvazene (denklik) vergilerinin buhrandan daha fazla etkilenen İl Özel Yönetimlerine terk edilmesi,

7- İl bütçelerinin merkezce tetkik ve onayı sırasında incelemenin;

a) Yasa ve yetki harici vergi tarh edilip edilmediği,

b) Yerel yönetimleri ilgilendirmeyen hususta tahsisat ayrılıp ayrılmadığı,

c) Gelirlerin tahmininde isabet olup olmadığı,

e) Zorunlu işler, tertip sırasında alınmadıkça isteğe bağlı işlere para ayrılıp ayrılmadığı,

h) İllerce düzenlenen ve merkezce onaylanan iş programlarına uyulup uyulmadığı,

ı) İl memur ve hizmetlileri ile emekli, dul ve yetim maaşlarının borç, faiz ve amortismanların bütçeye konulup konulmadığı,

g) Genel Meclisler tarafından düzenlenen ve Bakanlar Kurulu Heyeti'nce onaylanan kadroların sınırı dışına çıkılıp çıkılmadığı noktalarına dikkat edilmesi,

8- Devlet bütçesinde Özel yönetimlere yardım adı altında açılacak bir fasla her yıl yeterli miktarda ödenek konarak sıkıntıya düşen illere yardımda bulunulması.²²⁸

Görüldüğü gibi Şükrü Kaya, illeri birer medeniyet merkezleri olarak görmüş ve illerin gelişmesine önem vermiştir. İllerin halkın ihtiyacını karşılayacak şekilde, ülkenin iktisadi, toplumsal, siyasi gelişme çizgisine uygun olarak gelişmesine çalışmıştır. Bu amaçla yasalar çıkarılarak illere, kendine yetecek ödenek ve yetki aktarımı yoluyla il yönetiminin kolay ve hızlı olmasını çaba harcamıştır. İllerin sınırları konusunda ülkenin güvenlik, ulaşım, halkın iletişim durumlarını da göz önünde bulundurmıştır.

2. Belediye ve Köylerin Yönetimi

Osmanlı Devleti'nin belediyeciliğe gereken önemi vermeyişi ve Kurtuluş Savaşı'nın yerleşim yerlerinde yarattığı tahribat, Cumhuriyet'in kurulmasıyla belediyelerin önemle ele alınmasını gerektirmişti. Cumhuriyet ilan edildiğinde belediyeler önemli ölçüde alt yapı ve imar sorunlarıyla karşı karşıyaydı. Savaş koşullarında şehirlerin yanması, binaların yıkılması, altyapı, imar ve konut sorunlarını doğurmuştu. Bu sebeple belediyecilik anlayışı ilk yıllarda öncelikle bu sorunlar etrafında şekillenmiştir.²²⁹ Cumhuriyet yönetiminin belediyecilik ile ilgili yasaları Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı olduğu dönemde çıkarılmıştır.

²²⁸ Onbeşinci Yıl Kitabı, s. 84-85

²²⁹ İlber Ortaylı-İlhan Tekeli, Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, (ed: Ergun Türkcan), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s. 27

Şükrü Kaya, Cumhuriyet öncesinde padişahların şehirlerin imarını ve sosyal yardımları, ganimetlerden ve miri gelirden alabildikleri, şahsi masraflarından artırebildikleri para ile yapabildikleri fikrindeydi. Bu eserler hakkın ve halkın gazabına karşı bir çeşit sigorta olarak görülüyor ve din olgusuna dayanıyordu. Kaya'ya göre Cumhuriyet dönemindeki belediyelerimiz yepyeni bir teşekküldü.

Osmanlı'nın mutlakiyetçi merkezi idare anlayışı, mahalli idarelerin gelişmesini önlemişti.²³⁰ Kaya, eskiden belediye görevlerinin halk ve kadınlar tarafından görüldüğünü, mevcut dönemde ise buna ihtiyaç olmadığını vurgulamıştır.²³¹ Osmanlı Dönemi'nde ne temiz su içme zevkinin, ne de temiz hava alma lezzetinin tadılmadığını belirten Kaya, Osmanlı'nın elektrik, tiyatro, sinema, mezbaha istemediğini öne sürmüştür. Halbuki Meşrutiyet'ten ve bilhassa Cumhuriyet'ten sonra bu durumun tamamıyla değişmiştir. Kaya "*su denilince abdest alınan, yemek yapılan su*"²³² anlaşıldığını nakletmiştir. Cumhuriyet ile bu anlayış değişerek su yaşamın her alanında kullanılacaktı.

Kaya, İçişleri Bakanı olduğu 1927 yılından 1930 yılına kadar olan dönemde belediyelerin elektrik, hava gazı, su, kanalizasyon gibi altyapı ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesine önem vermiştir. Bu dönemde başkent olmanın etkisi ve belediyecilikte diğer şehirlere örnek olması amacıyla Ankara'nın imarı özel hedef seçilmiştir. Bu dönemdeki belediyecilik, Ankara Belediyeciliği etrafında yoğunluk kazanmıştır. 16 Şubat 1924'te 417 sayılı "Ankara Şehremaneti (Belediyesi) Yasa"sı çıkarılmıştır. Belediye Başkanı'nın başkanlığında Fen İşleri, Sıhhiye, Hesabiye, Yazı İşleri, Hukuk İşleri Müdürlerinden oluşan bir heyet oluşturulmuştur²³³. "Ankara'da İnşası Mukarrer (Kararlaştırılmış) Yeni Mahalle İçin Muktazi (Gerekli) Yerlerde Bataklık ve Merzii Arazinin Şehremaneti'nce İstimlaki Hakkında Yasa" çıkarılarak tesis ve inşası düşünülen mahaller için gerekli yerlerin ¼'ü arazi sahiplerine bırakılmak şartıyla kalan arazinin ve mahalle halkının sağlığını

²³⁰ **Mahalli İdareler Dergisi**, özel sayı, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973, s.26

²³¹ **İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 1-2

²³² **Ayn Tarihi**, S 42, Haziran 1937, s. 86-87

²³³ Siddık Tümerkan, **Türkiye'de Belediyeler**, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1946, s. 239

korumak amacıyla bataklık arazinin tamamı İçişleri Bakanlığı'nın "Genel Menfaat" kararı ile Ankara Belediyesi'nce kamulaştırılması öngörülmüştür²³⁴. Arsa spekülasyonunun Eski Ankara'da yüksek değerde olmasının da etkisiyle Çankaya-Eski Ankara arasında yeni bir yerleşim yeri kurulması planlanmıştır. Çıkarılan 583 sayılı yasa ile kamulaştırmanın rayiç bedelden değil de vergi değerinin onbeş misli üzerinden yapılması, kamulaştırmanın hız kazanmasını sağlamıştır. 22 Mayıs 1926'da 844 sayılı yasa ile "Eytam (Yetimler) ve Emlak Bankası" kurulmuş ve bu banka, kredi kaynak ve fonlarının çoğunu Ankara'nın imarı için kullanmıştır.²³⁵

Ankara'nın, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte nüfusunun hızlı bir şekilde artması arsa, yapı malzemesi, kredi kurumlarının oluşturulması, konut gibi ihtiyaçları da artırmıştır. Kaya bu gibi işleri belli bir disipline koymak amacıyla plana önem vermiştir. Ankara'nın imar planı için 1928'de uluslararası bir yarışma düzenlenmiş ve yarışmayı Prof. Dr. Herman Jansen kazanmıştır. Jansen Planı Şükrü Kaya zamanında 1932 yılında uygulamaya geçmiştir.²³⁶

28 Mayıs 1928'de "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü" planlama ve uygulama birimi olarak kurulmuştur. İmar Müdürlüğü'ne imar planını ve beş yıllık programını hazırlama görevi verilmiştir. Katma bütçeli bir idare olarak kurulan müdürlüğe, gelir kaynağı olarak devlet bütçesinden ödenek, satış ve kira gelirleri ayrılmıştır. Müdürlük kendi fonu ve karar organı olan bir yapıda tasarlanmıştır. Bu müdürlüğün de katkısıyla Ankara, spekülasyonun yüksek olduğu alanlarda değil, mülkiyeti devletin olan arsalar üzerinde büyümüştür. Ankara'da halk ve memurlar için yeni mahalleler kurulmuştur. Geniş bulvar ve yollar yapılmıştır. Planda evsiz fakirlere verilmek üzere merkezinde çarşı, dispanser, okul bulunan ucuz arsalar ayrılmasına rağmen il ve belediye yeterli ilgiyi göstermemiştir.

Geliri az olan kurumlardan biri de belediyelerdi. Kaya belediyelerin görevlerini sıralamıştır. Bu görevler eski, harap, boş, bakımsız şehirleri tamir ve imar etmek, karanlık, dar ve tamirsiz, kaldırımsız, lağımsız, çamurlu yolları

²³⁴ A.g.e., s. 239-240

²³⁵ Ortaylı-Tekeli, a.g.e., s. 40

²³⁶ Atay, a.g.e., s. 484-493

düzenlemek ve temizlemek, sokakları aydınlatmaktı. Kaya'ya göre belediyelerin gördüğü davranış, çoğunlukla takdirden ziyade eleştiriydi. Belediyelerin kuvvet ve yetkilerini artırmak, hayat kaynağını korumak ve gelirini artırmak zamanı çoktan gelmişti. Belediyelerin kuruluşu ve yetkilerine ait İçişleri Bakanlığı ayrıca bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Belediyeler arasındaki telgraf hatları 1928 yılında tamir edilmeye başlanmıştır. 1928 yılında sekiz yüz km'den fazla yeni telgraf hattı çekilmiştir. Ankara'da ve İstanbul'daki telsiz telgraf tesisatı bütün dünyanın merkezleriyle iletişim halindeydi. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün yaptığı düzenleme ve çizdiği program neticesinde diğer büyük şehirlerde de telgraf ve telefon şebekelerinin tesis edilmesi ve büyük şehirlerin beş sene zarfında birbirine bağlanması kararlaştırılmıştır.

Kaya, belediye işlerini düzenlemek ve yönlendirmek amacıyla 05.10.1930 tarihinde kabul edilen "Dahiliye Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Yasa" ile Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün kurulmasını sağlamıştır. Bu genel müdürlük işten, zamandan ve paradan tasarruf sağlamak için iki şubeye ayrılmıştır. Birinci şube; mahalli idarelere ait yasa, nizam ve talimat projelerini sıraya koyarak il, belediye ve köy Meclislerinin karar ve temennilerini inceleyecekti. İkinci şube; il, belediye ve köy bütçeleri, mahalli idarelerin mali ve istatistik işleri ile sorumlu olmak üzere üç bürodan oluşmuştu.²³⁷

Kaya, belediyeceilikte tasarrufa önem vermiştir. Londra'da yapılan Dünya Belediyecilik Kongresi için İstanbul Belediyesi'ne götürülen daveti reddetmiştir. Amacı, belediye temsilcisi yerine Londra Büyükelçisi'ni Kongre'ye göndererek belediyeye bir kaç bin lira israf ettirmemektir.²³⁸

Şükrü Kaya'nın 1930 yılına değin Ankara Belediyeciliği uygulaması etrafında yoğunlaşan belediyecilik anlayışı 1930'dan sonra modernleşme, düzenli kent yaşamı, hizmetlerin çeşitlendirilmesi, belediye gelirlerinin arttırılması üzerinde şekillenmiştir. Kaya, bu amaçla, 3 Nisan 1930 tarihli "Belediye Yasası", 1 Haziran 1933 tarihli "Belediyeler Bankası Yasası" gibi belediyeciğe yön veren yasaların çıkmasına öncülük etmiştir. 1929 Dünya

²³⁷ TBMMZC, D.3, C.19, s. 133

²³⁸ TBMMZC, D.4, C.23, s. 253

Krizi'nden sonra "Devletçilik" ilkesinin gündeme gelmesi birçok kamu hizmetinin belediyeleştirilmesini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Ankara hariç hızlı bir şehirleşme olmayışı altyapı ve konut sorunlarının önemini önceki döneme göre azaltmıştır.²³⁹ Belediyelerin temel görevi sağlıklı ve çağdaş şehirler yaratmak olmuştur. Ankara nüfusunun yıllık % 6 artması, gecekonduların, konut kiralaları, arsa spekülasyonu gibi sorunlara neden olmuştur. Kaya, gecekonduların yerlerine başka yerler gösterilerek gecekondulaşmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Geniş bulvar ve yolların, meydanların, bina, hastane, parkların yapılması ve bu amaçla Jansen Planı'nın uygulamaya geçmesi belediyecilikte çağdaşlığa, kentsel yaşama, plan ve programa verilen önemi göstermek bakımından önemliydi.

3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı "Belediye Yasası" ile çeşitli hedefler gözetilmiştir. Bunlardan biri "yetki, görev, seçim, kuruluş, gelir kaynakları" bakımından belediyeler arasında eşitlik sağlanmasıydı. Fakat İstanbul ve Ankara kapsam dışında bırakılmıştır. İstanbul'da valilik ile belediye başkanlığı birleştirilerek vali aynı zamanda belediye başkanı yapılmıştır. Belediye Meclis'inin görevleri, il Meclisi ile belediye Meclisi üyelerinin katılımıyla oluşan "İstanbul Genel Meclisi"ne bırakılmıştır. Ankara'da ise belediye başkanının seçimi İçişleri Bakanı'na bırakılmıştır. Ankara valisi gerektiğinde belediye başkanını seçilebilecekti. Bir başka hedef, belediyelerin "mahalli müşterek ihtiyaçları" karşılamak konusunda serbest olmalarıydı. Kaya, bu serbesiyet yanında belediyeler üzerinde merkezi yönetimin denetimini üzerinde de dikkatle durmuştur. Belediyelerin bütçe ve hesap işleri üzerinde merkezi yönetimin denetimini gerekli görmüştür.²⁴⁰

Kaya, Belediye Yasası ile merkezi yönetime belediyelerin plan ve programları üzerinde denetim ve yönlendiricilik görevi vermiştir. Bunu, vergilerin belediyelerce hangi işlere harcandığının tespiti açısından da önemli görmüştür. Belediyeler harita, kadastro, şehir planları yapmaya ve bu planları en az beş yıllık çalışma programı hazırlayarak uygulamaya zorunlu tutulmuştur.²⁴¹

²³⁹ Ortaylı-Tekeli, **a.g.e.**, s. 48

²⁴⁰ Ergüven, **a.g.e.**, s.41

²⁴¹ **İdare Dergisi**, S. 25 (Nisan 1930), s. 546

18 Nisan 1933 tarih ve 2290 sayılı “Belediye Yapı Yollar Yasası” ile belediyelerin, İçişleri Bakanlığı’nın belirteceği süre içinde haritasını hazırlatmasını ve beş yıl içinde tek başına veya planı hazırlatmak üzere kuracakları birlikler eliyle kent planı hazırlatmaları zorunlu tutulmuştur. Belediyelerin bu planları hazırlayamaması üzerine 7 Haziran 1935’te Belediye yasasına ek olarak 2763 sayılı yasa çıkarılarak Belediye İmar Heyeti kurulmuştur. 10.000 fazla nüfuslu yerlerin imar planları, içme suları, spor alanları, lağım işleri bu heyet aracılığıyla yapılarak merkezin yetkisi zorunlu olarak artmıştır.²⁴² “Belediye Yapı Yollar Yasası” ile planlama konusunda İçişleri Bakanlığı’na verilen yetkiler zamanla diğer bakanlıklara devredilmiştir. Merkezi yönetime belediyelerin kararları yanında karar organları üzerinde de denetim yetkisi verilmiştir. İl belediye başkanları İçişleri Bakanı’nın önerisi ve Cumhurbaşkanı’nın onayı, diğer belediyelerde ise valinin onayı ile atanacaktı.

Kaya, 1580 sayılı Belediyeler Yasası ile belediye seçimlerinin tek dereceli olmasını, 18 yaşından büyük kişilerin ve kadınların katılımını sağlayarak halkın yönetimde etkin olmasını gözetmiştir. Yasanın gerekçesinde, belediye Meclisi oturumlarının halka açık olması ve halkın belediye işleri ile daha fazla ilgili olmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Bu bakımdan yasa halkın kendini yönetmesi noktasında önemli bir atılımı gerçekleştirmiştir. Yasa ile belediyelerin hizmet alanı geniş tutulmuştur. Belediyelerin görevleri tek tek sayılmıştır. Altyapıya önem verilmekle beraber elektrik, hava gazı, tramvay, su tesisatı, bayındırlık işleri gibi hizmetler de belediyelerin görevlerinden sayılmıştır.

Belediyelerin hizmetleri “zorunlu” ve “isteğe bağlı” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bazı işler de sadece “bir kısım belediyenin yapacağı işler” arasında sayılmıştır. Belli gelir grupları içinde belediyelerin hangi hizmetleri göreceği yasada belirtilmiştir.²⁴³ Eczane, muayene, yetimhane, cenaze hizmetleri, dispanser, tımarhane, hastane, emzirme evleri açmak, sağlık ve sosyal yardım “zorunlu” hizmetler arasında gösterilmiştir. “İsteğe bağlı” görevler arasında belediye tiyatrosu, sineması, müzesi yapmak, fırın ve süthane işletmek, ürün

²⁴² Ortaylı-Tekeli, **a.g.e.**, s. 74

²⁴³ **A.g.e.**, s. 56-57; **İdare Dergisi**, S. 25, (Nisan 1930), s. 540-550

sergi ve panayır yerleri açmak, buzhane ve genel su deposu yapmak, ucuz belediye konutları yapmak, belediye adına inşaat yaparak kiraya vermek, iş bulma kursları düzenlemek, fakirler için yardım sandıkları kurmak gibi hizmetler sayılmıştır.

Bir kısım belediyenin yapacağı işler belediye gelirine göre “geliri ellibin liradan fazla”, “geliri ikiyüzbin liradan fazla”, “geliri beşyüzbin liradan fazla” olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Fenni mezbahalar yapma “geliri ellibin liradan fazla” olan belediyelerin, yetimhane, doğumhane, tımarhane, emzirme odası, belediye hastanesi yapma ve işletme, veterinerlik hizmetleri “geliri ikiyüzbin liradan fazla” olan belediyelerin, stadyum, belediyelere ait eğlence yerleri yapma ve işletme, yarış yerleri yapma hizmetleri “geliri beşyüzbin liradan fazla” olan belediyelerin görevleri arasında gösterilmiştir²⁴⁴. Şükrü Kaya, “isteğe bağlı” hizmetleri de belediyelerin yapması gerekli hizmetler arasında görmeye beraber, hizmetlerin “zorunlu” ve “isteğe bağlı” olarak ayrılmasının gerekçesini belediyelerin bütçelerinin yetmeyeşine bağlamıştır.²⁴⁵ Kaya, zorunlu yapılması gereken hizmetler yanında fırıncılık, berbercilik ve diğer sanatların belediyeler tarafından görülmesini “*belediye sosyalistliğinde ileri gitmek*”²⁴⁶ olarak değerlendirmiş ve fakat Türkiye’de belediyelerin bu hizmetleri, bütçelerinin yetersizliği nedeniyle yapmasının olanaksızlığından bahsetmiştir.

Belediyelere yeni görevler verilmekle beraber bunları gerçekleştirecek gelir kaynakları yasada gösterilmemiştir. 1 Ocak 1934 yılında çıkan yasa ile muhtarlıklar kaldırılarak, görevlerinin bir bölümü belediyelere devredilmiştir. Belediye Yasası ve diğer yasalar ile görevleri arttırılan belediyelere gelirleri ile olanaklı olmayan görevler verildiği görülmekteydi. Şükrü Kaya hazırlanacak yeni bir yasayla bu eksikliğin giderileceğine söz verse de 1929 Dünya Krizi’nin etkisiyle para bulunamamasından dolayı yeni bir yasa hazırlanamamıştır. Şükrü Kaya buna rağmen, belediyelerin, özel idarelerin yaptığı işin paraya ilişkin olmayıp, gayrete, zekaya, ilme, çalışmaya bağlı olduğu kanaatindeydi.

²⁴⁴ Tümerkan, **a.g.e.**, s. 2702-93

²⁴⁵ Ergüven, **a.g.e.**, s.46

²⁴⁶ Aynı yer

Belediyelerin programları, projeleri hazırlanmış ama uygulanmaları paranın uygun olduğu zamana bırakılmıştı. Bu durum yasaya Belediyeler Bankası kurmak üzere belediyelerin her yıl gelirlerinin % 5'ini "ihtiyat akçesi" olarak ayırmaları yoluyla bir nebze olsun düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle geliri yetmeyen belediyelere bu akçeden kaynak aktarılabilecekti. 1933 yılında Belediyeler Bankasının kurulması ile belediyeler işlerini görmek üzere önemli bir mali kaynağa kavuşmuşlardı.

24 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı yasa ve 15 milyon sermaye ile kamu hizmetleri için gerekli parayı bulmak amacıyla Belediyeler Bankası kuruldu. Belediyelerin toplam geliri 1933'te 14 milyon lira, bütün belediyelerle özel idarelerin aldığı para 45 milyon lira olmuştur.²⁴⁷

Belediyelerimizin gerek medeni ve gerek sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri kendi gelirleri olanaklı değildi. Memleketin krediye ve paraya olan ihtiyacı dolayısı ile belediyeler parayı güçlükle ve ağır faizlerle buluyorlardı. Kaya, belediyelerin aralarında bir banka yaratarak artırdıkları para ile kendi kendilerine yeterli olmalarını ve memleketin imarına katkı sağlamalarını amaçlamıştır. Belediyeler, yirmi yıl süreyle bütçelerinin % 5'ini tahsisatları hükümetçe gösterilen bir bankaya yatırmaya zorunlu tutulmuştur. Kaya, bankada 15 senede 15 milyon bir para birikeceğini hesaplamıştır. Bu suretle belediyeler kendi aralarında kendi ihtiyaçlarını hiç kimseye muhtaç olmadan temin edebileceklerdi.

Belediyelere, şehirlerin düzenlenmesi ve tesisinde yapacakları esaslı kamu hizmetleri için muhtaç olacakları para, yapılacak işlerin önemine ve belediyelerin ödeme kabiliyetlerine göre verilecekti. Bankanın kısa veya uzun vadeli avans ve cari hesap açması veya bunlara aracılık ve kefil olması düşünülmüştür. Banka yapacağı borçlanma, avans ve cari hesaplar için lüzum gördüğü teminatı borç vereceği belediyelerden isteme yetkisine sahipti. Banka, Ziraat ve Emlak Bankaları gibi bankaların yararlandığı haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanacaktı.

²⁴⁷ TBMMZC, D.4, C.15, s. 106

Bu bankayı yönetecek kişiler belli makam sahiplerinden, belediye başkanlarından seçilmişti. Şubeleri olmayacaktı, mevduat kabul etmeyecekti. Diğer bir milli banka ile anlaşacak, onlara kasadarlık yaptıracak ve bu suretle işleyecekti. Kaya, bankanın 10-15 sene sonra gayet kuvvetli ve esaslı bir maliye kurumu olacağını ve şehirlerin ihtiyacını karşılayacağını tahmin ediyordu. Bankanın süresi 99 yıl, idare merkezi Ankara olarak belirlenmiştir. Banka, belediyelerin maaş, ücret ve sürekli masrafları için borçlanma yapamazdı. Belediyeler, zorunlu iştirak hissesinden başka bankaya belirli olarak koyacakları hisselerden, bankanın elde edeceği karlardan, gereğinde genel ve mahalli bütçelerden ayrılacak iştirak veya yardım hisselerinden, özel yasayla gösterilecek faydalardan yararlanabileceklerdi. Bankanın paraları, menkul ve gayrimenkul malları devletin para ve malları olacaktı. Fakat yatırılan paralar belediyelerin borcu dolayısıyla haczedilemeyecekti. Belediyelere hissedar olmadıkları için hisse senedi verilmemişti. Belediyeler Belediye Yasası ile % 5 oranında parayı bu bankada iştirak hissesi koyarak sermaye biriktirmiş oluyorlardı.²⁴⁸

Yasanın 19. maddesi ile belediyelere su, elektrik, tramvay, hava gazı tesisatı kurmak ve işletmek, nehir, körfez, göl, vs üzerinde vapur işletme hakkı verilmiştir. Belediyeler bu hizmetleri belediye şirketleri kurarak yerine getirmeye çalışmışlardır. Kaya sayılan bu hizmetlerin fertlerin ve şirketlerin ellerinde bırakılmayacağını belirterek bu hizmetlerin devletleştirilmesini ve belediyeleştirilmesini savunmuştur.²⁴⁹ Ayrıca 31 Mayıs 1933'te Gümrük Tarife Yasası ile bu yasaya bağlı tarifede yazılı maddelerin gümrük resimlerine belediye hissesi olarak % 10 verilerek belediyelere gelir yaratılmıştır. Bu yasa ile ayrıca bir şehirden diğerine mal girerken alınan ve iç gümrük vergisi diye adlandırılan Oktruva Vergisi kaldırılarak yerel pazar ulusal pazar ile bütünleştirilmeye çalışılmıştır.²⁵⁰

Kaya, İstanbul şehrine özel önem vermiştir. İstanbul'a temelinden başlamak amacındaydı. İstanbul'un planı için 1932'de İçişleri Bakanlığı

²⁴⁸ TBMMZC, D.4, C.16, s. 178

²⁴⁹ Ortaylı-Tekeli, a.g.e., s. 68-69

²⁵⁰ A.g.e., s. 61

bütçesinden ödenek ayırmıştır. Bir yarışma ile 200-300 bin nüfuslu şehirlerin planını yapmış bir kişi ile İstanbul'un planı için anlaşma yapılmıştır. Çeşitli illerin belediye planlarını hazırlamıştır. İzmir'in, Manisa'nın ve Aydın'ın planı vardı. Diyarbakır, Malatya, Elazığ gibi diğer şehirlerin planı hazırlanmıştır. Fakat gerek belediyelerin mali durumunun uygun olmaması ve gerekse planın haritaya gereksinim duyması, planların derhal yapılmasını önlemiştir. Önce haritalar yaptırılmıştır. Sonra planlar yapılmış ve uygulanmıştır. Bu hizmetler belediyelerin bütçelerinden her sene kesilecek para ile görülecekti. Bunu gerçekleştirmeye yönelik Belediye Bankası kurulmuştur. Belediye Bankası ile belediyeler mahrumiyetten, banka kapılarında dolaşmaktan kurtarılmıştır.

519 belediyenin hiçbirinde şehrin ihtiyacını ve sıhhi ihtiyaçlarını tatmin edecek bir teşkilat ve şebeke yoktu. Hala şehirlerin % 90'ı açık kanal ve kuyulardan su ihtiyacını temin etmekteydi. Kaya, belediyelerin su ihtiyacının karşılanması yönünde gerekli çözümleri devreye sokmuştur. 1937 yılında, 1940 yılına kadar 60 belediyenin içme suyu sorununun çözülmesi için gerekli çalışmaları başlatmıştır. Şehirlerin temiz su, kanalizasyon, aydınlatma, plan ihtiyacı büyüktü ve Kaya 1940-1945 yıllarına kadar Özel İdarelerden sağlanacak paralar ile tüm Türkiye'nin ihtiyacının giderileceğini müjdelemiştir.²⁵¹ 1935 yılında 519 belediyenin tam bir planı yoktu. İstanbul'un planı hala yapılamamıştı. İzmir'in planı yarımdaydı. Ankara'nın yakın civarının planının hazırlanması yeni gündeme alınmıştı.

Belediye Bankası'nın 1935'te 4 milyon liraya yakın sermayesi vardı. Kaya, belediyelerin genel gelirini 1933 yılı için 18.476.097, 1934 yılı için 18.711.379 lira olarak hesaplamıştır. Bunlardan 2.553.070 lirası devlet gelirdi. 8.776.145 lira belediye geliri, 365.245 lira borçlardan gelen gelir, 4.719.394 lira çeşitli gelir, 697.784 lira da yardım, vs satılan malların gelirdi. Bu toplam gelirin yalnız 5.000.000'u İstanbul Belediyesi'nindi. Kaya, 1935'te bu gelirlerin sarfedildiği yerleri şu şekilde ortaya koymuştur²⁵²:

1.936.717 lira sağlık, 1.220.100 lira imar, 3.779.745 temizlik işleri ve aydınlatma, 3.114.255 lira çeşitli hizmetler, 3.439.373 lira inşaat.

²⁵¹ **Aynı Tarihi** , S.42, Haziran 1937, s. 86-87

²⁵² **İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi**, s. 4

Kaya, belediyelerimizin bu mali durumunu yabancı ülkelerdeki belediyelerle kıyaslamıştır. Gelir çok zayıf, emlak, gelir getiren kurumlar azdı. Belediyeler, gelir getiren kamu hizmetlerini yapamamaktaydılar. Kaya bunu belediyelerin yol, kaldırım, lağım, inşaat ve tamirine emlak sahiplerinin katılımının az olmasına bağlamıştır. Kaya, belediyelerin sigortalardan ve kiralardan çok az gelir sağlamasını doğru bulmamıştır. Bunun yanında belediyelerin plan, yol, lağım gibi inşaatından artan kıymetin tamamıyla emlak sahiplerine bırakılmayarak, arsa ve bina masraflarından hisse almasını savunmuştur. Avrupa’da belediyelere verilmiş gelir veya vergiler burada ya devletin ya da vakfın elindeydi. Belediye ve müesseseleri burada vergiye tabidir. Kaya, gelir ve vergilerdeki bu durumun Türk şehirleri ile emsal yabancı şehirler arasında şöyle bir vergi farkı oluşturduğunu dile getirmiştir:

Almanya’da belediyeler zengin olduğu halde belediye içinde her nüfusa 52 mark vergi düşmekteydi. Newyork nüfus başına 1 dolar verirken 1916’da 75 dolara çıkmıştı. Dresden Belediyesi’nin senelik geliri Türkiye bütçesine eşitti. Türkiye’deki belediyeler ise bu gibi gelirlerden yoksundu. Kamu hizmetleri çoktu ve sermayesizlik bu gibi işleri yapmalarına engeldi. Belediyelere verilmesi lazım gelen vergiler vardı ki memlekette mevcut değildi. Kaya, belediyelerin beşer yıllık program dahilinde 1931’den 1935’e kadar yaptığı işleri şu şekilde sıralamıştır:

2.380 km kaldırım, 1.908 km şose, 160 km asfalt, 112 km parke, 4.041 resmi bina, 3.287 genel bina, 352 park, 261 spor yeri, 190 mesire yeri, 3 darülaceze, 24 hastane, 28 dispanser, 44 klinik. 477 pazar yeri, 1.471 köprü 120 abide yapılmış, 116 yer elektriklelenmiş. 212 şehirde su tesisatı ve 152 mezbaha yapılmıştır.²⁵³ Bir tablo olarak gösterilirse belediyelerin 1923-1938 yılları arasındaki uygulamaları şu şekilde olmuştur:²⁵⁴

²⁵³ A.g.e., s. 7

²⁵⁴ Ortaylı-Tekeli, a.g.e., s. 89

	Belediyelerin Uygulamaları (1923- 1938)		
	1923	1933	1938
Belediye Sayısı	421	501	583
Elektrik Tesisatı Olan Yerler	4 (adet)	94	150 (138)
İçme Suyu Olan Yerler	20 (adet)	185	245
Fenni Su Tesisatı Olan Yerler	2 (adet)	24	49
Mezbaha	17 (adet)	93 (143)	114 (186)
Pazar Yerleri	90 (adet)	407	436
Haller	-	60	81
Spor Alanı	7 (adet)	184	198
Park ve Bahçeler	29 (adet)	209	304
Asri Mezarlıklar	-	-	22
Asfalt Yol	17 (km)	79	159
Şose Yol	251 (km)	1100	1.213
Köprü Menfez	393 (adet)	1181	1.477
Kaldırım	578 (km)	1480	5.657
Hipodrom	-	-	3
Halihazır Harita	-	-	-
İmar Planı	-	-	82 (?)
Not: Parantez içindeki sayılar aynı yıla ait farklı kaynaklardan sağlanan, doğruluğu daha az olan verilerdir.			

Yerel yönetimler ele alınırken Şükrü Kaya'nın üzerinde durduğu konulardan biri de köylerin yönetimidir. 1924 yılında, Türkiye nüfusunun % 85'i köylerde yaşaması bakımından köy konusunu önemle almıştır. 1932 yılında 14 milyon nüfusun 11 milyonunu köylüler oluşturuyordu. Cumhuriyet kurulana kadar Türkiye köyleri kanunen bir usule ve düzene tabi değildi. Göreneklerle ve mahalli teşekküllerle yönetilmişti. Kaya, köyün ve köylünün işlerinin muhtarların iktidarlarına, çalışkanlıklarına ve keyfine tabi olduğunu, köylerin ıslahının da Cumhuriyet'e nasip olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet, kabul ettiği köy yasası ile köylerimize bir şahsiyet kazandırarak düzen getirmiştir. Kaya için, mevcut köy yasası tam manasıyla köyün ihtiyaçlarını karşılayan bir "Komün Yasası" değildi. Zaten köylerin durumu ve nüfusunun da esasen komün teşkilatına uygun olmadığını düşünüyordu. Yeni kabul edilen Köy Yasası komüne doğru bir adımdı ve uygulaması yeni olduğu halde kendisinden beklenen neticeleri de vermişti.

Köylerin sayısı 1928'de 40.921 'dir. Köy Yasası ile köylerle meşgul olmak üzere merkezde bir büro kurulmuştur. Bu merkez, 1927'den 1928'in ortalarına kadar 12.748 km yol yapmıştır. Vaktiyle atla gidilemeyen bazı köylere artık araba ve otomobillerle gidilebilmekteydi. 427 köprü 834 okul yapılmış ve 212 köye yeniden su getirilmiş, 2.000 km²lik bataklık kurutulmuş ve iki milyona yakın ağaç dikilmiştir.²⁵⁵ Bütün bunlar genel sorumluluk haricinde Köy Yasası sayesinde yapılmıştır.

Şükrü Kaya, köyün ihtiyacını karşılaması amacıyla komün niteliğindeki köylerin oluşturulmasından yana olmuştur. Bu amaçla, Tam Teşekküllü Belediyelerin kurulmasını önermiştir. Mevcut belediyeler ihtiyacı karşılamayan kuruluşlardı. Bunların başında yalnız bir belediye müdürü vardı. Pek azında nüfus katibi, tapu katibi vardı. Kaya'ya göre bunlar memlekete gelişigüzel serpilmişti. Yüz köylü belediyeler olduğu gibi iki köylü belediyeler de mevcuttu. Bu nedenle Şükrü Kaya, bu teşekküllerden beklenen faydaların elde edilemeyeceğini öngörmüştür. Yapılması gereken sorumlu müdürü, katibi, nüfus katibi ile tapusuyla, vergisiyle ve bütçesindeki izni oranında sulh hakimiyle Tam Teşekküllü Belediyelerdi. Bunların ülkeye düzenli dağıtılarak köylere gerekli yardımı götürmesini istemiştir. Kaya, Tam Teşekküllü Belediyelerle ilgili üç esas tespit etmiştir. Köyler arası mesafe esası, nüfus esası ve köy miktarı esası.²⁵⁶ Kaya, Tam Teşekküllü Belediyeleri bir köylünün yaya olarak köyünden merkezi idareye gidip işini gördükten sonra yine yaya olarak geceye kalmadan köyüne gidebilmesini sağlayacak şekilde tasarlamıştır. İlçe merkezlerinin uzaklığı dolayısı ile köylüler zorlukla karşılaşıyorlardı. Köylü işini görebilmek için ilçe merkezine belki iki günde ancak gitmekte ve orada günlerce kalmaktaydı. Bu durumun önüne geçmek için köyle belediye arasındaki mesafe 12-15 km olarak tespit edilmiştir. Belediyenin kapsadığı köyün adedi yirmi beşten ve nüfusu da onbinden fazla tutulmamıştır. Böylece halkın ihtiyacını görebilecek şekilde belediye memurunn köylülerle temas edebileceği bir ölçü gözetilmiştir. Kaya, bu belediyelerden 1.500 adet gerekli görmüştür. Her bir belediye teşkilatı üç bin liraya mal oluyordu. Bu

²⁵⁵ TBMMZC, D.3, C.3, s. 266

²⁵⁶ A.g.e., s. 267

teşekküllerin köylerin imarına, devletin desteğinin köylerin yanı başında bulunmasına yardım edeceğini savunuyordu. 1928 yılı için bütçede bu belediyelerden yüz tane kuralabilecek kadar ödenek ayrılmıştır. Diğer Tam Teşekküllü Belediyelerle beraber belediyelerin toplamı 750'yi bulmuştur. Geriye kalan Tam Teşekküllü Belediyelerin yıllara bölünerek belli bir plan dahilinde yapılmasına karar vermiştir. 1928 yılında Tam Teşekküllü Belediyelerin oluşturulmasına başlanmıştır. CHP'nin 3. Büyük Kongresi'nde de bu belediyelerin arttırılması öngörülmüştür²⁵⁷. Atatürk de, bu belediyelerden halkın memnuniyet duyduğunu açıklamış ve Tam Teşekküllü Belediyelerin arttırılmasını önermiştir²⁵⁸. Kaya, köylerin durumuna göre posta dağıtımını öncelikle merkezden başlayarak yavaş yavaş etrafa yaymayı planlamıştır.

Kaya, köylere medeniyet girebilmesi için köylerin 200-250 evden oluşması gerektiğini savunuyordu. Böyle olursa köylere dispanser ve diğer teşkilatın girebilecekti. Köylerin dağınık olması, sağlık ve diğer hayat şartları açısından köylülerin perişan olması demekti. Kaya dağınık yerleşimli köylerin biraraya getirilmesine çabalamıştır. 5.000 civarındaki göçerin de bu köylere yerleşimini dikkate almıştır.²⁵⁹

Her sene düzenli bir program dahilinde yapılması öngörülen Tam Teşekküllü Belediyelerden elli tane yapılması 21 Temmuz 1931 tarih ve 1857 nolu yasa ile kabul edilmiştir. Fakat bu belediyeleri kurmak için para bulunamadığı için 1932 senesi bütçesine ödenek konulamamıştır. Tam Teşekküllü Elli Belediye'nin yılda 22.500 liralık bir masraf gerektirmesi, bu ödeneğin 1932 bütçesine konulamaması ve diğer taraftan bu belediyelerin teşkilat tarzına nazaran ayrıca vergi ve tapu memurlarının temininin zorluğu ve bunların bile masraflarının maliye bütçesine konulamaması sebepleri ile Yeniden Tam Teşekküllü Elli Belediye Teşkili Hakkındaki 1857 Nolu Yasa'nın iki yıl ertelenmiştir.

Şükrü Bey için, hakiki servet, köylünün servetiydi. Köylü ne kadar zengin olursa diğer insanlar da o kadar zengin olabilirdi. Bunun için geçtikleri

²⁵⁷ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.6

²⁵⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C. 1, s. 379

²⁵⁹ Ayn Tarihi , S 42, Haziran 1937, s. 91-92

yollarda köylünün ekili alanını tahrip ediyorlar diye göçebelere engel olmaya çalışmıştır. Kaya açısından memleketi gerek iktisadi, siyasi, askeri hususta ve savunma alanında ayakta tutan en birinci unsur köylülerdi. 1932 itibariyle köylerin adedi 40.223'tü. Kaya'ya göre Köy Yasası komün denilen idare şeklinin tam ifadesi olmasa da buna dair pek çok hükmü barındırıyordu. Köy Yasası, 1932 yılında 22.000 köyde tatbik edilmekteydi. Yasanın uygulanmadığı, nüfusu 150'den aşağı 12.000'e yakın köy vardı. Muhtarların yasal şartlarının bulunmamasından ve köylerin dağınık olmasından dolayı yasanın uygulanmadığı 4-5 bin kadar köy kalmıştı. Bunlar ilin uzak sınırlarındaki köylerdi. Kaya, Köy Yasası yürürlüğe girdikten sonra 1932 yılında köylerde yaşanan gelişimi şöyle ortaya koymuştur:

Köy yolları, köylüler tarafından yapılmıştır. 15.643 km'dir. Köy Yasası gereğince köy etrafına dikilen ağaçlar 1931'e kadar 2.750.485'ti. Yeniden yapılan köy okulları, mahalli idareler haricinde 974, tamir edilen köy okulları 1.389, yapılan çeşmeler 2.393, düzenlen köy mezarlıkları 1.178, yeniden yapılan köy yolu köprüleri 5.673, köy odaları 1.983, köy konuk odaları 4.692, pazar yerleri olacak şekilde dükkanlar 3.672 adetti. Şükrü Bey, köy sağlığı hususunda kendi bakanlığının ilgi alanına giren kısmı bataklıkları kurutmaya gayret sarfetmiştir. 1934'e kadar 500'den fazla köy bataklığı kurutulmuştur.²⁶⁰ Kaya, 1932 yılında, köy çocuklarının nüfusa kaydedilmemesini önemli bir mesele olarak algılamıştır. Köy nüfusunun doğru bir şekilde öğrenilmesi amacıyla muhtarlara talimat vermiştir.

1937 yılında belediye, özel idareler ve işlerin daha iyi başarabilmek ve bunları daha iyi destekleyebilmek amacıyla merkezde İçişleri Bakanlığı'na bağlı Mahalli İdareler Reisliği (Başkanlığı) kurulmuştur. Bu başkanlığa, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Özel idareler Genel Müdürlüğü, Köyler Genel Müdürlüğü olarak üç şube bağlanmıştır.²⁶¹ Kaya, şubelerin köy, özel idare, belediye memurlarının sicilini tutmasını ve işlerin merkezden yürütülmesini öngörmüştür.

²⁶⁰ TBMMZC, D.4, C.9, s.245

²⁶¹ Ulus, 15.05.1937, s. 2

3. Toprak Reformu

Türkiye’de 1926 yılında miri toprak sistemi²⁶² tamamen kaldırılmış ve özel mülkiyet sistemine geçilmiştir.²⁶³ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda değerlendirilmeyen, ekilmeyen toprakların bolluğu dikkat çekmiştir. Büyük toprak sahipleri de himaye edilecek kesimler arasında sayılıyordu.²⁶⁴ Bu sebeple Kurtuluş Savaşı’na katılan büyük toprak sahiplerinin topraklarına dokunulmamıştır. 1927 yıllarında Türkiye’de bütün toprakların ancak % 5-6,5 kadarı işlenmektedir. Büyük özel mülkler, kendi işletmelerinin toplam topraklarından ancak % 5-10’unu tarla olarak kullanmaktadırlar. Diğer topraklar ise mera topraklarıydı. Bu işletmeler yalnız tabiatın verdiği ile yetinen, makine ve teknolojinin pek kullanılmadığı tarımsal işletmelerdi. 1927 yılında ekime uygun 231,5 milyon arazinin 43,6 milyon dönümü ekilebilmişti.²⁶⁵ Değerlendirilmeyen alanların genişliği Türkiye’de güçlü bir toprak talebi olmamasının en önemli nedeniydi. Pazarla ilişkisi zayıf olan tarım, kapalı bir ekonomi olarak görünmekteydi.²⁶⁶

Şükrü Kaya, köylünün Cumhuriyet değerlerini benimsemesi için yaşamını sürdürmeye yetecek toprağın verilmesini savunmuştur. Atatürk çiftçiye arazi vermenin hükümetin sürekli takip edeceği bir iş olduğunu ve çalışan köylüye işleyebileceği kadar toprağın sahibi kılınmasının üretimi artıracığını vurguluyordu²⁶⁷. Ayrıca Atatürk topraksız çiftçi bırakılmamasını da istiyordu²⁶⁸. Köylü başkasının topraklarında çalışmaktan kurtarılmalı ve esaret

²⁶² Toprak mülkiyeti şekilleri için bkz. Ömer Celal Sarç, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1934, s. 168-182; **Toprak Reformu Kongresi (1978)**, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara, 1979, s. 110

²⁶³ Aksoy, **a.g.e.**, s. 52

²⁶⁴ Ümit Doğanay, “1923-1938 Arasında Toprak Reformu Sorunu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat Ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977, s. 367. Atatürk bu konu ile ilgili Balıkesir Paşa Cami’nde şunu söylemiştir: “Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde ulusumuzun büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük toprak ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde kaç kişinin büyük toprağı avrdır. Bu toprağı ölçüsü nedir. İncelenirse görülür ki memleketimizin genişliğine göre hiç kimsenin büyük toprağı yoktur. Öyleyse bu kişiler de korunacak kimseler arasındadır.”

²⁶⁵ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi (1838’den 1995’e) Dördüncü Kitap**, Tekin Yayınevi, 2000, s. 1382

²⁶⁶ Aksoy, **a.g.e.**, s. 53

²⁶⁷ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. 1, s. 380

²⁶⁸ **A.g.e.**, s. 412

altında yaşamamalıydı. Kaya, Toprak Reformu meselesini sadece köylünün geçimi açısından düşünmemiştir. Toprak Reformu ile aynı zamanda ağanın elinden kurtarılarak özgürlüğe kavuşturulmak istenen köylü, ağa yerine Cumhuriyet’i otorite bilecekti. Toprağı olan köylü başkasının kölesi değil kendisinin efendisi olacak, çağdaşlık yolunda ilerleyecekti. Şükrü Kaya, toprak meselesini, köylüye toprak dağıtımını yoluyla geçimini sağlama ve çağdaşlaşma olarak ele almıştır. Bu konuda Kaya’nın önemli mücadele verdiği görülmüştür. Mücadele işinde, gelen göçmenlere toprak dağıtımının yanı sıra yurtiçinde de topraksız veya az topraklı köylülere toprak dağıtılmasına çabalamıştır.

Kaya, 1930 yılı İçişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında meşgul olunacak önemli bir işlerden birinin de köylüyü toprak sahibi yapmak olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Memleketimizde bulunan 40.300 köyden 1.500 köyün halkı topraksızdır. Şehirlerde de topraksız olarak bir bu kadar çiftçi vardı. Toprağı nakafî (yetersiz) olan çiftçi nüfusu da aşağı yukarı 300 bine baliğ (denk) olmuştur. Geçen sene Büyük Meclis’in kabul ettiği bir yasa sayesinde bu köylüleri zamanla arazi sahibi yapmaktayız ve bu vazifeyi İskan İdaresi görmektedir.”²⁶⁹

Kaya, Ziraat Bankası ile yapılan anlaşma neticesinde az zamanda Türkiye’de topraksız hiçbir çiftçi ailesi kalmaması için uğraş vermiştir.

1931 yılına kadar köylüye dağıtılan topraklar şu şekilde gösterilebilir:

Aydın: Boş ve satılmayan arazinin, zeytinliklerin köylülere verilmesi.

Çanakkale: Gelibolu İlçesi arazisi olmayan köylülere arazi dağıtımı. (Cumalı, Cevizli köyleri).

Erzurum: Metruk (boş) emlakın köylüye verilmesi.

Erzincan: Boş emlakın köylüye verilmesi.

Eskişehir: Çifteler arazisinin dağıtımının tamamlanması.

Isparta: Kıyı yaylasının köylüye dağıtımı.

²⁶⁹ TBMMZC, D.3, C.19, s. 138

Kocaeli: Hendek ilçesi'nde başkalarına verilmeyen arazinin köylüye dağıtımı.

Muğla: Sahildeki çiftliklerin de Köyceğiz gibi halka dağıtımı.

Sivas: Mevcut ve boş arazinin halka dağıtımı .

Trabzon: Mevcut ve boş arazinin Of'lulara ve halka dağıtımı.

Ceyhan: Mercimek çiftliğinin halka dağıtımı.

Bakırköy: Mahmutbey Yaylası'ndaki köylülere arazi dağıtımı

İstanbul: Diğer çiftliklerin istimlaki ve köylülere verilmesi

Denizli: Şamlı Çiftliği'nin köylülere dağıtımı.

Kars: Halk tamamıyla toprağa sahip değildir. Bir an evvel toprak dağıtımının yapılması.

İzmir: Çeşitli ilçelerde boş ve metruk arazinin dağıtımı.

Kırklareli: 1- 1914'te iskan edilen muhacirler arazisinin bedelsiz terki.

2- Dağıtım harici arazinin Borçlanma Yasası ile mübadil olmayan muhacirlere verilmesi.²⁷⁰

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, topraklandırma konusunu bir özgürlük meselesi olarak ele almıştır. Köylünün kendi toprağını çok sevdiğini, sevemeyeceği bir toprak varsa o da esir gibi kullanıldığı ve başkasının toprağı olduğunu açıklamıştır. Bu sebeple her şeyden önce çiftçiye toprak vermek Kaya'nın asıl arzusu olmuştur. Kaya, "*memleket için her türlü fedakarlığı yapmaktan çekinmemiş*" olan Türk çocuğunun başkasının toprağında esir gibi çalıştırılmasına artık göz yummayacağını belirterek toprak dağıtılmasını önemsemiş ve tepkileri üzerine çekmiştir.²⁷¹

Geniş ve boş arazilerin köylülere dağıtılması konusunda Şükrü Bey'in düşünceleri büyük toprak sahipleri arasında endişeye yol açmıştır. Eskişehir milletvekili Emin Sazak büyük arazilerin taksimi konusunu anlayamadığını ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin esaslarına aykırı bir prensibin getirilmekte

²⁷⁰ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), s.96

²⁷¹ TBMMZC, D.4, C.15, s. 105

olduğundan şüphelenmiştir. Sazak, topraklandırma meselesinin Doğu Bölgesi'ne ait bir karar olduğunu ileri sürerek ülkenin batısında, kendi arazilerine kadar uzanan bir Toprak Reformu'nun yapılmasından kaygı duymuştur. Şükrü Kaya ise, başkalarının topraklarında esir gibi çalıştırılan Türk köylülerini ev ve arazi sahibi yapmak amacındaydı. Ayrıca traktörleri ile çalışan yoksul çiftçiye yardım etmeyi hedeflemişti. İstedığı şey, başkasının toprağında çalışan köylüyü esaretten kurtarmak, yoksul köylüye ise yardım etmektir. Kaya, Emin Sazak aracılığıyla büyük toprak sahiplerinin topraklandırma meselesini zayıflatma çabalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Meclis'te toprak sahiplerinin engelleme girişimlerine karşı Meclis'i ve milleti bilinçlendirmeye çalışacaktı.

1923 yılından 1934 yılına kadar mübadil ve göçmenlere ve kısmen de topraksız veya az topraklı çiftçilere 6.787.234 dönüm tarla, 157.422 dönüm bağ ve 169.659 dönüm bahçe dağıtılmıştır. 14.6.1934 tarihli İskan Yasası hükümlerine göre bu tarihten 1938 yılı Mayıs ayı sonuna kadar göçmen ve mültecilerle topraksız ve az topraklı 88.695 aileye 2.999.825 dönüm toprak dağıtılmıştır.²⁷² Ayrıca kamulaştırma sureti ile satın alınarak köylüye verilen çiftlikler ile hükümete ait olarak dağıtılan arazinin toplamı 1.077.526 dönümdü.²⁷³

1934 yılına kadar yapılan toprak dağıtımında toprağı olmayan veya ihtiyaçlarına yetmeyen çiftçilere dağıtılan 731.234 dönüm toprak vardı. Ayrıca 1938 yılına kadar devletin kendi merasından ayırıp dağıttığı topraklar da 2.999.825 dönümdü. Böylece devletin, kendi merasından dağıttığı toprakların toplamı 3.731.059 dönümü bulmuştur. Oysa 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de mera toprakları 39.280.000 dönüm azalmıştır. Bu durum memleketimizde meradan toprak kazanmanın asıl orta ve büyük mülkler tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır.

Toprak meselesi üzerinde Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren önemle durulmaya başlanmıştır. Mesele toprak dağıtımı, tohumluk, ilaç, toprağı işleyecek alet ve makinelerin temini olarak ele alınmış feodal ilişkilerin tasfiyesi yönünden bir bütün olarak henüz ele alınmaya başlanmamıştır. Dışarıdan

²⁷² Aksoy, **a.g.e.**, s. 58

²⁷³ Halil, **a.g.e.**, s. 99

gelenlere yer bulmak, göçebe iskanını düzene koymak amacıyla da toprak dağıtımı yapılmıştır.²⁷⁴ Toprak Reformu'nun sebeplerinden biri topraksız veya az topraklı kişileri toprak sahibi yapılarak köylüyü üretici hale getirmektir. Bir diğer sebep ise, 1929 Dünya Krizi ile beraber ihracata dayalı tarımsal üretimin sıkıntıya girmesi üzerine, tahıl üretimi yapan orta ve küçük ölçekli çiftçileri destekleyerek sanayi ürünlerine talep yaratmaktır.²⁷⁵

Yapılan düzenlemelerden biri 1925 yılı bütçe yasasında vardı. Yasanın 25. maddesi toprağa muhtaç çiftçiye, milli araziden bedeli on senede taksitle alınmak ve her haneye verilecek toprak miktarı ellerindeki arazi ile beraber 200 dönümü geçmeyecekti. Toprak kıymet takdiri yöntemiyle dağıtılacak ve satışa sunulacaktı. 2 Haziran 1919 tarih ve 1505 sayılı “Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa (Çiftçi) Tevzi Edilecek (Dağıtılacak) Araziye Dair Yasa” ile hükümet Doğu illerinden batıya nakledilen kişilerin arazisini göçebe, muhacir, köylü ve aşiret çevresine vermeye yetkili kılınmıştır. Bu arazilere 1915 yılının kayıtlı vergi değerinin sekiz katından aşağı ve on katından yukarı olmamak, vergi değeri olmayan yerlerde aynı oran dahilinde tapu değeri esas kabul edilmek üzere, bedelleri sahiplerine verilmek üzere hükümet tarafından el konabilecekti.

1930-1931 yıllarında İçişleri Bakanlığı hem göçmenleri toprağa bağlamak hem de asayişini artırmak amacıyla Toprak Yasası hazırlanmışsa da “*tapuda kayıtlı olmayan toprağın devlet malı sayılacağı*” hükmü Danıştay’da (Devlet Şurası’nda) tartışılmıştır. Tasarı, önce Tarım Bakanlığı’na, sonra da Sağlık Bakanlığı’na devredilse de herhangi bir sonuç alınamamıştır. Toprak meselesi ile ilgili köklü düzenlemeler 1934 yılında yapılmaya başlanmıştır. Nüfus konusu toprak meselesi ile beraber alınmıştır. Kaya, nüfustan bahsederken, nüfus meselesinde toprağın da etken olduğunu söylemiştir. Toprak, yalnız muhacirler için verilecek bir şey değildi. Toprak aynı zamanda yerli halkın da muhtaç olduğu bir maddeydi. Kaya’ya göre köylülerin birçoğu topraksızdı. Doğu’da ve Batı’da bazı illerde, birçok yerde köyler başkalarının

²⁷⁴ Barkan, **a.g.e.**, s. 473

²⁷⁵ Serkan Tuna, “1930lu Yıllarda Toprak Reformuna Yönelik Çabalar”, **Bilgi ve Bellek**, S. 6, İstanbul, 2006, s. 124-125

toprağı içindeydi ve köylünün kendi evi ve toprağı yoktu. Kaya köylüyü, toprak sahibi kılmak ve köylüyü, vatandaşlık haysiyetine yakışacak şekilde toprak sahibi etmeyi ve beslemeyi, ilk görevlerden saymıştır. Kaya, CHP 4. Büyük Kurultayı'nın (1935) en büyük özelliğinin "*Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak üzerinde aldığı kararlar*" olduğunu ifade etmiştir. CHP milletvekillerinden oluşan ve il örgütleri aracılığıyla halktan gelen dilekleri inceleyen Dilek Komisyonu Kaya'nın bu görüşlerine katılmıştır.

1935'te yapılan CHP 4. Büyük Kurultayı'nda köylüye toprak vermek, köylüyü kendi emeğinin vasıtasına sahip kılmak, halkın talepleri arasında önemli yer tutmuştur. "*Toprağa hükmedemeyen bir ulusu toprak yer*"²⁷⁶ diyen Kaya bir ilçeyi sekiz çiftlik sahibinin emeksiz tasarrufuna sokan duruma son vermenin CHP 4. Büyük Kurultayı'nın takip etmesi gereken "*büyük bir devrim işi*" olduğunu savunmuştur. Kurultay'da "toprak sahibi olma" dilekleri hükümeti bu konuda daha hızlı hareket etmeye yöneltmiştir. Kaya ve Kurultay delegeleri meselenin, geleceğin tarım ihtiyaçları ölçüsünü gözden kaçırmayan ve topraksız duran emek sahibi köylülerin haklarını yedirmeyen bir anlayışla ele alınması fikrinde olmuştur. 4. Büyük Kurultay bu fikrini 34. madde ile ortaya koymuştur;

*"Her Türk çiftçisini yeterli toprak sahibi etmek partimizin güttüğü ana gayelerden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususî istimlak (kamulaştırma) yasaları çıkarmak lazımdır."*²⁷⁷

CHP 4. Büyük Kurultayı'nda, Aydın (Söke), İstanbul (Balıkesir, Çatalca, Fatih, Kadıköy, Silivri), İzmir (Torbalı, Bornova, Dikili), Kırklareli, Manisa, (Horozköy), Bursa (Karacabey) CHP örgütleri, bu yerlerdeki topraksız köylülerin topraklandırılmasını ve milli hazineye ait arazinin dağıtılmasını, Eskişehir'de toprağı sürüp ekenlere ekilen arazinin parasız olarak dağıtılmasını istemiştir. İçişleri Bakanlığı milli emlake ait toprakları isteyen muhtaç köylülere dağıtmıştır. 1935 yılına kadar köylüye milli emlake ait 227.000 dönüm arazi dağıtılmıştır.

²⁷⁶ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935), s.158

²⁷⁷ A.g.e., s. 67

14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen ve 21 Haziran 1934 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 2510 sayılı İskan Yasası ile aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhlik gibi herhangi bir belgeye ve göreneğe dayanan her türlü teşkilat ve organ kaldırılmıştır. Ayrıca herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara atfen reis, bey, ağa ve şeyhlere ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız bütün gayrimenkuller devlete geçirilmiştir. Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanmıştır. İskan Yasası’nın etkisinin yayılması noktasında toprak sahipleri engelleyici tutum içerisindeydi. Yasanın geniş bir alanda uygulanmasını önleyerek etkisini zayıflatmışlar veya çiftçilere verilen toprakları bir şekilde tekrar ellerine geçirmişlerdi. Geniş arazilerin bedellerinin devletçe peşin ödenerek köylüye dağıtılması yöntemi bütçenin yetersizliğinden dolayı istenen verimi sağlayamamıştır. Şükrü Kaya, bu gibi nedenlerle toprağı olmayan veya yetersiz kişilerin topraklandırılmasını sağlamak amacıyla Teşkilatı Esasiye Yasası’nın kimi maddelerinde değişiklik yapılması amacıyla milletvekili arkadaşları ile birlikte yasa teklifi sunmuştur. Hazırlanan İskan Yasası’na ek olarak Şükrü Kaya, 1937’de toprakların tapusuz kısmını devlete mal eden bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı ile tapuya tescil için bir yıllık süre, sürenin sonunda devlete kamulaştırma hakkı veriliyordu. Tüm sazlık, göl, bataklık, çayır, ırmak gibi alanlar devlet malı sayılıyordu. Valilere bu alanları tarıma uygun hale getirme yetkisi verilmişti. Hükümete, 2.000 dönümden fazla topraklara ve 2.000 dönümden az işletilmeyen topraklara el koyma ve il özel idareleri, vakıf, belediye ve diğer tüzel kişilerin topraklarını kamulaştırma yetkisi tanınıyordu. Tasarıda topraksızların yanında yarıcılar ve başkalarının toprağını ekmek zorunda kalanlara toprak verileceği hükme alınmıştı. İskan haddinin iki katından fazla topraklar, gerekli yerlerde iskan haddinden az topraklar ile on yıl boyunca işletilmeyen topraklar kamulaştırılacaktı. Büyük çiftlikleri kamulaştırılanların tarımla ilgilenmeleri koşuluyla iskan haddinin üç, toprağı ihtiyaç duyulan yerlerde iki katı toprak ve yapı verilebileceği kayda alınmıştı. Tekniğe dayalı çiftçilik yapmak isteyen büyük çiftçilere ise tapulu topraklardan

onbin dönüme kadar toprak verileceği belirtilmişti.²⁷⁸ Fakat bu tasarı komisyonda engellenmiştir.

Kaya, çiftçiyi toprak sahibi yapmak için devletin kamulaştırma yapabileceğini düzenleyen aşağıdaki maddenin yasalaşmasına çaba harcamıştır:

*“Umumi menfaatler için, lüzumu usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval (olağanüstü dönemlerde özel kişilere ait taşınır malın devlet mülkiyetine geçmesi) ve mülkü istimlak olamazdı. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin ödenmesi sureti, özel yasalarla tayin olunur.”*²⁷⁹

1937 yılında eklenen bu ifade ile çiftçinin toprak sahibi kılınması ve devlet tarafından işletilmek için el konacak arazi ve ormanların kamulaştırılmasında peşin ödeme şartını kaldırılmıştır. Bu tasarı daha sonra Ziraat Bakanlığı ve Devlet Şurası (Danıştay) tarafından reddedilmiştir. 1924 Anayasa'sının 74. maddesinin ilk fıkrası, kamulaştırmayı kamu yararı şartına bağlamış ve bedelin peşin ödenmesini öngörmüştü. 18 milyon Türk'ün 15 milyonu çiftçiydi. Bu 15 milyonun birçoğu kendi toprağında çalışmıyordu. Kaya için, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini yani Türk çoğunluğunu kendi ekonomik geleceğine sahip kılarak bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir. Bu büyük kütleden eğer büyük bir fayda bekleniyorsa *“ötekinin, berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendinin olacak olan topraklara hakim kılmalıdır.”*²⁸⁰

Kaya, topraksız köylüler varken toprak ağalarının bir ilçeyi içine alacak kadar toprağa sahip olmasını *“milli acı”* olarak kabul etmiştir:

“Muğla ilinin Köyceğiz ilçesi tamamen çiftlik ağalarının elindedir. Hükümet konağı bile, ilçe merkezinde bir çiftlik ağasının tarlasının içindedir. Köylünün bir karış toprağı yoktur... Ağa oturur köylü çalışmıştır. Antalya'da da

²⁷⁸ Tuna, a.g.m., s. 131-132

²⁷⁹ A.g.e., s. 128; TBMMZC, D.5, C.16, s.74;

²⁸⁰ A.g.e., s.61; Ulus, 6 Şubat 1937; Cumhuriyet, 6 Şubat 1937

böyledir, Doğu illerimizde de böyledir. Bu memleketin toprağa bağlı acıları büyüktür ve bir milli acıdır."²⁸¹

Toprak ağası milletvekillerinden Halil Menteşe, yapılan değişikliğin kamulaştırmalarda "değer pahasının verilmeyeceği" anlamına geldiğini saptıyordu.

Kütahya Mebusu Recep Peker, toprak ağalarının bu kaygısının aslında Cumhuriyet Devrimi'nin ihtiyacı olduğunu şöyle belirtmiştir:

"Bu işe normal yoldan para vermek, yalnız Türkiye'nin değil, devlet niteliğinde hiçbir varlığın dayanamayacağı bir zor sıkıntıdır. Yüksek amacı da işlemez yapmıştır. Bunu açıkça söyleyerek bir yasa tasarısı ile Büyük Millet Meclisi'ne gelmek hem pratik, hem de esaslara bağlılık bakımından doğru olur."²⁸²

Kaya, asırlardan beri canları ve kanları ile savundukları toprakların elinde kalan kısmından kendisine hür ve efendice yaşayabileceği kadar bir parça vermenin hiçbir kimsece çok görülmemesi gerektiği inancındaydı. Bu durumun hiç kimsenin tasarruf hukukuna taarruz olmayacağını ileri sürüyordu. İstenen, işlemeyen toprakları işletmek, işsiz kalan topraksız köylüyü topraklandırmaktı. Toprağını işleyen ve işletebilen çiftçinin yardımına koşulmalıydı. Gümrük yasalarının, ekonomik yasaların hedefleri hep buydu.

Kaya, köylününün topraklandırılması ile ekonominin iyi işlemesi arasında bağ kurmuştur. Eğer çiftçi, yüksek üretim yeteneğinden yararlanarak onu aynı zamanda tüketici bir duruma konmazsa ekonomi alanında yapılan işlere rağmen iç pazarda müşterisiz kalınacağından endişelenmiştir. Köylünün ocağı tütmezse fabrikanın bacası sönecekti. Yapılan ekonomik hareketlerin verimli olabilmesi için Türk köylüsünü ve Türk çiftçisini üretici olduğu kadar tüketici hale de getirmek gerekliydi. Kaya, köylünün kendini geçindirir vaziyetten kurtararak, medeniyetin insanlara verdiği mutluluktan, zevkten pay almalarını istemiştir. Türk Milleti'nin genel refah ve mutluluk seviyesine çıkarılması üretim yeteneğini arttırarak olacaktır.

²⁸¹ **Ulus**, 6 Şubat 1937; **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1937; **TBMMZC**, D.5, C.16, s.71

²⁸² **A.g.e.**, s.67-68

Kaya'nın topraklandırma aracılığıyla köylünün özgürlüğe, ekonominin yükselmesine ilişkin sözlerine toprak ağaları itiraz etmiştir. Kaya, Meclis kürsüsünde bu kişilere karşı Toprak Reformu'nu savunmuştur. Toprak sahipleri topraksız veya topraklı köylünün yanında çift amelesinin de toprak sahibi yapılmasını doğru bulmamışlardı. Kendi arazilerinde işçi olarak çalışan köylüye toprak verilmesinden yana değillerdi.²⁸³

Bu noktada Muğla milletvekili Halil Mentşe kendi arazisinden 4.000 dönümünü yani yarısını kendi ortakçılara devretmiş bulunmasını bir lütuf olarak sunmuştur. Halil Mentşe, bu tavrıyla toprak yasasını herkesten evvel uyguladığını iddia etmekte ve çiftçinin toprak sahibi olmasını, gerek iktisadi ve gerek toplumsal bakımdan faydalı gördüğünü dile getirmekteydi. Çiftçilik ile uğraşmayanlara toprak verilmemesi gerektiğini savunarak Şükrü Kaya'ya karşı çıkmıştır. Mentşe, toprak sahibi edilecek kişilerin çift sürdüğü halde toprağı olmayan veya az olanların olduğunu savunmuş, çiftçi amelesinin toprak sahibi yapılmasına, bu kişilere toprakla beraber hayvanını, alet ve makinesini, evini, tohumunu ve sermayesini de vermek gerekeceğinden itiraz etmiştir. Buna hiçbir devletin hazinesi tahammül edemeyecekti. Fabrikaya işçi lazım olduğu gibi, toprağı işlemeye de işçi gerektiğini, bilhassa "*ameleyi toprağına çivilemek*" ve onu toprakta tutmanın çok zor bir mesele olduğunu açıklamıştır. Mentşe çözümü, elinde sabanı olan, çift süren ve başkasının yanında ortakçılık yapan veya arazisi az olan çiftçiyi toprak sahibi yapmakta bulmuştur. Mentşe, fikirlerine tasarruf ve mülkiyette emniyet ve istikrarın tehlikeye düşeceğini belirterek gerekçe üretmiştir.²⁸⁴

Şükrü Kaya, toprak sahiplerinin sözcülüğünü yapan Halil Mentşe'nin başkasının toprağında işçi olarak çalışan çiftçilerin topraklandırılması önerisini yerinde görmemiştir. Mentşe'nin topraksız Türk köylüsünün çektiği acıyı görmesine rağmen anlamadığını düşünüyordu. Kaya, millet, kendi topraklarında ekmeğine hakim olamazsa ve bu temin edilemezse yapılan şeylerin anlamının kalmayacağından kaygılanmaktaydı. Kaya, vatandaşını, aç ve topraksız bırakarak belirsiz idealler peşinde koşturmanın kendini aldatmanın ötesinde bir

²⁸³ A.g.e., s.61

²⁸⁴ A.g.e., s.63

şey ifade etmediğini, Türk'ü bu halden kurtarmak gerektiğini belirterek bunun için de çiftçiye verilecek toprağın bir defalık iş olmaması gerektiğini savunmuştur. Topraksızlık hissedildikçe verilmeliydi. Kaya, yapılan itirazları köylünün hukukunu sağlamaya çalıştığını belirterek reddetmiştir:

*“Burada hukukunu temin ettiğimiz kütle, dili olup da söylemeyen fakat söylemeye sizleri temsilci seçmiş olan kütledir. Bizim yaptığımız yasaları, gazeteleri okumayacak, onlar için nasıl çalıştığımızı bilmeyecektir.”*²⁸⁵

Kaya'ya göre bunu bilecek kitle çıkarına dokunur gibi görünen kitleydi. Kaya, onların da çıkarına dokunmadığını savunmuştur. Kaya, doğru ve yasal yollardan herkesin hakkını vermek, herkesin haysiyetini, hayatını ve tasarruf hukukunu korumak istediğindeydi. Fakat köylüye hakkı verilmezse, köylünün hakkını alma yoluna gideceğini söyleyerek toprak ağalarını uyarmıştır. Bu yönde Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 74. maddesi değiştirilerek çiftçiye toprak sahibi yapmak için devletin ve halkın tasarrufu altındaki araziye ve ormanları yönetmek üzere, özel kamulaştırma yasalarının yapılabilmesi olanaklı kılınmıştır. Böylece köylüye toprak dağıtımını konusunda sıkıntı yaratan peşin ödeme hükmü kaldırılarak uzun yıllara yayılan bir ödeme takvimi ortaya çıkarmanın yolu açılıyordu. Kaya, topraklandırma işine normal yoldan para vermenin sadece Türkiye'nin değil hiçbir devletin dayanamayacağı kadar zor bir sıkıntı olduğunu iddia ediyordu. Bütçenin yetersizliğinden dolayı devletin toprak sahiplerinden toprak alarak çiftçiye dağıttığı toprak köylünün ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Kaya'ya göre, şimdi bu hükümle devlet daha fazla toprağı kamulaştırarak çiftçiye dağıtabilecekti.

1938 yılında 35 ilde yaptırılan anketin diğer illeri de kapsayacak şekilde toprak mülkiyetinin dağılışını aşağıdaki gibi tespit etmek mümkündür.²⁸⁶

²⁸⁵ A.g.e., s.72; Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İçtimandaki Söylevi, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s. 9

²⁸⁶ Barkan, a.g.e., s. 473; Sevgi Korkut, Toprak Reformu ve Türkiye, TBMM Basımevi, Ankara, 1984, S. 30; Aksoy, a.g.e., s. 57

Genişlikler (Dönüm Olarak)	Toprak Mülk Sayısı	Mülk Sahiplerinin %'de Oranı	Kapladıkları Alan (Dönüm)	Genel Alana Oranı %	Ortalama Mülk Genişliği (Dönüm)
500'den yukarı (büyük mülkler)	418	0,01	6.400.000	3,70	15.000
500-5000 arasında (orta mülkler)	5.764	0,23	17.200.000	9,95	3.000
Toplam	6.182	0,25	23.600.000	13,66	-
500'den aşağı (küç. mülkler)	2.493.000	99,75	149.180.000	86,34	60
Genel Toplam	2.499.182	100	172.780.000	100	-

Bu tablodan o günkü Türkiye'nin toprak mülkiyeti durumunun bazı karakteristik noktalarını görmek mümkündür. 500 dönümden yukarı orta ve büyük mülk sahibi 6.182 kişi 23.600.000 dönüm toprağa sahipti. Mülk sahiplerinin % 0.25'ini oluşturan bu kimselerin topraklarının kapladıkları alan ise, mülk topraklarının % 13.66'sı kadardı. Buna karşılık mülk sahiplerinin % 99,75'i mevcut toprakların % 86.34'ünü elinde bulundurmaktaydı. İki grupta ortalama genişlik ise büyük mülklerde 15.000 dönüm, orta mülklerde de 3.000 dönümdü. 500 dönümden aşağı mülklerde ise ortalama genişlik ancak 60 dönümdü²⁸⁷.

1923 yılından 1934 yılına kadar arazi dağıtımı şu şekilde olmuştur²⁸⁸:

Toplumsal Kesim	Arazi (Dönüm)	Bağ (Dönüm)	Bahçe (Dönüm)
Şark Mültecileri	122.937	-	-
Mübadil (*)	4.482.567	98.606	160.300
Muhacir ve Mülteci (**)	1.450.20	58.814	8.359
Toprağa muhtaç yerli çiftçiler	731.450	-	-
Toplam	6.787.234	157.420	168.659

²⁸⁷ Aksoy, **a.g.e.**, 1971, s. 57

²⁸⁸ Barkan, **a.g.e.**, s. 454-455

(*) 99.807 hane, 380.243 kişi

(**) 58.027 hane, 247.295 kişi

2510 sayılı yaasasnın kabul edildiği 21 Haziran 1934'ten 1938 Mayıs'ına kadar dağıtılan arazi miktarı da şöyledir²⁸⁹:

Toplumsal Kesim	Aile Sayısı	Dekar
Muhacir ve Mülteciler	28.536	1.151.690
Nakil Olan kişiler	2.426	149.021
Topraklı veya az topraklı çiftçiler	48.411	1.517.235
Göçebeler	7.886	129.388
Su taşması ve yer kayması gibi felaketlere uğrayanlar	1.436	52.491
Toplam	88.695	2.999.825

1936'dan sonra köylüyü kurtarma ve köyü canlandırma sorununun, sadece topraksız toprak dağıtmak, araç, gereç, kredi sağlamak gibi dar bir biçimde ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Dönüm başına alınan ürün miktarının ve toprak verimliliğinin artırılması, kaliteli ürün alınması konusunda da çabalar ortaya konmuştur. Yeni aletleri, harman makineleri, sürme ve sulama tertipleri bulunan tarım kombinaları kurulması düşünülmüştü. 1937 yılında, anonim şirket olan Ziraat Bankası devletleştirilmiş, Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerinin kurulmasına hız verilmiştir. Zirai Donatım Kurumu kurulmuştur. Askerlikte başarı göstermiş kişiler eğitilerek, köyde “eğitmen” olarak yetiştirilmiştir. Köylünün topraklandırılması yanında, toprak düzeninde değişikliğe, köylünün aydınlanmasına, modern alet ve makinalarla toprağın işlenmesine çalışılmıştır.²⁹⁰

Şükrü Kaya, topraksız, az topraklı, çift amelesi kimseleri topraklandırmaya, toprağını işleyecek ekipman, tohum, ilaç gibi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış ve köylüyü “*milletin efendisi*” haline getirmeye çaba göstermiştir. Kaya, Meclis'teki toprak sahiplerinin engellemelerine karşı Toprak Reformu'nun önemli bir savucusu olmuş, bu konuda yeterli sayılmasa da gelişme sağlamıştır.

²⁸⁹ A.g.e., s. 455

²⁹⁰ Bkz. Ek: 5; **Ulus**, 15.05.1937, s.4

C. Şeyh Sait İsyanı'nı İzleyen Gelişmeler ve Şükrü Kaya'nın Raporu

1. Şeyh Sait İsyanı Sonrasında Bölgedeki Önlemler

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in kuruluşuna değin Türkiye'nin doğusunda feodal beyler etkili olmuştur. Şükrü Kaya, özellikle doğu bölgesinde süregelen feodalitenin egemenliğini *“kurunuvusta (ortaçağdan kalma) bir sistem”*²⁹¹ olarak nitelemiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler, emperyalist devletlerin kendilerine yaptıkları bağımsız veya özerk devlet tekliflerini dikkate almayarak kaderini Türklerle birleştirmişlerdi. Savaşa katılarak bağımsız bir Türkiye'nin yaratılmasına katkı sağlamışlardı. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise, dış ülkelerin tahrikleriyle, özellikle de Irak sınırı ile ilgili meselenin uluslararası kamuoyuna taşındığı bir süreçte, hilafeti geri getirmek motifi altında Şeyh Sait liderliğinde 1925 Şubatı'nda patlak veren ayaklanma, Cumhuriyet dönemindeki gelişmeleri olumsuz etkilemişti. Bu ayaklanmadan sonra Cumhuriyet yöneticileri bölge üzerine dikkatlerini yoğunlaştırmışlardı. Cumhuriyet yöneticilerinin Şeyh Sait İsyanı'nda da tespit ettiği üzere, bölge yüzyıllardır feodal unsurların baskısı altında yaşamaktaydı.

Şükrü Kaya, Şeyh Sait İsyanı'nı irticai hareket olarak görüyordu. Kökünün tarihin çok derinine ait olduğunu düşünüyordu. Şeyh Sait İsyanı ile beraber Doğu'da ortaya çıkan karışıklıkların esas sebebinin, feodal sistem olduğunu ve Cumhuriyet yönetimi ile ortaçağ feodal unsurların karşı karşıya geldiğini belirterek, sorunun bir sistem meselesi olduğunu ortaya koymuştur:

*“Doğu illerini Batı illerimiz gibi Cumhuriyet'in adil yasalarından müstefit etmek (yararlandırmak) istiyoruz ve orada şahıs ve zümre tegallübünü kaldıracğıız. Mücadelemiz sistem mücadelesidir. Kurunu vusta ile asri Cumhuriyet uğraşiyor. Behemehal asri Cumhuriyet galip gelecektir.”*²⁹²

²⁹¹ TBMMZC, D.3, C.1, s. 85

²⁹² TBMMZC, D.4, C.9, s. 252

Bu bağlamda, feodal unsurların halk üzerindeki etkisinin kırılmasına yönelik uygulamalar devreye konulmuştur. Bu uygulamalar, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkan ve feodal ağaların elindeki büyük toprak birikimlerinin dağıtılmasını öngören yasalardı. Bunlardan biri, 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı “*Bazı Şahsın, Doğu Bölgesinden, Batı İllerine Nakillerine Dair Yasa*”dır. Şeyh Sait İsyanı'ndan kaçan Cumhuriyet karşıtı kişiler Ağrı yöresinde toplanmıştı. TBMM bu durumu yakından takip ederek Haziran 1927'de, Ağrı'da çıkabilecek isyan ihtimaline karşı 1.400 kişinin aileleriyle, 80 kadar asi ailesinin ve bölgedeki ağır ceza mahkumlarının Batı illerine nakledilmesini öngören 1097 sayılı yasayı çıkarmıştır.²⁹³ Bu yasanın öncelikli hedefi doğu bölgesindeki aşiretleri devlete bağlamak ve iskana tabi tutmaktır. Şeyh Sait İsyanı ve sonrası isyanlar ile ilgisi olanlar Batı'ya naklolunacaktı. İsyanla ilgileri olmadıkları halde orada alınacak askeri ve idari önlemler nedeniyle bazı ailelerin de Batı illerine nakilleri uygun görülmüştü. Yasaya göre Batı'ya nakledilecek kişilerin her türlü ihtiyaçları karşılanıp terk ettikleri topraklar devletçe satın alınarak ihtiyacı olan köylülere dağıtılacaktı. Şükrü Kaya, toprak ağalarının egemenlik aracı olan toprakları ellerinden alınırsa, halkla bağlarının kopacağını düşünüyordu. Ağaların ellerinden toprakları alınır ve halka dağıtılırsa, ağanın yanında aciz bir şekilde çalışan köylü özgürlüğüne kavuşacaktı.

Şükrü Kaya, istibdat ve onun zorunlu sonucu olan yönetim zaafının yarasızlığı, haksızlığı, tahakkümü, asayişsizliği ve fertler arasında ayrılığı getireceği iddiasındaydı. Kaya, Cumhuriyet'in mantığının, yasayı hakim kılmak; hedefinin ise millet içinde fert ve cemaatlerin ayrıcalıklarını yok etmek olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

Kaya'ya göre Doğu illeri en çok ihmal edilen yerlerdi. Bu sebeple de Cumhuriyet yasalarına en büyük direnç bu illerde ortaya çıkmıştı. Her biri kendi bölgesinde bir sultan hükmü süren şeyhler, seyyitler, kabile reisleri bu dirence neden olmuştu. Şimdi ise Şeyh Sait İsyanı'yla ortaya çıkan bu direnç kırılmıştı.

²⁹³ Çakan, **a.g.e.**, s. 352; Öztürk, **a.g.e.**, s. 407

²⁹⁴ **TBMMZC**, D.3, C.1, s. 85

Kaya, Şeyh Sait İsyanı'nda Doğu illerinde Cumhuriyet yönetimine karşı olan ayaklanma ve dirençleri etnik bir melese olarak görmemiştir. “*Kürtlük Davası*” ile halk yönlendirilmek istense de esas sebep bölgenin ihmal edilerek halkın kaderinin feodal unsurların eline terk edilmesiydi. Belki bundan da daha önemlisi, Irak sınırının tespitinde, sömürge çıkarlarını kollayan ve petrol bölgeleri üzerinde egemenlik kurmak isteyen büyük devletlerin kışkırtmalarıydı.

Şeyh Sait isyanına katılanlar Suriye, Irak ve İran'a kaçmak durumunda kalmışlardı.²⁹⁵ Sınırların içinden ziyade dışından muhafaza edileceği düşünerek sınır kıtalarını kolluk kuvvetleriyle takviye etmişti. Fakat Batı illerine nakiller sürerken aynı yılın (1927) sonunda çıkarılan 1178 sayılı yasa ile nakledilenlerin eski yerlerine geri dönmelerine olanak sağlanmıştır. 1097 sayılı yasa ile 500 kadar ağa ve şeyh batı illerine göç ettirilmiştir. Bu kişilerin topraklarının köylüye verilmesi öngörülse de gerçekleştirilememiştir. 1178 sayılı yasa ile toprak sahipleri, topraklarını geri almışlardır.²⁹⁶ Toprak ağalarının eski yerlerine geri dönmesi ve topraklarını tekrar almalarıyla 1097 sayılı yasanın etkisi sınırlı kalmıştır.

Kaya, yapılan askeri harekattan sonra isyankar kişileri etkisiz hale getirilerek veya firara zorlayarak bölgenin sivil hayata kavuştuğunu ve bu sebeple Batı illerine nakli öngören yasaya ihtiyaç kalmadığını düşünmekteydi. Doğu illerinde memleketin diğer yerlerinde olduğu gibi yasaya karşı gelen her fert, adliye mahkemeleri huzurunda yargıyordu. Bu sebeplerle Kaya, nakledilen vatandaşlardan bazılarının memleketine dönmesine olanak sağlayan “*Bazı Şahısın Doğu Menatığı'ndan Batı Vilayetlerine Nakilleri Hakkındaki Kanun (1097 Nolu Kanun) Hükmünün Refine (Ertelenmesine) Dair Yasa*”yı hazırlamıştı. Kaya, birtakım askeri ve idari önlem alındıktan sonra, lüzumsuz kuvvet ve şiddet uygulanmasını veya bu önlemlerin kalıcı kılınmasını “*zaaf ve*

²⁹⁵ Suriye, Irak ve İran'a kaçanlar Cumhuriyet yöneticilerinin Tunceli'yi merkeze otoriteye bağlamaya çalışırken karışıklık çıkarmak üzere Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bkz. Suat Akgül, **Amerikan ve İngiliz Belgeleri Işığında Dersim**, 3. Basım, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004, s. 62

²⁹⁶ Aydemir, **İkinci Adam**, C. I, s. 314

idari yeteneksizlik” olarak görmekteydi. Bu durumun halk arasında devlete olumsuz bakışa neden olacağından kaygılanmıştır.²⁹⁷

Batı illerine naklolunan kişilerden Şeyh Sait İsyanı ve devamındaki isyanlar ile bilfiil ilgisi olmayan ve naklolundukları mıntikalarda olumsuz durumları görülmeyenler için 1097 nolu yasanın uygulanması ertelenmişti. Bölgelerinde öteden beri isyan edenler, yasalara karşı gelenler ve Batı’da yerleştikleri yerlerden firar ederek eşkıyaya karışanlar bu yasanın yayımlanmasından üç ay içinde teslim olmazlarsa, aileleri hakkında 1097 nolu yasa uygulamasını sürdürecekti. Görüldüğü gibi yasa ile sadece Batı’da sakin bir şekilde yaşayanlar değil, aynı zamanda isyan ve firar edenler 3 ay içinde başvururlarsa, ailelerinin memleketlerine geri dönebileceği hükme bağlanmıştır. Ancak zorbalığı alışkanlık edinmiş ve her fırsata isyan etmiş, gelecekte de mahallerinin toplum düzenini bozacakları düşünülen ailelerin Batı illerinde iskan ve rahat içinde yaşamaları düşünülmüştü.

Şükrü Kaya, yasalara karşı çıkan kimseleri “*tegallüp*” olarak nitelendirirken Reşit Bey, Kaya’nın bu ifadesine “*Türkiye idaresinde tegallüp yoktur*” diyerek karşı çıkmıştır. Reşit Bey’e göre evvelce bir aşiret reisi varsa da, şimdi kalmamıştı. Tegallüp de kalmamıştı. Bir kimsenin servet sahibi olarak birçok kişiye yardım etmesinin kendisine saygı duyulmasını sağlayacağını belirten Reşit Bey, bu nedenle Tegallüp kelimesinin servet sahibi kişileri hedef aldığını iddia etmiştir. Nakledilen insanlar içinde mütegallop olmadığını ve Tegallüp kelimesinin kaldırmasını istemiştir. Osmanlı Dönemi’ndeki aşiret reislerinin Osmanlı’nın memurları olduğunu ve nişan gibi ünvanlar verildiğini belirtmiştir. Sebep göstermeksizin tegallüp meselesinden dolayı nakledilenler ile ilgili olarak çok suiistimal olduğunu söylemiştir. Reşit Bey üstü kapalı bir şekilde aşiret reislerinin, toprak ağalarının Batı’ya göç ettirilmesini eleştirmekte ve tegallüp (yasalara karşı çıkanlar) edenlerin de 3 ay içinde teslim olmalarına dair ifadenin kaldırılmasını istemekteydi.²⁹⁸

²⁹⁷ TBMMZC, D.3, C.1, s. 84

²⁹⁸ A.g.e., s.85

Kaya, Tegallüp kelimesinin servete, ilme veya toplumsal mevkilere aykırı olmadığını, yasalara uymayanların tegallüp olarak nitelenebileceğini düşünerek Tegallüp ifadesinin maddede kalmasını sağlamıştır.

Yasanın Meclis'ten geçmesiyle yasadan faydalanmak isteyenler başvuruda bulunmaya başlamıştır. Doğu bölgesinin normal yönetime kavuşması konusunda Şükrü Kaya, ülke dışında kalan aşiret reislerinin yurda gelmeleri hususunda öncülük yapmıştır. Bu kimseler mektupla Türkiye'ye iltica etmeye başlamıştır.²⁹⁹ Firar edenler yasanın hükümlerinden yararlanmak üzere başvurularını sürdürünce Şükrü Kaya, 1178 sayılı "*Bazı Şahısın Doğu Menatıkından Batı Vilayetlerine Nakilleri Hakkındaki Yasa Hükümünün Refine (Ertelenmesine) Dair Yasa*"nın uzatılmasını sağladı. Kışın şiddeti dolayısıyla bazıları zamanında iltica edememişlerdi. İş mevsiminde olunması ve birçoklarının da başvuruda yapamaması üzerine yasanın süresi "*1178 Nolu Yasanın İkinci Maddesiyle Verilen Üç Aylık Müddetin Temdidine (Uzatılmasına) Dair Yasa*" ile uzatılmıştır.

Doğu'da bazı illerde halktan bir kısmının Batı illerine nakli ve sonrasında bazılarının tekrar memleketlerine iadesi, bu bölgede uygulanan önlemlerin bir aşamasını oluşturmuştu. Bu önlemler olumlu sonuç vermişti. Kaya, yasadan yararlanmak üzere başvuranların samimiyetinin anlaşıldığını düşünmekteydi. O'na göre her ne kadar Şeyh Sait İsyanı'na karışmış ve yasalara aykırı hareket etmişlerse de, devlet bu kişileri affetmeliydi. Kaya, Cumhuriyet yönetimine başvuranların her suretle emniyetine güvenileceğini söylüyordu. Jandarmanın ve sınırların takviyesi, Umumi Müfettişlik Teşkilatı ile Meclis'in o illerde beklediği ıslah ve teskini sağlamıştı.

Yasalara aykırı davranmış olan vatandaşların, evlerine, tarlalarına kavuşmak ve işlerine sarılmak için gösterdikleri gayret sonucunda Şükrü Kaya, doğu bölgesinde bazı il ve ilçelerdeki suçların takibatıyla cezalarının ertelenmesi hakkında yasayı (*Doğu Mıntıkasında Muayyen İl ve Kazalardaki Ceraim Takibatıyla Cezalarının Tecili Hakkında Yasa*) Meclis'ten geçirmişti. Buna göre, Şeyh Sait İsyanı ve müteakip karışıklık olayları ile doğrudan veya

²⁹⁹ TBMMZC, D.3, C.3, s.269

dolaylı ilişkisi bulunanlar ile bu olayların olmasından itibaren 23 Kasım 1927'ye kadar geçen sürede Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van, Hakkari, Mardin, Urfa, Siirt, Ağrı ve Malatya illeri ile Besni, Hınıs ve Kiğı ilçelerinde işlenen suç ve kabahatlerle sanık veya mahkûm olanların haklarındaki takibatın icrası veya hükümlerin infazı ertelenmişti. Ayrıca Şeyh Sait Ayaklanması ve devamındaki eşkıyalık olayları dolayısıyla bütün isyan mıntıkasında örfi iradenin (sıkıyönetimin) kaldırıldığı 23 Kasım 1927'ye kadar, askeri kuvvetler ve memur tarafından isyanın sona erdirilmesi esnasında yapılan bütün iş ve hareketin cürüm ve kabahat sayılmayacağı da belirtilmişti. Firarda bulunup da yasanın yayımlanmasından itibaren üç ay sürede başvurmayan sanık ve mahkumlar ertelemeyen yararlanamayacaklardı.

Şeyh Sait İsyanı ile bir şekilde ilişkisi bulunanlar yasanın yayımlanmasından sonra, sanık ve mahkumlar ise başvurdukları tarihten itibaren yaptıkları cürüm ve kabahatin veya hükmün sona erme zamanının yarısı içinde aynı çeşitten daha ağır cezayı içeren bir cürüm ve kabahat işledikleri takdirde cezaları ağırlaştırılacaktı. Önceden idama mahkûm olan şahıs ağır cezayı gerektiren bir fiil işlerse, idam hükmü yirmi sene ağır hapis olarak infaz olunacaktı. Bu süreler içinde cürüm ve kabahat işlemeyenlerin önceki cürüm ve kabahatleri işlenmemiş sayılacaktı.³⁰⁰

Kaya, Doğu illerinin normal idareye kavuşması konusunda Şeyh Sait İsyanı ile doğrudan ilişkisi olmayan ama doğru yoldan çıkmış fakat Cumhuriyet'e sadık kişilerin cezalarını affetmek suretiyle memlekete yararlı bireyler haline gelmeleri için uğraşmıştır. Yasalara uymamakta ısrar edenleri bu ertelemeyen yararlandırmadığı gibi erteleme süresi esnasında cürüm ve kabahat işleyenlerin de eski cürümlerini dikkate almak suretiyle bu cürümlerinin gerektirdiği cezaların uygulanacağını belirtmiştir.

Doğu illerinde devreye sokulan uygulamalardan bir diğeri de, isyan bölgesinde yapılan eylemlerin suç sayılmamasına ilişkindi. Doğu'da 20 Haziran 1930 tarihinden başlayarak 1 Aralık 1930 tarihinde son bulan isyan olayında, milis olarak veya kendiliğinden isyanın sonlandırılması emrinde çalışan kişiler

³⁰⁰ TBMMZC, D.3, C.4, s.61

vardı. Halktan olan bu kişilerce işlenen eylem ve harekattan dolayı yapılan ihbar ve şikayet üzerine Genel Müfettişliklerce yasal takibat yapılmaktaydı. Yasalara göre, bunlar hakkında takibatın ertelenmesine veya dava ve cezanın düşürülmesine, içerdiği kayıtlara nazaran ceza yasanının bütün olaylara uygulanmayacağı gözönünde tutularak işlenen eylemlerin suç olmamasına ilişkin yasa çıkarılmıştı. Vatan savunması için eylem ve harekattan dolayı askeri kuvvetlerle devlet memurlarının ve halkın yasal takibata maruz kalmaları memleketin faydası için uygun olmayacağından “*İsyan Mintakasında İşlenen Efalın Suç Sayılmamasına Dair Yasa*” çıkarılmıştı. Yasa ile Erciş, Zilan, Ağrı Dağı çevresindeki isyanla, bunu müteakip Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi ve Erzincan’ın Pülümür ilçesi dahilinde yapılan takip ve bastırma hareketleri ile 20 Haziran 1930’dan 1 Aralık 1930 tarihine kadar askeri kuvvetler ve devlet memurları ve bunlarla birlikte hareket eden bekçi, korucu, milis ve halk tarafından isyanın, ve bu isyanla ilgili olayların bastırılması gerekçesi ile işlenmiş fiil ve hareket suç sayılmayacaktı.³⁰¹

Şükrü Kaya, bir yandan isyanla doğrudan ilgisi olmayanların affedilmesini savunurken, bir yandan da bölge insanının ağaların egemenliğinden kurtarılması yönünde işlemlerin yapılması gerektiğini düşünmüştür. 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 nolu yasa ile hazineye geçmesi gereken, ağaların elindeki bazı arazi, toprağa ihtiyacı olan çiftçilere ve göçebelere dağıtılmış ve onlar tarafından işletilmiştir. Bu toprakların çeşitli yollardan ağalar tarafından ellerinden alınması ve topraksız bırakılarak arazi sahiplerinin mağdur edilmesi karşısında Kaya, bu toprakların tekrar köylüye dağıtılmasını istemiştir. 1097 nolu yasa ile tayin edilen bölge dahilinde bulunan arazinin hükümetçe lüzum görülen miktarı köylü, aşiret üyeleri, göçebe ve muhacirlere dağıtılması için “*Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa (Çiftçi) Tevzi Edilecek (Dağıtılacak) Araziye Dair Yasa*” düzenlenmişti. Fakat yasada arazinin sahibi, arazisinin beş yüzden iki bin dönüme kadar olan miktarını isterse kendisine alıkoyabileceği belirtilerek daha önceki uygulamanın gerisine düşülmüştür. Ağaların ellerindeki toprakların hepsine el konulmuyor, ağaya belli miktarlar dahilinde takdir hakkı sunuluyordu. Ağanın elinden topraklarının

³⁰¹ TBMMZC, D.4, C.3, s.242

önemli bölümü alınmakla beraber hala küçümsenmeyecek miktarda toprağa sahip olabilmesi ağanın halk üzerindeki egemenliğini tam olarak kıramamıştır.

Devletin gücünü tam olarak hissedemeyen ağa, halk üzerindeki egemenliğini tekrar pekiştirecekti. Toprak sahiplerinden alınacak toprak için hükümetin belli bir bedeli vereceği de hükme bağlanmıştı. Burada hem mahalli rayiç gözetilmiş, hem de önemli fiyat farkının önünü almak üzere kayıtlı kıymet de dikkate alınmıştı. Bedel, mahalli rayice göre 1914 yılında kayıtlı verginin sekiz misli ile on misli arasında tespit edilmişti. Vergi kıymeti olmayan yerlerde aynı bölgede tapu kıymeti belirlenmişti. Yasanın dördüncü maddesi ile, Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkası dahilinde ve Bakanlar Kurulu'nca gerekli görülen yerlerde uygulanacaktı.³⁰²

Yasadan sonra yalnız Birinci Umum Müfettişlik bölgesinde değil, diğer illerde de hükümet toprakları kamulaştırarak halka dağıtmıştı. Şükrü Bey, diğer illerde de toprakların ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasının sebebini ve bu sebeple yapılan kamulaştırma örneklerini şu şekilde açıklamıştır:

“Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardı. Bunları topraklandırmak, Türk'ü bu toprağın efendisi yapmak, bizim en birinci borcumuzdur. Bunu da bu yasadan başkası temin edemezdi...Fakat biz mal sahiplerinin işletmedikleri toprakların hakkı tasarruflarını düşürmemek için tapu ile mukayyet olan bu yasaya haddi zatinde kat kat fazla bir fark koyduk ve bu yasayı ilk günden beri Batı'da tatbik ettik ve Muğla ilinde bir kaç çiftlik alarak topraksız halka tevzi ettik (dağıttık). Onlar bugün toprağın efendisi olarak yaşamaktadırlar.”³⁰³

Kaya'nın İçişleri Bakanı olarak, 1505 nolu “Doğu Mıntıkları Dahilinde Muhtaç Zürraa (Çiftçiye) Tevzi Edilecek Araziye Dair Yasa'yı geniş bir alanda uygulama çabası, şikayetlere neden olmuştu. Bu kişiler 1505 nolu yasanın sadece Doğu illerindeki kişilerin topraklarının kamulaştırılmasını öngördüğünü savunmuşlardı. Onlara göre, 1505 nolu yasa, 1097 nolu “Bazı Şahsın, Doğu Bölgesi'nden, Batı İllerine Nakillerine Dair Yasa'nın devamıydı. 1505 nolu

³⁰² TBMMZC, D.3, C.12, s.257

³⁰³ TBMMZC, D.4, C.23, s. 139

yasanın, Batıya naklolanların tekrar memleketlerine dönmesiyle onlara verilecek araziler ile sınırlı olmak üzere uygulanmasını istemişlerdi. Kaya'nın bu yasayı Muğla, Konya gibi diğer illerde de uygulayarak geniş çiftlikleri kamulaştırma yoluna gitmesi karşısında toprak sahipleri ve onların Meclis'teki temsilcileri harekete geçerek yasanın geniş bir alanda uygulanmasını engellemek istemişlerdi. Kaya, bu engellemelere karşı 1505 sayılı yasanın sadece Doğu illerinde değil Türkiye'nin diğer yerlerinde de uygulanmasını sağlamak amacıyla hükümet tarafından Meclis Başkanlığı'na bir önerge sunulmasını sağlamıştır. Bu önerge ile 1505 sayılı yasanın 4. maddesindeki “*ve lüzumu İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak yerlerde*” fıkrasının “*lüzumu İcra Vekilleri Heyetince (Bakanlar Kurulu'nca) tasdik edilecek her yerde maksadını istihdaf eylemektedir*” şeklinde yorumlanmasını istemiştir. Meclis'te Kaya bu önergeyi savunmuştur.

Kaya, toprak sahiplerinin itirazları karşısında “*Doğu Mıntakaları Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Yasa*”nın manasını anlayabilmek için iktisadi duruma değinmiştir. Yasanın, 1097 nolu yasayla ilgisinin çok az olduğunu, çünkü 1097 nolu yasanın verdiği nakil mecburiyetinin sona erdiğini ve halkın eski yerlerine döndüğünü belirtmiştir. Dolayısıyla, orada kalan boş topraklardan, topraksız köylüye verilen arazinin geri alınması gerek Maliyece ve gerek eski sahiplerince istenmişti. Kaya, bu sebeple topraklarının ellerinden alınması tehlikesiyle karşılaşan bu köylülere 1505 sayılı yasa ile arazi verilmesini önermiştir. Bu durum sadece Doğu illerinde değil Türkiye'nin çoğu ilinde mevcuttu. Şükrü Kaya, doğu halkını topraklandırma esasını düşünmüşken Batı halkını topraklandırmamanın düşünülemeyeceği görüşündeydi. Doğu'da topraksız ve fakat toprağa bağlı insanları bu bağdan kurtarıp toprağa sahip kılmak ne kadar gerekliyse Batı'da da aynı şartlardaki insanları kurtarmak aynı derecede zorunluydu.

Şükrü Kaya, bu yasanın Batı illerinde uygulanması yönünden yasayı geniş bir çevreye yaymak istemiştir. Kaya, toprak ağalarının yasanın uygulama alanının genişletilmesi karşısındaki tavrına muhalefet etmiştir. Doğu'da da Batı'da da birçok geniş arazi boş durmakta iken, bunların yanbaşında yüz binlerce kişi topraksızdı. Bir taraftan bu topraksız insanları topraklandırmak ve

diğer taraftan boş durmakta bulunan geniş araziyi topraksız çiftçilere ve muhacirlere dağıtmak amacıyla “Doğu Mintakaları Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Yasa” çıkarılmıştı. Kaya, memleketin beş milyon nüfusunun başkalarının toprağında çalışmakta olduğunu tespit ediyordu. Doğu’da geniş çiftlikler ve bu çiftliklerde köle gibi yaşayan topraksız, fakat toprağa bağlı birçok insan vardı. Yine aynı durumda olan çiftliklere ve insanlara Anadolu’nun diğer yerlerinde de rastlanılmaktaydı.³⁰⁴

Kaya, toprak ihtiyacı olan kişilerin topraklandırılmasıyla köylünün kölelikten kurtarılmasını ve iktisatla bağlantısını ortaya koymuştur. Toprakla uğraşanların ancak “*kara ekmek yiyebilecek halde*” olduğunu, bazı illerin yarısından fazlasında köylünün başkalarının elindeki topraklarda çalıştığını, bu durumun giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kaya, “*eğer bu köylüyü toprak sahibi yapmayacak olursak, bu sanayi fabrikalarını kim için, hangi pazarlar için kuruyorsunuz*” sorusunu ortaya atarak “*bizim yaşamamız 13 milyondan ibaret olan köylü tabakasını zengin etmekle ve behemehal kuvvetli yapmakla kabildir*”³⁰⁵ şeklinde yanıtlamıştır. Üretilen mal ve hizmetlerin tüketilmesinin, canlı bir pazar ve ticaretin oluşmasının köylüyü topraklandırmakla olacağını ortaya koymuştur. Şükrü Kaya, illerin yarısından fazla toprağa sahip kişilerin bu toprakları nasıl ele geçirdiklerini incelemeyeceklerini, ellerinde tapuları olanların tapusuna riayet edileceğini belirterek bu kişileri güvence vermiştir.³⁰⁶

Kaya, 1505 sayılı yasanın diğer illerde de uygulanmasına devam etme kararlılığında olmuştur. Sadece doğuyla sınırlandırma fikirlerine, “ihtiyaç dahilinde diğer illerde de uygulanacaktır” hükmünün ilgili yasada açıkça belirtildiğini söyleyerek karşı çıkmıştır. Topraksızlıktan memlekette büyük bir ıstırap duyulduğunu hisseden Kaya, köylüye, çiftçiye ihtiyacı oranında toprak vermek için gerekli yasaların yapılması gerektiğini ifade ediyordu. Çünkü “*Türk köylüsü memleketin efendisi olarak yaşayacaktır. Türk esir olamaz, ne toprağın, ne de bir kimsenin*” düşüncesini taşıyordu.³⁰⁷

³⁰⁴ Aynı yer; Tuna, **a.g.m.**, s. 123

³⁰⁵ **TBMMZC**, D.4, C.23, s. 139

³⁰⁶ Aynı yer

³⁰⁷ Aynı yer

Şükrü Kaya'nın yasanın 4. maddesinin "*maddenin Doğu illeri dışında da uygulanabileceği*" yorumuna karşı, Refik Şevket Bey itiraz ederek bir önerge vermiştir. Refik Şevket Bey, 1097 nolu yasanın 4. maddesindeki amacın, o civardaki bir kısım halkın Batı'ya nakli için olduğunu açıklamıştır. Refik Şevket Bey, "*1505 nolu yasanın 4. maddesinin doğu mıntakasına ait olduğu açık bulunduğundan mazbatanın reddi*"ni teklif etmiştir. Meclis başkanınca bu teklif oylamaya sunulmuş ve kabul edilmemiştir.

Toprak sahipleri, Kaya'nın maddeyi geniş bir şekilde uygulamasına karşı yaptıkları mücadeleden başarıyla ayrılamayarak, kararı sineye çekmek durumunda kaldılar. Şükrü Kaya, böylece halka toprak dağıtımının Doğu illeri ile sınırlı kalmayarak ihtiyaç duyulan diğer yerlerde de yapılabilmesinin önünü açmıştır.

2. Şükrü Kaya'nın Raporu ve Tunceli'nin Yönetimi

Şükrü Kaya'nın Şeyh Sait İsyanı sonrasında, hem isyana hem de Doğu'nun gerikalmışlığını aşacak önlemlere ilişkin girişimleri olumlu sonuç vermişti. Dahası, benzer şekilde, Tunceli'nin yönetimine ilişkin hazırladığı bir raporu da dikkate değerdi.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra "Raçkotan ve Raman Tedip Harekatı" başlamış, hareketin 12 Ağustos günü tamamlanmasından sonra, Siirt ve çevresinde "Sason Ayaklanması" başgöstermiştir. Bu ayaklanmaların bastırılması için uğraşılırken, 16 Mayıs 1925 günü "Ağrı Ayaklanması" başlamıştır. Aynı yılın 7 Ekim günü Tunceli'de başlayan "Koçuşağı Ayaklanması" 1 Aralık'ta bastırılmıştır. 22 Mayıs 1929 günü "Asi Resül Ayaklanması" patlak vermiştir. Ayaklanma 3 Ağustos 1929'da bastırılmıştır. Bu harekattan sonra 14 Eylül 1929 günü yeni bir hareket başlamıştır. Bu hareketin hedefi İranlı Aşiret Reisi Şeyh Abdülkadir'di. Şeyh Abdülkadir'in yakalanması görevi Karaköse Takip Bölgesi Komutanlığı ve 2. Seyyar Jandarma Alayı'na verilmişti. Ancak, Şeyh Abdülkadir, yakalanmadan İran'a geçmeyi başarmıştır. 27 Eylül günü de hareketin bittiği bildirilmiştir. 1930 yılı Mayıs ayında

başlayan “Savur Tenkil Harekatı”³⁰⁸ 9 Haziran günü sonuçlanmıştır. 20 Haziran 1930’da başlayan “Zeylan Ayaklanması” Eylül ayı başında, 16 Temmuz 1930 tarihinde başlayan Barzani şeyhi Ahmet liderliğindeki “Oramar Ayaklanması” da 10 Ekim’de bastırılmıştır.

Doğu Bölgesi’nde görülen bu durum üzerine Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren çeşitli seviyelerde araştırma ve rapor hazırlanmıştır. Bunların bir kısmı şöyleydi:

a) Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ziya Gökalp’ın “Kürt Aşiretleri Hakkında İncelemeler” adlı araştırma raporu,

b) Mülkiye müfettişi Hamdi Bey’in 2 Şubat 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na verdiği rapor³⁰⁹,

c) Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı’nın Raporu³¹⁰,

d) 1. Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören’in 1932 yılında İçişleri Bakanlığı’na verdiği rapor³¹¹,

e) Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın Raporu³¹²,

f) Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay’ın Raporu³¹³,

g) İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın 1931 yılında Başbakanlığa sunduğu Rapor³¹⁴,

h) 1935 yılında dönemin başbakanı İsmet İnönü’nün doğu gezisi sonrası hazırlayıp Atatürk’e sunduğu “Kürt Raporu”,

i) 1936 yılında 1. Genel Müfettişi Abidin Özmen tarafından hazırlanan Doğu Sorunu ile ilgili Rapor³¹⁵,

³⁰⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti İktidarının Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1983, s. 128

³⁰⁹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C.1, s. 276; **Dersim Jandarmanın Genel Komutanlığı’nın Raporu (1932)**, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 223-226

³¹⁰ **A.g.e.**, s. 226-229; Vali Cemal Bardakçı meselenin Aleviliğe dayanan mezhep yapısına dayandığını savunmuştur. Bkz. Akgül, **a.g.e.**, s. 62;

³¹¹ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 380-383

³¹² **A.g.e.**, s. 383-385; Adil Ali Atalay Vaktidolu, **Dersim Olayı**, 2. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 154-157

³¹³ **Dersim Jandarmanın Genel Komutanlığı’nın Raporu (1932)**, s. 242-250

³¹⁴ Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999)**, s. 385-388

i) 1936 yılında dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından hazırlanan “Doğu Raporu”

j) İsmet İnönü'nün “Kürt Raporu”³¹⁶.

Bu raporlara genel olarak bakıldığında, Vali Cemal Bardakçı, Hamdi Bey kadar sert değildi. Cemal Bey, Tunceli Alevileri ile dostluk ilişkileri kurmayı da başarmıştı. Diyarbakır Valisi Cemal Bey, soygunların “*yaşama duygusu ve endişesinden kaynaklandığı*” kanısındaydı. Tuncelililerden silah toplamanın, uzun sürecek bir savaşı başlatacağı inancındaydı; üstelik Türk kanı ve parası da yok olacaktı. Çare okul açmak, yol yapmak, yöreye bayındırlık hizmeti götürmekti. Bir de Seyit Rıza'nın Elazığ'a yerleştirilmesini savunuyordu.³¹⁷ Bu önlemler alınırken mezhep ayrımı aşağılama konusu olmamalıydı.

Tunceli ile ilgili bütün raporlar, Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak'a sunulmuştur. Mareşal, yapılan “tedip hareketleri”nin bir sonuç verdiği kanısını taşımamıştır. Mareşal, Tunceli'nin yollar ile öteki kentlere bağlanmasını ilk ve önemli önlem olarak görmüştür. Halis Paşa, Pülümür'de çocukların Türklük'ten söz eden kitapları okumalarından, izlenecek yolu da bulduğunu dile getirmiştir. Halis Paşa, Tunceli'nin il yapılmasını, yerli memurlardan devlete bağlı olanların görevlendirilmesini, emekli subayların kaymakam ve belediye müdürü olarak atanmasını, Tunceli'nin bütün yollarının yapılmasını, bütün ilçe merkezlerinde ilkokullar açılarak Türklüğün telkin edilmesini önermişti.

Tunceli ile ilgili bütün raporlar, bu yöre halkının eğitimsiz olduğunu ve keyfi bir yönetim tarzının egemen olduğunu ortaya koyuyordu. Tunceli ve çevresinde çıkan ayaklanmaların nedeni yörenin sosyal ve aşiret yapısına bağlanmıştır.³¹⁸ Tunceli bölgesinde “*Osmanlı Hükümeti'nin sakat idaresinin*

³¹⁵ Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, 5. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2008, S. 77-85

³¹⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 166-176

³¹⁷ Seyit Rıza 230 köye egemendir. Bkz. Doğu Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 58

³¹⁸ Yörenin sosyal yapısı ve aşiret hayatı için bkz. Akgül, **a.g.e.**, s. 56-62

meydana getirdiği bir hoşnutsuzluk vardı.”³¹⁹ Bir yandan şehirlerde medeni yasa geçerli iken, Tunceli ve çevresinde köylünün özgürlüğünü gasbeden, ağanın egemenliğine dayalı derebeylik sistemi hüküm sürüyordu.³²⁰ Bu durum bir kısım cahil halkın hükümete silahla karşı gelmesine sebebiyet vermişti. Bu nedenle İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 1931 sonbaharında bölgede Umumi Müfettiş İbrahim Tali, Kazım, Osman ve Kenan Paşalar ile inceleme yaptıktan sonra, Elazığ’dan Başbakanlığa 18.11.1931 tarihli raporunu yollamıştır.

Şükrü Kaya, Arapkir Bölgesi, Kemaliye ve Tunceli’de halkın Tuncelililerden yana olan sıkıntılarını dinlemiş, Elazığ’da Umumi Müfettiş ve Vali ile Siirt milletvekili Mahmut Soydan Bey ve Kazım, Kenan, Osman Paşalarla birlikte Çemişkezek, Hozat, Pertek ve Mazgirt ilçelerine gitmiştir.³²¹

Raporunda Tunceli’deki tecavüzlerin zararlarının Kiğı, Kemah ve Erzincan hatta Kangal’a kadar uzandığını belirten Kaya, Tuncelililerin eşkıya baskınlarından ve soygunlardan yakındıklarını anlatmaktaydı. Kaya, sorunu Tunceli’den çevre illere yayılan otorite boşluğu olarak görmekte ve bu boşluğun ağalar tarafından doldurulduğunu dile getirmekteydi. Tunceli çevresinde Cumhuriyet yönetiminden ayrı bir yönetim hüküm sürüyor ve devletin yasaları geçerli olamıyordu. Tunceli, ağaların egemenliği altında halka baskı uygulayan bir varlık şeklinde süregelmişti. Cumhuriyet yönetimi kendi otoritesini kabul ettirmek istemekle beraber bu yörede yönetim sıkıntısı devam etmişti. Bazı yönetici ve ağalar arasında merkezi idarenin denetimi dışında halk aleyhine işbirliği geliştirilmişti. Cumhuriyet döneminin gazetecilerinden olan ve milletvekilliği de yapan Naşit Hakkı Uluğ, Tunceli’ye yaptığı bir gezide bu durumu tespit etmiştir. Uluğ, ağaların şu gerçeği dile getirdiklerini nakletmiştir:

*“ Vali Paşa bizi aldatıyor, biz de Vali Paşayı”*³²²

Başboş bir yönetimin hüküm sürdüğü Tunceli’ye devlet otoitesinin girememesi sonucu aşiretler soygunculuk yapmakta ve halkı başka yerlere göç ettirmektedir. Kaya’ya göre, aşiretlerin Cumhuriyet’in üstünde bir otorite olarak

³¹⁹ BCA, 490.01..22.840.1

³²⁰ Tökin, a.g.e., s. 179-181

³²¹ Dersim Jandarma Genel Komutanlığı’nın Raporu (1932), s. 252; Çavdar, a.g.e., s. 371

³²² Hakkı Naşit Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 70

varlığını sürdürmelerine izin verilmemeli, devlet ve halk, aşiretlerin etkisinden kurtarılarak Cumhuriyet yönetimi hakim kılınmalıydı.

Tunceli'ye yakın olan bölgelerin hayatı Tuncelililerin ayakları altında her gün çığnenmekteydi. Büyük çetelerin köy basması, yol kesmesi, sürüleri götürmesi, direnenlerin öldürülmesi, son zamanlarda normal olaylar arasına girmişti. Tunceli'ye yakın yerlerdeki halk, malından ve canından emin olmadıkları gibi manevi cesaret ve dirençlerini de kaybetmişlerdi. Tunceli'nin dışındaki bölge halkı, cezasız kalan bu olayların etkisiyle ziraat ve ticaret noktasında maddeten sıkıntı yaşıyorlardı. Kaya, Tuncelili soyguncuların etki alanını genişlettiğini düşünüyordu. Tunceli, Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat genellikle Türktüler ve aşiret hayatını terk ederek silahları alınan çiftçiler tamamıyla Tuncelililerin nüfuzu ve tesiri altına girmişlerdi.

Kaya, Tunceli meselesinin kesin suretle çözümünün ertelenemez bir durum aldığını görüyordu. Tunceli'deki aşiretlerin verdiği sıkıntıları anlatarak durumu sergiliyordu. Tunceli'yi çevreleyen ilçelerin 150.000 nüfusluk halkı Tuncelililerin tecavüzlerinden gittikçe daha fazla zarar görmüştü. Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için batı ve güney yörelerinde bulunan aşiretlere vergi vermek mecburiyetinde oldukları gibi her gün de soyulmak ve öldürülmek tehlikesindeydiler. Köyünden tarlasına gidemeyen veya şehire göç eden köylü fazlaydı. Tunceli'nin aşiretleri de birbirlerine karşı hasım ve küskün bir durumdaydı. Aralarında mala ve insana el koyma, adam öldürme ve hırsızlık süreklilik almıştı. Kaya, hükümetin Tunceli'de etkisiz olmasından yakınıyordu. Ona göre hükümet teşkilatı, zabıtası, mahkemesi bir "hayalden ibaret"ti.³²³ Bu mekanizma, hükmünü ancak silahsız ve sadık halk üzerinde gösterebilmekteydi. Fakat, dağdaki yol kesenlere ve aşiretlere karşı hiçbir emrini ve hükmünü kabul ettirememekteydi. Hükümet, halk nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının nüfuzunu arttırmaktan öte bir şey yapamamıştı.

Tunceli'nin içi hükümet teşkilatına rağmen tamamı ile anarşik bir yapıdaydı. Kaya, Tunceli'nin dıştan görünümünü "silahlı, teşkilatlı hırsızlar yatağı ve ocağı"na benzetmekteydi. Kesin önlemlerle bu ocak kesin surette

³²³ A.g.e., s. 192

söndürülmeliydi, aksi takdirde ateş günden güne etrafa yayılacaktı. Halk, ağaların nüfuzuna girerek köle olmaktaydı ve evlerini, barklarını terketmeye zorlanmıştı. Kaya, Cumhuriyet, otoritesini kuramazsa, feodal sistemin Cumhuriyet'e galip gelerek çevreye yayılacağı uyarısını yapmaktaydı. Önlem alınmazsa, Tuncelililerin nüfuz ve tecavüz sınırları artacak veya silah temin ederek daha gerilerdeki silahsız ve sadık halka musallat olarak Tunceli sistemi genişleyecekti.

Kaya, sorunun çözümü için Tunceli'de Seyit Rıza ile Haydaranlı aşireti reislerinden başka ağalarla ve Seyit Rızanın oğlu ile görüşmüştür. Hepsinin sadık bir tavırda olduğunu nakletmiştir. Hükümetten himaye beklemekteydiler. Cehalet, fakirlik, arazi ve yaşam için gerekli maddelerin azlığı bazı aşiret halkını soygunculuğa sevketmişti. Kaya, bu aşiretlerin Türk ve Cumhuriyetçi olduğunu belirterek “*bazı Kürtlerin hırsızlıklarını onlara atfetmek doğru değildir*”³²⁴ diye düşünmüştür. Eğer bazı katil ve hırsızlar aşiretler arasında karışmışsa, artık aşiret hayatı kalktığı için sözleri geçmediğindendi. Kendileri ile ayrı ayrı görüşüldüğü vakit, bütün fenalığı yapanın aşiret reisi olduğunu tespit eden Kaya'ya göre hükümet O'nun vücudunu kaldırırsa Tunceli meselesi halledilebilecekti.

Kaya, aşiretlerin her birinin ayrı ayrı şikayette birleştikleri kişilerin Seyit Rıza ile Haydaranlı aşiret reisleri Kamer ve Hıdır ağalar olduğunu kaydetmiştir. Seyit Rıza gündengüne nüfuz ve hükmünü artırmaktaydı. Yağma ve hırsızlıkları en çok yapan ve hükümete en az önemi veren Seyit Rıza olduğu için diğer aşiret ağaları görünürde O'nu şikayet etmekte, fakat gerçekte ona gıpta ile bakmaktaydılar. Kaya, Seyit Rıza'nın yurtdışı bağlantılı olduğundan şüphelenmişti. Koçkiri'ye (Zara'ya) kadar nüfuzunun yayıldığını dile getirerek yurtdışındaki katil ve hırsızları da himaye etmesinden, silah kuvvetini ve adamlarını artırmasından kaygılanmıştır. Kesin önlemler alınmazsa, Seyit Rıza ileride “*Tunceli için hazırlanmış bir şef*” olacaktı.

Kaya açısından Tunceli ve çevresinde ortaya çıkan bu sistem, aşiret hayatı ve geleneği idi. Bu sistemi zararlı ve tehlikeli yapan en etkili sebep ise,

³²⁴ Aynı yer

aşiretlerin silahlı olmasıydı. Kaya, altmışın üstündeki aşiretin silah miktarını 18-20 bin olarak tahmin etmekteydi. Tunceli'nin ıslahı ve içindeki, özellikle dışındaki halkın taarruzdan korunması ve aşiret sisteminin de çözümü için herşeyden önce Tunceli'nin silahtan arındırılması ve aşiret reislerinin bu bölgeden uzaklaştırılması lazımdı.

Kaya, askeri, mali, idari, siyasi aşamalarını beraberindeki heyet ile değerlendirerek eskiden yapılan ve neticesiz kalan hareketleri de gözönünde bulunduruyordu. Tunceli'nin artık Türk idare tarihinde zorluklarla yaşamamasını, en esaslı hedef olarak tespit etmişti. Kaya, yaptığı gözlemler sonucu şu esasları belirlemiştir³²⁵:

1- Dersim'in ıslahı acil ve zorunludur. Ertelenmesinde devletçe zarar vardır.

2- Islahın temini ve zararın önlemesi, giderilmesi ve Tunceli sisteminin çözümü ancak şu şekillerde olacaktır;

A- Silahların toplanması,

B- Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabilecek kişilerin Tunceli'den uzaklaştırılması,

C- Tunceli'de ağaların esiri ve topraksız köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması,

3- Bunların tatbiki askeri bir hareketi gerektirir. Bu askeri hareketin memleketin savunma sistemini gevşetmemesi, özellikle doğu ve güneyde uygulanan programı erteletmemesi ve devlet hazinesine ağır bir yük getirmemesi gerekiyordu.

4- Bu harekete 1932 yılının ilk uygun mevsiminde başlanması daha esaslı ve kolay olacağından ıslah belirlendiği anda askeri ve idari hazırlıklara başlanmalıydı.

5- Nakil, iskan ve diğer idari program hazırlanmalıydı.

³²⁵ Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932), s. 254

6- Kışın yaklaşmış olmasına, taarruz ve tecavüzlerin duracağı kesin olmasına rağmen Tuncelililerin taarruzuna uğrayan dış bölgedeki Türkleri önümüzdeki ilkbaharla (1932 ilkbaharı) yazın saldırılara karşı korumak gerekirdi. Bunun için en etkili önlem ve çare; oralardaki sabit ve gezici jandarma kuvvetlerinin takviyesi ve Türk köylerinden bir kısmının silahlandırılması, Sansa Boğazı, Kemah Boğazı, Kemaliye ve Çemişgezek'te askeri kuvvetlerin ikamesiydi.

Şükrü Kaya, Tunceli'ye ilişkin esasları belirledikten sonra, Tunceli'nin ne şekilde ıslah edileceğini de ortaya koymuştur. Islahattan amaç Tunceli'de hükümet nüfuzunu normal iller derecesinde kurmak, bu yöre halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk etmek ve hükümete vergilerini ödeyebilecek bir hale getirmektir. Bunu yapmanın olanağını Tunceli'de silah toplamak ve reisleri oradan uzaklaştırmakta görmüştü.³²⁶ Silah toplama ve reislerin yerlerini değiştirme işlemini kolaylıkla yapılabilir birşey olarak değerlendirmiyordu. Askeri bir hareket gerekiyordu. Kaya, Tunceli'ye şimdiye kadar yapılan askeri hareketlerin silahları, aşiret reislerini toplamak gibi hedefleri olmadığı için kısa zamanda etkilerinin silindiğini düşünmüştür. Bu nedenle önceki harekate oranla daha çok kuvvet getirilmeli ve daha esaslı hazırlık yapılmalıydı. Harekatı ciddi bir idari ıslahatın takip etmesi gerekirdi. Aksi halde silah yeniden bir yerlerden bulunur ve yeni reisler türerdi.

Şükrü Bey'e göre yapılacak idari ıslahat şunları içermeliydi:

1- Halkı toprağa bağlamalı, kısmen Tunceli yakınındaki ovalara indirmeli,

2- İdari teşkilatı yeniden düzenlemeli,

3- En iyi memurları Tunceli'ye tayin etmeli, yerli memurları o bölgeden uzaklaştırmalı,

4- Adliyeti mutlak surette adil ve hızlı bir surette işletmeliydi. Halk hükümet teşkilatının zorbalık araçlarından ibaret olmadığı ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğunu gözü ile görmeliydi.

³²⁶ A.g.e., s. 255

5- Yollar yapılmalı,

6- Okul açılmalı ve Türklük propagandası yapılmalıydı³²⁷.

Kaya, aşiret egemenliğini çözecek yolun eğitim olduğunu görmekte ve okul açılarak Türklük bilincinin verilmesi gerektiğini öngörmekteydi. Tunceli'nin ıslahını birinci sene silah toplama ve aşiret reislerinin başka yerlere göç ettirilmesi olarak iki aşamaya ayırmıştır. Aşiret liderlerinin yola getirilmesi, Tunceli ıslahının esasını oluşturuyordu. Reisler yerlerinde kaldıkça gerek kendileri ve gerekse maiyetleri üretici olmaktan daima uzak kalacaklar ve başkasının sırtından yaşamaya devam edeceklerdi. Şükrü Kaya, bu reislerin Batı illerine nakledilmesi ile orada bu şekilde yaşama olanaklarını bulamayacakları için çalışmaya mecbur olacaklarını hesap ediyordu. Reislerin zorbalık ve telkinlerinden kurtulan halk da meşru geçim yollarına daha kolaylıkla kavuşacaktı. Harekatın başarıya ulaşması için hareket başlamadan reislerin elde edilmesini ve hareketin sonuna kadar rehine gibi elde tutulmasını savunmuştur. Reisler bir daha Tunceli'ye dönmeyecek ve kaçamayacak şekilde Batı illerine gönderilmeliydi. Reislerin, bunların aile ve akrabalarının ve reis olmak isteyenlerin, ötedenberi reislerin çapulculuk aletleri olan kişilerin Tunceli'den uzaklaştırılmasını önemli görüyordu. Aksi takdirde Tunceli halkının başında yeni bir reis türeyebilecekti.

Tunceli, senelerden beri içindeki ve bölgesindeki suçlu ve mahkumların sığınakları olmuş ve hükümet kuvvetleriyle bunların yakalanması olanaklı olmamıştır. Kaya, askeri harekattan yararlanılarak silahlar tamamen toplandıktan sonra bu kişilerin yakalanması gerektiği fikrindeydi.

Tunceli eskiden beri devlete vergilerini tam olarak ödeyemeyen bir yerdi. Vergi ödeme durumu, aşiretlerin hükümete itaat derecesine göre % 1 ile % 70 arasında değişmekteydi.³²⁸ Hükümetin Tunceli için yaptığı harcama, sağlanan gelirden fazlaydı. Bu fazlalık her sene 100.000 lira idi. Şükrü Bey,

³²⁷ Aynı yer

³²⁸ A.g.e., s. 258

Halkın vergi ve diğer sorumluluklarını yerine getirmesinin sağlanması gerektiği fikrindeydi.

Tuncelililer askerliklerini de yerine getirmiyorlardı. Kaya, silah toplamayı müteakip askerlik çağındaki gençlerin yakalanarak Batı illerinde görevlerinin yaptırılmasını amaçlamıştır.

Şükrü Kaya, Tunceli'nin dağınık yerleşiminin Tunceli üzerinde otorite sağlamaya engel olduğunu belirterek, Güney Tunceli halkının Batı'ya naklini öneriyordu. Geçit ve boğazlarda bulunan köylerin yıkılması ve köylülerin hükümetin gözetimine yakın köylere nakli ile beraber sarp yerlerde inşa edilen köylerin yıkılmasını istiyordu. İdare, adliye ve güvenlik memurlarından işe yaramayanların değiştirilmesini öneren Şükrü Kaya, ikinci sene Tunceli'ye dair farklı kararlar alınmasını savunmuştur. Bu kararları şu şekilde sıralamıştır:

1- Harekatı uygulayan askeri kıtanın garnizonlarına katılmasından sonra asayiş için, Tunceli içinde kuvvetli bulunmak lazımdır.

2- Tekrar bir silah yoklaması yapılmalıdır.

3- Tunceli'deki idari, adli memurlar denetim altına alınmalıdır.

4- Tuncelilileri mahallen veya naklen topraklandırılmalıdır.

Kaya, Elazığ'da bulunan valinin Tunceli ile sıkı temas edemeyeceğini düşünerek devletin faaliyet, teftiş ve denetimi için ufak bir büro açılmasını ve Hozat'ta bir vali yardımcısı düzeyinde daire amiri bulunmasını faydalı görmüştür.

Kaya, halkın özgürleşmesini şeyh ve hoca takımının etkisinden kurtarılmasına ve köylünün geçimini sağlayacağı toprağa kavuşmasına bağlamıştır. Tuncelili, aşiret ve dinin tesirinden kurtulduğu gün ayaklanmayı kendiliğinden terk edecekti. O'na göre köylünün iktisadi olarak ağaya bağımlı olmaktan kurtarılması için toprak dağıtılmalıydı. Toprakla beraber toprağı işleyecek çift hayvanı, tarım makinaları, tohumluk gibi ihtiyaçları da verilmeliydi.³²⁹ Ağaların etkisinin sadece hukuki ve askeri önlemlerle değil,

³²⁹ A.g.e., s. 261-262

toprak dağıtmak ve toprağı verimli işlemek gibi iktisadi önlemlerle de kırılabacağını ileri sürüyordu. Kaya, meselenin özünü bir iktisadi olarak değerlendirmekte ve otoritenin halkın iktisadi olarak devlete bağlanmasıyla sağlanacağını savunmaktaydı. Her ne kadar askeri harekatı sıklıkla dile getirse de, kimi zaman din kimi zaman Kürtlük olarak beliren ayaklanmalar iktisaden yaklaşılarak çözülebicekti.

Kaya için Tuncelili, üretici hale getirildikten sonra, Tunceli işi esastan halledilmiş sayılabilecekti. Tarım ile uğraşmayı teşvik etmeli ve bu maksatla Tunceliliye kredi verilmeli veya doğrudan doğruya yardım edilmeliydi. Bir kısım fakir Tuncelilinin de Malatya ve Elazığ'daki boş araziye yerleştirilmesi yararlı olabilecekti. Bunlara arazi, çift hayvanı, ziraat aleti, tohumluk ve ev vermek gerekirdi. Aşiret yaşamının etkisinden kurtarılan köylü kendi toprağında özgürce üretim yapabilmeliydi.

Şükrü Kaya ile Tunceli ve bölgesinde incelemelere katılan Hakkı Naşit Uluğ, Tunceli'nin toprak ağalarının etkisinden kurtarılması yönünde yöneticilerin düşüncelerini "*Tunceli ağaları ve seyitler buradan çıkarılmalı, suçlular yakalanmalı, topraksız ve ağa elinde esir olan köylülere ya yerinde veyahut nakledilecekleri verimli yerlerde toprak verilmelidir*" şeklinde açıklamıştır. Uluğ, bundan sonra Cumhuriyet yönetiminin Tuncelili Türk'ü bağrına basması, yeniden ağa ve reis türetmeyen önlemlerin alınması ve Tunceli'ye tekrar silah sokulmasına meydan verilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bunların yanında devlet teşkilatı kuvvetle, adalet ve kültürle Tunceli'de kurulmalı, bunun için idare teşkilatı yeniden düzenlenmeliydi. Bu suretle devletin bir tahakküm vasıtası değil, her zaman iyilik getiren ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğu, "*bu geri kalmış*" insanlara ispat edilmeliydi³³⁰.

Kaya, Tunceli'nin iktisadi gelişmesine hizmet edeceği, askeri nakliyatı sağlayacağı için yol yapmasını yararlı buluyordu. Okul açılmasını ve ilçelerde sağlık teşkilatı kurulmasını öneriyordu. Kaya, Tuncelililerin gerek ithal gerekse ihraç ettikleri eşya için yakınlarındaki kasaba ve şehirlerde tüccarlarla ilişkiye girmelerini olumlu görüyordu. Bu durum, Tunceli'nin iktisadi gelişmesini,

³³⁰ Naşit Hakkı Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 177-178

dolayısı ile halkın refahını arttırmak suretiyle Tunceliliyi çapul mecburiyetinden kurtaracaktı.³³¹

Kaya'nın Tuncelinin ıslahına yönelik çözümlerinden biri de Tuncelili'nin artık eski hayata dönmesine meydan bırakmayacak ticaret, ziraat ve eğitim yollarının kullanılmasıydı. Ayrıca, üçüncü ve izleyen senelerde yol inşaatına ara vermeksizin devam edilmeliydi.

Şükrü Kaya eğitim, ticari ilişkiler, toprak dağıtımı, iskan ve yer değiştirme uygulamalarının yanında bir askeri hareketi de önemli sayıyordu. Askeri hareket için yapılması gerekenleri şöyle sıralamaktaydı:

Tunceli hareketi için birinci sene 600.000 lira askeri nakliyat için, 600.000 lira da Tuncelililerin Batı'ya nakilleri için paraya ihtiyaç duyuluyordu. Harekate Haziran ayında hemen başlanmalı ve. Tunceli hareketine askeri ve idari bir inceleme eşlik etmeliydi. Kaya, Tunceli gibi geniş, çetin, silahlı bir alana karşı inceleme yapılmaksızın ve hazırlıksız bir hareketin olumsuz sonuçlar doğuracağından endişeliydi. Bu nedenle yapılacak hazırlık ve incelemeleri askeri hazırlıklar, idari önlemler olarak ikiye ayırmıştır.

Kaya, askeri hazırlıklar için şunların gözönünde tutulmasını faydalı bulmuştur:

- 1) İlçe kaymakamlıklarına ve belediye müdürlüklerine kayıtlı zabıt tayini yapılmalı (verilecek talimat dahilinde askeri inceleme yapmak maksadıyla),
- 2) Komşu askeri birliklerin tatbikatı Tunceli içinde yapılmalı,
- 3) Uçakların talimleri Tunceli üzerinde yapılmalıydı. Böylece uçaktan resimler alınması sağlanabilirdi.

4) Harekate iştirak edecek askeri kuvvetlerin gezileri Tunceli içinde yapılmalı idi. Bu esnada Tuncelililerin hareket zamanında sığınması muhtemel mağaralar görülmeli, arazi, yol ve sular incelenmeliydi. Bu hazırlıklar aynı zamanda Tuncelililerin, bölgesinde bulunan Türk köylerine yapacakları akın ve

³³¹ A.g.e., s.201

tecavüzleri de sınırlayacaktı. Tuncelili suçlu yakalanmalı ve suç işlenen köy veya mevkide silah toplanmalıydı.

5) Hareket için zorunlu olan yol ve köprü ihtiyacı, noksanlar tespit edilmeliydi.

Alınması gerekli idari önlemler de şöyle olmalıydı³³²:

1- Yerli memurları derhal uzaklaştırmalı,

2- Tunceli'yi içinden tanımalı, (silah, nüfus, erzak, hayvan durumunun incelemesi, aşiretlerin diğerleri ile ilişkilerini ve eğilimlerini inceleme, bu maksatla emin muhbirlerin istihdamı)

3- Aşiretlerin dirençlerini gevşetecek önlemler alınmalıydı. Tuncelili reisler ile ayaklanan kişilerin nakledileceği Batı'da iskana uygun köy ve muhacirlere dağıtılacak arazi incelenmeli ve tespiti edilmeliydi,

4- İdari önlemleri yakından anlamak için Birinci Umumi Müfettişlik Elazığ'da bulunmalıydı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu önerilerinden sonra Batı illerine gönderilmelerini öngördüğü ağa ve aşiretleri belirlemiştir. Bu ağaları ve gönderilecekleri il ve ilçeleri raporuna ek olarak sunmuştur. Bu listede 347 ailenin adı yer almıştır. 347 aile, 3.470 kişiden oluşuyordu. Bu gönderilenler için 300 bin lira ödenek ayrılmıştır. Böylece, 1927 yılındaki sürgünden sonra Şükrü Kaya'nın raporu ile daha büyük bir liste hazırlanmıştı. 4 Temmuz 1927 tarihinde çıkarılan "Bazı Eşhasın Doğu Mıntıkasından Batı Vilayetlerine Nakillerine Dair Yasa" ile Diyarbakır ve Ağrı çevresinden 1.400 kişi Batı illerine gönderilmişti.³³³

"Hükümet içinde hükümet şeklinde icrayı hüküm ve bu yüzden menfaat temin eden mütegalibe (zorba takımı)" diye tanımlanan bu kişiler, yerlerinden alınıp Batı illerine gönderilmedikçe aydınlanma ve ilerleme olamayacaktı.

Raporda bu yer değiştirmelerin güzergahları ve nakliye masrafları da saptanmıştır.

³³² A.g.e., s. 264

³³³ Uğur Mumcu, **Kürt Meselesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 82

Kaya'nın bu raporundan sonra askeri hareket yapılarak Tunceli ve ilçelerini birbirine bağlayan yolların yapımına başlanmış, okullar açılmıştır. 1933 yılında 21 Mayıs 1926 tarih ve 885 nolu İskan Yasası'nın 3. maddesine “ve memleketin nüfus kesafeti (yoğunluğu) olan yerler halkından olup da nüfusu az olan mıntikalarda yerleşmek talebinde bulunanların o mıntikalara nakil ve iskanları” fıkrası eklenmiştir. Memleketin nüfusu az olan Doğu illerine, nüfusu yoğun yerlerde iş bulamayan yetenekli vatandaşların yerleştirilmesi düşünülmüştür. Bu gibi aydın vatandaşların nüfusu az olan bölgelere yerleşmek noktasındaki arzularının gerçekleştirilmesine yönelik yardım yapılması da tasarlanmıştır. İskan bölgesinin nüfusunu çoğaltmak ve yasanın izni oranında bu kişileri borçlandırmak suretiyle memleketin ekonomisi üzerinde yararlı birer unsura dönüşmelerine çalışılmıştır.³³⁴

Tunceli'de emniyet ve güvenlik sorununu çözmek için 25 Aralık 1935'te 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Yasa kabul edilmiştir.³³⁵ Bu Yasa'ya göre, Tunceli'ye korgeneral rütbesinde bir vali ve komutan atanacaktı. Bu kişi aynı zamanda yeni oluşacak 4. Genel Müfettişlik görevini de yürütecekti. Vali-komutan, bakanların sahip olduğu bütün yetkilere sahip olacak; gerekli görürse ilçe ve belediyelerin sınırlarını değiştirecekti. İhtiyaç duyduğu yerlerde belediye başkanlığı görevlerini kaymakam ve bucak müdürlerine devredecek veya bu görevlere muvazzaf subayları getirecekti. Gerekli gördüğü kişileri il sınırları dışına çıkarabilecekti. Yasalarla getirilen yeni yargılama usulü, sanıklara temyiz yolunu kapatıyor ve cezaların infazında vali-komutanı yetkili kılıyordu.

Yasa ile soruşturmanın ertelenmesinde ve cezaların uygulanmasında ve idam cezalarını onamada tam yetkili kılınan valinin “milletvekillerinin yasaen haiz oldukları bütün selahiyetleri haiz bulunduğu” da belirtilmişti. Yasanın 24 Aralık'ta görüşülmesi sırasında bir konuşma yapan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1876'dan bu yana Tunceli'ye on bir askeri hareket düzenlendiğini, fakat esaslı önlem alınmadığını, “anormal bir vaziyet” olmadığı halde “asıl hastalığı tedavi

³³⁴ TBMMZC, D.4, C.16, s. 22

³³⁵ Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999)*, s. 388-389

etmek” için bu yasaya ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır.³³⁶ Yasa ve komutan-
vali uygulamasının getiriliş gerekçesini³³⁷ birtakım ağaların, mütegalilerin
nüfuz tesirlerinden korumaya bağlamıştır. Kaya, yasa ile mahallin ihtiyacını
yakından görerek aldığı önlemleri derhal orada uygulayabilecek ve vekillerin
haiz olduğu yetkilerle donanmış bir kişinin Tunceli’de vali olmasını, bu kişinin
askeri bakımdan da durumu idare edebilmesi için komutan vasfını da üzerine
almasını gerekli saymıştır.³³⁸

Şükrü Kaya, Tunceli’de yapılacak ıslah ve imar çalışmalarının, alınacak
idari önlemlerin Elazığ gibi demiryolu üzerinde bulunan ve merkezle iletişimi
kolay olan, istenilen malzemenin temininin zor olmadığı bir yere dayanmasını
önemli görmüştür. İşte bu suretle, Elazığ’daki 4. Genel Müfettişi’nin Tunceli (o
zamanki adıyla Munzur) ilinin de valisi olmasını, işlerin iyi gitmesi ve sonucun
verimli olması bakımından yararlı bulmuştur.

Şükrü Kaya, yasa haklıya kısa, basit yollarla derhal hakkının verilmesi
ve suçlunun da fiilinin sonucuna katlanması için usul kuralları konulduğunu
belirtmiştir. Tunceli halkının aslen Türk unsuruna üye bir kitle olduğunu, bu
bölgenin Türk tarihinde ilk resmi temasının Şah İsmail ile Yavuz Sultan
Selim’in savaşları zamanına denk geldiğini, ondan sonra Tunceli’nin
memleketin birçok yerindeki idare gibi yerli ağalara ve beylere verilerek
yönetildiğini söylemiştir. Kaya, Tanzimat Dönemi’nde buranın il yapıldığına,
ama her nasılsa ihmal edilerek Tunceli’nin olduğu gibi bırakıldığına dikkat
çekmiştir. Tunceli’nin ortaçağ’dan kalma bir teşkilat olarak birtakım parçalara
ayrıldığını, medeni ve hukuk işlerini, cezalarını kendi aralarında gördüklerini
dile getiren Kaya, Tunceli’de olayların eksik olmayışını, halkın cahil, fakir ve
silahlı olmasına bağlamaktaydı. Kaya’ya göre 1876’dan itibaren çeşitli
tarihlerde yapılan on bir askeri hareket, asıl hastalığı ne tahlil ne de tedavi
etmişti. Yalnız hafifletmekle kalmıştı. Cumhuriyet Devri’nin amacı ise

³³⁶ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1935

³³⁷ **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C. 1, s. 241

³³⁸ **TBMMZC**, D.5, C.7, s. 1

memleketin her yerinde olduğu gibi buranın da Cumhuriyet'in nimetlerinden yararlanmasını sağlamaktı.³³⁹

Hakimler Yasası'nın hükümleri saklı olmakla beraber, vali-komutan adliye memur ve katipleri hakkında hakimler yasası hükümlerine göre amirleri tarafından verilecek cezaları uygulamaya yetkiliydi. Vali ve komutan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve belediye müdürlerine verebilirdi. Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve komutanındı. İlk tahkikat sonunda iddianameler iki gün içinde yazmaya zorunlu tutulmuştu. İddianame sanığa bildirilmez, ağır cezayı gerektiren suçların tahkikatı tutuklanarak yapılır ve bu mevküfların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin onayı ile uygulanırdı. Bu tahliye kararlarının tasdikine karşı itiraz edilemezdi. İlk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına sanık tarafından itiraz edilemezdi. Yargılamanın hızlı yapılmasına dair de hükümler konmuştu. 24 ve 25. maddeler ile gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme gerekli bildirimleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapılacağı belirtilmiştir. Sanık, sağlam deliller ile birlikte mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilecekti. Engelleyici sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilecekti. Cumhuriyet Savcısı da iddiasını aynı celsede beyan etmeye mecburdu. Geciktirme veya erteleme süreleri zaruret olmadıkça beş günü geçemezdi.³⁴⁰

Yasada, sanık ve savunmacısına savunmalarını hazırlamaları için iki gün izin verilmişti. Hüküm, duruşmanın sona ermesinden nihayet üç gün içinde bildirilecekti. Valilik içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindi.

Yasa ile Vali-komutana geniş yetkiler verilmiştir. Soruşturmayı hızlandırmak ve duruşmaları kolaylaştırmak için hükümler konuyor, mahkemenin kararı kesin oluyordu. Vali-komutan ertelemezse, idam hükümlerinin infazını emredebiliyordu. Vali ve komutana dilediği kimselerin cezalarını ertelemek veya geciktirebilmek haklarını da içermek üzere adli yetkiler veriliyordu. Vali-komutan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu

³³⁹ A.g.e., s. 175

³⁴⁰ A.g.e., s. 177

görürse il halkından olan fertleri ve aileleri il içinde bir yerden diğer yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını yasaklamaya yetkili kılınılmaktaydı. Ayrıca herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezalarının teciline de karar verebilecekti.

Vali'ye tanınan bu yetkilerin “*mahkemelerde kesin karar verilmiş olan idam hükümlerini bizzat kendisi infaz eder*” gerekçesi ile Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 26. maddesine aykırı bir durum olduğu görüşü ortaya konmuştur. Muğla milletvekili Hüsnü Kitapçı, ölüm cezalarının TBMM'ce onaylanmasının Anayasa emri olduğunu anımsatarak, anayasa değiştirilmeden bir komutana böyle bir yetkinin devredilemeyeceğini vurgulamıştır. Meclis'te Tunceli'de olağanüstü hal olup olmadığının tartışılması üzerine Şükrü Kaya, yasanın anormal şartlarda bulunan bir bölgenin normal hale getirilmesi için hazırlandığını belirtmiştir. Cumhuriyet'in kuvveti sayesinde memleketin hiçbir yerinde bir olay olmazken oradaki ufacık bir olay için bile “*kulaklara ağır gelmekte*” olduğunu söyleyerek orada toplumsal önlemlerle asayiş ve düzeni korumak zorunluluğunu hissetmekte olduklarını açıklamıştır. Kaya, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın “*memleketin herhangi bir yerine ayaklanma işaretleri görülmüşürse gerekli önlemlerin alınabileceği*”ni belirten 86. maddesi ile anayasaya aykırı bir durumun olmadığını açıklamıştır.³⁴¹

Vali'ye tanınan yetkilerden biri de, idam hükümlerinin vali ve komutan tarafından ertelemeye lüzum görülmediği takdirde infazını yapabileceği idi. 34. madde ile yasanın Tunceli dışında suç işleyenlere de uygulanabileceği belirtilmiştir. Tunceli ili içinde oturanlardan biri Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşane, Bingöl illerine geçerek buralarda Türk Ceza Yasası'nın ilgili hükümlerini ilgilendiren suçları işleyenlerin, bunların ortak ve yatakları Tunceli ilindeki yetkili makam ve mahkemelerce takip ve muhakeme olunması kararlaştırılmıştır. “*yasa hükümleri geçmiş i yürür*” denilerek geçmişte işlenen suçların da cezalandırılabilceği hükme bağlanmıştır. Ancak bu yasa yürürlüğe girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı Temyiz mahkemesince incelenecekti. Tunceli ili merkezinde bir ağır ceza mahkemesi

³⁴¹ A.g.e., s. 180

ile asliye mahkemeleri ve ilçelerde birer asliye mahkemesi kurulmuştur. Bu yasanın yayın tarihinden 1 Ocak 1940 tarihine kadar yürürlükte kalması öngörülmüştür.

Yasayla birlikte Tunceli il yapıldı ve Munzur adı yerine Tunceli kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Cumhuriyet'in ilanından sonra il yapılan, ancak 1925'te Elazığ'a bağlı bir ilçe durumuna getirilen ve 1935'e kadar adı Munzur olan Tunceli yeniden il yapılmış oldu. Tunceli'ye ilk komutan-vali olarak H. Abdullah Alpdoğan atanmıştır. Dördüncü Genel Müfettişlik ise 6 Ocak 1936 tarihinde, yani Tunceli Yasası'nın kabulünden bir hafta kadar sonra Bakanlar Kurulu kararıyla "*Tunceli sorununu çözmek*" amacıyla kurulmuştur. Tunceli, Bingöl, illerini içerir. Elazığ ili de 1. Genel Müfettişlik bölgesinden alınarak 4. Genel Müfettişlik bölgesi içine alınmıştır.

Cumhuriyet idaresi 1935 yılına kadar yaptığı idari çalışmalarla "*bu zavallı halka hakikati öğretmeğe çalışmış ise de, çoğu kez haricî entrikalara temayül eden kalpsiz ve milliyetsiz bir iki ağa ve seyyit, binbir kışkırtma ve melanetlerle hükümetin bu müşfik çalışmalarına engel olmak istemişlerdir.*"³⁴² Şimdi ise, Tunceli ili, 2885 sayılı "*Yeniden 9 İlçe ve 5 Vilayet Teşkiline ve Bunlarla 32 Belediye'ye Ait Kadrolar Hakkında Yasa*" ile il yapılan başında vali-komutan olan yeni bir idare tesis edilerek Cumhuriyete sınımsız bağlanmıştır.

Bu yetki ve programla işe girişebilmek için önce Tunceli kazalarında asliye mahkemelerinin kurulması ve imar ve inşaa işinin gerektirdiği paranın verilmesi lazımdı. Yapılan hesaba göre, birinci planda 4 milyon lira gerekiyordu. Her yıl 1.300.000 liradan üç yılda 4 milyon lira kadar para harcanacaktı.³⁴³

2887 sayılı "*Tunceli Vilayeti Halkından Olup da, Nüfus ve Askerlik Yasalarına Göre Kendisine Verilmesi Gereken Bazı Cezaların Affına ve Nüfus Yazımı ve Askerlik İşlerine Dair Yasa*" ile gelip teslim olmaları koşuluyla asker

³⁴² **On Beşinci Yıl Kitabı**, s. 74

³⁴³ Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 182

kaçakları affedilmiştir. Halkın nüfusa kaydolmasını sağlamak için de kolaylık getirilmiştir.

1936'dan itibaren Tunceli ilinde yoğun bir inşaat faaliyet başlatılarak karakollar kurulmaya, yollar açılmaya, köprüler yapılmaya başlanmıştır. Sina, Kahmut, Amutka, Danzik ve Haydaran'daki karakol inşasına Hasanan aşiretlerinden Seyit Rıza ve Koçgirili Alişer gibi bölge liderleri karşı çıkmıştır. Seyit Rıza'nın çağrısı üzerine Haydaran, Kureyşan, Yusufan ve Demenan aşiretlerinin ileri gelenleri biraraya gelerek durumu tartışır. Bölgede gerginliğin tırmanması üzerine 1936-1937 kışında Tunceli askeri kuşatma altına alınarak ile giriş-çıkış yasaklanmıştır. İlk hareket 22 Ekim'e kadar sürmüştür. Kışın başlaması ve amaçlanan neticelere ulaşılması üzerine harekate son verildi. Hemen idari önlemlerin uygulanmasına geçilir. Nüfus kütüklerine kaydolmayan kişilere, hemen başvurmaları koşuluyla bir kez daha af getirilmiştir. Aşiret reislerinin cezaları ertelenir. Vergi borçları hafifletilir. Asker kaçakları hemen başvurmaları koşuluyla affedilirken, bu kişilerin askerlik süreleri de 6 aya indirilir.

Tunceli'deki bazı ağalar korktukları geleceğin artık tamamen başlarına geleceğini görürler, son bir defa daha Tunceli'yi ayaklandırmak için bahane ararlar. Çünkü suçları ertelenmiş, nüfus ve askerlik cezaları kaldırılmış, askerlik süreleri altı aya indirilmiş, vergi borçları hafifletilmiştir. Bir yandan da toprağa kavuşmakta olan ve devletin yaptırdığı yollarda, yapılarda bir lira gündelikte iş bulan Tuncelililer, bu tür ağalara aldırılmamaya başlamışlardır.

Yapılacak hareketin devlete karşı fiilen itaatsizlik gösterenlere, haydutlara karşı olduğu, isyancılara katılmayanlara bir şey yapılmayacağı ilan edilmiştir. Harekate başlanılarak Demen ve Abbas uşakları bölgesi eşkıyadan temizlenmiştir. Seyit Rıza'yı saklayan Laçın bölgesinde de silah ve suçlu yakalanmıştır. Laçınlara yardımı tespit edilen Koç uşaklarından da silah istenmiştir. Kalanlılar sakin durmuşlardır. Seyit Rıza, Demen uşağının lideri Cebrail ve Haydaranlı Kamer yakalanmışlardır. 1937 hareketi biterken Munzur dağının kuzey yamaçlarında oturan halkın silahları toplanmıştır. Danzik, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da karakollar, Belediye konakları

yaptırılmıştır ve Nazimiye, Pülümür, Mameki, Deşt, Hozat ve Ovacık'ta kışlalar, hükümet konakları ve evler inşa edilmiştir.

Köprülerin kurulduğunu, yolların açıldığını, günde altmış kamyon dolusu inşaat malzemesinin Tunceli topraklarına girdiğini, dispanserlerin hizmet verdiğini, 19 okulun bir yıl içinde yeniden açıldığını, hayvancılığın ve tarımın iyileştirilmesi için devletin yardım ettiğini, tohum ve fidan verdiğini gören halk, ağalardan uzaklaşmaya başlamıştır.³⁴⁴

Ağalar halkın ellerinden kaydığını görürler ve tekrar Cumhuriyet yönetimine karşı ayaklanma çabasına giriştiler. Bu durum karşısında askeri önlemler uzun süre devam eder, dört yıl için çıkarılan Tunceli'nin İdaresi Hakkında Yasa, süresi çeşitli yasalarla uzatıldıktan sonra, 1 Ocak 1947'de yürürlükten kalkmıştır.

Tunceli ve Kürt Meselesi 1936 yılındaki Umumi Müfettişler Toplantısı'nda da ele alınmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın başkanlığında Birinci Umum Müfettiş Abidin Özmen, Üçüncü Umumi Müfettiş General Kazım Dirik, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer, Jandarma genel Komutanı, Gümrük Umum Muhafaza Komutanı ve ilgili konularda alanlarının uzmanı kişilerin katıldığı toplantıda Kürt Meselesi, Aşiretlik, Yerel yönetimler, Nüfus, İskan, Güvenlik gibi konular ele alınmıştır. 5-12 Aralık 1936 tarihleri arasında yapılan toplantılarda meseleler üzerinde önemle durulmuştur.

Bu toplantıda Kaya, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Cumhuriyet idaresinin ve hükümeti otoritesinin bölgede yerleşmesi bakımından 1929 yılından itibaren yapılan jandarma ıslahının önemli olduğunu belirtmiştir. Doğu bölgesinin güney sınırının önemini ülkeden ayrılan birçok Ermeni, Asuri ve Kürt'ün bu bölgede oluşuna bağlayan Kaya, Fransızların da bu bölgede olmasından ve bu "zararlı" kitleyi himayesinden dolayı özellikle takip edilmesini istemiştir. Kaya, Fransız koloni zabıtlarının Türkiye'den çalınan hayvan ve benzerinin satış paralarından hisse aldığını açıklayarak bu suretle güvenliği tehdit ettiklerini, siyasi amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıklarını ve 20-30 bin liraya sahip olduklarını

³⁴⁴ A.g.e., s. 188

ortaya koymuştur. Şükrü Kaya Irak'ın Kürt davasında Nuri Sait, Nasturi ve Garzan Harekatlarını yaparak iyi davrandıklarını saptamıştır³⁴⁵. Arapların “Kürtçülük” yapanları tespit ettiklerini özellikle Bekir Sıtkı'yı Kürtçülükle suçladıklarını örnek vererek İngilizlerin yardım ettiklerini dile getirmiştir. Van gölünden gidip bakır madenlerine hakim olmak Kürtleri, Ermenileri, birleştirmeyi amaçladıkları ayrıca orada bir Cebel-i Lübnan Davası'nın olduğunu, Fransızların koloni zabitlerinin “*ahlakı bozuk*” kişiler olduğunu öne sürmüştür. Bu zabitlerin “*her koyundan bir lira*” alarak kaçakçılığa yardım ettiklerini belirtmiştir³⁴⁶.

Kürt nüfusunun bu bölgede artmasını aleyhte gören Kaya, bu kadar Kürt'ü beklemediğini ve 100.000 kişi olmalarını sandığını söyleyerek bunun gerçekliğinin şüpheli olduğunu savunmuştur. Çünkü Diyarbakır'da herkes işinde ve evinde Kürtçe konuşmaktaydı. Kaya, bu sebeple temsil (kültür aşılama) ve dil işini kökünden halletmeyi önermiştir. Bunun da yalnız Türk halkının iskanı ile değil, memur, zabıt ve askerlerin de nüfusa ekleyerek tam Türkçe konuşur, Türkleri hiç olmazsa eşit ve dengeli miktara getirerek olacağını belirtmiştir³⁴⁷. Kaya silah toplanmasına da devam edilerek yapılması gereken işleri şu şekilde sıralamıştır:

1) Asayiş ve asayişe karşı alınacak tedbirler: Yerli memur bulundurmamak. Çünkü bunlardan görülen zararlar çoktu. En cümle, verilen bir telgrafı mahallinden evvel sakıncalı örgüt ve şahısların öğrenmesi, hareket bölgesinin yerli mal müdürlerince en iyi istihbarat elemanı olması gibi zararları görülmüştür.

- 2) İskan,
- 3) Değerli memur ve teşkilat,
- 4) Adliye.

³⁴⁵ **Umumi Müfettişler Konferansı'nda Görüşülen ve Dahiliye Vekaleti'ni İlgilendiren İşlere Daire Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası 1936**, (yay. haz: M. Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 95

³⁴⁶ **A.g.e.**, s. 95

³⁴⁷ Aynı yer

Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer ise bulunduğu bölgedeki 1.900.000 olan nüfustan 1927'deki sayımda Türk-Kürt dengesi % 18 farklı iken son tesbitte % 29'a çıktığını ve Kürt miktarının Türklük üzerindeki artışının doğumdan çok Erivan ve İran'dan gelen Kürt unsurundan kaynaklandığını ileri sürmüştür³⁴⁸. Eleşkirt'in 93 Savaşı'na (1877/1878) kadar Türklüğünü ve Türkçe konuşmasını muhafaza etmişken Hamidiye Alayları'nın buralara Kürtlüğü soktuğunu dile getiren Uzer, Kürtlüğün harici propagandasının olduğunu açıklamıştır. Uzer'e göre Erivan'da gazete ve benzeri yayınlarla Kürt halkını Türkiye aleyhine tahrik ve takviye edecek vaziyetler vardı. Kürtler burada son derece himaye görüyorlardı. Değişik yerlerdeki Türk Kürt oranlarına yer veren Uzer, kültür işine önem verilmesi gerektiğini, bunların yanında bir kısım Kürt'ü daha batıya nakledip bir kısmını da Türk unsurunun dengesini bozmayacak şekilde gerektiğini yerinde tutmak gerektiğini kaydetmiştir.

Uzer'den sonra söz alan Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Aldullah Alpdoğan Dersim bölgesinde Kürt aşiret ve beylerinin olduğu belirterek, bölgede asayişsizliğe neden olanın ve asıl yağmayı yapanın fertlerin değil aşiretlerin olduğunu savunmuştur. Alpdoğan, tarihi araştırmalara bakıldığında Kürt beylerinin asıl nesillerinin Türk olduğunu belirterek Kürtlerin Türk olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Örneğin Kürt sülalesinin ayrıntılı bir açıklamasının yer aldığı Şerefname adlı eserde Hazo Beyi, Eğil Beyi ve benzeri birçok Kürt beyinden bahsedilmekte olduğunu söyleyerek bunların incelendiğinde bu beylerin aslının Türk olduğunu iddia etmekteydi³⁴⁹. Alpdoğan Elazığ'da oturanların kendilerini Kürt saysa da aslen Türk olduklarını hatta bazılarının oturdukları köylerinin, mahallelerinin Ermenice'ye benzer adları olsa da bunların kendi tarihlerini "*adam akıllı*" bilmediğini iddia etmekteydi. Muş kalesi, Kiğı, Çapakçur, Pala, Malazgirt kaleleri, Darboğaz kalesi, Pertek kalesi, Çırpason, Çemişgezek, Tavukkalesi, Pülümür kalesi tarihi eserlere bakıldığında "*yüksek dağ, aşağı kaleler, Ağrı, Alagöz Dağları, asteğmen*" gibi kelimelerin tamamen Türkçe olduğunu savunan Alpdoğan dil işi

³⁴⁸ A.g.e., s. 124

³⁴⁹ A.g.e., s. 129-130

buraya Kürtlük getirdiğini öne sürmüştür. Müfettişlik bölgesindeki halkın Türk olmakla beraber “*Osmanlıca Dağ Türkçesi*” konuştuklarını da belirtmiştir³⁵⁰.

Alpdoğan bölgede yaptığı çalışmalarla halkı kasabaya inmeye alıştırdığını, bu suretle de köylünün seyyar satıcıya 16 kuruşa sattığı yağını Kasaba’da 48 kuruşa ve satıcıdan aldığı 32 kuruşluk Basma’yı 14 kuruşa almaya başladığını dile getirmiş ve bunun halkta memnuniyet yarattığından bahsetmiştir. Bu yöntemle seyyar satıcıları ortadan kaldırılmış Tunceli’de 3.000 kişiden 1.227 kişi gelmiş ve hükümete sığınmıştır. Bu kişiler 800 silah da getirmişlerdir. Alpdoğan Bölge halkının Türklükle kaynaşması için okula istekli olan halk için ilkokulların açılmasını, Türkçe’yi öğretmesini ve Türk duygusunu aşılamaı önermiştir. Alpdoğan suçların önlenmesi bakımından yol inşasını önemsemiştir. Çünkü bu yolla “*namuslu çalışma ve kazanma*” ilerleyecek, iş sahası açıldıkça refah ve çalışma artacaktı. İnsanlar kazanç yoluna koyulunca artık suç yapacak kimse kalmayacaktı.

Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer ise bazı köylerde üç dört kuşak evvel baba ve anasının Türk olduğu anlaşılan “*Kürtleşmiş*” insanların oturduğunu belirterek Mutki ve Sason’da Kürt dilinin bu kadar gelişmesinin sebebinin Osmanlı zamanında buraların mütegalip adamların elinde kalmasına bağlamıştır. Sökmensüer bu kişilerin tarikat ve iktisadi sebeplerden halk üzerinde hakim olduğunu ve köylünün kültür cephesinden Türklükle alakası olmayan insanlarla temas ettiğini vurgulamıştır. Bağlandığı ağa başka bir dil konuşsa da köylünün zamanla ağanın dilini özümlediğini dile getirmiştir. Sökmensüer, çözümünü “*Kürt’e Kürt diye hitap etmemek, onu filan Türklerdensin diye icaz edip o yolda hitap etmek*”³⁵¹ olarak tespit etmiştir. Doğu’da “*Türk renginden başka bir renk*” olmadığını söyleyen Sökmensüer’e göre sadece dil davası vardı. Bunun için de iki şey öngörmüştü. Birisi “*imha siyaseti*” idi. Buna ihtiyaç görmeyen Sökmensüer ikinci olarak “*kültürel ve iktisadi telkin*” siyaseti izlenmesini öneriyordu. Bu görüşüne, Diyarbakır Belediye Başkanı Şeref Bey’in halen “*bana Kürt diye mi hitap ediyorsunuz, ben halis Türküm*” sözünü dayanak göstermiştir. Özellikle Kürt’e Kürt diye hitap

³⁵⁰ A.g.e., s. 134-136

³⁵¹ A.g.e., s. 177-178

edenin küçük memurlar olduğunu söyleyerek Doğu'yu feci neticeye getirenin bu memurlar olduğunu iddia etmiştir.

Önemli bir noktanın da iskan önlemleri olduğunu dile getiren Sökmensüer her şeyden önce il merkezlerinin kültürüne hakim olmayı gerekli görmüştü. İskan ve iktisadi siyasetiyle halkın geçimini sağlayacak çarelerin aranmasını vatandaşların devlete bağlanması ve dilinin Türkçeleşmesi bakımından önemseydiğini şu cümleleriyle ortaya koyuyordu:

*“Siirt halkının karnını ben doyurursam yarım asır sonra benim dilime dönecektir.”*³⁵²

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ise Kürtlere daha kuşkulu bakmıştır. Herhangi bir savaş veya tehlike baş gösterdiğinde bu insanların insanların memlekete faydasının mı zararının mı olacağı konusunda *“Kürtlük bize daima fena neticeler vermiştir”*³⁵³ diyerek bu tavrını ortaya koymuştur. O'na göre Doğu'yu *“şefkat”* tutuyor denirse aldanılırdı. Bu bakımdan ordu orada kalmasını savunmuştur. Müfettişlik bölgesindeki 300.000 Kürt'ün hepsinin *“Türk olmakla beraber Kürt”*³⁵⁴ olduğunu iddia etmiştir. Yönetimin Kürtlere bakış açısındaki çelişkileri sergilemesi yönünden Uzer'in şu cümleleri önemlidir:

*“Siz Türksünüz, sizden eminiz diyoruz ama bir nahiye müdürü veya kaymakam vekilini Kürt görünce endişeleniyoruz. Niçin endişelenelim, memur olmayınca ilan yapıyoruz. Konuları uygun olanı alıyoruz. Yarım asır zarfında buralarda dökülen kanları bunların unuttuğunu zannetmek safdillik olur. Bu dökülen kanları affetmemişlerdir. Bu intikamı ilk fırsatta almak karar ve azmindedirler. Askeri okullara Kürt talebe alınmıyor. Birçok işlere almıyoruz. Diğer taraftan da bunlara Türksünüz dersek onlar da aldanmaz, biz de idare etmiş olmayız.”*³⁵⁵

Uzer, küçük memurları değiştirilmesini ve Doğu'nun ayrı bir kanunla idare edilmesini muhtaç bulmuştur. Uzer'den sonra söz alan Alpdoğan da *“sen*

³⁵² A.g.e., s. 187

³⁵³ A.g.e., s. 185

³⁵⁴ Aynı yer

³⁵⁵ A.g.e., s. 186

Kürtsün seni öldüreceğim” diye yaklaşmak yerine “*sen Türksün gel bana yaklaş*” demeyi ve bölge halkını Türklüğe bağlamayı tercih etmiştir³⁵⁶. Abidin Özmen de doğuya ilk gittiği zaman bir genelge yayınlarak “*hiç kimseye siz Kürtsünüz diye hitap etmeyeceksiniz*” dediğini ve bu genelgeyi İçişleri Bakanlığı’nın da isabetli gördüğünü aktarmıştır³⁵⁷. Özmen yapılacak kültürel çarelerin başında bu kişilere “*eskiden Türk olduklarını anlatmayı*” görmüş ve konunun “*Kürt meselesi*” olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Özmen, “*siz Türksünüz derken falan aşiret ve filan aşiret*” demeyi de kabul etmemiş, bunun yerine “*siz Bitlis’in falan köyündensiniz*” demeyi uygun bulmuştur. Çarelerin biri olarak da kültürel merkezler yapmayı önermiştir. Bölge Kürtleri arasında müthiş istihbarat kuvveti olması yönüyle memur meselesinin üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğunu belirtmiştir.

Umumi Müfettişleri dinleyen Şükrü Kaya, Kürt, Laz, ve benzerlerinin “*bunların hepsinin camiayı tutan adamlar*” ve “*hepsinin şeref ve mevkii*”si olduğunu ifade ederek ayırım yapılmaması gerekliliğini ortaya koymuştur³⁵⁸.

Şükrü Kaya, Tunceli ve çevresinde ortaya çıkan ayaklanmaların sebebini Osmanlı’dan beri süregelen keyfi, merkezden bağımsız yönetim anlayışına ve feodal unsurların halk üzerindeki egemenliğine bağlamıştı. Bu sebeplerden dolayı meselenin esaslı çözümünü askeri harekate bağlamamıştır. Önemli olan halkı ağadan uzaklaştıracak ve Cumhuriyet’e bağlayacak uygulamaları hayata geçirmektir. Bu uygulamaların başlıcaları halka toprak vermek, halkı yerleşik hale getirmek ve feodal unsurları bölgeden uzaklaştırmaktır.

D. Halkevleri ve Kültürel Uygulamalar

Halkevleri, 10-18 Mayıs 1931’de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kongresi’nde alınan karar uyarınca kurulmuş ve Türk Ocakları’nın binalarında çalışmalarına başlamıştır. Halkevleri 1929 Dünya Bunalımının olumsuz etkisi

³⁵⁶ A.g.e., s. 188

³⁵⁷ A.g.e., s. 189

³⁵⁸ A.g.e., s. 366

sonucu ekonomi ve toplumsal şartların bir ürünü olarak Cumhuriyet yönetimini pekiştirmek amacıyla kurulmuştur³⁵⁹. Ancak Halkevleri ilk kez 14 yerde 19 Şubat 1932’de resmen açılmıştır.³⁶⁰ Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesinin 1. maddesine göre, “Halkevi, CHP, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık prensipleri için çalışan bir kurumdur.”

Şükrü Kaya, “*memleket için kıymeti ve faydası ölçülemeyecek yüksek bir eser*” olarak tanımladığı Halkevleri’nin kuruluşunda ve yaygınlaştırılmasında önemli çalışmalar yapmıştır.³⁶¹ Kaya Halkevleri’ni amaç yönünden “*Atatürk İnkılabı prensiplerinin halk arasında yayılması, derinleşmesive kökleşmesi için kurulmuş kurumlar*”³⁶² olarak tanımlamıştır. Halkevleri ile halk ile devlet arasındaki bağların daha sağlam olması, aydınların halka giderek yeni ültürel değerlerin benimsetilmesi³⁶³ amaçlanmış, laik temelde bir ulusal program³⁶⁴ uygulamak istenmiştir. Halkevleri Cumhuriyet’in kültür devrimini, aydınlanmayı sağlayacak kurum olarak düşünülmüştür.³⁶⁵ Halk, bu evler aracılığıyla eğitim, sanat, sağlık, köy işleri ile uğraşacak ve kendini bu alanlarda yetkinleştirecektir. Halkevleri, okuyan³⁶⁶, dinleyen, eleştiren, bilime önem veren³⁶⁷, spor yapan, sanat, tarih, edebiyat gibi alanlarda kendini yetiştiren, kültürel etkinliklerle ilgilenen üretken yeni insanı yaratmaya çalışan kurumlar

³⁵⁹ Zeki Arıkan, “*Halkevleri’nin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi*”, **Atatürk Yolu**, C. 6, S. 23, Mayıs 1999, s. 262

³⁶⁰ Mehmet Serhat Yılmaz, **Harf İnkılabı ve Millet Okulleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği)**, Bilge Ofset Matbaa, Ankara, 2009, s. 96; Öz, **a.g.e.**, s. 111; Neşe G. Yeşilkaya, “*Halkevleri*”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, C. 2, Kemalizm, 6. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 113; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 205

³⁶¹ Bkz. Ek: 9

³⁶² **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’nin Parti Örgütlerine Genelgesi**, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara, 1938, s. 100

³⁶³ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, Doğan Kitap, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 314

³⁶⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı’da Elitler ve Din**, Timaş Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 271; Yeşilkaya, **a.g.m.**, s. 115

³⁶⁵ Yaman Örs-Burcu Baytemir, **Atatürk, Felsefe ve Yaşam**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 106

³⁶⁶ 1927 nüfus sayımında okuryazarlık oranı % 10,6 iken 1935 nüfus Smında % 20,4 olmuştur. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 415

³⁶⁷ Kemalist kadrolar meşruiyet kaynağının din yerine bilimin almasını savunmuşlardır. Bkz. Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 232

olarak düşünölmüş ve faaliyet göstermiştir.³⁶⁸ Atatürk'ün Halkevleri'nin açılışının 6. yıldönümü nedeniyle Şükrü Kaya'ya yolladığı telgrafta Halkevleri'ni "*kültür sahamızdaki inkışafımızda mühüm bir vazife gören*"³⁶⁹ kurum olarak gördüğünü yazmıştı. 1932'de 14 merkezde faaliyetlerine başlayan Halkevleri'nin sayısı, Şükrü Kaya'nın siyasal yaşamı boyunca 210'a çıkmıştır.³⁷⁰

Kaya, Halkevleri'nin yaygınlaştırılması konusu üzerinde durmuştur. Kaya'nın önerileri doğrultusunda Doğu'da yedi ilde Halkevi açılması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu iller ve buralarda açılacak Halkevleri'nin giderlerinin karşılanması için ayrılan paraların dağılımı şöyledir:³⁷¹

1. Artvin	25.000 TL	C.H.P. İl Yönetim Kurulu (Yönetim Kurulu) Başkanlığına
2. Bayburt	10.000	“ “ “ “
3. Erzurum	60.000	“ “ “ “
4. Erzincan	60.000	“ “ “ “
5. Kars	30.000	“ “ “ “
6. Bitlis	15.000	İlbaylığa (Valiliğe)
7. Van	20.000	İlbaylığa
Toplam	220.000	

Halkevleri'ndeki çalışmaların durum değerlendirilmesi yapılması amacıyla Halkevleri'ne gönderilen genelge doğrultusunda buralardan gelen bilgiler ve çalışma raporları da düzenli olarak arşive işlenmiş ve bilgiler üzerinde istatistiki çalışmalar yapılarak bazı genellemelere ve çalışmalar hakkında genel bir durum değerlendirmesine gidilmek istenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde hazırlanan bir küçük kitapta Halkevleri'nin 1933 yılı içinde yaptıkları çalışmaların raporlarının özetleri biraraya getirilmiş ve elde edilen bilgilerin sayısal bir dökümü yapılmıştır. Özellikle halkın ilgi duyacağı

³⁶⁸ Yeşilkaya, **a.g.m.**, s. 114

³⁶⁹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 681

³⁷⁰ Doğu bölgesinde inşaatına başlanan Halkevleri için bkz. Ek:10

³⁷¹ **BCA**, 030.10.0079.523.6

konferans ve toplantıların yapılmasına önem verilmiş, merkezde yapılan konferanslar kitapçık halinde bastırılmıştır. Bu çalışmaya göre Halkevleri'nde 1933 yılında toplam 1.663 toplantı yapılmış, bu toplantılara 500.569 kişi katılmış, bir yıl içinde 915 konferans, 373 konser, 511 temsil sergilenmiş ve bunları 478.837 kişi izlemiştir.³⁷² Kütüphanelerdeki kitap sayısı altmış bini geçmiş ve kitaplıklardan yararlananlar ise 150.000'i bulmuştur. Bir yıl içinde bu rakamlara ulaşılması, Halkevleri ile beraber ülkede yaratılan canlılığı sayısal olarak göstermektedir. 34 Halkevi ile bu rakamlara ulaşılması yetkililere umut vermiş ve daha büyük rakamlara ulaşılabilmesi için yeni Halkevi açılması hazırlıkları hızlandırılmıştır.

1934 yılında Halkevi sayısı 80'i bulmuştur. 1934 yılı içinde Halkevleri'nde 1.537 konferans, 402 konser 539 temsil verilmiştir. Bu etkinliklere halkın katılımı ise 800 bin kişiyi geçmiştir. Aynı yıl içinde Halkevi kitaplıklarındaki kitap sayısı 97 bini bulmuş, okuyucu sayısı ise yarım milyon kişiye yaklaşmıştır. Böylece ilk yıla oranla 622 konferans 29 konser ve 28 temsil fazla verilmiş, katılanların sayısı üç yüz bin fazla olmuştur.³⁷³ Ayrıca her Halkevi kendi bölgesinde toprak bayramları, spor şenlikleri, köy bayramları ve sürek avları gibi açık hava çalışmaları da yaparak kitlesele etkinlik alanlarını genişletmiştir. Halkevleri, amatör fotoğraf yarışmaları, müzik, tiyatro, kitaplık, spor işleri, geziler ile gençliğin zamanını geçirmesi yönünden etkili kurumlar olmuştur.³⁷⁴

1935 yılı içinde Halkevleri'nin faaliyetleri sayısal olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: 782 gösteri düzenlenmiş, 294 bin kişi gelmiş, 776 konser yapılmış ve 137 bin kişi dinlemiş, 636 film gösterilmiş, 296 bin kişi izlemiş, 1503 konferans verilmiş 322 bin kişi dinlemiş, 740 özel gece düzenlenmiş, 233 bin kişi gelmiş, 23 sergi açılmış, 34 bin kişi gezmiş, 36 yerli malı günü yapılmış 224 bin kişi katılmış, 1867 spor günü düzenlenmiş 48 bin kişi gelmiş, 291 bayrama 624 bin kişi katılmış, 1370 eğlence gecesine ise 398 bin kişi gelmiştir.

³⁷² Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 121

³⁷³ **A.g.e.**, s. 123

³⁷⁴ Vedat Nedim Tör, **Yıllar Böyle Geçti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.36

Bir yıl içinde kitap sayısı 107 bine ulaşmış ve 625 bin kişi Halkevi kitaplıklarından yararlanmıştır.³⁷⁵

1937 yılında Halkevleri'nin beşinci faaliyet yılı açılışında konuşan Kaya, ülke çapında 31 yeni Halkevi'nin açıldığını belirtmiş, Halkçılığın "*halkın iştiraki ile halkın severek ve bilerek birlikte iş yapması*" olduğunu belirterek Halkevleri'nin hayatın refah ve zevkini tatmaya ve halkın gelecekteki durumunu ve medeniyet alemi içerisindeki görevini kavramaya yarayan kurumlar olduğunu ortaya koymuştur. Kaya açısından Halkevleri milletin "*yarınsız*" olmamasında etkili oluşumlardı.

Kaya, Halkevleri'nin sosyal yardım şubeleri ile vatandaşın derdi ile yakından ilgilenilmesi ve bunların çözüme kavuşturulması için yollar aramıştır. Vatandaşlık duygusu geliştirilerek sosyal yardımlaşma ruhunun canlandırılmasından yana olmuştur. Kaya'ya göre, böylece Türk ulusunun topluluk olmaktan çıkarak bir toplum olması sağlanmış oldu. Yardıma gereksinmesi olana koşmak ve ona devletin yetersiz kaldığı noktada toplumun elini uzatmak Halkevleri'ne düşen bir görevdi. Kaya, Halkevleri'nin çevresindeki köyleri gezerek, tanıyarak onlara bilmediklerini öğretmek, iktisadi durumlarını düzeltmek için çabalaması yönünde yönlendirmelerde bulunmuştur. Halkevleri aracılığı ile çocuklara ve hastalara bakmayı da önemsemiştir.³⁷⁶

Kaya, köylülerin maddi seviyelerini, yaşayış tarzlarını Türk Milleti'nin layık olduğu mertebeye çıkarmak milli bir borç olarak görmüştür. Bakımsız ve yardımsız kalan köylü halkın acil durumunda yanına koşmak ancak Halkevleri'nin yapabileceği bir iş olarak görmüştür. Hastalara olduğu kadar işsizlere de yardımcı olmak gene Halkevleri'nin göreviydi. Kaya, ülkede bir sosyal hizmetler örgütlenmesinin bulunmaması nedeniyle, Halkevleri'nin bu gibi görevleri de üstlenmesini sağlamıştır. Halk sağlığı çalışmalarının planlanması ve yürütülmesi doktorların da katkısıyla Halkevleri aracılığı ile yürütülmüştür. Kaya, bu yoldan sağlıklı bir toplum olunabilmenin yollarını

³⁷⁵ Çeçen, a.g.e., s.128-129

³⁷⁶ Şükrü Kaya, "*Halkevleri Açılış Konferansı*", *Ülkü*, C. 11, S. 61, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s.6

araştırmıştır. Halkevleri, dikiş, nakış, arıcılık, bağcılık, daktilo, elektrikçilik gibi kurslar vererek vatandaşları meslek sahibi yapmaya da çaba harcamıştır.³⁷⁷

Kaya, okuma-yazma oranının artmasını ve yeni harflerin öğrenilmesini titizlikle takip eder. Kaya, 1929 yılında Sivas, Kayseri, Şebinkarahisar ve bazı illere yaptığı ziyaretlerde halkın en aydınları arasında bile uygulamanın Arap harfleriyle olmasına üzülmüştür. Lise ve ortaokul Türkçe okuma ve yazmayı oldukça zayıf görmüştür.³⁷⁸ Bu durumu, halk dersaneleri ve kursları ile okuma-yazma faaliyetleri yapılarak ortadan kaldırmaya çabalamıştır.³⁷⁹

Bu denli önemli olan ve hızla gelişen Halkevleri'nin görevleri Şükrü Kaya tarafından parti örgütüne sunulan genelgede şu şekilde maddelenmiştir³⁸⁰:

Halkevleri ve kültür bürosu;

a) Talimatına göre Halkevleri'nin faaliyetlerini düzenleme, yönetmek ve ilerletmek,

b) Gerekli yerlerde yeniden Halkevleri açmak için hazırlık yapmak ve açmak,

c) Küçük yerlerde ve köylerde halk okuma odaları açmak ve bunları manen beslemek,

d) Halkevleri'nde ve halk meydanlarında halk kürsüleri kurmak ve halk hatipleri yetiştirmek,

e) Ulusal kültür ve ilim hareketleri işi ile meşgul olmak ve bu konularda konferanslar düzenlemek,

f) Programa mevzu umumi kültür ve okuma işlerini oldurmakla meşgul olmak.

Bu görevleri yerine getirmek amacıyla Halkevleri dokuz şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler:

1- Dil, Edebiyat, Tarih,

³⁷⁷ Yeşilkaya, **a.g.m.**, s. 114

³⁷⁸ **BCA**, 030..12.73.4

³⁷⁹ **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1938

³⁸⁰ **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi**, C. 12, s.18

- 2- Güzel Sanatlar,
- 3- Temsil,
- 4- Spor,
- 5- Toplumsal yardım,
- 6- Halk dersaneleri ve kurslar,
- 7- Kütüphane ve yayın,
- 8- Köycülük,
- 9- Müze ve sergi³⁸¹.

Kaya, Genel Sekreter olmasından sonra Halkevleri'nin parti ile daha yakın ilişkide olmasını sağlayıcı uygulamaları devreye sokmuştur. Kaya İçişleri Bakanlığı'nın yanı sıra Genel Sekreterlik görevini de yapmasıyla Halkevleri için bir dönüm noktası oluşturmuştu. Çünkü devlet–tek parti bütünleşmesiyle Kaya, kamu görevlilerinin özellikle de öğretmenlerin Halkevleri örgütlerinde etkin görevler almalarını sağlamıştı³⁸². Halkevleri'nin üye ve faaliyet alanının genişletilmesinin parti başkanları olan valilerin de görevi olduğunu hatırlatmıştır. Her yıl sayısı artan Halkevleri'nin parti başkanlarınca da manen ve maddeten desteklenmesini istemiştir. Toplumun kendi kendini eğitmesi bakımından Kaya Halkevleri'nin üye sayısının artmasına önem vermiş ve Halkevleri'nde görev almayı “*vatanseverlik borcu*” saymıştır³⁸³.

Kaya, Şubat 1939'a kadar nüfus sayısı 2.000'den fazla olan bütün ilçe merkezleri ile köylerde Halkevleri açarak memleketin toplanma, konuşma, beraber çalışma yerlerini mevcudun iki misline çıkarmayı kararlaştırır. Bu konuda valilerin de hazırlıklara başlamasına ilişkin genelge yollar.³⁸⁴

Halkevleri'nin yöneticileri CHP üyesi olmakla birlikte, bu etkinlikler partiye kayıtlı olan ve olmayan bütün vatandaşlara açık tutulmuştur. Bu faaliyet

³⁸¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 96-97; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 880-882

³⁸² Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 608

³⁸³ **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi**, C. 12, s. 64

³⁸⁴ Uyar, **a.g.m.**, s. 82

alanları yanında evlerin hangi noktalara özellikle önem vermeleri konusu Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreteri olarak yayınladığı Mart 1938'deki genelgede açıklığa kavuşturulmuştur. Bu genelgede Halkevleri'nde üye sayısının artırılmasına ve burada yetişenlerin yine burada hizmet vermeleri belirtilmiştir. İkinci olarak ise muhalif akımlara meydan verilmemesi konusuna değinilmiştir. Evlerin, halk hatipleri yetiştirmesinin, bölgesindeki bütün aydınları, Türk köylüsünü ve Türk halkını bugünkü medeniyetin temin ettiği yüksek seviyeye ve tarihte layık olduğu mevkiye çıkarmaya çalışmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Halkevi'nin çevrede en çok sevilen, aranan ve en çok kalabalık toplayan bir yer haline gelmesi için bütün önlemlerin alınması asıl başarı şartı olarak görülmüştür.³⁸⁵

Kaya, Halkevleri'nin Atatürk İnkılabı prensiplerinin halk arasında yayılması, derinleşmesi ve kökleşmesi için kurulduğunu ve asli inkılap kurumlarından birisi olduğunu savunmuştur. Halkevleri'n *"ihtilalin kültürel yayın ve korum yurdu"*³⁸⁶ olarak tanımlamıştır. Şükrü Kaya, bu bakımdan Atatürk İnkılabı'na uymayan, yabancı rejim ve ideolojileri tasvir eden, milli ve realist görüşler dışında kalan, dini içerikte olan hurafeleri yaymaya yeltenen, ümitsizlik telkin eden, cinayet ve intihar gibi olayları tasvir eden eserleri Halkevi kitaplığında yer almasını istememiştir.

Şükrü Kaya, Halkevleri'nde kolları dışarıda olan *"aşırı sağ ve sol akımların"* etkili olmasına karşı olmuştur. Bu amaçla 209 Halkevi Başkanlığı'na gönderdiği yazıda Halkevleri'nde ülke geleceğine hakim olacak olan gençler arasında komünistlik fikri aşıladığı ve bu gibi düşüncelerin yayılmasına sebep olan yayınların Halkevi kütüphanelerinden kayıtlarının silinerek kendilerine gönderilmesini istemiştir. Şükrü Kaya, bu amaçla Halkevleri'ne, özellikle Sosyalizm ve Faşizm ile ilgili şu kitapların yasaklanmasını bildiren bir genelge yollamıştır:³⁸⁷

³⁸⁵ A.g.e., s. 64-65; Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, C. 12, s. 65

³⁸⁶ Kaya, *"Halkevleri Açılış Konferansı"*, s. 9

³⁸⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, C. 12, s. 74-75

1 Numaralı Liste

<u>Eserin Adı</u>	<u>Yazarın Adı</u>	<u>Yayın Tarihi</u>
Gündelikçi İş ile Sermaye	Karl Marks	1935
Sosyete ve Teknik	Fatma Yalçın	1935
Cemiyetin Asılları	Engels (mütercimi Muhittin)	1934
Yeni Sovyet Kanunu Esasisi (Molotof'un Nutku) tercüme	Sabiha Zekeriya	1936
Sosyalizm (tercüme)	Haydar Rıfat	1933
Hayali Sosyalizm ve İلمي Sosyalizm (tercüme)	Haydar Rıfat	1935
Karl Fauteskiye Göre Sosyalizm (tercüme)	Sabiha Zekeriya	1934

2 Numaralı Liste

<u>Eserin Adı</u>	<u>Yazarın Adı</u>	<u>Yayın Tarihi</u>
Sovyet Demokrasisi	Nazım Hikmet	1936
Karl Marks'ın Ekonomi Poletiki Sosyalizm Tetkiki(terc.)	Hikmet Kıvılcım	1934
Milletçilik (Lenin, Stalin, Buharin)	Haydar Rıfat	1936
Karl Marks'ın Hayat Felsefesi ve Sosyolojisi	Hikmet Kıvılcımlı	1934
İnkılapçı Münevver	Hikmet Kıvılcımlı	1936
Marks, Engels	Hikmet Kıvılcımlı	1935
Diyalektik Materyalizm (tercüme)	Sabiha Zekeriya	1936
Stahanof Hareketi	Hasan Ali	1936
Komünizm (Mütercimi Haydar Rıfat)	Lenin	
Kapital, Marks'tan özet olarak tercüme edilmiştir. Hikmet Kıvılcımlı, Haydar Rıfat taraflarından yazılmıştır.		
Sınıf Kavgası, Fauteski tarafından yazılmıştır. Mütercimi Sabiha Zekeriya		
Lenin'in Mezhebi	Haydar Rıfat	1932

Halkevleri dil şubesinin çalışmalarından bahsederken bazı noktalara önem verilmiştir. Kelime toplama, sözdizimi (sentaks) için çalışma, Türk dili kurumu ile ilişkiler, dil üzerinde çalışmalar, dil bayramı çalışmaları, öz Türkçenin yayılması çabaları önemle durulması gereken faaliyetlerdi. Kaya, Tarih çalışmaları kısmında ise tarihi gezintiler için nerelere gidildiği, ne gibi eserler görüldüğü, tarihi eserleri korumak için ne tedbirler alındığı, bu yolda Türk Tarih Kurumu ile ne gibi temaslarda bulunulduğu üzerinde durmuştur. Temsil şubesinin faaliyetleri ile ilgili olarak da Halkevleri'nde "*hangi eserler temsil edildi? Hangi eserler daha ziyade ilgi uyandırdı? Muhitte tiyatro grupları var mı?*" hususları ile ilgilenmiştir. Kaya, spor işlerinde, en çok hangi sporlara önem verildiğini, ulusal sporları teşvik için ne gibi çareler alındığı ele almıştır.³⁸⁸

Şükrü Kaya, Türkçe'nin kelimelerinin ve terimlerinin, asli ve orjinal kaynağından halka yayılması ve en güzel, en temiz Türkçe konuşulan yerlerin Halkevleri'nin olmasına çabalamıştır. Kaya, Halkevleri aracılığı ile dil ve tarih kurumlarının eserlerinin halk arasında bilinmesine ve yayılmasına nem vermiştir. Halkevleri çıkardıkları dergiler aracılığıyla çevrelerindeki coğrafi, tarihi, kültürel birikimleri araştırmış ve aktarmaya uğraşmıştır.³⁸⁹ Kaya'nın uluslararası sporlar dahil olmak üzere en çok önem verdiği sporlar güreş, binicilik, avcılıktır.³⁹⁰ Kaya, Halkevleri'nin yeniden cirit oyunlarını artırmasını, sürgün avları düzenlemesini ve atış poligonları kurmasını sporun halk arasında yayılması açısından dikkate değer bulmuştur.

Şükrü Kaya, halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesi amacıyla özellikle İstanbul, Ankara Halkevleri'nde genç aydınları göreve davet etmiştir. Bu kişilerin bildiklerini, öğrettiklerini konferans şeklinde ve halkın önemli kısmının anlayabileceği tarzda anlatmalarını önemsemiştir. Kaya, bu suretle Halkevleri'nin halk üniversitesine dönüşmesini arzulamıştır. Her sene artacak çaba ile bu konferanslar memleketin diğer kısımlarına da yayılmasına özen göstermiştir.

³⁸⁸ A.g.e., s. 63

³⁸⁹ Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 609

³⁹⁰ Kaya, a. g.m., s. 4

1938 yılına gelindiğinde Şükrü Kaya 1938 yılı içinde 42 Halkevlenin daha açıldığını müjdelemiştir. 838.271 lira olarak düzenlenen 1938 bütçesinden Halkevleri'ne 11.000 lira ödenek ayrılmıştır.³⁹¹ Kaya, Halkevleri'nin ilk açılış tarihi olan 1932 ile şimdiye kadar yapılan çalışmaları ortaya koymuştur.³⁹² 1932'de 209 ev, aktif rol sahibi erkek kadın 100.000'den fazla faal üye vardı. 1933'te 915 konferans verilmişken 1938'de 3.056 konferans verilmiştir. 1933 de 373 konser yerine, bu sene 1.164 konser; 1933'te 511 temsil yerine bu yıl 1.549 temsil verilmiştir. Sinema ve radyolar da bu oranda artmıştır. Kitaplıklarda 1933'te 59.444 kitap varken 149.900 okuyucu gelmiştir. Bu yıl kitap sayısı 129.362 cildi bulmuş, okuyucuların sayısı da 1.590.000'i geçmiştir. Halkevleri'nde 1935'te 59 sergi açılmışken 1938'de 179 sergi açılmıştır. 1935'te 495 köyde geziler yapmışken 1938 yılında çalışılan köylerin sayısı 1.495'ti. Halk dersleri 1935'ten bu yana 8.300'den 16.000'e varmıştı. 1933'te Halkevleri'ne 500.000 vatandaş gelmiş iken 1938'de gelenlerin sayısı 6.642.000'dir. 1937'de faal üyenin sayısı 95.253'di. Kaya bu kişilerin meslek olarak bir dökümünü vermiştir. Bunların 8.877'si öğretmen, 15.577'si çiftçi, 23.935'i işçi, 5.113'ü tüccar, 1.551'i doktor, 1.904'ü avukat, diğerleri de başka sanat ve mesleklere mensup vatandaşlardı. Şehirlerdeki aydınların büyük bir çoğunluğu Halkevleri'nde görev almışlardır. Bunlar arasında en önemli kitle öğretmenlerdir.

1937 yılında Halkevleri'nin bütçesi 227.000 lirası, inşaata verilmek üzere 962.000 liradır. Halkevleri'nin gelir kaynakları, yerel parti organları, özel idareler, belediyelerin ve Cumhuriyet Halk Partisi merkezinden alınan yardımlardır.³⁹³

Halkevleri, CHP'nin ilkelerini toplum içinde yaymak, izlenmekte olan siyaseti anlatıp benimsetmek için çalışan bir kurum olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda, Halkevleri'nde görülen sayısal artış ise şu şekilde olmuştur:

³⁹¹ **Aynı Tarihi**, S. 52, Nisan 1938, s. 6

³⁹² **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.882

³⁹³ Kaya, **a.g.m.**, s.4; **Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevleri'nin 6ıncı Yıldönümü Olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevi'nde Verdiği Nutuk**, Ulus Basımevi, Ankara, 1938, s. 3-4

<u>Açıldığı Yıl</u>	<u>Halkevi Sayısı</u>	<u>Halkodası</u>
1932	14	14
1933	41	55
1934	25	80
1935	23	103
1936	33	136
1937	31	167
1938	43	210

Bu artış, hükümetin Halkevleri'ne verdiği önemi açıkça gösterecek niteliktedir. Halkevleri'nde görülen bu sayısal artışa paralel olarak Halkevleri'nin etkinlikleri de o oranda artmıştır.

Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı sırasında önemli uygulamalarından biri de, 27 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan Basın Birliği Yasası'dır.³⁹⁴ Kanunun Türk basın mensuplarının haklarını koruması, basınımızın kültür seviyesini ilerletilmesi ve hükümetle basın arasındaki memleket çalışmalarını kolaylaştırması düşünülmüştür. Bu amaçla Basın Birliği kurulmuştur.³⁹⁵ Birlik ile, basın mensuplarının maddi, manevi bireysel ve ortak ihtiyaçlarını sağlamak, gazetecilik okul veya meslek kursları açmak hedeflenmiştir. Bunların yanında, matbuatı milli amaçlar uğrunda uyanık ve toplu bir halde bulundurmak, Cumhuriyet'in menfaatlerine bağlı kılmak da amaçlanmıştır.

Kaya, Basın Birliği'nin siyasi faaliyetlerle uğraşmaması gerektiği fikrini taşımıştır. Bu amaçla Basın Birliği'nin yetkilerinin düzenlendiği 8. maddeye *“hükümet tarafından istenilecek herhangi bir konunun ruznameye (gündeme) alınması ve umumî kongrede görüşülmesi veya ruznameden çıkarılması*

³⁹⁴ Şükrü Kaya, basın ile ilgili olarak 1. Basın Kurultayı'nı toplamıştır. Bilgi için bkz. **Birinci Basın Kongresi (1935)**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1975; Servet İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943, s. 277-286; **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C. 1, s. 243

³⁹⁵ İskit, **a.g.e.**, s. 301-307

mecburidir” hükmünün konması ile gündem haricinde maddeler müzakere etmesinin ve özellikle siyasi işlere karışmasının engellendiğini düşünmüştür.³⁹⁶

Şükrü Kaya, basın yayın hürriyetinin önemine değinmiştir. Millet olarak bu konuda istibdat dönemi endişelerinin geride kaldığını dile getirmiştir. Kaya, zamanın bütün kötülüklerinin basın yayın hürriyetinin olmamasından kaynaklandığı kanaatini taşımıştır. Kaya eski dönemlerin baskıcı anlayışı karşısında matbuat hürriyetini kendi ideallerine göre düzenlemeyi istemiştir. Basını idare edecekleri kendi gereken şeref ve haysiyetin verilmesini savunmuştur. Gazeteciler memleket işlerini eleştiride serbest olmalıydı. Kaya’ya göre, eleştiri hürriyetini ve çerçevesini tayin edecek olan gazetecinin irfanı, vicdanı ve aklı idi. Kaya, gazetecilerin hür olmakla beraber memleketin çıkarına, milletin karakterine uygun, devletin ve kişilerin haklarını korumaları doğrultusunda hareket etmelerini istemiştir.³⁹⁷ Kaya, basının özellikle devrimcilik, millicilik ilkelerini gözetmelerine önem vermiş ve basın işinin kamusal bir görev olduğunu dile getirmiştir. Kaya, basını devrim prensip ve ideallerinin halka yayılmasında önemli bir araç olarak görmüştür.³⁹⁸

Kaya, Türkiye’de gazetecilerin korumasız kaldığını düşünmüştür. Önceleri gazetecilerin gazeteleri kendisinin yazıp, kendisinin basıp sattığını ifade eder. Gazetecilik zamanla patronun eline geçmiştir. Diğer memleketlerdeki gazeteler ya anonim şirketlerinin veya devletin elindedir, devletin eline geçmiştir. Gazete, bir iki istisna ile henüz Türkiye’de ferdi malı olarak ve ferdi sermaye ile çıkmıştır. Kaya, durumun böyle olmasında hiçbir endişe duymamıştır.³⁹⁹

Atatürk’ün basın özgürlüğü konusundaki “*matbuat hürriyetini yine matbuat hürriyeti korur*” sözünü hatırlatan Kaya, konu hakkındaki amaç ve siyasetlerinin bu yönde olacağını vurgulamıştır. Şükrü Kaya, basın

³⁹⁶ TBMMZC, D.5, C.26, s. 403

³⁹⁷ A.g.e., s. 411

³⁹⁸ İ. Ceyhan Koç, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s. 38-43

³⁹⁹ Şükrü Kaya, “Gazete”, **Ayın Tarihi**, S. 39, Mart 1937, s. 474

özgürlüğünün kapsamını “ülkenin çıkarlarına uygun, ulusun karakterine uygun, devletin haklarını ve çıkarlarına koruyan”⁴⁰⁰ bir çerçevede değerlendirmiştir.

Kaya, Basın Birliği yasası ile basının milli çıkarlar doğrultusunda hareket etmesini isterken, Cemiyetler Yasası ile de kültürel alanda, cemiyetlerin toplum düzenine uymasını gözetmiştir. O’na göre, özellikle Lozan Antlaşması’ndan itibaren Patrikhane Meselesi devam etmiştir. Patrikhane kimi zaman yasalardan farklı uygulamalara girerek kendini toplumdan ayrı yere konumlandırmaktaydı. Kaya, patrikhanelerin yabancı hükümetler elinde birer siyasi alet olduğunu ve azınlıkların kışkırtılması amacıyla kullanıldığını düşünülmekteydi. Cemiyetler Yasası ile bu durum düzeltiliyor cemaatler düzen altına alınarak Türkiye Cumhuriyeti yasalarına tabi kılınıyordu.

Kaya, Cemiyetler Yasası ile tanınmış bir hakkın ellerinden alınacağı endişesinin akıllara gelmemesini istemiştir. Kaya, laik olmakla, milliyetçi olmakla diğer milletler için, diğer insanlar için ve özellikle dinler ve mezhepler için ne nefret, ne de endişe duyduğunu belirtmiştir. Kaya, bütün dinlere ve mezheplere eşit davranmak taraftarıdır. Bunun yanında din ve mezhep üyelerinden beklenen şey yasalara uymalarıydı.⁴⁰¹

Cemiyetlerin faaliyetlerini bir düzene koymak amacıyla bazı hükümler konmuştur. Siyasi cemiyetler ile birden fazla ilde faaliyet gösterecek cemiyetlerin ana nizamnameleri ve beyannameleri İçişleri Bakanlığı’na verilmiştir. Cemiyetlere üye olacakların medeni haklara sahip ve onsekiz yaşını bitirmiş olmaları aranmıştır. Ancak siyasi cemiyetlere üye olabilmek için milletvekili seçmek hakkına sahip olmaları şarttı. Cemiyetlere üye defteri, karar defteri, gelen ve giden evrak defterleri ile gelir ve harcama defterlerini bulundurmaları şart konarak denetime alınmıştır. Cemiyetlerin birlik oluşturması İçişleri Bakanlığı’nın iznine bırakılmıştır. Yurtdışında Türk yurttaşlarınca kurulacak cemiyetlerin programlarının idare heyeti ile cemiyet üye ve temsilcilerinin hüviyetlerini gösterir bir listenin Türkiye Konsolosluklarına verilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu yolla cemiyetlere yabancı devletlerin tesiri engelenmek istenmiştir.

⁴⁰⁰ Ergüven, a.g.e., s.159

⁴⁰¹ TBMMZC, D.5, C.26, s. 413

Siyasal ve ulusal birliği bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran cemiyetler kurulamayacaktı.⁴⁰² Ayrıca cemiyetler, bölgesel amaçlı ve aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayalı olarak yönetilemeyecekti. Öğrenci cemiyetlerinin siyasetle uğraşması yasaklanmıştı.⁴⁰³ Bu suretle kurulacak cemiyetler tarafından yönetilen kurumlara devletçe, gereği halinde yardım edilebilecekti.

Şükrü Kaya, dinin dünyadan yasalarla ayrıldığını, ruhbanlar ve ruhanilerin ancak kilisede genel asayişe ve hukuka aykırı olmamak üzere ayinlerini yapmakta hür olduklarını savunmuştur. Bunun haricindeki dünya işlerinin, halk tarafından yapılmasını esas olarak görmüştür. Sosyal kurumların (hastane, spor tesisi, okul, vs) dini kurumlara verilemeyeceğini ama ruhani olmayanlar aracılığıyla yönetilen azınlık kurumlarına (hastane vs) devletin yardım yapacağını, ruhban sınıfın din dışı ilişkilere karışamayacağını düşünmüştü.⁴⁰⁴

Şükrü Kaya ve CHP yönetimi cemiyetlerin faaliyetlerini yasalar dahilinde bir düzene alarak, Basın Birliği'nin görev ve yetkilerini düzenleyerek toplumsal ve kültürel alandaki gelişmelerin parti programı ile uyumlu olmasına çalışmıştır. Halkevleri aracılığıyla devrimleri benimsemiş, donanımlı, ihtiyaçlarını yerinde karşılayan bir toplum arzulanmıştır.

E. Şükrü Kaya'nın Hükümetlerdeki Konumu

Şükrü Kaya 1924 yılında Tarım Bakanı olarak İsmet İnönü Hükümeti'nde görev almaya başlamıştır. Daha sonra aynı yıl içinde İnönü'nün istifasından sonra kurulan Fethi Okyar Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı'na (22 Kasım 1924- 3 Mart 1925) getirilen Kaya Lozan Antlaşması'nın getirdiği Mübadele, İskan, Musul gibi önemli sorunlarla ilgilenmiştir. 4. İsmet Paşa

⁴⁰² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 15. Basım, İstanbul, 2010, s. 536

⁴⁰³ **TBMMZC**, D.5, C.26, s. 414-415

⁴⁰⁴ **A.g.e.**, s. 417

Hükümeti Dönemi'nde İçişleri Bakanlığı'na gelen Kaya bu görevini Atatürk'ün ölümünün ertesine gününe kadar sürdürmüştür.

Şükrü Kaya, hukuk eğitiminin de etkisiyle bilgisinden yararlanan bir kişi olmuştur. Kaya, bakanlık görevinin yanı sıra Türkiye'yi Cemiyet-i Akvam'da temsil ederek Türkiye'nin uluslararası çıkarlarının savunulmasına hizmet etmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir yandan savaşın halk üzerinde yarattığı yıkıcı etki azaltılmaya çalışılırken bir yandan da hala devam eden gerici nitelikteki ayaklanmalarla uğraşarak devlet otoritesi sağlanmaya çalışılıyordu. Lozan Antlaşması'nın ekonomik kısıtlayıcılığını sürdürdüğü 1929 yılına kadar devlet önemli ekonomik atılımları yapamamıştı. 1929 Dünya Krizi'nin de olumsuz yansısıyla halk ve devlet arasındaki ilişkilerin pekişmesi amacıyla yeni bir ekonomik ve sosyal program uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomik alanda 'Devletçilik', sosyal alanda 'Halkçılık' programının uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde halkın toplum düzeninde ve siyasette daha fazla yer alması öngörülmüştü. Cumhuriyet yönetimini pekiştirmek amacıyla ulusal ve laik temelde eğitim veren Halkevleri devreye sokulmuştur. Böyle bir kararın alınmasında Menemen Olayı ve SCF içinde hilafete dayalı gerici bir emel besleyen bir kesimin bulunmasının önemli etkisi vardı. Bu iki etmen Cumhuriyet yönetimi ve CHP iktidarının tehlikede olduğunu göstermesi yönünden CHP kadrolarını kaygılandırmıştır. Çağdaş bir devlet yaratma sürecinin oluşmasının bu ekonomik ve toplumsal olaylarla tehlikede olduğunu gören CHP kendisinin dışındaki kurumları kendisine bağlayarak veya kapatarak çağdaşlaşma programını bir elden yürütmek istemişti.

Atatürk'ün Ruşen Eşref'e verdiği bir demeçte "*memleketin ve inkılabın içerden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunması için bütün milliyetçi ve Cumhuriyetçi güçlerin bir yerde toplanması*" ve "*ortak amaç yolunda birleşmeli*"⁴⁰⁵ ifadeleriyle Cumhuriyetçilerin birleşmesi gerekliliğini ortaya koyması karşısında tüm dernek vb kuruluşlar kendilerini kapatarak malvarlıkları ile Halkevleri'ne katılmaya başlamışlardı. Bu yönde öncelikle

⁴⁰⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, C. III, s. 130

Türk Ocakları 1931 yılında kapatılmış ve binaları Halkevleri'ne devredilmişti. Daha sonra Mason Locaları, Muallim Birlikleri, Kadınlar Birliği gibi kuruluşlar kapatılmıştır.

İçişleri Bakanlığı yaptığı dönemde laik, modern bir ulusal devletin oluşturulmasına gayret eden Kaya, illerin ve yerel yönetimlerin yönetiminde birçok yeni düzenlemeye imza atarak devlet otoritesinin pekişmesine katkı sunmuştur. Kaya, Kemalizm'in halka aktarılması konusunda Halkevleri'ndeki uygulayıcı konumuyla sorumlu kişiler arasında yer alarak Halkçılık ilkesinin uygulanırılık kazanmasında rol sahibi olmuştur. Akli ve vicdani hür bireylerin yetişmesinde Halkevleri aracılığıyla öncülük eden Kaya, yeni insanın Cumhuriyetçi temelde düşünmesi için yoğun bir çaba sarfetmiştir.

Cumhuriyet yönetimi çağdaş bireyler yetiştirmek amacıyla Halkevleri'ni uygulamaya koyarken aradan dört yıl geçmesine rağmen 1935 yılında Mason Dernekleri'nin varlığını sürdürmesi tepki toplamıştır.

Bunun üzerine Mahmut Esat Bozkurt harekete geçerek konuyu Meclis'e taşımıştır. Bozkurt, Türk Ocakları'nın hakiki milliyetçi olmalarına rağmen ikilik olmasın diye yerlerini partiye bıraktığı halde masonluğun hala ayrı bir kuruluş olarak durmasını doğru bulmamıştır. Bozkurt, Meclis'te tekkelerin isabetli olarak kapatıldığını belirterek Saniazam (Büyük Yaratıcı) propagandası yapan Mason Tekkesi'nin hangi ayrıcalıkla hala durduğunu hükümetten öğrenmek istemiştir⁴⁰⁶. Mahmut Esat, Mason Dernekleri aleyhinde bir önerge vererek hükümetin masonluk hakkındaki fikrini, Masonluk Teşkilatı'nı tanıyıp tanımadığını, masonluğun uluslararası ilişkileri hakkında ne düşündüğünü sormuştur⁴⁰⁷. Bozkurt'un önergesine hükümet adına İçişleri Bakanı Şükrü Kaya "*mevcut yasalar hükümlerine aykırı vaziyet, bir olay olmadığını, yasa aykırı herhangi bir hal karşısında devlet makamlarının tatbikatta bulunacağını*"⁴⁰⁸ söyleyerek yanıt vermiştir. Mason olmasıyla bilinen Kaya'nın bu yanıtı Masonluk Teşkilatı'na yönelik eleştirilerin önünü alamamıştır.

⁴⁰⁶ Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, s. 430

⁴⁰⁷ Mahmut Esat Bozkurt, **Ey Masonlar Dinleyiniz**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 58

⁴⁰⁸ **A.g.e.**, s. 59

Mason Dernekleri'nin geç kapatılmasını Çetin Yetkin, bu teşkilatın içindeki Şükrü Kaya da dahil bir çok kişinin Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet yönetiminde önemli payı olmasına bağlamıştır. İttihat ve Terakki üyelerinin II. Abdülhamit'e karşı verdiği mücadelede mason localarının gizli çalışmasından yararlanmak istemelerinden dolayı mason localarına girmeleri ve bunların milli mücadelede yer almaları, sonrasında da Cumhuriyet'in ilanıya beraber önemli görevlere gelmeleri mason localarının ömrünü uzatmıştır⁴⁰⁹. Bakanlar Kurulu'nda, orduda ve bürokraside birçok mason vardı⁴¹⁰. Şükrü Kaya da muhtemelen istibdata karşı mücadele etmek için mason localarının gizli çalışma tarzından dolayı mason olmuştu. Anlaşılan Atatürk ve mason localarına üye olmayan diğer yöneticiler açısından sorun olan şey, birçok kişinin mason localarında yer alması değil, bu locaların Cumhuriyet yönetimin dışında kendilerini dış ülkedeki Üstad-ı Azam'a bağlı kılmasıydı. Türkiye'deki mason kuruluşlarının yeni loca kurulması ve tanınması için başka ülkelerden izin alması, başka ülkelerdeki mason kuruluşlarının yönetimine girmesi otoritenin teklifini zayıflatıyordu. Dışa bağımlılıkları, ulusal devlet ülküsünün gerçekleşmesine engeldi. Ünlü masonlardan Kemalettin Apak "*milletlerarası mason alemince takdirle sevilip tanınan ve nihayet hukuki hüviyetini ilgili mercilere resmen ve sarahaten (açıktan) kabul ettirmiş bulunan Türk Masonluğu*"⁴¹¹ diyerek bu bağımlılığı sergiliyordu.

Bozkurt, masonluğun uluslararası ve siyasi olduğuna değinerek Türk Milleti için zararlı ve tehlikeli olduğunu dile getiriyordu. Halbuki Türk Milleti'nin yaşaması, yükselmesi milliyetçilikle mümkündü⁴¹². Bozkurt'un bunları dile getirmesi Atatürk'ün de aynı görüşleri paylaşması yönünden önemlidir. Atatürk, Bozkurt ve diğer Cumhuriyet yöneticileri bu nedenlerle masonların uluslararası ilişkilerde bulunmasını doğru bulmuyor, bütün kuruluşların Cumhuriyet yönetimi etrafında toplanmalarını istiyorlardı.

⁴⁰⁹ Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, s. 430

⁴¹⁰ İlhami Soysal, **Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s. 308-309

⁴¹¹ Kemalettin Apak, **Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi**, Türkiye Mason Derneği Yayınları, İstanbul, 1958, s. 161

⁴¹² Aynı yer

Atatürk tarafından⁴¹³ locaların kapatılması istenince Kaya, dönemin önde gelen masonlarını toplayarak Atatürk'ün emrini bildirmiş ve Türk Mason Cemiyeti'nin kendini feshetmesi kararını almasını istemiştir. Kaya toplantıda masonluğun amaçladığı sosyal ve kültürel faaliyetlerin bir süredir Halkevleri'nce yerine getirildiğini göz önünde tutarak mason derneklerinin kapatılmalarına partice karar verildiğini bildirmiştir. Toplantıya katılanlardan bazıları kendilerinin böyle bir kararı almaya yetkileri olmadığını, genel kurulun toplanması gerektiğini söylemeleri üzerine Kaya, kararın kesin olduğunu ısrarla vurgulayarak işin uzamasını istemediğini belirtmiş ve onların bir genel kurul toplantısı yapmalarına olanak vermeden derneklerini kapatmaları yönünde karar aldırılmıştır⁴¹⁴. Kendisi de mason olmasına karşın Cumhuriyet Hükümeti'nin ve Atatürk'ün İçişleri Bakanı olarak Kaya, locaların istediği yönde davranmayarak Atatürk'ten aldığı emri yerine getirmiştir.

Karar 9 Ekim 1935 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığı ile bu karar topluma bildirilmiştir. Buna göre Türk Mason Cemiyeti, memleketin sosyal gelişimini ve ilerlemesini dikkate alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hakim olan *“demokratik ve cidden laik prensiplerin takibinden doğan iyilikleri müşahade ederek faaliyetine bu hususta hiçbir kanun olmaksızın nihayet vermeyi”*⁴¹⁵ ve mallarını Halkevleri'ne bırakmayı uygun görmüştür.

Kaya, locaların ideallerinin hükümet programında yer aldığını, bu sebeple kapandıklarını ve kapanmaları üzerinde hükümetin herhangi bir girişiminin olmadığını dile getirmiştir⁴¹⁶. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, mason localarının kapatılması kararını basına açıklarken Halkevleri'nin mason localarının işlevini yerine getirdiğini ve bu yüzden mason localarının kapatılmasında bir sakınca görmediklerini de açıklamıştır.

CHP'nin 1935'te toplanan 4. Büyük Kurultayı'nda parti-devlet bütünleşmesi yönünde önemli adımlar atıldı. Kurultay'da benimsenen yeni tüzükte *“parti kendi bağrından doğan hükümet örgütüyle kendi örgütünü*

⁴¹³ Uyar, **a.g.m.**, s. 82

⁴¹⁴ Apak, **a.g.e.**, s. 162-163

⁴¹⁵ Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 322-323; Soysal, **a.g.e.**, s. 307

⁴¹⁶ Apak, **a.g.e.**, s. 164

birbirini tamamlayan bir birlik tanır” şeklinde bir hükme yer verilmişti. Yeni tüzüğe göre parti örgütü ile devlet yöneticileri arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar veya bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardı.

1936 yılına gelindiğinde ise Atatürk ve CHP yöneticileri, parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında, daha sıkı bir yakınlık ve uygulama birliği sağlandığı takdirde, hükümet uygulamalarının halk tarafından benimsenmesinin kolay olacağı düşünülerek CHP Genel Sekreterliği'nin bakanlardan birisi tarafından yürütülmesinde karar kılmışlardı. 1936 yılının ortalarında CHP yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yolunda önemli bir adım daha atarak partinin özerkliğini tamamen ortadan kaldırdı. CHP Genel Sekreteri ve Müfettişleri ile bazı vali ve yerel yöneticiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Recep Peker, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 15 Haziran 1936'da Genel Sekreterlik görevinden alındı⁴¹⁷. Genel Sekreterlik görevi geçici bir süre için Başbakan İsmet İnönü'ye verildi. 18 Haziran'da Başbakan İsmet İnönü, bir genelge yayımlayarak parti bünyesinde yapılan esaslı değişiklikleri halka bildirmiştir.

Genelge'de CHP'nin siyasi ve toplumsal hayatta izlediği amaçların gerçekleşmesini kolaylaştırmak ve partinin gelişimini hızlandırmak için *“parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha pratik bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca karar verilmiştir”*⁴¹⁸ denilerek alınan kararlar açıklanmıştır. Buna göre, İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştirilmiş ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Genyönkurul (Genel Yönetim Kurulu) üyesi yapılarak genel sekreterlik görevine 19 Haziran'da başlamıştır. Buna beraber bütün illerde valilere partinin il başkanlığı görevi de veriliyordu. Ayrıca, genel müfettişlere kendi devlet görevlerinin yanında partinin faaliyet ve örgütünü de denetleme yetkisi tanınmıştı. Genelgede bütün il başkanlarının görevlerinin, bu genelgenin yayımlanmasıyla birlikte sona erdiği de açıklanıyordu⁴¹⁹. Böylece bütün parti örgütü artık Şükrü Kaya'ya teslim

⁴¹⁷ Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 608

⁴¹⁸ **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, s. 264

⁴¹⁹ **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1936

ediliyordu. Şükrü Kaya, Atatürk ve İnönü'den sonra partinin üçüncü adamı haline geliyordu.

Bu değişiklik ile hükümet ve parti bir elden yönetildiği takdirde, hükümet uygulamalarının halk tarafından daha kolay bir şekilde benimseneceği düşünülmüştür⁴²⁰. Kaya, böylece partinin Genel Yönetim Kurulu üyeliğine alınıyordu. Ayrıca bütün illerde, il parti başkanlığına, ilin valisi memur edilmişti.⁴²¹

Şükrü Kaya'nın partideki bu önemli konumu O'nun partide daha etkin hale gelmesini sağlayacak ve Atatürk'ün hastalığının artması üzerine başlayan Cumhurbaşkanı tartışmasında adı geçen kişilerden bir haline getirecekti. Yalnız öncesinde İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan alınmasıyla beraber yeni Başbakan'ın kim olacağı tartışılan bir meseleydi. Kaya, İnönü'den sora kendisinin Başbakan olacağını beklemiş fakat Atatürk'ün "*Başvekil İsmet Paşa'ya kimin vekalet etmesini istersiniz*" sorusunun kendisine yöneltilmesi üzerine Atatürk'ün başbakan olarak kendisinin dışında birini düşündüğünü anlamış ve "*Celal Bey*" demiştir.⁴²²

Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı bir dönemde Atatürk'ten sonra yerine kimin geçeceği sorunu gündeme gelmişti. O dönemde Celal Bayar Hükümeti görev başındaydı ve İsmet İnönü sade bir milletvekili idi. Hastalığı döneminde Atatürk'ün yakınında yer alan Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasını önlemeye yönelik çalışmalar yapmaya başladılar. Cumhurbaşkanı meselesinde taraflar Atatürk'ün çevresi ile İnönü ve çevresiydi. İnönü karşıtı grubun içinde Salih Bozok, Kılıç Ali ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak da vardı⁴²³. Bayar bu gruplaşmalarda tarafsız kaldığını ve Şükrü Kaya ve Ali Çetinkaya'nın da İnönü karşıtı gruba dahil olduğunu belirtmiştir. Bayar, kendisini İnönü aleyhine veya başka birinin lehine çekmek için yapılan girişimlere yüz vermemiştir.⁴²⁴

⁴²⁰ Giritlioğlu, a.g.e., s. 113

⁴²¹ Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956, s. 48

⁴²² İsmet Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 127-133

⁴²³ Akşin ve diğerleri, a.g.e., s. 161

⁴²⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 121

Kaya ve Aras, İnönü'yü tamamen siyasal yaşamdan tasfiye etmek amacıyla öncelikle İnönü'yü yurtdışına elçi olarak göndermeyi düşünmüşlerdi. İnönü büyükelçi olursa, milletvekilliğinden ayrılmak zorunda kalacak ve 1924 Anayasası'nın 31. maddesine göre de, Cumhurbaşkanı'nın Meclis içinden seçilmesi zorunlu olduğundan, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilme olanağı kalmayacaktı⁴²⁵. Aras, İnönü'ye Amerika Elçiliği'ni önerdiyse de İnönü teklifi reddetmiştir⁴²⁶. Bu sefer Kaya ve Aras, seçimleri yenileyerek İnönü'yü Meclis dışı bırakmak istediler. Fakat Atatürk'ün erken ölümü bu isteklerinin gerçekleşmesini engellemiştir⁴²⁷. Aras, bu girişimi "*Hem Atatürk'ü, hem Sayın İnönü'yü huzura kavuşturmak*"⁴²⁸ amacıyla yaptığını itiraf etmiştir; fakat İnönü'nün "*gazabından kendimi kurtaramadım*"⁴²⁹ diyerek girişimin sonucunda kendisinin tasfiye olduğunu belirtmiştir.

İnönü, Amerika Elçisi olarak yurtdışına gönderilemeyince bu sefer Kaya, yeni seçimlere giderek TBMM üyeleri yenilemek istemişti. Kaya, Meclis'in ve CHP'nin İnönü'ye bağlılığından dolayı İnönü karşıtı grubun önereceği bir ismin Meclis içinden Cumhurbaşkanı çıkarmasını zor görüyordu. Yeni bir milletvekili seçimi yapılarak hem İnönü Meclis dışında bırakılacak hem de yeni Meclis, İnönü karşıtı grubun istediği yönde şekillenecekti. Bu yolla da Meclis dışında kalan İnönü Cumhurbaşkanı adayı olamayacak ve İnönü karşıtı grubun elinde şekillenen Meclis içinden bu grubun önereceği kişi Cumhurbaşkanı olabilecekti⁴³⁰.

İsmet İnönü bu girişim ile ilgili olarak anılarında Kaya'nın Meclisi yeniden belirlemek konusunda için ciddi bir girişimde bulunduğunu ve Bayar'ın da buna taraftar olduğunu belirtmiştir⁴³¹. Cumhurbaşkanlığı adayları arasında Fevzi Çakmak, Fethi Okyar, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın ortalıkta dolaştığını düşünen İnönü girişimin, dile düştüğü için milletvekillerince kabul edilemeyecek bir şekil aldığını belirtmiştir. Fethi

⁴²⁵ Aynı yer

⁴²⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 255

⁴²⁷ Uyar, **a.g.m.**, s. 81

⁴²⁸ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, s. 122

⁴²⁹ Aynı yer

⁴³⁰ **A.g.e.**, s. 123

⁴³¹ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C. I, (haz: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 254

Okyar'ın "*fitneye iltifat etmediğini*" dile getiren İnönü, Çakmak'ın da bir süre sonra kendisine eskisinden daha fazla yakınlaştığını aktarmıştır⁴³². Falih Rıfki Atay ise, Celal Bayar tarafından İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının engellenmesine yönelik çabanın etkisizleştirildiğini açıklamıştır.⁴³³

Fevzi Çakmak'ın adaylığı konusunda yasal engeller vardı. Milletvekili olmadığı için, anayasaya göre Cumhurbaşkanı seçilemezdi. Meclisi seçimlerini yenilemek bir çözümdü ama Meclisi yenileme çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ayrıca Çakmak'ın, milletvekili olması Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifası ile olanaklıydı. Çakmak'a Cumhurbaşkanı olması için istifa etmesi önerildiyse de Çakmak bu öneriyi reddetmiştir. Bu önerinin reddedilmesini Hakkı Uyar, Aras ve Kaya ile Fevzi Çakmak'ın arasının açık olmasına bağlamıştır⁴³⁴.

Cumhurbaşkanı adayları arasında adı geçen bir diğer kişi Meclis Başkanı Abdülhalük Bülent Renda idi. Aras ve Kaya, bazı arkadaşları Renda'yı, İstanbul'a davet ederek konuyu açmışlar fakat Renda, Cumhurbaşkanlığı adaylığını reddetmiştir⁴³⁵. Kaya, Aras ve Hasan Rıza Soyak'ın Atatürk'ün hastalığının ilerlediği zamanlarda Atatürk'ten yazılı veya sözlü bir siyasi vasiyet almaya çalıştıkları söylentisi de vardı⁴³⁶. Soyak, Atatürk'ün vasiyetnamesini yazdırdıktan sonra, kendisine bir sözlü siyasal vasiyet bıraktığını Bayar'a söylemiştir. Soyak'ın belirttiğine göre, Atatürk, Cumhurbaşkanlığı konusunda söz hakkının ulusa ve Meclis'te olduğunu belirttikten sonra kendisinden sonra akla gelebilecek ilk adın İnönü olduğunu, ama halkın sevgisini kazanamadığı için O'nun seçilmesinin kolay olmadığını açıklamıştır. Yine Atatürk sözlerinin devamı olarak, Çakmak'ın önemli hizmetleri bulunan bir kişi olarak kimseyle çatışmamış olması dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı için en uygun aday olacağını belirtmiştir. Çakmak'ın ordudan ayrılmak istemeyeceğini ama bunun pek önemsenecek bir sorun olmadığını düşünen Atatürk, Cumhurbaşkanlığı makamının başkumandanlık makamı da olması yönüyle Çakmak'ın ordu ile de

⁴³² Aynı yer

⁴³³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, s. 124

⁴³⁴ Uyar, *a.g.m.*, s. 81-82

⁴³⁵ Akşin ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 161

⁴³⁶ Çavdar, *a.g.e.*, s. 39; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, s. 126

yakından ilgilenmeye devam edebileceğini söylemiştir. Soyak'a göre Atatürk, yasal bir yol bulunarak Çakmak'ın aday gösterilmesini istemiştir⁴³⁷. Bayar ise Soyak'ın bu cümleleri karşısında, Atatürk'ün bu tür bir siyasi vasiyeti olursa, bunu mutlaka kendi kendisine açıklayacağını sandığını söyleyerek Soyak'ın söylediklerini önemsememiştir.⁴³⁸ İnönü de anılarında Kaya, Aras ve Soyak'ın Atatürk'ten “*vasiyet koparmak veya uydurmak*” doğrultusunda çabalasalar da başaramadıklarını, Soyak'ın sözlü vasiyet uydurmaya teşebbüs ettiğini ama Bayar'ın kabul etmediğini dile getirmiştir.⁴³⁹

Kaya, 17 Ekim 1938'de basına verdiği demeçte Atatürk'ün vasiyet bırakmadığını söylemiş, “*yeni Cumhurbaşkanı kim olacak sorusu?*” üzerine “*Meclis kimi seçerse O olacak*” şeklinde yanıt vermiştir⁴⁴⁰. Aynı toplantıda Fevzi Çakmak'ın Cumhurbaşkanı olup olamayacağını sorulması üzerine de “*Çakmak'ın milletvekili olmadığı*”nı açıklayarak aday olamayacağını ima etmiştir.

Cumhurbaşkanlığı ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken İnönü'nün çevresi, kendisini suikast veya herhangi bir tehlikeye karşı korumaya almışlardı. İnönü Kaya'nın herkesi takip ettirdiğinden, hayat endişesi ile herkesi özel koruma yoluna başvurmaya mecbur ettirdiğinden yakınıyordu⁴⁴¹. Kaya'nın kendisini de izlettiğinden şüphelenmişti. İsmet Bozdağ, İnönü çevresinin tarafsızlık politikası güden Bayar'a hücum edemediklerinden dolayı Kaya ve Aras'ı hedef tahtasına koyduğunu iddia etmiştir. Bozdağ, “*Kaya'nın İnönü'yü takip ettirdiği*” yönündeki İnönü çevresince yayılan söylentinin halifeci ve saltanatçı kimseler tarafından “*hükümet yıpransın, otoritesi zayıflasın*” denilerek kullanıldığını ve bu söylentinin de yayılmasına çalıştıklarını belirtmiştir⁴⁴². Cumhurbaşkanlığı konusundaki diğer gelişmelerle beraber İnönü, Kaya'nın kendisini İstanbul'a götürmek için ortaya koyduğu gayreti suikast yapılabileceğine yorumlamış,

⁴³⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1975, s. 758

⁴³⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, s. 126-127

⁴³⁹ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. I, s. 254

⁴⁴⁰ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, s. 121

⁴⁴¹ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. I, s. 258

⁴⁴² Bozdağ, *a.g.e.*, s. 169-171

arkadaşlarının engellemesiyle⁴⁴³ İstanbul'a gitmekten vazgeçmesi üzerine Kaya'nın hiddetlendiğini not etmiştir⁴⁴⁴. Soyak anılarında, kendileri tarafından Refik Saydam'ın "*kötü muamele edileceği*" gerekçesi ile İnönü'yü İstanbul'a gelmekten vazgeçirini "*garip*" ve "*üzüntülü*" bularak iddiayı reddetmiştir⁴⁴⁵.

Kaya, Atatürk'ün hastalığı konusunda kimi zaman basını toplayarak rahatsızlıkla ilgili gelişmeleri aktarıyor ve memleketin huzuru için zararlı yorumlara neden olmalarını önlüyordu. Fakat Atatürk'ün ölümünden iki gün önce 8 Kasım'da Vakıf gazetesinde yayınlanan bir haber Kaya'nın canını sıkıştır. Bozdağ'a göre İnönü taraftarlarının yayınlattığı "*Atatürk ölürse, İsmet Paşa Cumhurbaşkanı olacaktır*" şeklindeki haber karşısında Kaya, gazeteyi kapama yetkisi olduğu halde sadece kınamakla yetinmiştir⁴⁴⁶.

Şükrü Kaya, Atatürk'ün ölümü üzerine CHP Genel Sekreteri olarak partinin Cumhurbaşkanı adayını tespit etmek üzere milletvekillerini 11 Kasım saat 09:00'da toplantıya çağırmış, Meclis Başkanı Bülent Renda da aynı gün saat 11:00'de Meclis'i toplantıya davet etmişti. Sabah yapılan toplantıda Celal Bayar, herhangi birini işaret etmeyerek milletvekillerini aday göstermekte serbest bırakmıştı. Yapılan oylamada 323 oyun 322'si İsmet İnönü'ye çıkmıştı. 1 oy Yusuf Hikmet Bayur tarafından Bayar'a verilmişti⁴⁴⁷. Böylece İnönü, parti tarafından Cumhurbaşkanlığı için aday gösterilmiştir. Öğleden sonra TBMM'de yapılan toplantıyla ilgili olarak Asım Us anılarında, Meclis üyelerinin kendi aralarından 11 Kasım 1938 tarihinde yaptığı Cumhurbaşkanlığı seçiminde Şükrü Kaya'nın oyunu kullanmadığını, ancak oylar toplandıktan sonra Meclis Başkanı'nın olduğu kürsüye giderek oy kullanmak istediğini ama Meclis Başkanı Abdülhalük Bülent Renda'nın "*oy kullanmanın bittiği*" yönündeki uyarısı üzerine oyunu kullanamadan sırasına gittiğini aktarmıştır⁴⁴⁸. Seçim sonucunda oylamaya katılan 348 üye oybirliğiyle İnönü'yü Cumhurbaşkanı

⁴⁴³ Dündar, Can, **Anka Kuşu Erdal İnönü Anlatıyor**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 72-73

⁴⁴⁴ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C. I, s. 255

⁴⁴⁵ Soyak, **a.g.e.**, s. 761

⁴⁴⁶ Bozdağ, **a.g.e.**, s. 174-175

⁴⁴⁷ **A.g.e.**, s. 213-214; Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 4. Baskı, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 202-203

⁴⁴⁸ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, s.142

seçmiştir⁴⁴⁹. TBMM’de üye sayısı 387 olduğu düşünülürse 39 üye de oy kullanmamıştı.

Meclis seçimlerinin yenilenmesi ile Celal Bayar Hükümeti de sona ermişti. İnönü yeni hükümet kurma görevini aynı gün Bayar’a vermiş ama Kaya ve Aras’ın hükümette yer almamasını istemişti⁴⁵⁰. Kaya’nın yerine İçişleri Bakanı olarak Dr. Refik Saydam, Dışişleri Bakanı olarak da Aras’ın yerine Şükrü Saraçoğlu göreve getirilmiştir. İnönü bu durumu anılarında, “*Dr. Aras ile Şükrü Kaya’nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah (ferahlık) verdi. Kendilerine karşı tepkinin bu kadar şamil (yaygın) olduğunu görmek herkesi şaşırttı*”⁴⁵¹ diye belirtmiştir. Hükümetler değişse de Kaya ve Aras yerlerini korumuşlardı. Atatürk’ün güvenini kazanan bu iki bakan uzun yıllar hizmet yapmıştı. Şimdi ise İnönü kendine yakın hissettiği Saydam’ı ve Saraçoğlu’nu getiriyordu⁴⁵². Bunu izleyen günlerde de Atatürk’ün hep çevresinde bulunan ve İnönü’nün karşısında yer alan Kılıç Ali, Cevat Abbas Gürer, Hasan Rıza Soyak, Naşit Hakkı Uluğ ve Tahsin Uzer, Hüsrev Gerede milletvekili adayı gösterilmeyerek TBMM dışında bırakılacaktı⁴⁵³.

Celal Bayar, anılarında İnönü, hükümet kurma görevi verirken Kaya ve Aras’ı yerlerinde bırakmayacağını tahmin ettiğini, İnönü’nün kendi yöneticileri ile kendisine özgü bir yönetim anlayışı oluşturacağını belirtmiştir⁴⁵⁴. Nitekim Bayar bu tahminlerde yanılmamıştır. İnönü, kendisine İçişleri ve Dışişleri için kimleri düşündüğünü sormuş Bayar ise şu yanıtı vermiştir:

*“Malumu Devletleri, Şükrü Kaya ve Teyfik Rüştü, Atatürk’ün yerlerinde kalmasını ve hizmetlerine devamını katiyetle istediği iki emektarı idi. Ben de hükümet reisi olarak sahalarındaki hizmetlerinden memnunum.”*⁴⁵⁵

İnönü’nün bu cümle üzerine “*bu iki dostumuz yerlerinde kalmazsa hükümet kurmayacak mısınız?*” sorusunu yöneltmesi üzerine Bayar, durumun nazikliğini tespit ederek bir muhasebe yapmıştır. Kuracağı hükümet’in ömrünün

⁴⁴⁹ Aynı yer

⁴⁵⁰ Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, s. 37

⁴⁵¹ Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, s. 121 Aynı yer

⁴⁵² Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, s. 25

⁴⁵³ İnönü **Defterler (1919-1973)**, C. I, s. 272

⁴⁵⁴ Kutay, **Atatürk’ün Son Günleri**, s. 163

⁴⁵⁵ **A.g.e.**, s. 163-164

kısa olacağını da düşünen Bayar “*memleketi selameti için*” Kaya ve Aras’ta ısrar etmeyi uygun bulmayarak “*Atatürk devrinin bu iki mümtaz devlet adamını yıpratmakta ne mana vardı*” diye düşünmüştür⁴⁵⁶. Bayar, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarının seçimini İnönü’ye bırakmıştır.

Şevket Süreyya Aydemir, İnönü’nün Kaya ve Aras’ı tasfiye etmesini, İnönü’nün “*dış siyasetin ve işlerinde yönetimin iyi gitmediğini görüyordum*”⁴⁵⁷ cümlesiyle açıklamıştır. Çünkü özellikle Nyon Konferansı, Hatay Meselesi ile ilgili olarak Atatürk’ün İsmet İnönü ile yaptığı tartışmalar İnönü’nün Başbakanlıktan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştı⁴⁵⁸. Şükrü Kaya da bu konuda İnönü’nün bir gece Atatürk’ün yanında taşıdığını ve Atatürk’ün işlere çok müdahale etmesinden ve devleti yönetememesinden şikayet ettiğini bildirmiştir⁴⁵⁹. Aydemir, İnönü’nün, Aras’ın hükümet kararlarına aykırı davranışlar içinde olduğunu, Cenevre’den Atatürk ile yapılan telefon temaslarının kararlarda çelişmeler yarattığı kanısını taşıdığını naklederek İnönü’nün Aras’a olan tavrının nedenini aydınlatıyordu. Aras ayrıca, Hatay Meselesi’nde İnönü ile farklı görüşte olan Atatürk’ten talimat alarak harekete geçmişti⁴⁶⁰. İnönü Kaya’nın da özellikle Doğu illerindeki bazı icraatları (kanunsuz kurşuna dizmeler gibi) dolayısıyla devleti zor durumlara soktuğu fikrindeydi. Dahası, Kaya aynı zamanda parti genel sekreteri gibi önemli bir konumdaydı. İnönü ise daha çok güvendiği kişileri iş başına getirmek istiyordu⁴⁶¹.

Hükümete giremeyen Kaya ve Bayar, sade bir milletvekili olarak kaldılar. Şükrü Kaya’nın İçişleri Bakanlığı’ndan alınması aynı zamanda CHP Genel Sekterliği’nden de alınıyor olması yönünden de önemliydi. İnönü, hem İçişleri Bakanlığı’nın hem de CHP Genel Sekterliği’nin denetimini ele almıştı. Aras ise, 12 Ocak 1939 tarihinde, Londra Büyükelçiliği’ne atanarak hem milletvekilliğinden hem de Türkiye’de ayrılmak suretiyle siyasetten

⁴⁵⁶ A.g.e., s. 164

⁴⁵⁷ Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, s. 29

⁴⁵⁸ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C. I, s. 251-252;

⁴⁵⁹ Bozdağ, a.g.e., s. 136

⁴⁶⁰ A.g.e., s. 109-110

⁴⁶¹ Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, s. 25-26

uzaklaştırılmıştır⁴⁶². Aras Londra'ya büyükelçi olurken Kaya'nın bir süre sonra milletvekili listesine de konmayışı İnönü'nün Kaya'yı, devre dışı bırakmada daha önde tuttuğunu göstermektedir.

Bayar, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İnönü'nün "*kendi adına açacağı devir*" için Meclis seçimlerini yenilediğini ve milletvekillerini tek tek tespit ettiğini belirtmiş, Kaya ve Aras'ı milletvekili listesine koymayan İnönü karşısında bu iki bakanı "*yıpranmaktan korumak yolundaki düşüncesinin isabetini*" anladığını açıklamıştır⁴⁶³. 26 Mart 1939 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri sonucunda Şükrü Kaya Meclis'e girememiştir⁴⁶⁴. Kaya ile beraber Aras, Soyak ile Kılıç Ali, Fuat Bulca, Neşet Ömer İrdelp, , Muhittin Baha Pars, Şakir Kesebir, Recep Zühtü Soyak gibi uzun dönemdir milletvekilliği yapan kişiler de Meclis'e girememiştir⁴⁶⁵.

İsmet İnönü, CHP'nin 5. Kurultayı'nda "Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef" ilan edilerek konumunu pekiştirmiştir⁴⁶⁶. İnönü, Kaya, Aras gibi Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarına "*Cumhurbaşkanı seçilmem konusunda Atatürk'ün çevresinde kararsız bir hava esmişti*"⁴⁶⁷ diyerek milletvekili listesinde yer vermemiştir. Buna karşın içişlerinde yeni bir politikanın gerekliliği olarak Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkalarından kalan "*kırgınlıkları kaldırmak*" için Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Hüseyin Cahit Yalçın gibi Atatürk'e muhalefet eden kişileri ise milletvekili listesine eklemiştir⁴⁶⁸.

⁴⁶² Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. I, s. 147

⁴⁶³ Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, s. 164

⁴⁶⁴ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi, Kişiliği)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 142

⁴⁶⁵ Akşin ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 167

⁴⁶⁶ Kırçak, **a.g.e.**, s. 305-306

⁴⁶⁷ **A.g.e.**, s. 307

⁴⁶⁸ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C. I, s. 258

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET VE DEVRİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. Tarih ve Devlet Anlayışı

Şükrü Kaya, devleti canlı bir varlığa benzetmiştir. Bir canlının yaşamını sürdürmesi için nasıl ki bazı şeylere ihtiyacı varsa devletin de varlığını sürdürmesi için bazı ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği belirtmiştir. O'na göre devlet, *“her gün yaşayan bir uzviyettir. Her gün ayrı ayrı ihtiyaçları olan bir uzviyettir.”*⁴⁶⁹ Bu bakımdan devlet kurulunca insanoğlunun gereksinim duyduğu tüm şeyleri bir anda karşılayamayacağını açıklamıştır:

*“Nazariye ister ki, devlet kurulduğu vakit, bir sistem tutulduğu vakit, onun bütün icabatı hatta akıbeti de gözetilerek birden tam ve mütekamil (olgun) kanunlara ve kararlara raptedilsin.”*⁴⁷⁰

Kaya, tarihi kaderin değil insan ürünü olarak görmüştür. Tarihte olanlar insan iradesinin uygulamaları olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda *“biz tarihe kaza ve kaderin bir neticesi nazarı ile bakmadığımız gibi, tarihin böyle kaza ve kaderinden ve zarurî akıbetlerinden gelen hükümlerine de boyun eğmeği bilmeyen bir milletiz”* diyerek her milletin kendi tarihini kendinin yaptığını düşünmüştür. Kötü neticeler, o milletin kusurunun eseri ve amelinin cezası olarak görmüştür. İyi neticelerse milletin yaptığı ve başardığı iyi işlerde aranmalıydı.⁴⁷¹

Şükrü Bey, tarihe müdahale edilebileceğini vurgulamıştır. O, *“tarihin neticesinin zarurî ve mukadder olmadığı yine bir Türk tarafından, Türklerin eli ile ve Türklerin kanı ile isbat edilmiştir.”*⁴⁷² diyerek Türk tarihinin buna kanıt olduğunu ortaya koymuştur. Türklerin kendi kaderini kendi bağımsız eylemiyle ortaya koyduğuna dair şunları belirtmiştir⁴⁷³:

⁴⁶⁹ TBMMZC, D.4, C.25, s. 77

⁴⁷⁰ Aynı yer

⁴⁷¹ TBMMZC, D.5, C.16, s. 59; Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İçtimamındaki Söylevi, s. 3

⁴⁷² Aynı yer

⁴⁷³ Aynı yer

“Türk kendi tarihini ve talimi kendi yaptığı vakit ve kendi yaparken hiçbir kimsenin, hiçbir tarafın ne tesirine kapıldı ve ne de yardımını gördü. Ne buldu ise kendinde buldu ve kendi eli ile yaptı ve yaptığı şey, tarihten aldığı, müsbet, muayyen tecrübelerden edindiği kanaatler üzerine müessesdir (tesis edilmiştir).”

Kaya, milletin bağımsızlığını kurtardıktan sonra bir daha böyle tehlikelere dönmeyecek bir devlet sistemi kurduğunu uygulanacak prensipleri açık bir şekilde program halinde tespit ettiğini ifade etmiştir. Milletin bu programı ve bunun uygulanmasını kendi kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi’ne eline ve sorumluluğuna vererek modern bir devleti kurmaya çalıştığını ve tarihe bu şekilde müdahale ettiğini belirtmiştir. Bu devletin özelliklerinin hepsini ayrı ayrı tarihten aldığını belirterek tarihin insan müdahalesiyle oluştuğunu ortaya koymuştur.

Şükrü Kaya açısından en büyük gerçek büyük milletlerin asırların etkisiyle nesilden nesile yaptıkları büyük tecrübeydi. Kaya, Türklerin, binbir tecrübeden ve geçmişin acı neticelerini gördükten sonra birtakım sebeplerle memleketin istila edilmiş, bağımsızlığı ve hürriyetinin elinden alınmasına karşı Kurtuluş Savaşı vererek kendi kaderini eline aldığını savunmuştur. On binlerce sene pek çok rejim geçiren Türk Milleti’ne Büyük Önderi tarihin en zorlu devrinde tutacağı yolu, kurtuluş yolunu *“halk için halk ile”* parolasıyla göstermiştir.⁴⁷⁴

Şükrü Kaya, Atatürk prensiplerinin “Türk” olduğunu yani milletin asliyeti ve kaynağı itibari ile tamamıyla milletin kendi karakterinden alınmış ve onun bütün ihtiyaç ve zorunluluklarına uygun olarak seçilmiş olduğunu söyleyerek tarihin insan ihtiyaçlarının ürünü olduğunu açıklamıştır. Kaya’nın anlayışında tarihi yapan milletin iradesi olmuştur. Bu nedenle Atatürk prensiplerinin millicilik özelliği kendiliğinden çıkan bir zorunluluktur. Türk Milleti’ni beşeriyet içerisinde medeniyete yaraşır, barışa bağlı bir topluluk yapmak için öncelikle Türk Milleti’ni istikbal tarihinde de layık olduğu medeniyet seviyesine çıkarmak lazımdı. Milliyetçilik anlayışı da

⁴⁷⁴ Ergüven, a.g.e., s.215

çağdaşlaşmayı⁴⁷⁵ ve çağdaş ulusların eşit bir üyesi olmayı⁴⁷⁶ savunan, ırkçılığı reddeden, ilerlemeci bir anlayıştı. Bu bakımdan Kaya, milliyetçiliği laik bir anlayışla değerlendirmiştir. Milliyetçilik görüşünde yabancı düşmanlığı yoktu. Trakya’da Yahudi vatandaşlara karşı yapılan saldırıları kınamış⁴⁷⁷ ve antisemitik akımlara karşı olduğunu, bu akımların önüne geçilmesi ve vatandaşların bundan uzak tutulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷⁸ Yahudilerin başlarına gelen saldırıdan dolayı Edirne’den göç etmeleri üzerine yahudi ileri gelenleriyle görüşerek yerlerine gereken önlemlerin alınacağı ve yerlerine dönebilecekleri güvencesini vermiştir.⁴⁷⁹ Milliyetçilik anlayışı, medeni insanlık içinde onun esaslı bir unsuru olarak mutlu yaşamaya çalışan bir milliyetçilikti.

Kaya için Atatürk Devrimi, geçmişin Türk Milleti üzerindeki acı neticelerinin ortadan kaldırılması yönünde milletin verdiği mücadeledir. Kaya, Atatürk Devrimi’ni Türk Milleti’nin esarete karşı hep birlikte karşı gelişinin bir destanı olarak yorumluyordu. Türkiye’de yapılanlara dünyada “*Kemalist Rejim*” denirken Şükrü Kaya “*Atatürk İnkılabı*”⁴⁸⁰ ifadesini kullanmayı daha çok tercih etmiştir. Kaya, Atatürk İnkılabı’nı, Türk Milleti’nin ırki eğilim ve yetenekleri ile tarihi zorunlulukların ve etrafını çeviren sebeplerin en keskin ifadesi olarak görmüştür.⁴⁸¹

Kaya’ya göre, Atatürk bu inkılabı, milletin geçirdiği felaketleri ve kederleri kendi kalbinin acısı olarak duymak suretiyle ve müsbet ilimlerle donatılmış beyninin gerçekçi bilgi ve görgüleri ile yaratmıştır.⁴⁸² *Kaya, Atatürk’ün milletin hislerini kendinde taşıyarak devrimi gerçekleştirdiğini yorumlamış oluyordu.*

⁴⁷⁵ Murat Karataş, “*Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)*”, **Atatürk Yolu**, C. 11, S. 42, Kasım 2008, 290; İsmet Giritli, “*Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 4, S. 11, s. 290

⁴⁷⁶ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 149-150

⁴⁷⁷ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.252

⁴⁷⁸ **Aydın Tarihi**, S. 8, Ağustos 1934, s. 51; Bali, **1934 Trakya Olayları**, s. 251

⁴⁷⁹ Bali, **1934 Trakya Olayları**, s. 145

⁴⁸⁰ Kaya, “*Halkevleri Açılış Konferansı*”, s. 8; **Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya’nın Halkevleri’nin 6ncı Yıldönümü Olan 20 Şubat 1938’de Ankara Halkevi’nde Verdiği Nutuk**, s. 9

⁴⁸¹ **Aydın Tarihi**, S. 47, Kasım 1937, s. 45; Şükrü Kaya, “*Cumhuriyet’in Ondördüncü Yıldönümü*”, **Ülkü**, C. 12, S 68, Ulus Basımevi, Ankara, Ekim 1938, s.204

⁴⁸² **Aydın Tarihi**, S. 47, Kasım 1937, s.46

Kaya, bugün *Altı Ok*⁴⁸³ olarak ifade edilen *Devletçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devrimcilik, Cumhuriyetçilik, Laiklik* ilkeleri için “*Altı Vasıf*” ifadesini kullanmıştır. Kaya, Altı Ok’u “*memleketin bünyesine en uygun prensipler*” olarak görmüştür. Bu prensiplerin bugün olduğu gibi yarın da Türkiye için gerekli olacağına inanmıştır. Kaya, bu vasıfları Türk Milleti’nin olduğu kadar başka milletlerin de ihtiyacı olarak görmüştür. Bu vasıfları dikkate almayan devletlerin bugün ve yarın bağımsız yaşamalarına imkan vermemştir.⁴⁸⁴

Kaya, en büyük özgürlüğün Cumhuriyet olduğu fikrini taşımıştır. Kaya için Cumhuriyet’in olmadığı ortamda dinin de vatanın da anlamı yoktur. Çünkü O’na göre “*Cumhuriyet devrildiği gün ne hakimiyet-i milliye ne millet kalır, ne din ve ne vatan kalmıştır.*”⁴⁸⁵

Kaya, insanlık tarihini Türklerle başlatmıştır. Ona göre Türkler olmasaydı belki tarih olmayacak ve medeniyet de başlamayacaktı.⁴⁸⁶ Kaya, bu noktada ileri giderek Türk Milleti’ne cesaret vermeye çalışmıştır.

Devlet, Şükrü Kaya için iktisadi bir varlıktı. Bu nedenle devleti, iktisadi olarak tanımlamıştır. Devlet, aynı bir sınır dahilinde, aynı kanunlarla idare olunan halktan oluşan üretim ve paylaşım manzumesiydi. O’na göre devlet siyasi, askeri, idari, kültürel, medenî, toplumsal varlığını nüfusunun büyüklüğü ve halkının kuvvet ve mukavemetiyle mütenasip olarak idame ve temin edebilirdi.⁴⁸⁷ Kaya, Türkiye Cumhuriyeti’nin modern ve iktisadi esasa göre kurulan bir devlet olarak görmüştür. Cumhuriyet, kaderini eline alan milletin ortaçağın feodal anlayışına göre kurulan bir devlet değil modern bir devletti. Halkevleri’nin 6. yıldönümü sebebiyle Halkevi’nde vermiş olduğu konferansta yeni kurulan devlete yeni nizam, yeni kurumlar gerektiğini, bunun yolunun da bu devlet ve memleketin benliğini ve kudretini israf veya ihmal eden eski,

⁴⁸³ Altı Ok’un tarihsel kökeni için bkz. Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 156-152

⁴⁸⁴ Şükrü Kaya, “*Halkevleri’nin Beşinci Yıldönümü Münasebeti Ankara Halkevi’nde Bir Söylev*”, **Aydın Tarihi**, S. 39, Mart 1937, s. 35

⁴⁸⁵ Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 140; **CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924**, (yay. haz: Yücel Demirel-Osman Zeki Konur), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 58

⁴⁸⁶ **TBMMZC**, D.5, C.16, s. 59

⁴⁸⁷ **TBMMZC**, D.2, C.4, s. 598

yabancı ve zararlı kurumların ve fikirlerin kaldırılarak sağlanacağını dile getiriyordu. Kaya bunun için hilafetin, saltanatın kaldırıldığını, medreseler kapatıldığını, şer'î mahkemeler ve fetva ile hükümlere son verildiğini, peçe ve çarşaf atıldığını, şapka ve medeni kıyafetin giyildiğini örnek olarak sunmuştur. Tekkelerin kapatılması, dervişlerin dağıtılması, din ile dünya işi ayrılması da eni düzeni kurmaya yönelik atılımlardı.⁴⁸⁸

Kaya için Cumhuriyet'in kurulması, yabancı kaynak ve tesirlerden gelen yanlış ve yanlış görgülerin, tesirlerin, düşünce tarzlarının, durağan yönetimin bertaraf edilmesiydi. Cumhuriyet, Türk Milleti'nin hayatına ve ihtiyacına uygun doğru ve realist yöntemleri, pozitif bilimlere dayanan yasaları ve dinamik yönetimi hayata geçirmişti. Kaya, yeni rejimin gerekleri doğrultusunda yapılan devrimlerden dolayı Türkiye'yi "*inkılap memleketi*"⁴⁸⁹ olarak tarif etmiştir. Kaya, Cumhuriyet'i, tarih içerisinde diğer milletlerin hayatında geçen yönetim rejimlerinin ve neticelerini, alimlerin fikirlerini karşılaştırdıktan sonra zamanın şartlarına ve gereklerine göre en doğrusunun uygulandığı rejim olarak görmüştür. Türk Milleti, şahsi ve keyfi yönetimi, derebeylerini, esnaf teşkilatınca yönetilmeyi, mülkiyeti ve aileyi kaldırma girişimlerini görmüştür. Kaya, bu yönetim şekillerinin milletin kendisinde açtığı yaralar sonucunda Cumhuriyet'i kurduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁰

Devlet görüldüğü gibi iki sınıfın mücadelesinin ürünü olarak doğuyordu. Bir yanda yeni düzen ve kurumların temsilcileri olarak adlandırılan millet egemenliğini esas alan laik, demokratik, hukuk devletini ve kapitalist üretim tarzını uygulamak isteyenler vardı. Diğer tarafta ise ağalığa, şeyhe, hilafete dayanan ortaçağ ilişkilerini sürdürmek isteyen emperyalizmle işbirliği içindeki feodal sınıf. Kapitülasyonların ağır baskısı altında ekonomik yönden zayıf durumda olan Osmanlı Devleti emperyalist devletlerin pazarı haline gelmiş ve dağılma aşamasındaydı. Türk Milleti bağımsız olarak yaşamak veya emperyalistlerin daha fazla sömürü sağlayacağı devletlere bölünme noktasındaydı. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti kendi ekonomik gelişmesi

⁴⁸⁸ Kaya, "*Halkevleri Açılış Konferansı*", s. 7

⁴⁸⁹ *Ayn Tarihi*, S. 40, Nisan 1937, s. 57

⁴⁹⁰ *Ayn Tarihi*, S. 47, s. 45

sonucu üretim ilişkilerinin daha üst bir noktasına varma aşamasını başka ülkelere karşı verdiği mücadele sonucu kurmuştur. Bu noktada Kaya, Türk Devriminin özgünlüğünü Türk Milleti istiklalini kurtarabilmek için öncelikle istibdadın boyunduruğundan kendini kurtarmakla işe başlamasında görmekteydi. Daha sonra ise emperyalizme karşı kanıyla çizdiği sınırlar içinde Cumhuriyet'i kurmuştu.⁴⁹¹ Kaya yeni devletin hem içteki geri, ortaçağ düzeni baskı yönetimine hem de emperyalistlere karşı Türklerin coğrafyadan kaldırılmak ve istikbal tarihinden silinmek istenmesine bir yanıt olarak kurulduğunu düşünmüştür.

B. Devrimin Sürekliliği

Şükrü Kaya, Türk Devrimin yaptığı işleri kimi zaman Atatürk prensipleri kimi zaman *Gazi* veya *Atatürk İnkılabı* olarak belirtmiştir. “*Dünyayı asırlarca işgal eden çetin ve zorlu bir meselenin Türkler lehine çözümü davası*” şeklinde tanımladığı Gazi İnkılabı'nı kurtarıcı ve yaşatıcı ileri hareketlerin çetin mücadelelerinden ortaya çıkan uygulamalar olarak görmüştür. Kaya'ya göre, Türklerin bu kadar çetin mücadele vermesinin sebebi “*istiklal aşığı ve ihtilal mücahidi bir millet*” olmaları idi.

Devrimciliğin hayatın gündelik zorunluluklarından ileri gelerek ortaya çıktığını düşünmüştür. O'na göre devrimcilik ilkesi, herhangi bir belli formülün peşinden gidilerek ortaya çıkmamıştır.

Devrimin sürmesi için bütün millet tek bir varlık gibi hareket etmeliydi. Kaya'ya göre, Türk Milleti toplumsal devrimleri, hatırasını ve eserini tek bir adamın kendi hayatında geçmiş gibi hissediyor ve icabettiği vakit bilhassa milli yetenek ve eğilimini o yolda gösteriyordu.⁴⁹² Milletın bir bütün olarak olarak aynı duyguları taşıması ve davranışları göstermesi tüm milleti içinde barındıran bir örgüt aracılığıyla olacaktı. Atatürk, kurduğu bu sistemli rejimin tatbikini temin için, memleketin her ferdini içinde barındıran bir örgüt de yaratmıştı.

⁴⁹¹ TBMMZC, D.3, C.1, s. 83

⁴⁹² Kaya, “*Cumhuriyet'in Ondördüncü Yıldönümü*”, s.204

Halkın idareye katılımını sağlamak için halkçı bir devlet kurduğunu ve bunun da “*CHP mesuliyetine*” verildiğini söylemiştir.⁴⁹³

Cumhuriyet Halk Partisi, köylerden başlayarak kasabaları, şehirleri sinesine aldıktan sonra millet Meclis’ine gelinceye kadar devlet ve millet işlerini, memleketin ihtiyaçlarını halkın dileklerini her biri en son sorumlu bir heyetmiş gibi kongrelerinde müzakereler ederek karar almıştır. Bu kararlar milli egemenliğin en yüksek temsilcisi olan TBMM’ye kadar getirilmiştir. Meclis’in verdiği karar herkesçe kabul görmüştür. Bu idare tarzı demokraside amaç olarak varılmak istenen referandum ve kanun yapma girişimini de kapsayan bir rejimdi.⁴⁹⁴ Kaya, 1938 belediye seçimlerine halkın % 70 oranında katılımını Atatürk Demokrasisinin halkta ne derin bir ilgi uyandırdığının ve milli işlere katılımın önemli bir örneği olarak sunmuştur.⁴⁹⁵

CHP, tüm milletin iradesini yansıtan bir olarak düşünülür ve devrimin sürekliliği bu örgüt bünyesi içinde yapılan faaliyetler ile olacaktı. Köy ocaklarından başlayarak belediye ve ilçelerde konuşulan, inceleme, eleştiri ve takdir edilen her iş il kongrelerinde görüşüldükten sonra son olarak Büyük Kurultay’da görüşülecekti. Kaya’ya göre CHP, halk kitlelerinden itibaren yukarıya doğru yükseliyordu ve en başta Atatürk vardı. Atatürk’ün memleketi bağımsızlığa kavuşturmakla yetinmeyerek belirlediği ilkeleri uygulayacak bir parti kurduğunu belirterek halkın çoğunun oyunu alarak memleketi yönetmenin yeterli olmayacağını savunmuştur. Çünkü bunu bir çeşit diktatörlük olarak saymış ve Atatürk İnkılabı’nın ise her çeşit diktatörlüğü reddeden bir rejim olarak görmüştür. Bu bakımdan Kaya, halkın parti aracılığıyla siyasete daha fazla katılmasını önemsemiş ve bu konuda CHP örgütlerine ve valilere genelge yollamıştır. Genlegede özellikle aydın kesimin partiye katılmalarının altını çizmiştir.⁴⁹⁶

“CH Partisi daha kurtuluş günlerinde siyasi prtinin dar çerçevesinden çıkararak bütün vatandaşları sinesine alan ulusal bir mahiyet almış ve program

⁴⁹³ Kaya, “*Halkevleri’nin Beşinci Yıldönümü Münasebet Ankara Halkevi’nde Bir Söylev*”, s. 35; Öz, **a.g.e.**, s. 148-149

⁴⁹⁴ **A.g.e.**, s. 205; **Aydın Tarihi**, S. 47, s. 46

⁴⁹⁵ **CA**, A. IV-6 D.54 F.58-28

⁴⁹⁶ **A.g.e.**, s. 217

ve prensipleri Türk Milleti'n kurtuluş ve ilerleyiş yollarında en büyük rehberliği yapmıştır. Partimizin prensipleri Teşkilatı Esasiye kanunu ile devletin ana vasıfları arasına girdikten sonra bu prensipler kanuni ve resmi bir mahiyet de almıştır. Vaziyet böyle olduğuna göre bütün memlekette kanuni ve içtimai durumları partiye girmelerine mani olmayan bütün vatandaşların bilhassa avukat, doktor, ziraatçı, baytar, muallim, mühendis, memuriyet veya askerlikten çekilmiş olanlardan ve çiftçi, fabrikatör, tezgah ve dükkan sahibi olanlarından şimdiye kadar partiye olmayanlarının partiye kaydedilmelerinin temini ve yeni kaydolanların üç ayda bir genel sekreterliğe bildirilmesini rica ederim.”⁴⁹⁷

Türk'ün “hür ve bağımsız kalmasaydı, beşeriyet tarihi daha ne kadar zulüm, tazyik ve kötülük sahnelerine şahit olacağına”⁴⁹⁸ değinen Kaya, Türk Devrimi'nin insanlığa katkısını vurgulamıştır. Emperyalizme karşı ilk Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Türkler, milletin yaşama istencine güvenilerek bağımsız kalılabileceğini diğer ezilen milletlere de göstermiştir. Türk Devrimi bu yönüyle evrenseldir. Türk Kurtuluş Savaşı, bağımsızlığını kaybeden veya kaybetmekte olan diğer ülkelere cesaret ve moral vermiştir. Emperyalizme karşı mücadele veren Türkiye emperyalistlerin direncini kırarak diğer ülkeler üzerindeki planlarını gözden geçirmek durumunda kalmıştır.

Kemalizmin teorisyenleri “biz bize benzeriz”⁴⁹⁹ diyerek Türk Devrimi'nin kendine özgün olduğunu vurgulamakla beraber diğer devrim pratiklerinden etkilendikleri yönleri de söylemişlerdi. Şükrü Kaya da “Kemalizm sağ ve sol formüllerin dar çerçevesi içine alınamaz” diyerek Kemalizm'in dışarıdan alınan bir fikir değil Türkiye özgünlüğünden doğduğunu vurgulamak istemiştir⁵⁰⁰. Kaya Türk Devrimi'nin özgünlüğü hususunda 1917 Rus Devrimi'nden etkilenilen noktaları şöyle dile getirmiştir:

“Ruslar bizde, Rus bolşevizmini birçok şeyleri tecrübe etti. Sanayiye bolşevikleştirmeye muvaffak olamadı. Araziyi bolşevikleştirmeye muvaffak

⁴⁹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, C.12, s.23

⁴⁹⁸ Şükrü Kaya, “19 Mayıs 1919'un Manasını Tebarüz Ettiren Nutuk”, *Aydın Tarihi*, S. 42, Haziran 1937, s. 50

⁴⁹⁹ Kili, *a.g.e.*, s. 88

⁵⁰⁰ Kaplan ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 289-290

olamadi. Yalnız ticareti dahiliyeyi, devlet inhisarı altına aldirtmaya muvaffak oldu ve en büyük darbeyi İngiltere'ye bu suretle indirdi ve indirmektedir."⁵⁰¹

Görüldüğü gibi Kaya, 1930'lu yıllarda uygulanan ve 1937 anayasa değişikliği ile anayasamıza giren Devletçilik ilkesinin Ruslardan etkilenilerek uygulandığını ve bu yönüyle Rus Devrimiyle benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. "*Bizim yegane şeyimiz, Bolşevizmin Rusya'da beka (kalıcılık) bulmasında, daim olmasındadır*"⁵⁰² diyerek de Rusya'yı Çarlık görmektense Bolşevik görmeyi her zaman tercih edeceğini belirtmiştir.

Atatürk de Türk Devriminin özgünlüğü noktasında Fransız Devrimin açtığı hürriyet yolunda ilerlediğini ancak her milletin kendi toplumsal koşullarının ürünü devrim programlarına sahip olabileceğini belirtiyordu⁵⁰³. Şükrü Kaya'ya göre devrim, toplumun ihtiyacı olarak doğmuştur. Kaya, devrimin toplumsal gelişim çizgisini izlemesi gerektiğini savunmuştur. Toplum yaşayışını bir anda değiştirmek diye bir şey söz konusu olamazdı. Bu bakımdan tek bir günde devrimden söz edilemezdi. Peçe ve çarşaf meselesinde halkın yaşamının aniden ve zorla değiştirilemeyeceğini savunmuştur. CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda peçe ve çarşaf meselesi ile ilgili yapılan tartışmalarda bazı milletvekillerinin peçe ve çarşafın kaldırılması konusunda getirdiği önerileri doğru bulmamıştır. Peçe ve çarşafı topluma yabancı bulmakla beraber yasak koyarak değil topluma örnek olarak meseleyi çözmekten yana olmuştur. Kaya, Meclis'te milletvekillerini kendi çevresinde, meseleyi anlatarak uygulamaları ve çarşaf ve peçeyi bir mesele yapmayarak, kadınları kendi zevklerine ve toplumsal anlayışlarına bırakmaları için ikna etmeye çalışmıştır. Parti ve Halkevleri aracılığıyla halkı aydınlatmak yeterliydi. Kaya, "*inkılap her gün, inkılap her şey için ve bir günde inkılap*" ifadesiyle inkılabın esasını belirlenerek ayrıntısının zamana bırakılması ve peçe ve çarşaf konusunda yasal düzenlemeye gerek olmadığı fikrindeydi. Cumhuriyet bir inkılap olduğunu düşünen Kaya, onun emrettiği işlerin uygulamasının senelerce süreceğini

⁵⁰¹ **TBMMGCZ**, D.2, C.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 475

⁵⁰² Aynı yer

⁵⁰³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. 3, s. 120

belirterek devrimin zamana ve toplumsal koşullara uygunluğuna vurgu yapmıştı.

Kaya, toplumsal olarak görünen meselelerin iktisadi yönleri de olabileceğini düşünen biriydi. Çarşafın, bazı yerlerde iktisadi bir araç olarak görüldüğüne tanık olmuştur. Kaya, Mardin'e şarkıcılık yapmak üzere giden iki kadının geçimlerini sağlayabilmek amacıyla yöre göreneklerine uyarak çarşafı çıkarmadıklarını ortaya koymuştur⁵⁰⁴

Kaya için toplum siyasal hayatın içerisinde ne kadar faaliyet yürütürse, devrimin kökleşmesi ve devrim heyecanının sürekli olması olanaklı olacaktı. Kaya da milletin sadece oyunu kullanarak demokratik tercihini kullamasını yeterli görmez aynı zamanda siyasal görüşünü belirtmesi, bu görüşlerinin takipçisi olması gerektiğine değinmiştir. Halkın belli meseleler üzerinde oyunu vermekle beraber, bu meselelerin bütün aşamalarının oylarına uygun olup olmadığını denetlemelerini, eleştirmelerini ve davranışlarının sorumluluklarını taşımasının önemini savunmuştur. Atatürk demokrasisinin hem referandum ve hem de kanuni girişim esaslarını içeren eden bir rejim olduğunu açıklayarak Ocak, belediye, ilçe, il kongreleri ve en son Büyük Kurultay'ın bunu temin edeceğini söylemiştir.⁵⁰⁵

Kaya'ya göre halkın her zaman, her yerde kendine temsilci tayin ettiği milletvekillerinin ve hükümetin işlerini eleştirebilmesi, yeni rejimin yeni insanla beraber yürümesinin gereğindendi. Kaya, Cumhuriyet'in yeni insanla ilerleyeceğine inanıyor bu sebeple yeni insanda bulunması gereken özellikleri sıralıyordu. Yeni insan kültürlü, isteyen, isteğinin peşinde koşan, sorgulayan, fikrini serbestçe dile getiren, saygın bir insan olacaktı. Atatürk de Kaya'ya paralel bir biçimde Türk devriminin kısa bir özetini "*içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete ve bunları başarmak için arsız devrimler*"⁵⁰⁶ olarak ortaya koyuyordu. Kaya, Kemalist yönetimin aradığı insan güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde savunan, neşeli ve

⁵⁰⁴ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935)**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935,s.152

⁵⁰⁵ Ergüven, **a.g.e.**, s.215

⁵⁰⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. 1, s. 398

ciddi olma özelliklerini taşımalıydı. Beden terbiyesinden amacı da, fikri, seciyeve ve ahlakî terbiye idi.⁵⁰⁷

Kaya, halkı feodal dönemin anlayışındaki otoriteye boyun eğen, başkalarının düşüncesini olduğu gibi kabul eden, dini bağınazlığın etkisiyle doldurulmuş, hurafelere inanan, miskin bir varlık olarak görmemiştir. Modern devlette halk, siyasal toplumsal hayata katılan, üretken, özgür düşünebilmesinin önündeki her türlü engeli aşan bir topluluktur.

Yeni bir insan idealine uygun olarak Şükrü Kaya, fikri çalışmalarından biri olarak 1937'de "Arzu ile Kamber" adlı kitabını yazmıştır. Şükrü Kaya, 1937 yılında halk kitapları olarak adlandırılan kitaplarla ilgili bir genelge yayınlayarak, söz konusu kitapların Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yeniden yazdırılacağını, kitapçıların kendilerine yardımcı olması talebinde bulundu. Şükrü Kaya'nın uygulamaya koyduğu bu proje üzerine yeniden yazılan kitaplardan "Arzu İle Kamber"de, kahramanlara Halkevi'nde düğün yaptırılmış, Kamber'e, Arzu'nun ilk kocasından kalan malvarlığını Türk Hava Kurumu'na (THK) bağışlattırılmıştır. Kaya, yeni insanı Cumhuriyet için çalışan bir varlık olarak ele almıştır. Kaya, kimi eski kitapların özelliğini genelgede, dil, üslup ve resimler yönünden berbat ve nerdeyse hepsinin eski ve bayat bir zihniyetin tekrarı ve yaratmak istenilen yeni insan idealine aykırı bir görüşün ve geleneğin ürünü olarak değerlendirmiştir. Halk kitaplarının yeniden yazılmasını emretmiştir. Kaya CHP örgütlerine gönderdiği genelge ile yeniden yazılan halk kitaplarında halkın tanıdığı kahramanları (Miki Mouse gibi) değişik eserlerde yeni konular içinde kullanarak Türk devrim ve medeniyeti amaçlarına uygun telkinler yapılmasını istemiştir. Bu suretle halk, kendisine verilen bu yeni eserlerdeki değişimi alışık olduğu isimler aracılığıyla ile kolaylıkla benimsemiş olacaktır⁵⁰⁸.

Bu kitaplar arasında Aşık Garip, Köroğlu, Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Yedi Alimler, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kanber, Şahmeran, Kerem ile Aslı, Nasrettin Hoca kitapları belirtilmiştir.

⁵⁰⁷ TBMMZC, D.5, C.26, s. 487

⁵⁰⁸ Ayn Tarihi, S 42, Haziran 1937, s. 47

C. Halkçılık ve Demokrasi

Şükrü Kaya'ya göre demokrasi halkın oyu ile halkın işlerini yapmaktır. Kaya, demokrasiyi milletin geleceğini kendisinin belirlemesi prensibinin hayata geçirildiği bir idare tarzı olarak görmüştür.⁵⁰⁹ Cumhuriyet'in kurulmasını halkın egemenliğini eline alması olarak düşünmüştür. Bu yönüyle demokrasi Cumhuriyet'in kurulmasıyla mümkün olabilmiştir. Cumhuriyet'i sadece bir milletin kurtuluş günü olarak görmemiştir. Çünkü "*bugün mazlumun zalime, nihayet haklının kuvvetli de olsa haksıza galebesinin (üstünlüğünün) anıldığı bir gündür.*"⁵¹⁰ Demokrasi prensibi, emperyalizme karşı verilen mücadele ile hayata geçirilebilmiştir. Millet geleceğine savaş meydanlarında emperyalizme karşı verdiği mücadele ile sahip olabilmıştır.

Kaya'ya göre demokrasi, devleti takviye eden bir kuvvetti. Anarşiyi ve zaafiyeti doğuran bir sistem ve bir rejim değildi. Demokrasinin amaç ve hedefi, vatandaşların azami medeniyet kabiliyetlerine imkan hazırlamak, devletin istiklalini ve haysiyetini korumak ve kurtarmaktır.

Kaya'ya göre Halkçılık, halka doğru, halk için değil, halkı ebediyen korumak için neler yapılacağını araştırarak ve halkla beraber kararların alındığı ve uygulandığı sistemdi. Kaya, Halkçılığı memleketin kurtarılması, bağımsız olarak insanca yaşaması için şart olarak görmüştür. Kaya, Halkçılığı memleketin doğrudan doğruya halk tarafından idaresini hedef edinen bir ilke olarak tanımlamıştır.⁵¹¹

Kaya'da Halkçılık iki yönüyle ele alınmıştır. Bunlardan biri halkın yönetime ve siyasal hayata katılmasıdır. Bu bakımdan demokrasiyi, "*halkın, halkı için ve halk tarafından idaresi*" olarak yorumlamıştır. CHP'nin izlediği siyaseti de "*halk tarafından ve halka beraber*"⁵¹² olarak değerlendirmiştir. Kaya, Atatürk İnkılabı'na kadar demokrasi ve halk idaresi demenin milletin oylarının çoğunu bir araya toplamak, milletvekillerini seçtikten sonra belli bir devre içinde memleketi yönetmek olduğunu ve bunda en çok başarılı olana en

⁵⁰⁹ **Aynı Tarihi**, S 47, Kasım 1937, s. 44

⁵¹⁰ Aynı yer

⁵¹¹ **TBMMZC**, D.5, C.16, s. 60

⁵¹² **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi**, C. 10, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s. 10

iyi demokrat dendiğini ifade getirmiştir. Demokrasi idealine göre halkın çoğunun oyunu alarak seçimi kazanmak memleketi idare için yeterli değildi, seçimi kazanarak memleketi belli bir müddet için yönetmek yeterli değildi. Kaya bunu bir çeşit diktatörlük olarak görmüştür. Oysaki Atatürk İnkılabı her çeşit diktatörlüğü reddeden bir rejimdi.

Kaya, kuvvet ve kudretin kaynağının millet olduğu fikrini şu şekilde ortaya koymuştur:

*“Biz akan, coşan inkılap çağlayanı içinde birer su zerresiyiz. Güneş ziyası ile ara sıra parlayan bu zerrelere o büyük şelalenin kütesine katılıp gitmesi mukadderdir. Kuvvet ve kudret o küçük zerrelerden doğan çağlayandır, millettir.”*⁵¹³

Kaya'nın Halkçılık anlayışında halka pasif bir özne olarak bakılmamıştır. Halkın, iktidarı siyasilere devrettikten sonra memleket işlerini takip etmesi önemliydi. Halkın fikirlerini günün bilgileri ile aydınlatmak, bilgilerini ve görgülerini artırmak, milli vicdanı ve bilginlerini fikri bilgileri ile kuvvetlendirmek gerektiğini düşünüyordu. Kaya halkı, *“bilen, anlayan, istemesini bilen ve söyleyen faal dimağlı kültürel bir eleman”*⁵¹⁴ olarak görmüştür. Bu yönde çalışmak, halkı, duygularını derinleştirerek ilerletmeyi yalnız insani, ahlaki vazife olarak görmemiştir. Kaya için böyle davranmak, aynı zamanda memleketin savunmasında ve milletin ilerlemesinde zorunlu bir işti.

Kaya için Halkçılığın diğer yönü toplumsal sınıflar arasında yer alan feodal sınıfın ayrıcalıklarına son vermek ve kültürel temellerini silmekti. Kemalizmde Halkçılık, *“imtiyazsız kaynaşmış eşit bir kütle”* ifadesinde yerini bulan sınıflar arasındaki dayanışmanın ifade edildiği bir anlayıştı.⁵¹⁵ Bu söylem sınıf farklılıklarının Avrupa'daki gibi net bir şekilde ortaya çıkmadığının ve feodal kesim hariç her birinin diğerine ihtiyaç duymasının sonucu olarak

⁵¹³ TBMMZC, D.5, C.26, s. 411

⁵¹⁴ Kaya, *“Halkevleri Açılış Konferansı”*, s. 5

⁵¹⁵ Özellikle 1930lu yıllarda işçi Ssı artmasıyla beraber sınıfların yokluğu söylemi yerini sınıflar arası dayanışmaya bırakmıştır. Recep Peker'in bir konuşması için bkz. Zafer Toprak, *“Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”*, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat Ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977, s. 25

kullanılmakta idi. Aslında devlet eliyle sanayileşmenin hızlandırılmak istendiği bir aşamada kapitalistleşmenin önündeki feodal engellere karşı savunulmuş bir fikirdi.⁵¹⁶ Her ne kadar Cumhuriyet kurulsun ve ağa, şeyh ve halifenin başını çektiği sınıf yenilmiş gibi görünse de bu sınıfa karşı mücadele sürmekteydi. Bu kesimlerin dahil olduğu feodal sınıf ortadan kalkmamıştı. 1925'te Şeyh Sait, 1930'da Menemen Ayaklanmalarında görüldüğü gibi hem fiili olarak bu mücadele sürmekte hem de zihinlerde feodal dönemin anlayışa karşı mücadele sürmekteydi. Kemalist rejim 'imtiyazsız kaynaşmış bir kütleyiz' derken ağaların, şeyhlerin, ulemanın temsil ettiği sınıfın üstünlüğüne karşı çıkmış ve tüm toplumsal kesimin hukuk önünde eşitliğini savunmuştur.⁵¹⁷ Halkçılığın bir yönü feodalizmi tasfiye çabası iken bir yönü de kapitalist gelişmenin önündeki engelleri kırmak ve emeğin özgür bir şekilde iş yaşamına katılımını sağlamaktı. Kemalizmin teorisyenleri kapitalist gelişmeyi hızlandırmak için feodalizme karşı imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyi savunmuştu. Söylem bazında sınıflar her ne kadar yok sayılsa da pratikte yapılan emeğe göre sermayenin desteklenmesiydi.⁵¹⁸ Türkiye gibi kapitalist gelişmenin başında olan ve emperyalizmin baskısını yaşayan bir ülkede bu kadar keskin sınıf ayrımı yoktu. Bu nedenle sermaye kesiminin yanında emeğin hakları da gözetilmiştir. Sınıf ayrımının reddedildiği söylemi Şükrü Kaya'da da görülmüştür; ama Kaya kimi zaman ağaların ayrı bir sınıfı oluşturduğunu belirtmiştir.

Şükrü Kaya, sınıf ayrımının olmadığı veya olmaması gerektiği yönündeki ifadelerini aslında feodal sınıfın varlığını silmeye yönelik olarak dile getirmiştir. Kaya, fertlerin sınıf ayrımları birbirine karşıt cephede yer almasını doğru bulmamış, bireylerin birbirini desteklediği, belli bir işbölümünün olduğu, ulusal birliği sağlayıcı Dayanışmacılık (Tesanüt, Solidarizm) görüşünü savunmuştur.⁵¹⁹ Kaya, Halkçılığı, 1930lu yılların dünyasında görülen Faşizm, Nazizm, Sosyalizm gibi sağ ve sol akımlara karşı toplumu bir arada tutan tutkal

⁵¹⁶ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, (çev: Fatmagül Berktaş), 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 166-168

⁵¹⁷ **TBMMZC**, D.5, C.16, s. 60

⁵¹⁸ CHP 1931 Kurultayı'nda da "Türkiye Cumhuriyeti'ni birbirinden ayrı sınıflar olarak değil, fakat ferdi ve toplumsal işbölümü için türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir" denerek sınıf ayrımı yerine işbölümü öne çıkarılmıştır. Bkz. Eliçin, **a.g.e.**, s. 307

⁵¹⁹ Toprak, **a.g.m.**, s. 30-31

olarak görüyordu. “Sağdan gelen cereyanların da soldan gelen cereyanlardan daha az zararlı”⁵²⁰ olmadığını belirten Şükrü Kaya, toplumun sınıf farklılıkları yoluyla çatışmaya girmemesini, aksine dayanışma içinde bulunmasını önermiştir. Halk, ulusal bir ülkü etrafında birbirine kenetlenmeliydi. Bu bakımdan Halkçılık, toplumu Kemalist yönetime daha fazla bağlamak yönünde bir işlev de görmüştür.

Feodal sınıfın toplumdaki üstünlüklerini yok etmeye yönelik çabalardan biri de 1934 yılında ağa, şeyh, hoca vb lakap ve ünvanları kaldıran yasa idi. Yasanın gerekçesinde “*Türk devriminin en açık niteliği, demokratlıktır*” deniyordu. Hükümet ‘efendi, bey, beyefendi, paşa, hazretleri’ gibi deyimlerin kaldırılmasını, ‘bay, bayan’ ifadeleri ile yetinilmesini istemişti. Bunların, “eski sınıf ve üstünlük anılarını” yaşattığı belirtiliyordu. Komisyon ve Meclis, bu kez hükümetten çok daha ileri gitmiş “ağa, hacı, hafız, hoca, molla vb.” gibi bütün deyimlerin kaldırılmasını gerçekleştirmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu lakapların “*demokrasi esasına uymadığı*” fikrindeydi

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya demokrasiyi kendine mal etmiş Türk Milleti’nin sınıf ayırımı yaratan ünvanlarını tamamen yıkmak niyetindeydi⁵²¹. Bu bakımdan yasanın eksiksiz olarak Meclis’ten geçmesi için çaba göstermiştir. ‘Hacı’ gibi bazı kavramların kaldırılıp kaldırılmayacağını tartışılmasından sonra sonunda, “*ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanımefendi, hazretleri*” gibi lakapların tümünün kaldırılması coşkuyla kararlaştırmıştır.

Şükrü Kaya’nın feodal sınıfa karşı savaşının bir diğer örneği, 1937 yılında Teşkilatı Esasiye Yasası’nın değiştirilmesine dair Meclis görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Meclis’te Halkçılığın, halkla birlikte halk egemenliğini sağlamaya yönelik bir ilke olduğunu açıklamıştır. Toplumun feodal kesimlerinin ayrıcalıklarının kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir. Fert ve sınıf imtiyazını

⁵²⁰ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935), s.141

⁵²¹ Avcıoğlu, a.g.e., s.1406

kabul etmeyen Kaya, bütün vatandaşların yasalar önünde eşit olduğunu belirtmiştir⁵²²

Kaya, köylünün emeğinin ağa tarafından sömürülmesine karşı çıkmıştır. Köylünün Cumhuriyet'in eşit bir yurttaşı olarak ekonomik hayattaki yerini almasını savunmuştur. Muğla'nın Köyceğiz ilçesinin tamamıyla çiftlik ağalarının elinde olmasını doğru bulmamıştır.

Kaya, Köyceğiz'de Hükümet Konağı'nın bir çiftlik ağasının tarlası içinde olduğunu örnek göstererek köylünün bir karış toprağının olmadığını, ağanın yanında çalıştığını, buna karşılık ağanın çalışmadan oturduğunu TBMM'de dile getirmiştir. Diğer illerde de topraksız köylülerin olduğunu, Doğu illerinin ise tamamıyla böyle olduğunu belirten Kaya, vatandaşı aç ve topraksız bırakıp belirsiz idealler peşinde koşmanın kendini aldatmak olduğunu söyleyerek topraksız köylünün topraklandırılmasının önemini sergilemiştir.⁵²³

Kaya'ya göre bu sorunlar, büyük ve milli bir ıztıraptı. Eğer bunlar çözülmezse, ülkede topraksız çiftçi Cumhuriyet'in ve devrimin büyük nimetlerinden mahrum kalmış olacaktı. Eğer millet kendi topraklarında ekmeğine hakim olamazsa ve bu temin edilemezse, yapılan şeylerin anlamı olmayacaktı.

Kaya, feodal sınıfa karşı mücadele verirken, bu sınıfın baskı altında tuttuğu köylüyü özgürleştirmenin önemli olduğunu biliyordu. Ağa, bey, paşa gibi ünvanlar kaldırılırken hukuk düzeninde bir eşitlik sağlanıyordu. Kaya için asıl yapılması gereken bu sınıfın fiili egemenliğinde bulunan köylüyü ağanın, şeyhin elinden kurtarmaktı. Bunun yolu da halka toprak vermektir. Şükrü Kaya topraklandırma meselesini, sadece köylünün geçinmesi için gereken yol olarak düşünmemiştir. Kendi geçim araçlarına sahip olan köylünün emeğinin özgürleşmesinin yanında fikri özgürlüğünü de öngörmüştü. Kaya bu yönde çiftçinin kendi geleceğine sahip olmasının önemli görmüştür. 18 milyon nüfusun 15 milyonunu oluşturan çiftçinin birçoğu kendi toprağında çalışmıyordu. Eğer büyük bir menfaat bekleniyorsa, köylüyü ötekinin, berikinin

⁵²² TBMMZC, D.5, C.16, s. 60

⁵²³ A.g.e., s. 71

toprağında çalışmaktan kurtarmalı; kendinin olacak olan topraklara hakim kılmalıydı.⁵²⁴ Kaya, köylünün hür ve efendice yaşayabileceği kadar toprak vermeyi savunarak hem geçimini sağlamasını hem de ağanın elinden kurtarılmasını hedeflemiştir.

Şükrü Kaya'nın çalışma yaşamında haklarının gözetilmesi yönünde de çabaları olmuştur. Kaya, emeğin korunmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasında Meclis'te aktif olarak çalışmıştır. Bu düzenlemelerden biri Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Yasa'da 1 Mayıs'ın tatil olmasıydı. Yasa görüşülürken 1 Mayıs'ın tatil olmasının nedenini “*memleketimizde tatil günlerimiz azdır. Bu sıhhi ve içtimaî bir meseledir*” diye açıklayarak tatil günlerinde dahi dinlenme bilmeyen çalışkan bir milletin dinlenme hakkının olduğunu savunmuştur.⁵²⁵

Şükrü Kaya, Cuma Tatili Hakkında Yasa'nın gerekçesinde “*insanın insan tarafından istismarı ve ihtiyacın karşılanamamasının kabulünü*”⁵²⁶ normal karşılamamıştır. Bu amaçla insanların dinlenebilmeleri için Cuma gününün tatil olması için Meclise yasa teklifi sunmuştur. O'na göre sabahtan akşama kadar çalışmaya mecbur olan bir adamın medeni ve toplumsal görevlerini yapabilmesi için yorgunluktan göz açıp zaman bulabilmesine olanak yoktu. Hatta milli bünyenin oluşamayarak bireyin gelişemeyeceğini, ailenin oluşamayacağını, nüfusun artamayacağını belirterek cuma gününün tatil olmasını savunmuş ve teklifin yasalaşmasını sağlamıştır.

Kaya, Mesai Yasası'nın Meclis'e getirilmesinde öncü olmuştur.⁵²⁷ Çocuk işçiliğe karşı çıkararak belli yaşın altındakilerin maden ocaklarında çalıştırılmasının yasaklanmasını sağlamıştır. Kaya, önemli olanın verimlilik ve üretim değil insan sağlığının korunması olduğu kanısındaydı. Kaya'nın hazırlanmasına katkıda bulunduğu yasanın yedinci maddesinin “*maden ocakları içinde on yedi yaşını bitirmemiş olanların çalıştırılması yasaktır*” şeklindeki

⁵²⁴ **A.g.e.**, s. 61; Tuna, **a.g.m.**, s. 122-123

⁵²⁵ **TBMMZC**, D.5, C.3, s. 304

⁵²⁶ **TBMMZC**, D.2, C.4, s. 598

⁵²⁷ Şükrü Kaya, iş ve işçilik sorunları hakkında Cenevre'de yapılan uluslararası bir toplantıya Hükümet adına katılmıştır. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)**, C. 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 57-58

fıkrasına itirazlar yükselmiştir. Trabzon milletvekili Muhtar Bey “*onyedi yaşında, oldukça gürbüz bir delikanlı açık hava dahilindeki madenler içinde çalışabilir.*”⁵²⁸ diyerek karşı çıkmıştır. Yusuf Akçura da “*asgarî onyedi yaş*” önerisinde bulunmuştur. Bolu milletvekili Şükrü Bey, çalışma yaşının onbeş yaşından aşağı kabul edilmesinin iyi olacağını, yoksa maden ocaklarında çalışan halkın oradan da mahrum kaldığında ellerinde geçinebilecekleri bir vasıtası kalmayacağını savunarak on yedi yaşın çok olduğunu belirtmiştir. Şükrü Kaya ise maden ocaklarında çalışma yaşının yükseltilmesinden yana olmuştur. Avrupa devletlerinde bu yaşın otuz olduğunu açıklayarak en azından bu yaşın onsekize çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Kaya için nüfusun sağlıklı, gürbüz bulunması önemliydi. Kaya, Mesai Yasası’na iktisadi, üretim, servet noktalarından bakılarak değil, neslin korunması ve memleket evlatlarının gürbüz olarak muhafazası yönünden bakılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Kaya, en çok muhtaç olunan şeyin nüfus olduğunu belirterek gençlerin korunmasını önemli görmüştür. Kaya servetin sonra geleceğini düşünerek nüfusun sağlıklı ve gürbüz olmasına öncelik vermiştir. Çünkü O’na göre on yedi yaşındaki çocukları çalıştırmak, onların hayatını mahvetmek demektir. Kaya bazı ülkelerde zehirli, karanlık ve havasız yerlerde insanların otuz yaşından itibaren çalıştığını örnek olarak sunmuştur. Bu alanda insan yetersizliği de dikkate alınarak bu yaşın hiç olmazsa onsekize yükseltilmesini önermiştir.⁵²⁹

Yusuf Akçura, maddede ‘onyedi yaşını bitirmiş’ tabirinin onsekize basmış demek olduğunu belirterek Kaya’nın bu isteğinin maddede karşılandığını dile getirmiştir. Kaya ise herhangi bir yanlış anlamaya ve kötüye kullanmaya izin vermemek için “*maden ocakları içinde çalıştırılan işçinin on sekiz yaşını bitirmemiş olanlarının çalıştırılması yasaktır*” şeklinde önerge vermiştir. Şükrü Kaya’nın Doktor Fuat Bey ile beraber verdikleri önerge Meclis’te kabul görerek yasalaşmıştır.

Şükrü Kaya, insan hayatının ekonomik gelişmeye feda edilmesine karşıydı. Ekonomide ilerlemek zorunda olan bir ülkenin ihtiyaçlarının

⁵²⁸ TBMMZC, D.2, C.19, s. 32

⁵²⁹ A.g.e., s. 33

farkındaydı; ama aynı zamanda ekonomik gelişmeler de dahil toplumun bir bütün olarak ilerlemesinin, insanın kültürlü, sağlıklı birer fert olarak toplumsal hayatta yer almasıyla olanaklı olacağını düşünüyordu. Bu konudaki uygulamalarından biri sırt hamallığının ortadan kaldırılmasına yönelikti.⁵³⁰ Bu konuda bir genelge yayınlamış ama İstanbul'da sırt hamalı bir yurttaşın, yükünün ağırlığı altında öldüğünü haber alınca üzülmüş ve tekrar bir genelge yayınlayarak sırt hamallığını yasaklamıştır. Kaya, “*ağır yükler altında iki büklüm ezilerek geçinen hamalların hali*”⁵³¹ni, gururu zedeleyen bir durum olarak görmüştür. CHP Halkevi başkanlarına ve genel müfettişlere 16 Ocak 1937 tarih 935 sayılı bir yazı göndererek yiyecek ve yemeğin açıkta satılmasına da karşı çıkmıştır:

*“Bir de şehirlerde yoğurtçu, sucu, sefertası ile yemek taşıyan bazı kimseleri omuzlarında iki tarafta eşya asılı uzun sırtıklarla geleni geçeni rahatsız ettikleri ve yollarda gelip gitmenin intizamını bozduklarından şikayet olunuyor...Mevzuunun derhal kaldırılmasını ve icraatı havi (kapsayan) cevabınızı rica ederim.”*⁵³²

Emeğin savunulması noktasında belli yörelerde işçiye ödenen paranın yetersiz olmasını ve bu paraların işverence değişik yollarla işçinin elinden alınmasını doğru bulmamıştır. Bu konuda yayınladığı genelgede müteahhitlerden şikayetçi olduğunu, işçinin günlük altmış ila yüz yirmi kuruş arasında para aldığını, bunun o civar inşaatında zaruri olabileceğini ama işçinin aldığı paranın müteahhitler tarafından açılan bakkallar aracılığıyla ellerinden alındığını, işçiyi boğaz tokluğundan daha aşağı bir vaziyete düşüren ekonomik usulün önlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Müteahhitlerin bakkallarının, ekmek başka yerlerde on iki ila on beş kuruş arasında satılırken yirmi beş ila otuz kuruşa vermelerini, rakı ve alkol satmalarını soygunculuğun en fena tarafı olarak görmüştür. Ayrıca inşaatta kazaya uğrayan işçiye gereğince bakılmadığını düşünerek bunun önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵³³

⁵³⁰ İstanbul'da sırt hamallığı ile uğraşan 6.000 kişi vardır. Bkz. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)**, C. 2, s. 159

⁵³¹ **Ayn Tarihi**, S 39, Şubat 1937, s. 31-32

⁵³² **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi**, C. 10, s.16

⁵³³ **BCA**, 030.10..12.73.18

Kaya, sporun milli terbiyenin esaslı unsurunu oluşturacağına, bunun için spor teşkilatının oluşturulması gerekliliğine inanarak sporla uğraşmayı önemli görmüştür. Beden terbiyesini, fertleri millete ve bütün insanlığa hayırlı bir eleman olarak yetiştirmek yönünden gerekli gören Kaya, vücudu kuvvetlendirmenin, gençleri ve fertleri hayat savaşı için güçlü kılacağını düşünüyordu.⁵³⁴ Bu amaçla Spor Teşkilatı Hakkındaki Yasa'yı savunan Kaya, sporu yurt savunmasının ve iktisadi kalkınmanın yollarından biri olarak görüyordu. Kaya, köylere kadar varan spor klüplerinin yapılmasını, işyerlerinde 45 yaşına kadar olanların sporla ilgilenmelerinin sağlanmasını, Halkevleri'nin spora önem vermesini istemiştir. Bu amaçla 45 yaşına kadar bütün yuttaşlara, devlet dairelerinde çalışan ve bu yaşa kadarki memurlara her gün belli zamanlarda, uzman gözetiminde spor mükellefiyeti getirilmiştir. Kaya, sporu büyük şehirlerin dışında da kasabalı ve köylü halk içine yaymayı ve bilhassa milli sporlara (güreş, binicilik, atıcılık, cirit) daha fazla önem vermeyi gerekli bulmuştu. Bu amaçla yasa ile binicilik, cirit, güreş, denicilik, dağcılık, kayakçılık, yüzücülük, yelkencilik, atıcılık, avcılık ile okçuluk sporları federasyon çerçevesi içine alınmıştır.

Kaya, sporu beden terbiyesi açısından olduğu kadar fikir terbiyesi açısından da önemsemiştir. Kuvvetli bir fikir terbiyesinin sağlam vücutta bulunduğunu düşünen Kaya, sporla rejimin kendi insanını yaratacağını savunmuştur.⁵³⁵ Bu amaçlarla Spor Teşkilatı Hakkındaki Yasa ile Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü (Spor Genel Müdürlüğü) kurulmuştur. Belediyeler ve İl Özel İdareleri sporla meşgul hale getirilmiştir. Yasanın 13. maddesi ile okul ve kışla dışında 50 ve üstü sayıda spor mükellefiyeti çağında yurttaş bulunan köy, kasaba, şehir ve bazı mahallelerde kulüp kurulması, 50'den az yerlerde spor gruplarının oluşturulması planlanmıştır. Spor mükellefiyeti çağındaki yurttaş sayısı beş yüzden fazla olan kasaba ve şehirlerde her kulübe, 200-500 kişi arasında kasaba ve şehir kulüpleri kurulabilme hakkı tanınmıştır. Halkevleri'nin de vatandaşların spor faaliyetleriyle ilgilenmesi kayda alınmıştır. Buna göre Halkevleri kendi üyelerine ve arzu edenlere kapalı veya açık

⁵³⁴ TBMMZC, D.5, C.26, s. 484

⁵³⁵ A.g.e., s. 486-487

salonlarda Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile ortaklaşa düzenlenecek programlara göre jimnastik, eskrim, güreş, yürüyüş, salon oyunları ve milli rakslar gibi beden terbiyesi hareketleri yaptırılabilirdi.⁵³⁶ İşçi ve memurların da spor ile uğraşabilmeleri sağlanmıştır. Memur ve işçi sayısı beş yüzden fazla olan kurumlar, fabrikalar, ticaret evleri ve sair kurumlar kendi memur ve işçilerine beden terbiyesi yaptırmak, jimnastik salonu, spor alanı, yüzme havuzu ve saire gibi tesisleri yapmaya ve uzman beden terbiyesi öğretmeni veya antrenörü tutmaya zorunlu tutulmuştur.

Kaya'nın Halkçılık anlayışında hayat ucuz hale getirilmeliydi. Halk temel ihtiyaçlarını ucuza alabilmeliydi. Atatürk hayat ucuzluğu meselesini 1937 yılındaki TBMM açılış konuşmasında gündeme getirerek bunu sağlamaya yönelik önlemlerinin alınmasını hükümetten ve milletvekillerinden istemiştir⁵³⁷. Kaya, halkın kültürel seviyesinin artmasına ve eğlenebilmesine önem vermiştir. Bu amaçla yaptığı faaliyetlerden biri tiyatro ve sinema fiyatlarında indirim gitmekti. Tiyatro ve sinema yalnız bir eğlence vasıtası olarak görmemiştir. Bunlar halkın seviyesini yükseltmekte büyük faydaları olan etkinliklerdi. Bu amaçla hazırlanan bir yasa ile fiyatlarda % 30-40 indirim gidilmiştir. Bu yolla, halkın, hiç olmazsa haftada bir defa tiyatroya, sinemaya gitmeleri sağlanıyordu. Haftada bir gün Milli Eğitim Bakanlığı ile mutabık kalınarak öğleden sonra çocuklara faydalı filmler gösterilecekti. Bu faydalı filmlerden cumartesi ve pazar günleri halk için ikişer matine açacak ve bunun ücreti pek ucuz olacaktı. Böylece bütün hafta çalışan halk bu tatil günlerinde az para ile eğlenmek fırsatını bulabilecekti.⁵³⁸

Kaya, bu tür düzenlemelerin yapılmasına çalışarak halkın çalışma ve sosyal yaşamını daha yaşanılır hale getirmeye çabalamıştır.

D. Laiklik ve Toplumun Özgürleşmesi

Şükrü Kaya, laikliğe hem dinin dünya işlerine karışmayarak maddi hayatın gereklerine insanın hür aklının karar vermesi anlamında hem de feodal

⁵³⁶ A.g.e., s. 489; Yeşilkaya, a.g.m., s. 114

⁵³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C. 1, s. 411

⁵³⁸ TBMMZC, D.5, C.26, s. 583

sınıfların toplumsal üstünlüklerine son vererek vicdanını ve aklını kullabilen özgür, çağdaş bireylerin yetişmesi açısından önem göstermiştir.

Kaya, felsefi anlayışını “*tarihte deterministiz, icraatta pragmatik (pratik) maddiyetçiyiz*”⁵³⁹ olarak ortaya koymuştur. “*Tarihte deterministiz*” açıklamasıyla, doğanın ve toplumun belli yasalar kurallar dahilinde hareket ettiğini vurgulamıştır.⁵⁴⁰ Determinizm (gerekircilik) doğadaki hareketlerin, tarihsel olguların birbirini doğuran, birbiri ile ilişkili nedenlere bağlı olduğunu açıklayan terimdir. Kaya, tarihinin açıklanmasında, ekonomideki değişimleri belirleyici etken olarak kabul etmiştir. “Pratik maddiyetçilik” ise devrimin karşı karşıya kaldığı meseleler karşısında ortaya konan eylemleri açıklamaktaydı.

“Pratik maddiyetçilik” değişik düşünce akımları arasında akıl yürütmek yerine sorunları günlük hayatın pratikleri içinde halletmeye öncelik vermiştir. Şükrü Kaya, materyalist felsefesinin gereği olarak toplumu öteki dünyanın endişelerinden uzak tutmaya çalışmıştır. Kaya, toplumsal düzeni kurarken “*her türlü endişelerden, hayallerden uzak, yasaları bugünün icaplarını, maddi zorunluluklarını göz önünde tutarak*”⁵⁴¹ davranmak gerekliliğini duymuştur. Memleketin maddi hayatı ancak bu suretle kurtulurdu. Maddi hayatın gereklerinin dikkate alınması gerektiğini düşünen Şükrü Kaya, İdealizm’e karşı Materyalizm’i öne çıkarmıştı. Laikliği de maddi hayatın kurtulması için gerekli görerek maddi hayatı, dinsel hayatın dışındaki yaşam olarak kabul ediyordu.

Kaya, kaderciliğin karşısında birisi olarak maddi hayatın içinde olan her şeyin insan ürünü olduğunu savunmuştur. 1937 yılında anayasanın 2. maddesine Altı Ok’un eklenmesiyle ilgili konuşurken tarihin kaza ve kaderin neticesi olmadığını, milletlerin tarihini kendinin yaptığını dile getirmiştir⁵⁴². Türk Milleti de başına gelen felaketlerin neticelerini görerek bağımsızlığı için mücadele etmiş ve kaderini ellerine almıştı.

⁵³⁹ TBMMZC, D.5, C.16, s. 60

⁵⁴⁰ Doğu Perinçek, **Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 22-25

⁵⁴¹ Aynı yer

⁵⁴² A.g.e., s. 59

Kaya'nın materyalizm anlayışında dinler “işlerini bitirmiş, vazifeleri tüketmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir.”⁵⁴³ O'na göre din toplum hayatında artık rol oynamamalıydı. Toplum ihtiyaçlarının değişen dünyanın gereklerine göre yerine getirilmesi gerekliliğini ortaya koyan Kaya, laiklikten amacın, dinin memleket işlerinde etkili ve etkin olmamasını sağlamak olduğunu kabul etmiştir. Kaya, Türk'ün maneviyatını geliştirmek için temiz ahlakını geliştirmeyi yeterli bulmuştu. Dinlerin vicdanlarda ve mabetlerde kalarak maddî hayata ve dünya işlerine karışmasını istemiyordu⁵⁴⁴. Kaya, bu ifadeleriyle dine değil dinin sosyal ve siyasal alanı belirlemesine karşı olduğunu ortaya olmuştur⁵⁴⁵. Dinin “vicdanlarda kalması” dinin kötü amaçlı kullanımını da engelleyecekti.

Kaya, laikliği “Fransız İnkılabı'nın bir çocuğu”⁵⁴⁶ olarak değerlendirmiştir. Laikliği “devlet işlerinde ve ulus işlerinde dinî tesirleri kaldırmak”⁵⁴⁷ olarak tanımlamıştır. Kaya, hilafetin ve şeriye mahkemelerinin, tarikatların kaldırılmasını, mahkemelerin birleştirilmesini, tevhidi tedrisatın kabulünü (öğretim birliği), medreselerin kapatılmasını, medeni yasanın kabulünü laiklik uygulamalarına örnekler olarak sunmuştur.

Kaya, dini düşünce ve yönetim tarzının Türkleri ve Osmanlı'yı güçsüz bıraktığını, Osmanlı'nın çöküşüne neden olduğunu düşünüyordu. Son asırlarda Türk idaresine alınan ve karıştırılan bazı toplulukların aşiret göreneklerine ve semavî, belirsiz ilhamlara dayanan dini düşünceleri Osmanlıyı olduğu gibi Türk'ün yapısını da bozduğu kanısındaydı. Mukaddes kitapların hükümlerini, yöneticilerin keyfi idaresine yönelik yorumlayan skolastik usullerin Türk idaresine girdiğini düşünen Kaya, bu durumun Osmanlı Devleti'ni iki üç asır gibi kısa bir süre içinde aciz, kudretsiz bir hale getirdiğini belirtmiştir⁵⁴⁸. Kaya laikliği, din hükümlerinin yönetimde zaafiyet yaratmaması açısından güvence olarak görmüştür.

⁵⁴³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 153

⁵⁴⁴ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1937; **Ulus**, 6 Şubat 1937

⁵⁴⁵ Orhan Türkdoğan, “Geçmişle ve Bugün Laiklik”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.49, Ocak 1991, s. 44

⁵⁴⁶ Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 48

⁵⁴⁷ **TBMMZC**, D.4, C.25, s. 77

⁵⁴⁸ Kaya, “*Cumhuriyet'in Ondördüncü Yıldönümü*”, s.207

Şükrü Kaya görüldüğü gibi bir devletin güçsüz kalmaması, dağılmaması için laikliğin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Memleket işlerine karıştırılmak istenmeyen din, maddi hayatın kapsamına giren ekonomi, siyaset, ticaret, hukuk gibi alanlarda yer almamalıydı. Maddi hayat, din gibi değişmez kurallara göre değil *“günün gereklerini, maddi zorunlulukları göz önünde tutarak”* düzenlenmeliydi. Kaya, ahlaki alanı dahi dine bırakmıyor, bu hususta *“maneviyatı için Türk’ün, temiz ahlakını inkişaf ettirmek (geliştirmek) kafidir.”*⁵⁴⁹ diyerek dini bu alanda da dışarıda bırakıyordu.

Görüldüğü üzere, dinin maddi hayatın dışında mabetlerde kalması aslında feodal güçlerin tasfiyesine yönelik bir girişimdi. Çünkü din aşiret reisliği, ağa, şeyh, hoca gibi feodal sınıfın ideolojik görüşüdür. Din, bu hakim sınıf tarafından halkı egemenliğinde tutmasına yarayan bir araç olarak kullanılmıştı. Din yoluyla toplumun itaatkar olmasına, verilenle yetinmesine ve bu dünyada yaptıklarının ödülünün öbür dünyada alacağı söylemiyle toplum üzerinde egemenlik kurulmasına neden olmuştur. Cumhuriyet’in gerek kurulma aşamasında gerekse sonraki yıllarında ortaya çıkan ayaklanmalar halkın din duygularının kötüye kullanılmasının ürünüydü. Cumhuriyet ise ortaçağ dini toplumsal hayatın dışına çıkararak tarihsel gelişmenin önündeki engellerden birini ortadan kaldırmak istemişti. Bundan dolayı sorun ideolojik bir hesaplaşma olarak gündemdeydi. *“Ortaçağın dogmatik din görüşleri mi, müspet bilimler mi Türkiye’ye egemen olacaktı?”* sorusu karşısında Kaya dinlere gönüllerin dışında bir yaşam alanı vermek istememişti. Kaya, *“din ve devlet işleri ayrı olsun”* şeklinde ifade edilen görüşü yeterli görmeyerek devlet işlerinin olmadığı alanda da dine olanak tanımak istemiyordu.

Kaya’nın laiklik anlayışında din, devlet işlerinden ayrı özerk bir alanı olan bir kurum değildi. Dinin sadece devlet işlerinde değil maddi hayatın her alanında söz hakkı olmamalıydı. Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Yasa’nın hazırlanmasına katkıda bulunan Kaya’ya göre Laiklik, yasanın gerekçesinde *“din ile devletin ayrılığını ve dinî akidelerin devlet işleri haricinde sırf vicdani bir mahiyette kalıp memleketin devlet hayatında dinin hiçbir tesiri*

⁵⁴⁹ TBMMZC, D.5, C.16, s. 60

olmaması”⁵⁵⁰ ile açıklanmıştı. Bir kere din “*mabedlerde bulunsun*”⁵⁵¹ denildikten sonra zaten devletin dışındaki alanlarda da hüküm süremeyeceği kendiliğinden ortaya çıkan bir sonuçtu.

Kaya, dinin gereği diye ortaya çıkan faaliyetlerin daha düşünce aşamasında iken tespit edilerek gereken önlemlerin alınması gerektiğine inanmıştı. Kaya’ya göre “*irticanın önüne geçilmek ve onu tedib etmek (önlemek) bir iş değildir.*”⁵⁵² Bunun bir mesele olarak söylenemeyeceğini düşünen Kaya için esas mesele, “*memleketi aydınlatarak böyle bir şeye kapılanların daha rüyalarında iken yakalarına yapışmaktır.*”⁵⁵³

Kaya, Laiklik ilkesi ile herhangi bir din veya mezhebin taraftarlığı yapmayarak ve onlar hakkında kötü düşünceler taşımayarak din ve mezhepler arasında eşitliği sağlamayı amaçlamıştı. Kaya, Altı Ok’un anayasaya girmesiyle ilgili yaptığı konuşmada laik olmakla dinler ve mezhepler için ne bir nefret, ne de bir korku ve endişe duymadığını, bütün din ve mezheplere hoşgörü ve eşitlikle baktığını ifade etmiştir⁵⁵⁴.

Kişilere hürriyetlerini vermek gerektiğini düşünen Şükrü Kaya, hürriyetin tarifinin çok ve güç olduğunu, iyi hürriyetin memleketin çıkarına, milletin karakterine uygun, devletin ve fertlerin haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyet olduğunu dile getirmiştir. Dini sembolize eden giysilerin giyilmesinin engellenmesi amacıyla “*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*” Meclis’te görüşülürken bu konuda fikirlerini belirtmiştir. Kaya, din hükümlerinin toplumsal yaşamdaki üstünlüğünü kırmak amacıyla dini sembollerini de engellemek gerektiği kanısındaydı. Dini sembollerin, giysilerin giyilmesinin ve takılmasının engellenmesinin ülke güvenliği için önemli olduğunu ileri sürüyordu. Bazı kisvelerin yasaklanmasını devrimin gerektirdiği bir zorunluluk olarak görmüş, bu önlem alınmazsa memleketin geleceği ile güvenliğinin tehlikeye düşeceğini vurgulamıştır. Yasa düzenlenirken laik bir

⁵⁵⁰ TBMMZC, D.4, C.25, s. 1

⁵⁵¹ Cumhuriyet, 6 Şubat 1937; Ulus, 6 Şubat 1937; Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya’nın Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi’nin 5.2.1937 Tarihli İçtimaındaki Söylevi, s. 6

⁵⁵² CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935), s.154

⁵⁵³ Aynı yer

⁵⁵⁴ TBMMZC, D.5, C.26, s. 413

devlet olarak Şu veya bu dinin h kmiyle ile hareket etmediklerini doğrudan doğruya milletin çıkarımın gerektirdiği maddi ve gerçek sebeplerden yola çıktıklarını açıklamıştır. Kaya bu yasaı *“y riyen ve y rmesi gereken canlı inkılabımızın eseri”* olarak g rmuŐ ve inkılabın emirlerini yapmamayı *“irticaya hizmet etmek, mürteci olmak”* olarak deđerlendirmiŐtir⁵⁵⁵. Eğer devrimin emirlerine uyulmazsa Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi eli ile bu millete hazırladığı geleceğin tekrar yaŐanacađını ileri s rmuŐt r.

Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair Şükrü Kaya tarafından hazırlanan yasanın gerekçesinde dinsel kıyafetlerin mabetler dışında kullanımının yasaklanmasını *“vicdan serbestisi hakkını sınırlama yoluyla bir müdahale olmayıp aksine vicdan hürriyetini takviyeye esas”* olarak g rmuŐt r. Böylece,  nemsiz kıyafet eŐitsizlikleri nedeni ile memleket düzenine engel olabilecek ihtimallerde halkın huzur ve s k nunu korumak ve Türkiye’de yanyana yaşayan insanların birbirlerine karşı medenî ve insani saygılarla yaşayabilecekleri ortam amaçlanmıştır. Yasanın hedefi, Türkiye’de vicdani ve dini hürriyetin uygulanması hususunda eşitlik gözetecek Şekilde kamu düzeninin gereklerine uygun hale getirilmesiydi.

Yasanın gerekçesinde vicdan  zg rl ğu dile getirilerek laikliğin bunu sağlayan önemli bir araç olduğu ortaya koyulmuŐtur. Bazı giysilerin yasaklanması vicdan özgürlüğünü ortadan kaldırmaya değil tersine vicdan ve fikir hürriyetini daha fazla ortaya çıkarmaya hizmet ediyordu. Laiklik kıyafet eŐitsizlikleri dolayısı ile memleket kamu düzenini bozacak olasılıkları ortadan kaldırıyordu. Ayrıca laiklik, insanların birbirine hor ve farklı bakmasını önleyen  ađdaŐ, birbirine saygılı insanın yaratılmasında önemli bir harç görevi de görüyordu. Tüm yurttaŐların, din ve mezhep farkı gözetmeksizin yasa önünde eşit konumda bulunmaları da vicdan hürriyetini sağlamaya yönelikti.

Yasanın birinci maddesiyle *“herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhan  kisve taşımaları”* yasaklanmıştı. Hükümetin, her din ve mezhepten uygun göreceği yalnız bir din görevlisine mabet ve ayin haricinde dahi ruhan  kıyafetini taşıyabilmek için izin

⁵⁵⁵ TBMMZC, D.4, C.25, s. 76

verebileceği ve bir izin süresinin bitiminde, iznin onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesinin uygun olacağı da düzenlenmişti. 2. madde ile “Türkiye’de kanuna tevfikân teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve okullere mahsus kıyafet alamet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alamet ve levazım taşıyabileceği” hükme bağlanmıştı. Madde 3 ile “Türkiye’de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levazımını taşımaları” yasaklanmıştır.⁵⁵⁶ Madde 4 ile de “ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet, alamet ve levazımları ile Türkiyeyi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunacak mercilerin müsaadesine”⁵⁵⁷ tabi tutulmuştur.

Kaya bir yandan dini törenler haricinde dini giysilerin giyilmesinin önüne geçmeye çalışırken bir yandan da çağdaşlaşmanın gereği olarak yeni giysilerin kullanımına yönelik çabalıyordur. 16 Ekim 1925 tarihinde Konya milletvekili Refik Koraltan ve arkadaşlarının verdiği Şapka Giyilmesi (İktisası) Hakkında Yasa⁵⁵⁸ teklifinin görüşmelerinde şapka meselesinin “dini, milli kıyafet ve teklifin kanuna aykırılık” olarak üç safhada inceleneceğini belirtmiştir. Altıncı ve yedinci asırların fikirleriyle memleketin yönetilemeyeceğini belirterek laikliği savunmuştur. Kaya’ya göre, şapka giyilmesi anayasaya aykırı değildi. Şapkanın ulusal bir kıyafet olmadığı eleştirisine, “uygar ulusların kıyafetleri ayındır” diyerek yanıt vermiştir. Şükrü Kaya, milletin çoktan uygarlık ve ilerleme doğrultusunda karar verdiğini ve onun bu yöndeki gelişimi karşısında durmanın hüsrânla sonuçlanacağını iddia ediyordu. Bununla ilgili olarak şapka giyilmesine dair Meclise şu önergeyi vermiştir⁵⁵⁹:

⁵⁵⁶ A.g.e., s. 77

⁵⁵⁷ A.g.e., s. 78; Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 269

⁵⁵⁸ Şapka yasası için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Kitabevi, Ankara, 2009, s.310-316

⁵⁵⁹ Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, s. 170-174

“Haddi zatında hiçbir ehemmiyeti mahsusayı haiz olmayan serpuş (başlık) meselesi asrî ve medenî milletler ailesi içine girmeğe azmetmiş olan Türkiye için hususi bir kıymeti haizdir. Şimdiye kadar Türkler ile sair medenî ve asrî (çağdaş) milletlerin arasında bir alameti farika (ayırıcı işaret, damga) mahiyetinde telakki edilmekte (anlaşılmakta) olan mevcut serpuşun tebdili ve yerine medenî ve asrî milletlerin kaffesinin (hepsinin) müşterek serpuşu olan şapkanın ikamesi lüzumu taayyün etmiş (ortaya çıkmış) ve muhterem milletimiz bu aslî ve medenî serpuşu iktisa eylemek (kabul etmek) suretiyle cümleye numune imtisal teşkil eylemiş (örnek olmuş) olduğundan merbuten (ekli olarak) takdim edilen kanunun kabulünü Heyeti Umumiyye arz ve teklif ederiz.”

Nurettin Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun değişik maddelerinde yazılı “şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelam, amel, temenlik ve tasarruf ilah, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır”, “işkence, eziyet, müsadere yasaktır”, “hiçbir kimse hiçbir fedakarlığa icbar edilemez” hükümlerine dayanarak Şapka Yasası’nın Teşkilatı Esasiye Yasası’na aykırı olduğunu öne sürmüştü.⁵⁶⁰

Kaya ise dinin cami kürsüleri dışında yer bulamayacağını söyleyerek şapka yasasını savunmuştur. Kaya, TBMM’nin din ile dünyayı ayırdığını belirterek milletin doğrudan doğruya hayati meselelerinin, maddi yararlarının, milletin kendi geleceğinin “altıncı, yedinci asrın köhne fikirlerine”⁵⁶¹ bağlanamayacağını dile getirmiştir. Milletin geleceğinde arayacağı şeyin medeniyet olduğunu belirten Kaya, milletin kendi geleceği için geçmişin her türlü kaydından kendisini uzak tutmasının gerekli olduğunu savunuyordu.

Kaya, çağdaşlaşmanın⁵⁶² göstergelerinden biri olan kıyafet meselesine değindiğinde “şapkanın milli kıyafet olamayacağı” eleştirisiyle karşılaşmıştır. Meselenin tüm dünyanın kullandığı elbiselerin kullanılması meselesi olduğunu ve milli kıyafet giyilmesiyle başarı sağlanamayacağını açıklamıştır. Atatürk de şapka giyilmesini “Türk ulusunun uygar dünyadan anlayış yönünden de hiçbir

⁵⁶⁰ TBMMZC, D.2, C.19, s. 227

⁵⁶¹ A.g.e., s. 227

⁵⁶² Şapka meselesi ilgili olarak Şükrü Kaya’nın da bulunduğu bir tartışma ortamında, şapka bir medeniyet meselesi olarak ele alınmıştır. Bu mesele çözülmeden başka meselelerin çözülemeyeceği düşünülmüştür. Bkz. Atay, a.g.e., s.501-504; Akgün, , a.g.e., s. 259

*ayrılığı olmadığını*⁵⁶³ göstermesi bakımından önemli saymıştır. Kaya, milli kıyafetin ancak tarihte ve müzelerde görüleceğinin oysaki bütün medeni milletlerin kıyafetinin aynı olduğunu belirterek bütün milletlerin giydiği ortak kıyafetlerin giyilmesinin milli his taşımaya engel olmadığını savunmuştur. Milli kıyafet giyerek savaşlarda yarar sağlanmadığını ileri süren Kaya, bir milletin geleceğini ve bağımsızlığını kurtaranın kıyafeti değil kanı olduğunu açıklamıştır. O'na göre kıyafete her şeyden önce hakim olacak şey milli his idi⁵⁶⁴.

Getirdiği şapka teklifinin Teşkilatı Esasiye Yasası'na aykırılığı eleştirisi karşısında ise Kaya, esas dikkate alınacak şeyin “*Türk'ün istiklaline, Türk'ün hayatına, Türk'ün haysiyetine ve Türk'ün ilerlemesine engel olacak kayıt*” olacağını düşünmüştür. Kaya, bu esası temin eden hiçbir yasanın Teşkilatı Esasiye'ye aykırı olamayacağı fikrindeydi⁵⁶⁵.

Şapka Yasası ile beraber TBMM üyeleri, İl Özel ve İl Genel İdareleri ve Mahalli İdarelerde çalışan memur ve hizmetlinin şapkayı giymesi zorunlu tutulmuştur.⁵⁶⁶

Feodal sınıfın egemenliğini kırmak amacıyla yapılan düzenlemelerden biri de toplumda üstünlük, ruhanilik etkisi yaratan unvan ve lakapların kaldırılmasına yöneliktir. Kaya, “Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Ünvanların Kaldırılmasına Dair Yasa” teklifi Meclis'te görüşülürken lakap, ünvan, rütbe, nişan, madalyaların kullanılıyor olmasının “*eski devirlerden kalma, bugünkü demokrasi esasına uymayan*” bir alışkanlık olduğunu vurgulamıştır. “*Bunların bir an evvel resmî belgelerden ve kanunun karşısında kaldırılmasının, inkılabımıza uygun bir hareket olacağı*”nı belirtmiştir.⁵⁶⁷ Yasanın birinci maddesiyle ‘*efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanlar*’ kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, yasa karşısında ve resmi belgelerde yalnız adları ile anılır hale getirilmiştir. Sayılan ünvanlar

⁵⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 2, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 1193

⁵⁶⁴ **TBMMZC**, D.2, C.19, s. 227

⁵⁶⁵ Aynı yer

⁵⁶⁶ Akgün, **a.g.e.**, s. 264

⁵⁶⁷ **TBMMZC**, D.4, C.25, s. 40-41

arasına milletvekilleri tarafından 'ağa' kelimesinin eklenmesi isteği karşısında Kaya, bu hükmün geniş olarak ele alınması gerektiğini, bu kavramların ayrı ayrı belirtilmesinin olanaklı olmadığını düşünmüştür. Yasada kullanılan 'gibi' kelimesi ile her bölgede kullanılan buna benzer kelimeleri de kaldırmış olduklarını açıklamıştır. Çünkü her ilde çeşitli lakap ve ünvanlar kullanılmaktaydı ve bunların ayrı ayrı açıklanması olanaklı değildi. Böylece 'ağa' kelimesi de maddeye eklendi.

Kaya'ya göre Türk tarihinin ilk çağlarında milletin fertleri arasında hiçbir fark yoktu. Kaya ortaçağda devlet rejimlerinin değişmesiyle beraber sınıflaşmanın ortaya çıktığını, bunun ürünü olarak her bir sınıfın kendine ve nesline ilahi, hayali sıfatlar ve lakaplar izafe etmeye başladığını düşünmüştür. Bazı kimselerin kendini bazı ünvanlarla donattığını, ünvanların kaldırılmasıyla toplum arasında eşitliğin sağlanacağını savunmuştur. Türkler de sınıflara ayrılarak kendi içerisinde bir hiyerarşi oluşturmuştu. Kendisini halktan üstün tuttuğunu göstermek için, lakap ve payeleri silinmez bir hak gibi taşımış ve bunları halkı ve hakkı ezmek için sürekli kullanmıştır.

Kaya, sınıflaşma ile beraber belli bir sınıfın (feodal sınıf) toplumun geri kalanı üzerinde egemenliğini pekiştirmek için belli ünvan ve dinsel özellikler atfeden simgeleri, adları kullanmaya başladığını ortaya koymuştur. Bugün ise hiçbir ferdin lakabına ve payesine güvenerek ve sığınarak hiç kimseden fazla ve üstün hakkı yoktu. Eski devirlerden artakalan bu lakaplar ve tabirler kullanılmakla, halk arasında eski sınıf ve üstünlük hatıralarını uyandırmakta idi. Kaya bu ünvanların resmi ünvan olarak kamunun huzurunda, ilamlarda kullanılmayacağını, yoksa büyük kardeşine özel olarak ağabey diyebileceğini belirterek ağa, bey, hoca tabirlerinin özel ilişkilerde dile getirebileceğini açıklamıştır.⁵⁶⁸ Kaya'nın eskiden alınmış olan pašalığın şimdiki karşılığı olan generalliğin kullanılabilmesine ilişkin sözüne karşılık Çanakkale milletvekili Ziya Gevher bunun milli iş içerisinde alınan rütbe niteliği olursa kabul görmesinin doğru olacağını söylemiştir. Gevher, milli mücadelenin ve devletin verdiği generallik ünvanını kabul edeceğini; fakat bundan öncekini asla kabul

⁵⁶⁸ A.g.e., s. 47

edemeyeceğini belirtmiştir⁵⁶⁹. Kaya ise bu kişilerin savaşlarda yararlılık gösterdiğini açıklayarak generallik ünvanının verilmesini savunmuştur. *Kaya*, “*zamanında memleketlerine hizmetler yapan bu kişilerden bu güzel unvanın esirgenmesini demokrasi prensibine uygun bulmamıştır*”⁵⁷⁰.

Birinci madde hakkında yapılan görüşmelerin sonucunda madde en son olarak “*ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adları ile anılırlar*” hükmüyle yasalaşmıştır.

Kaya, feodal ilişkileri sürdüren aşiret hayatına karşı çıkmıştır ve bunu ayrılık olarak görmüştür. Aşiret isimlerinin kaldırılmasının milletin birliğini sağlamada önemli olduğu kanaatindeydi. Aşiret isimlerinin köy adları hariç kullanılmaması gerektiğini, “*Laz Mehmet*”, “*Çerkes Ali*” gibi isimlerin milli birliği zedelediğine inanmıştır. Milletlerin, Ortaçağ’da, adeta bir kum yığını gibi vurulduğu vakit dağılan bir kütle olduğunu açıklayarak son çağların insanının “*hepsi bir arada bir kil tabakası*”nı oluşturduğunu, nüfuzun kabul edilebilir olmayıp hala aşiret ve kabile hatıraları yaşayan bazı yerlerden bu hatıraları silmek lazım geldiğini ifade etmiştir.⁵⁷¹

Kaya’nın eskinin hatıraların toplumsal hafızadan silinmesi konusunda Soyadı Yasası ele alınırken rütbe ve memuriyet isimlerinin soyadı ile kullanılmasının doğru olmadığını dile getirmiştir. Bunun yanında iğrenç-gülünç soyadının kullanılmaması gerektiğini, ailesinden gelen soy ismini çıkarı, demokrasi karşıtlığı için kullanılmayacağını da söylemiştir. Aşiret, boy isimlerinin konmasından yana olan milletvekillerine karşı birkaç kez ısrarla aşiret isimlerinin yaşatılmaması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Doğu’da iki yüzden fazla aşiret ve her birinin çevresinin binlerce kişiden oluştuğunu açıklayan Kaya, bunları silinmezse bir zaman sonra karşımıza Haydaranlı, Yusufanlı diye aşiret çıkacağını iddia etmiştir. Aşiret ismini kaldırmayı milli birliğin esaslı bir gereği olarak görmüştür. Eğer aşiret ismini taşıyan köy

⁵⁶⁹ A.g.e., s. 43

⁵⁷⁰ Aynı yer

⁵⁷¹ TBMMZC, D.4, C.23, s. 246

isimleri varsa, onların aşiretlikten çıkarak köy ismi olduğunu ve bu gibi isimlerin soyadı olarak kullanılmasında sakınca olmadığını savunmuştur. Fakat Kaya'ya göre, doğrudan doğruya aşiret hayatı yaşayan ve ismini taşıyanlara engel olmak lazımdı. Kaya örnek olarak “Çerkeş, Kızılbaş, Bektaşî” gibi isim vermenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Kaya, yabancı milliyet isimlerini de kaldırmak gerektiğini savunarak “Arap, Çerkeş, Çeçen” gibi binlerce isimleri kaldırmayı önermiştir. Çeçen İbrahim, Laz Memet gibi isimler kullananlar, kendilerine mutlaka başka isim bulmalıydı. Kaya, fiilen mevcut olmayan, fakat hayallerde yaşayan bu ayrılığı kaldırmayı, yabancı ülkelerin yararlanmasının ve zararlı etkilerinin önüne geçmekolmaması için yaşamsal görmüştür⁵⁷².

Ordu milletvekili Hamdi Bey geçmişte hüküm sürmüş Germiyanoğulları, İsfendiyaroğulları, Aydınogulları gibi devlet isimlerinin milli birliği zedeleyip zedelemeyeceğiyle ilgili Kaya'ya yönelttiği soru karşısında Kaya, kimsenin ailesinden gelen soy ismini çıkarı gereği ve demokrasi karşıtlığı için kullanamayacağını söylemiştir. Tarihte kalmış isimler ile ilgileri olanların senet bulunuyorsa kullanabileceğini dile getirmiştir. Tarihe mal olmuş isimlerden babalarının adını taşımak isteyenler varsa buna denecek bir şey yoktu. Germiyanoğulları, Zülkadiroğulları, İsfendiyaroğulları gibi isimleri kullanmak isteyen kimse, bu isimlerle ilgilerinin bulunduğu dair elinde bir senet bulunmalıydı. Senet yoksa kullanamayacaktı. Aksi takdirde herkes kalkar, tarihte mevcut isimleri koymak isteyebilirdi. Kaya, Türklerin demokrat bir millet olduğunu belirterek ana baba ile övünmenin yanlışlığına dikkat çekmiştir. Kaya bir komutanın, babasının Oğuz'a, anasının da peygambere kadar gittiğini ileri sürerek memlekette hüküm sürmek istemesini örnek göstererek geçmişe dayanarak toplumsal üstünlük kurma çabalarına karşı çıkmıştır⁵⁷³.

Kaya, kişinin övünç kaynağının ana ve babası değil, kendisi olması gerektiğini söylerken feodal dönemin özelliği olan geçmişle avunma, her güzelliği, olumluluğu geçmişte arama düşüncesini yıkmak istemiştir. Kaya etnik kökeni belirten soyadlarının korunmasını savunan Refet Bey'e karşı, isimlerde yaşayan aşiretlerin isimlerini kullandırmanın ayrılık yaratacağını savunmuştur.

⁵⁷² Aynı yer

⁵⁷³ A.g.e., s. 248

Ayrıca, hala Kürt Memet, Çerkeş Hasan, Laz Ali demenin “*hakim unsurun kendi zaafını gösteren bir şey*” olarak değerlendirmiştir. Halbuki Türk unsuru en çok temsil edilen bir unsurdur. Bu ayrılıkları bırakmak doğru değildir. Kaya, eğer bireyin kendisinde ufak bir aykırılık hissi varsa, okullarda ve cemiyette onu silmek gerektiğini ortaya koymuştur. Kaya, memlekete hizmet etmiş yabancı ırka mensup kişilerin çok olduğunu bunları kendimizden ayırıp altında kara damga gibi “yabancı” kelimesini bulundurmanın doğru olmadığını söyleyerek bu kişilerin de kendisi gibi Türk olmasını ve memlekete hizmet etmesini savunmuştur⁵⁷⁴ Kaya, görüldüğü gibi toplumsal farklılığı ortaya koyan kavramları ortadan kaldırarak tarih için de farklı soya üye kimselerin zaman için Türkleşmesini, milletin birliğinin sağlanması yönünden dikkate almıştır.

Hamdi ve Hakkı Tarık Us beylerin aşiret kelimesinden evvel ‘yaşayan’ kelimesinin konulmasını yönündeki tekliflerine Şükrü Kaya daha önceki bir kanunla aşiretlerin kaldırıldığı için itiraz etmiş ve itiraz üzerine teklifler geri alınmıştır. Görüldüğü gibi Şükrü Kaya, aşiret hayatının hatırlatılmaması için tarihe karışmış aşiret isimlerinin de kullanılmasını istememiştir.

Aşiretçiliğe, kabileciliğe dönüş olur kaygısıyla Kaya, soyadı yasası görüşülürken yasanın ‘*mümeyyiz olan reşit, soyadını seçmekte serbesttir*’ ifadesine Çanakkale milletvekili Şükrü Bey’in “*aile birliğine zarar vereceği*” şeklindeki itirazını eleştirmiştir. Kaya için esas olan aile idi. Aile karı ile koca ve çocuktan ibaretti. Reşit veya evlenmiş ise her ailenin ayrı soyadının olması gerektiğini savunmuştur.

Türklerin tarihin ilk çağlarında aile isimlerinin olmadığını, isimlerini şeref getirecek bir eylemle kazandıklarını öne sürerek zamanla bu isimlerini kendinden sonraki neslin de kullandığını söylemiştir. Bunun ise zaman içinde karışıklık yarattığını, soyadı yasasının amacının ailesine ismini veren kişinin, o ailenin kendi ismi ile beraber yazılması ve söylenmesi olduğunu belirtmiştir⁵⁷⁵. Kaya, isteyenin kendi aile ismini almasında sakınca olmadığını ama küçük ismini, aile ismi ile birlikte yazması ve söylemesinin zorunluluğunu belirtmiştir.

⁵⁷⁴ A.g.e., s. 249

⁵⁷⁵ TBMMZC, D.4, C.23, s. 197

Meclis'te yapılan görüşmeler sonucunda Soyadı Yasası'nın ilk üç maddesi şu şekilde yasalaşmıştır⁵⁷⁶:

Madde 1: Her Türk özadından başka soyadı da taşımaya mecburdur.

Madde 2: Söyleyişte, yazışta, imzada özad önde, soyadı sonra kullanılır.

Madde 3: Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri ile genel edeplere uygun olmayan veya iğrenç, gülünç olan soyadları kullanılamaz.

Cumhuriyet, dinin egemenlik alanına müdahale ederek yalnız feodal sınıfın siyaset alanındaki gücünü kırmayı değil bunun yanında uluslaşmanın, çağdaşlaşmanın da temelini göz önünde bulundurmuştur. Ümmetçiliğin olduğu bir ortamda ulus bilinci ortaya çıkmaz. Kul anlayışını yıkmak ve kendi fikirlerini ortaya koyan özgür bireyin ortaya çıkarmak bakımından laiklik bir gereklilik olarak belirmiştir. Laikliğin ulusu oluşturma ve ulus arasındaki bağları kuvvetlendirmede önemli bir işlev olduğu gerçeği Şükrü Kaya tarafından da biliniyordu.⁵⁷⁷ Kaya, ulusu oluşturan bireyler arasında ayırım olmaması amacıyla kadınlara önce 1930'da Belediye Yasası ile belediye seçimlerine katılma⁵⁷⁸, seçme ve seçilme, daha sonra 1933'te köy ihtiyar heyetini seçme ve bu heyetlere seçilme, 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme hakkı veren yasa tasarılarının hazırlanmasında öncü olmuştur.⁵⁷⁹ Bu sebeple laiklik milli egemenliği sağlayan önemli bir araçtı. Kaya, uluslaşmanın sağlanması yolunda laiklik ile milliyetçilik ilkeleri arasındaki bağlantıyı kurmuştur. Milliyetçilik ilkesi, çağdaş uygarlığı hedefleyen, pozitif bilimlere dayanıyordu. Ona göre *“yegane doğru yol ve tarikat müsbet ilimleri dayanan milliyetçiliktir. Bu yolu tutmak Türkün maddi ve manevi hayatı için en büyük kuvvettir.”*⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devrimin Gelişimi**, 22. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 159

⁵⁷⁷ Ulusçuluk ve laiklik arasındaki bağlantı için bkz. Akarsu, **a.g.e.**, s. 89-90; Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 36-40; Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim**, 2. Basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 210-211

⁵⁷⁸ **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C. 1, s. 159

⁵⁷⁹ Mustafa Kemal Ulusu, **Atatürk'ün Yanıbaşında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları**, 12. Basım, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 145

⁵⁸⁰ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1937; **Ulus**, 6 Şubat 1937; **TBMMZC**, D.5, C.16, s. 61

İskan Yasası Şükrü Kaya'nın "bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratacaktır"⁵⁸¹ cümlesiyle ifade ettiği milli kimlik oluşturma hedefinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

Kaya, ümmetçilik anlayışının tek bir ülkü ile bağlanan insanları değil de belli bir din altında değişik unsurlardan insanları bünyesinde barındırmak istediği için Türk'e hor bakıldığını ileri sürmüştür. Bu hususta Osmanlı Devleti'ni eleştiriyordu. Osmanlı'nın, Balkanlardan gelenleri hemen geçinecek ve yaşayacak ortama getirerek Türklüğün varlığı içinde eritmek düşüncesinde olmadığını vurgulamıştır. Doğu sınırlarında dolaşan gezici oymakların yerleştirilmemesini de doğru bulmamıştır. Kaya, Osmanlı'yı milli varlığı oluşturmaması ve Türk'e sahip çıkmamasından dolayı eleştirmiş ve Türk'ün geri kaldığını açıklamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk'e sahip çıkmayarak Türk'ü başka unsurların esenliği için çalıştırdığını dile getiren Kaya, Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirini anlamayan değişik milliyetlerden unsurların bu durumu sayesinde yaşamını sürdürdüğünü iddia etmiştir. O'na göre Osmanlı Devleti dinde bir dilde ayrı yapmacık bir topluluklar birliğiydi. Osmanlı Devleti'nde dinde bir ve dilde ayrı unsurlar, en güzel yerlere yerleştirilmiş, Türk ise geri plana bıkarmıştı.⁵⁸²

Kaya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk'ü, başka soylar kazancına çalıştırdığını düşünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, değişik ve anlaşılmaz dil konuşanların içinde ayrı kalmış insan topluluğundan oluştuğunu belirten Kaya, bu nedenlerle Osmanlı'nın milli birliği sağlayamadığını iddia etmiştir⁵⁸³. Bugüne kadar milli birlik ve milli egemenliğin ortaya çıkmamasında dinlerin ve batıl inançların etkisi de vardı. Dine dayanarak oluşturulan yasaları, uygulamaları toplum hayatının ve devletin çöküş nedeni olarak öne sürmüştür. Bu memleket kahinlerin ve sorumsuzların etkin olmasından ve devlet ve millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür. Kaya'ya göre, Türkler, kendilerini orta asırlardaki zamanlarda kendi bildiği, kendi yaptığı yasalarla idare etseydi ve devlet ve millet idaresini mistik ve dogmatik esaslara bağlamasaydı, bugünkü

⁵⁸¹ TBMMZC, D.4, C.23, s. 141

⁵⁸² A.g.e., s. 6-7

⁵⁸³ Osmanlı mülkiyet düzeni kimi bölgelerde Derebeyliğe dayanmıştır. Derebeylik sistemi için bkz. Osmanlı'da Derebeylik tipleri için bkz. Tökin, a.g.e., s. 157-170

bulduğundan daha çok ileride olacaktı. Kaya, Türk Milleti'nin son asırlarda gördüğü felaketlerin, çektiği sıkıntıların sebeplerini, aslı bir takım sorumsuz ve kaynağı dışarıda olan yasa ve araçların etkisi altında kalmasında aramıştır.⁵⁸⁴

Laiklik, Kaya için bir yandan devletin modernleşmesi için gerekli bir ilke iken diğer yandan toplumun özgür düşünebilmesi için gerekliydi. Şeyhin, hacının, hocanın etkisinde kalmayacak olan birey kendi aklını kullanacak ve yaşamın getirdiklerini, önüne çıkan olayları kendi akıl süzgecinden geçirerek değerlendirebilecekti. Laiklik hür vicdanın⁵⁸⁵ ortaya konmasında önemli bir boşluğu dolduracaktı. Modern devleti yaratmak da kendi düşünceleri olan, eleştirebilen insanlarla olanaklı olacaktı. Laiklik aracılığıyla kimse düşüncelerinden dolayı kınanamayacaktı. Kaya, laikliğin bu bakımdan bireylere istedikleri düşünceye ve dine üye olma hürriyeti sağlayacağını savunmuştur:

*“Kanunlarımızı ona göre yaptık, şimdi de Teşkilatı Esasiye Kanunumuza koymak istiyoruz. Eşhain (halkın) vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür.”*⁵⁸⁶

Kaya, İslam'ın laik bir din olduğu kanısındaydı. Dine materyalist yaklaşırken dinlerin toplum hayatında yerinin olamayacağını açıklamıştır. Bununla beraber materyalist anlayışında dine gereğinden fazla rol verdiği de görülür. Kaya'ya göre ortaçağda sınıflaşma ekonomik gelişmelerin geldiği aşama ile değil dinin etkisi sonucu ortaya çıkmaktaydı. Bu noktada Kaya'nın determinist⁵⁸⁷ ve materyalist görüşü bulanıktır. Şükrü Kaya tarafından hazırlanan Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkındaki Kanun'un gerekçesinde bunu görebiliriz:

“Ortaçağda devlet rejimleri değişti, bununla beraber halkçılık mefhumu da eski saflığını ve temizliğini kaybetti. İnsanlar arasında esasını kah dinden, kah hurafelerden, kah tegallüp, tasallüt (egemenlik kurma) hırslarından alan farklar hasıl oldu. Bu suretle mümtaz sınıflar meydana çıktı. Her bir sınıf kendine ve nesline ilahî, hayalî sıfatlar ve lakaplar zafesine başladı. Türkler

⁵⁸⁴ TBMMZC, D.5, C.16, s. 60

⁵⁸⁵ Köker, a.g.e., 165-166

⁵⁸⁶ TBMMZC, D.5, C.16, s. 61

⁵⁸⁷ Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürkçülük**, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 50-51

*kurunu vustaî (ortaçağa ait) cemiyetlerle temaları sırasında bu tesirlerden kurtulamadı. O da sınıflara ayrılarak millet içerisinde bir hiyerarşi vücuda getirdi ve kendisine halktan üstünlüğünü gösteren fuzulî bir takım lakaplar ve payeler izafe etti. Ve bu lakap ve payeleri silinmez bir hak gibi taşıdı ve bunları halkı ve hakkı ezmek için mütemadiyen (sürekli) kullandı.*⁵⁸⁸

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi sınıflaşma üretim ilişkilerinin gelişmesiyle beraber belirli bir kesimin üretimde daha fazla pay alması sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görülüyordu. Sınıflaşma, üretimin insan ihtiyacını karşılayan miktarının fazlasına (artı ürün) belli kesimin egemen olması olarak açıklanmamıştır. Kaya, sınıflaşmanın nedenini dinlere, hurafelere, zorbalığa bağlamıştı. Dinin sınıflaşmayı pekiştiren bir etken olduğu ortaya konamamıştır. Sınıflaşma sonucu üretim üzerinde egemen olan kesim din kurumu aracılığıyla sınıfsal egemenliklerini daha fazla pekiştirmiştir. Dinler Ortaçağ'ın toprağa dayalı üretimin egemenleri olan derebeylerinin, ağaların hakimiyetlerini artırmak yönünde kullandıkları bir kurum işlevini görmüştür. Bununla beraber sınıflaşma, zorbalık ve tasallut arasında bir ilişki de ortaya konulmuştur.

Kaya, Osmanlı'nın yıkılma sebebi olarak baskıyı, keyfi yönetimi, bağnazlığı görmekteydi. Laikliğin dinsizlik olup olmadığı Kemalist kadrolar arasında tartışma olmuştur. Atatürk bu konuda Kaya'nın da görüşünü almıştır. Şükrü Kaya, "*Fransız İnkılabı'nın bir çocuğu olan laiklik fikri bugün medeni dünyanın da fikridir*"⁵⁸⁹ demiştir. Laiklik dinsizlik mi yoksa sadece dinin dünya işlerine karışmaması mı olduğuna dair Kemalist kadrolar arasındaki tartışmada laikliğin dinin dünya işlerine karışmaması olduğu üzerinde birleşilmiştir.⁵⁹⁰

E. Devletçilik

Atatürk ve arkadaşları Şükrü Kaya, Recep Peker, Reşit Galip, Mahmut Şevket, Ahmet Hamdi Başar 11 Kasım 1930 Pazar günü Ankara'dan trenle Anadolu gezisine çıkmışlardır. Atatürk bu yolculukla halkın neden CHP'yi

⁵⁸⁸ TBMMZC, D.4, C.25, s. 40-41

⁵⁸⁹ Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 58

⁵⁹⁰ A.g.e., s. 59. Ayrıca laikliğin gelişimi için bkz. Sadri Etem, *Türk İnkılabı'nın Karakterleri*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 119-132

değil de, Serbest Fırka'yı desteklediğini de anlamayı amaçlamıştır. Atatürk, Serbest Fırka'nın kısa zamanda halkın önemli desteğini almasında CHP'nin ne gibi eksiklerinin olduğunu tespit etmeyi istiyordu. Yurt gezisi için gittiği Sivas'ta bir toplantıda SCF'nin liberalizmini tartışmış ve Atatürk, Şükrü Kaya'dan liberalizmi öğrenmek istemiştir. Atatürk, “*bize liberalizmin ne olduğunu izah eder misiniz?*”⁵⁹¹ diyerek Kaya'ya fikirlerini sormuştur. Bu toplantıda Atatürk tarafından liberalizmin esarete yol açtığı vurgulanmıştır:

*“Liberalizm müstemlekelerde uygulanmış bir sistemdir. Halbuki biz müstemleke değiliz ve olmayacağız. Liberalizmi düşünmek inkılabı inkar etmektir.”*⁵⁹²

Osmanlı Devleti'nin serbest ekonomiyi uygulaması diğer devletlerin açık pazarı haline gelmesi, dağılmasını beraberinde getirmişti. Sermayesi yetersiz bir ülkede liberalizmin uygulanması Osmanlı'nın değil yabancı devletlerin işine yaramış ve milleti esarete itmşti. Geçmişin bu acı deneyimleri ve 1923-1930 arasındaki serbest ekonomi uygulamaları Cumhuriyet kadroları tarafından dikkatle değerlendirilmiş ve 1930'lardan sonra Devletçilik ilkesi gündeme gelmiştir. Cumhuriyet, eskisi gibi serbesiyetçilik değil müdahale uygulayacaktı. Dünya Bunalımı'nın etkisi, özel girişim yoluyla ekonomik gelişmenin yetersiz olması, sermaye yetersizliği, işçi ve teknik eleman yokluğu, SCF'nin gördüğü ilgi nedenleri ile Devletçilik uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁹³ Kaya, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberalizmi savunmakta olduğunu ve bireysel girişimin desteklenmekle beraber devletin ekonomik aktör olmasını savunmuştur. Kaya, Devletçilik politikasının kabul edilmesinde bu tartışmaların içinde yer almış ve fikirlerini dile getirmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası Türk Parası'nın değeri çok büyük oranda düşmesi sonucu tarımsal ürün fiyatlarındaki önemli gerileme olmuştur. İhracatı tarıma dayalı Türkiye'nin bilançosu altüst olmuş, tüketici fiyatları artmıştır. Devletçilik ilkesinin hayata geçirilmesinde sebeplerden biri, ekonomik bunalımın bir sonucu olarak, halk kitlelerinin sürüklendiği sefalet

⁵⁹¹ Başar, **Atatürk'le Üç Ay**, s. 32

⁵⁹² **A.g.e.**, s. 33-34

⁵⁹³ Ertan, **a.g.e.**, s. 22

ortamı ve bu kitlelerin CHP'den uzaklaşmaya başlamalarıydı. Ahmet Hamdi Başar'ın şu tespitleri halkın ne düşündüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır:

“Halk Partisi'nin İstanbul'da başına inkılapçılardan ziyade istismarcılar ve menfaatçiler geçiyor. Halk ve amelenin Serbest Fırka'ya akış sebebi, Halk Partisi'nin politikasında aranmalıdır. İstanbul'da liman ameleleri bile Serbest Fırka'ya rey veriyor. Çünkü bu amele Halk Partisi namına istismar ediliyor. Amelenin bir cemiyeti vardı. Bu cemiyet onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım etmek için kurulmuştur. Amele yevmiyelerinden kesilen yüzde 5'ler buraya verilmiştir. Cemiyetin başına Halk Partisi tarafından, reis, idare heyeti azası ve katip diye birtakım adamlar konmuştur. Reis filan vekilin (milletvekili) tanıdığı eski bir şeyhtir. Genel Katip, işinden çıkarılmış bir mülkiye memuru, üyelerden biri, falanın akrabası, diğeri falanın kayırmasıdır. Reis, 400 lira, azalar 200'er lira aylık almıştır. Amelenin bıraktığı yüzde 5'ler bu maaşlara bile yetişmediğinden yardım işini mecburen Liman Şirketi üzerine almıştır. Cemiyet'e kayıtlı olmayan amelelere iş verilmez. Evinde çocuğu ilaç beklerken, amele, Cemiyet ismi verilen bu tufeyle (başkasının sırtından geçinen, asalak) istismar yuvasını Halk Partisi'nin kendisi olarak görüyor.”⁵⁹⁴

Trenle yapılan yolculukla değişik illere gidilmiş ve halkın istekleri yoklanmıştır. CHP, bu gezilerden sonra Devletçilik ilkesini hayata geçirecekti. Altı Ok'un tespiti de bu geziler sırasında olmuştur.⁵⁹⁵

Kaya, devlete ekonomik açıdan yaklaşmış ve üretim için varolan bir aygıt olarak değerlendirmiştir. Devletin üretici en önemli unsuru ise nüfustu. Bir devletin siyasi, askeri, idari, kültürel, medeni, toplumsal mevcudiyetini nüfusunun kuvvet ve dayanıklılığı sağlayabilecekti. Bir devlet için en büyük felaket nüfus ve onun emeğinden yoksun olmasıydı. Kaya, ihtiyaçlarının karşılanmasında devlete önemli bir görev vermiştir. Cumhuriyet kurulmuş ve sanayileşmeye gereken önem verilmeye başlamıştır. Kaya, emek ve sermaye üretim sürecinde en iyi şekilde biraraya getirilerek ekonomik büyümenin sağlanmasını hedeflemiştir. Şükrü Kaya, sanayileşmenin sağlanması hususunda

⁵⁹⁴ Hikmet Bila, **CHP Tarihi (1919-1979)**, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979, s.100

⁵⁹⁵ Başar, **Atatürk'le Üç Ay**, s. 42

insanın üretim sürecine katkısı yanında bireysel, toplumsal ihtiyaçlarının da giderilmesi için devletin çalışanı düşünmesi gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla Meclise sunduğu “Cuma Gününün Tatili Hakkında Yasa” teklifinin gerekçesinde çalışanın emek ve kuvvetinin israf edilmemesinin hem kişi hem de rekabetçi üretim için gerekli olduğuna değinmiştir:

*“Hayatın yıpratıcı ve ezici meşgalesi altında kalmaya mahkûm efradı milletin, hususiyle istihsalî servette en önemli amil olan say (emek) ve kuvvetinin israftan korunması, temdidî faaliyetini sürdürmesi ve dayanıklılığının temini zaruridir.”*⁵⁹⁶

Kaya için, her sene ekilen toprağın tohum verip filizlenmesinin azalması ve sürekli çalıştırılan bir makinanın aksam ve eklentilerinin aşınması gibi et ve kemikten ibaret olan insanın da yıpranacağı ve üretim gücünün azalacağı ortada olan bir gerçektir. Dinlendirilmeyen bir toprak, yağlanmayan veya onarılmayan bir makina nasıl rekabet alanında kuvvetli bir unsur olamazsa manevi ve maddi yorgunluğu karşılanmayan bir fert de servet etkeni olamazdı.⁵⁹⁷

Kaya, girişimci ile devletin birbirini destekleyen önemli aktörler olduğunu iddia etmiştir. Şükrü Kaya’ya göre devletçiliğimiz “*ferdin yapamayacağı işlere münhasırdır.*”⁵⁹⁸ Bu hususta 1937’de hazırlanan Ziraat Bankası Yasası’nı ferdi ziraatçiliği savunan bir yasa olarak örnek vermiştir. Girişimci üretimin artmasına ve azami kazanç sağlamaya çalışmakla beraber devlet de en önemli unsuru üretim olan nüfusunu korumaya, sağlığını ve yaşamını sürdürmesine yardımcı olmalı idi.

Devletçilik anlayışında iç pazarın genişletilmesini savunan Kaya, köylünün kendisi için değil pazar için üreten bir unsur haline gelmesini vurgulamıştır. Köylünün ürününün, bu ürünleri işleyecek sanayi bölgelerine taşınması için demiryolunun ülke çapına yayılmasını zorunlu görmüştür. Böylece hem köy ekonomisi hem de sanayi ürünlerine müşteri sağlanarak yerli sanayi gelişecekti. Bu yolla Cumhuriyet Dönemi’nden önce görülen İstanbul gibi yerlere Amerikan unu, Romanya buğdayının gelmesi de engellenmiş

⁵⁹⁶ TBMMZC, D.2, C.4, s. 598

⁵⁹⁷ Aynı yer

⁵⁹⁸ **Ulus**, 6 Şubat 1937, s. 4

olacaktı.⁵⁹⁹ Kaya, bu ifadesiyle ülke, dışa bağımlı bir ekonomi olmaktan kurtularak kendine yeterli bir ekonomiye dönüşmesini arzulamıştır.

Kaya, Devletçilik ilkesini seçenekler arasından tercih edilen bir ekonomik model değil, yeni kurulan bir devletin gelişmesini sağlayacak yol olarak düşünmüştü. Çünkü yaşamak, gelişmek için devletten başka üretimde rol alabilecek olan yapacak özel girişim çok güçsüzdü.⁶⁰⁰ Kaya, her devletin bir zaman uygulayabileceği tek yolun Devletçilik olacağını, devletlerin gidişinin bu yönde olduğunu belirtmiştir:

*“Bir taraftan Türk’e ordu yapmak en büyük vasıf görülürken, diğer taraftan en küçük bir işe devletin kabiliyeti olmadığı fikri bize daima telkin edilirdi. Uzak değil 1912 tarihinde İzmir’e dört Türk makasçısı koymak için Türklerin şimendiferciliğe akli ermez diye Türk komiseri, bizim komiserimiz tarafından ricamız reddedilmişti.”*⁶⁰¹

Kaya “*bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*” sözüyle ifade edilen liberal ekonomi taraftarı değildi. Ahmet Ağaoğlu gibi “*ferdin yapamadığını devlet yapar*” biçimindeki devletçilik anlayışının yerine devlet işletmeciliğine sürekli işlev yükleyen anlayışı savunmuştur⁶⁰². Devlete sadece kriz dönemlerinde değil her zaman ekonomide öncü rol vermiştir. Kaya, devletçiliği sadece “*ordu yapmak*” gibi işler olarak değerlendirmemiştir. Devletçiliği, Türk’ün kendi ekonomisini kurabilmesi açısından da ele alarak demiryolu, sanayi kurmak gibi atılımlar için önemli bir ilke sayıyordu.

O’nun açısından Türkiye gibi sanayileşmenin başlarında sayılabilecek bir ülkede özel sektörün kendi başına bırakılması üretim alanlarının gelişmesini durdurabilirdi. Bu nedenle devletin kendisi ekonomik faaliyetlerin içinde olduğu gibi bireysel girişimi de gözetmeli, desteklemeliydi. Kaya, dünyadaki

⁵⁹⁹ **Aydın Tarihi**, S.25, Şubat 1931, s. 46

⁶⁰⁰ 1923’ten 1930’a kadar özel girişim yoluyla kalkınma beklenen gelişmeyi verememiştir. Bireysel girişimin cılızlığı hem devletçiliği zorunlu etmenlerdendi. Bkz. Atay, **a.g.e.**, s. 522-523; Turan, **Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye’nin Oluşumu Birinci Bölüm (1923-1938)**, s. 314-315

⁶⁰¹ **TBMMZC**, D.5, C.16, s. 71

⁶⁰² Selim İlkin-İlhan Tekeli, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1982, s. 102-103

sanayileşme ve ticaret ile rekabet edebilmek için devletin desteğini şart olarak görmüştü.

Şükrü Kaya, Türk Milleti'nin karakter yapısının da devletçi olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁰³

Kaya, dünyadaki sanayinin yeni bir dağılışına şahit olduğunu, buna göre sanayi memleketlerinin ziraatlaşmaya, ziraat memleketlerinin sanayileşmeye doğru gittiğini iddia etmiştir. Çünkü Kaya, ülkelerin yalnız kendilerinin ihtiyaçları için değil, diğer ülkelere ihracat yapmak maksadı ile ürettikleri sanayi ürünleri gittikçe pazarlarını kaybetmekte olduğuna inanmıştı. Büyük sanayi memleketlerinde, senelerden beri müzmin bir halde devam eden ve 1929 Dünya Buhranı'ndan sonra artan işsizliğin bir süre sonra ortadan kalkacağı ümitleri suya düşmüştü. Bu sebeple, sanayi memleketlerinde ziraatlaşma hareketi esaslı bir dava olarak ele alınmıştı. Kaya'ya göre, ziraat ve hammadde ülkelerindeki sanayileşme hareketi de yabancı pazar egemenliğinden kurtularak milli iktisat bağımsızlığını kurma savaşının bir neticesi idi.⁶⁰⁴

Kaya, serbest mübadele sisteminin dünya ekonomisini, ziraat memleketleri ve sanayi memleketleri diye iki tip memlekete böldüğünü düşünmüştür. Bu durum yer yüzünde iktisaden ileri ve hakim olan ile geri ve tabi milletlerin bir arada bulunmaları sayesinde sürmüştü. Şimdi ise iktisaden geri olan ülkeler ziraatin yanında sanayileşme faaliyetlerine de girişince durum değişmeye başlamıştır. Kaya bunu “pazarların şuurlanması” olarak adlandırmıştır:

*“Pamuk yetiştiren memleketlerin kendi pamuklu ihtiyaçlarını, pamuk yetiştirmeyen, fakat pamuğu hariçten getirtip mamul emtia haline sokan memleketlerden satın almaya ve kendi pamuklusunu bizzat kendi fabrikalarında yapmaya karar verdikleri gün, bu muvazenenin bozulması zarurî idi. Bugün bu karar verilmiştir. Buna pazarların isyanı diyorlar. Halbuki bence, buna pazarların isyanı değil, pazarların şuurlanmaları demek daha doğrudur.”*⁶⁰⁵

⁶⁰³ TBMMZC, D.5, C.16, s. 59

⁶⁰⁴ Ergüven, a.g.e., s.300;

⁶⁰⁵ A.g.e, s. 301

Kaya, geri ülkelerdeki sanayileşme hamlesinin sanayi ülkelerinin gerilemesini beraberinde getireceğini öngörmüştü. İhraç pazarlarının sınırlanması neticesi olarak sanayi memleketlerinde bile, iç pazarlarını kendi sanayi ve tarım ürününe özgü kılma kaygısı vardı. Bu sebeple sanayi ülkelerinde geniş bir yerli malı kullanma ve kullandırma hareketi başlamıştır. Fakat sanayi memleketlerinde yerli malı kullanma hareketi ile Türkiye gibi yeni sanayileşen memleketlerdeki yerli malı kullanma hareketi arasında fark vardı. Kaya, bu farkı yıkılanla kurulan arasındaki büyük fark olarak değerlendirmiştir. Kaya sanayi ülkelerinin yıkıldığını savunmuştur. Türkiye’de ise bir kurma ve ilerleme vardı. Sanayi memleketlerindeki yerli malı hareketi pasif, Türkiye’deki yerli malı hareketi ise aktifti. Sanayi memleketlerinde korunma ve tasfiye vardı.⁶⁰⁶

Şükrü Kaya, Türkiye’deki iktisat davasının milli bir dava olarak ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. Onun için yerli malı kullanmak ve milli iktisadiyatın bağımsızlığını sağlamak, bütünlüğünü kurmak ve yapmak, her vatandaşın benimsemesi gereken bir ödev olmalıydı.

Kaya, iktisatça kalkınmanın, devletin rehberliğinde millet ile devletle arasında sıkı bir işbirliğinin ortaya konmasıyla olacağı kanaatindeydi. Atatürk buna “*güdümlü ekonomi*”⁶⁰⁷ ifadesine benzer biçimde Kaya, devletin rehberliğinden bahsediyordu. Ergani Borçlanması’nı bunun bir örneği olarak göstermiştir. Halk Ergani Bakırının çıkarılması için demiryolu bağlantısını sağlamak üzere belli bir parayı bir araya getirmişti. Bakır hattı halkın tasarrufu ile yapılmıştır. Kaya, bunu milli iktisadı kurma davasının önemli bir örneği saymıştır. Ergani bakır hattı tahvillerini almanın her vatandaş için şerefli bir borç olduğunu düşünen Kaya, halkın, tasarruflarını Ergani Bakırının çıkarılması için değerlendirmesiyle milli tasarrufun manasının da anlaşıldığını belirtiyordu. O’na göre işlenmeyen, işletilmeyen paralar sahibi için, memleket

⁶⁰⁶ Aynı yer; Şükrü Kaya, “*Dördüncü Tasarruf ve Yerli Malları Münasebet Dolayısıyla Konferans*”, **Ayın Tarihi**, S. 40, Nisan 1937, s. 53

⁶⁰⁷ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. 1, s. 399

için fayda değil, zarar vermişti. Çünkü saklanan paralar çoğunlukla zayı olmuş ve daima milli alış veriş hacmini daraltmıştır.⁶⁰⁸

Şükrü Kaya'nın devletçilik anlayışında, tarım ürünlerine ve sanayisine hükümet desteğinin olması yerli piyasanın korunması ve gelişmesi bakımından önemliydi. Türk mallarının yabancı pazarlarına girerken alınan gümrüğün diğer ülke mallarına göre daha fazla olmasından şikayetçi olmuştur. Çünkü Türk ve yabancı mallarına yapılan gümrük uygulaması farklılığı Türk ürünlerinin üretiminin sürmesini ve dış ülkelerde pazar bulma ve rekabet şansını sıkıntıya sokmuştu. Kaya, İngiltere ve Fransa'da Türkiye'nin ihracatına karşı Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan "harp tarifesi" uygulamasının üzüm ve incir fiyatlarında yarattığı olumsuz etkiden dolayı incir ve üzümde zarara uğranılmasından yakınmıştır. Halbuki Yunan üzümlerine gümrük muafiyeti tanındığını belirten Kaya, bunun önüne geçmek için ürünün ve ihracatın desteklenmesini önermiştir. Lozan'dan sonra hala Türk ürünü üzerinde yabancıların sınırlama hakkı olmasını doğru bulmamıştır. Yabancıların Türk ürününün üzerindeki hakimiyeti üzüm, tütün ve fındıkta zarara neden olmuş ve bu yolla zarar milyonlara varmıştır. Şükrü Kaya gümrükteki farklı uygulamaları ve rekabetin ne denli gerilediğini şu şekilde örneklendirmiştir:

*"Fransa Hükümeti, Yunanistan'dan Marsilya'ya giden üzümlerin yüz kilosundan 12,5 frank aldığı halde bizim mallarımızdan almış frank almıştır. Nasıl olurda İzmir ve sair yerlerde yetişen üzümlerimiz bunlara karşı rekabet eder? Tabii edemez. Keza İtalya fındıklarından altı Frank aldığı halde bizden giden mallardan 24 Frank alıyor. Karadeniz sahil fındıkları satılabilir mi? Onlarla rekabet edemez...100 Mısır kuruşu alıyor, bizden de yüz iki buçuk Mısır kuruşu alıyor dediler fark 2,5 kuruştur ki, ehemmiyeti yoktur."*⁶⁰⁹

Şükrü Kaya, yerli üreticinin devlet tarafından desteklenmesine önem vermiştir. Lozan'dan önce İzmir, Aydın gibi ülkenin ticaretle uğraşan yörelerinde Hristiyan unsurlar ticaret üzerinde etkiliydiler. Kaya'ya göre Lozan'dan sonra mübadele ve diğer sebeplerle bu unsurlardan bazılarının yurttan gitmesi sebebiyle ticaret, bu konuda bilgisi yeterli olmayanların eline

⁶⁰⁸ A.g.e., s. 302

⁶⁰⁹ TBMMZC, D.2, C.3, s. 442

geçmişti. Bu durumun Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra o yörelerde ve hükümette sıkıntılara neden olduğu anlaşılmaktadır. İktisat Bakanı Hasan Saka Avrupa'da ve yabancı piyasalarda üzüm, incir, fındık gibi malların satılmasına aracı olan adamların Türkiye'yi terk ettiklerine hayıflanıyordu. Bu kişilerin yerlerine henüz, ticari uygulamaları ve pazarlar arasındaki ilişkiyi tamamıyla bilen kimselerin konamadığından dertliydi. Milli ticaretin yerleşememesi yüzünden maalesef Avrupa piyasalarına ürün arzı yeterli olmamıştı. Bu ürünler Avrupa pazarlarında önemli sıkıntılarla karşılaşmıştır.

Şükrü Kaya ise Lozan'dan sonra giden azınlık unsurun yerini Türk tüccarların doldurabileceğini iddia etmiştir. Bu konuda İktisat Bakanlığı'nın gereken ilgiyi göstermediğinden, hükümetin destek vermemesinden yakınmıştır. İtalyanların, Hristiyanlara herhangi bir mal karşılığında olmaksızın 230-240 bin lira avans vermesini, buna rağmen milli bankanın ticaretle uğraşan "*yüz binlerce liralık bir adama en çok beş bin lira*" vermesini örnek göstererek beş bin lira ile İzmir ticaretinin hiçbir zaman yürütülemeyeceğini söylemiştir.⁶¹⁰

Kaya, modern tekniğin ve ekonominin, maliyenin teknik ve olumlu uygulamalarına, hayatlarını uydurmayan toplumların geri kalmaya mahkum olduğunu düşünüyordu. O'na göre ilerlememek gerilemek; gerilemek ise ezilmek demektir. Devletler arasındaki hayat mücadelesinde geri kalmak çığnarmektir. Kaya, her gün daha fazla ileri adım atmayan devletlerin geleceğinden şüphe edilmesi gerektiğini öngörüyordu. Kaya, Devletçilik ilkesinin asliyetini ilerlemede aramıştı.⁶¹¹

Şükrü Kaya, fabrikaların ve üretim tesislerin ülkeye dengeli dağılımını öngörmüştür. İstanbul'da yoğunlaşan sanayinin ürünü pahalıya üretmesi, yolun uzun olması, nakliyenin pahalıya gelmesi sebepleri ile sanayinin diğer illere de yayılmasını önermiştir. Bu yapılarak ayrıca kaçakçılık da önlenilecekti. Örneğin Diyarbakır, Urfa ve Gaziantep'te tezgahlar açılmasını istemiştir. Elazığ ve Diyarbakır'daki fabrikaların sermayesizlikten boş durmasının milli ekonominin geliştirilememesi ve kaçakçılığın önüne geçilememesi yönüyle iki

⁶¹⁰ Aynı yer

⁶¹¹ Aynı yer

türlü zarar verdiğini belirtmiştir.⁶¹² Devletin ekonomik hayatta yerinin olmadığı görüşlerine karşı, millet ordu kurmak gibi bilime, tekniğe ihtiyaç olan bir aygıtı hükümetin eline verirken daha az tekniğe ihtiyaç duyan işlerin devlete verilmesini doğru bulmamıştır. Kaya'ya göre Devletçilik de diğer ilkeler gibi savaş meydanlarında düşünülmüş ve uygulanmıştır. Bu sebeple devletçilik ilkesi gerçekçi ve dinamiktir.

Kaya, güçlü bir devletçilik uygulaması için yerli sermayenin birikimine önem vermiştir. Bireysel girişimin ile devlet işbirliği içinde yürümesini öngörmüştür. Bu yolda devlete bireysel girişimleri özendirme görevi vermiştir. Yeterli bir sermaye için halkın tasarruf yapmasını ve yerli malı kullanmasını önermiştir. Bu amaçla ulusal artırma ve yerli mallar haftalarında halkın tasarruf yapmasını ve tasarruflarını devlet tahvillerine yatırmalarını teşvik etmiştir.

Kaya, tasarruf yeteneğinin artırılması için Türk lirasının sağlam olması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Paranın yarınından emin olunması için bankalarda tasarruf mevduatı artırılmalıydı. Kaya, ekonominin güçlü olması için denk, açıklızsız, borçsuz bütçe siyasetinin izlenmesini önemli görüyordu.⁶¹³

1930'lu yıllarda Türkiye'de uygulanan devletçilik ilkesinin Sosyalizmle benzerliği tartışma konusuydu. Yönetici kadrolar “*acaba sosyalistlik mi yapıyoruz?*” sorusunu birbirlerine sormuşlardır. Demiryolunun 1930'da Sivas'a ulaşması sebebiyle Başbakan İsmet İnönü yaptığı konuşmada “*mutedil (ılımlı) devletçi*” olduklarından bahsetmiştir. Demiryolu, devlet sermayesi ve bütçe gelirleri ile yapılmış olduğu için, Fethi Bey tarafından eleştiriliyordu. Ahmet Hamdi Başar, o günlerde Ankara'da konuşulan en önemli konunun “*mutedil devletçilik*” meselesi olduğunu aktarmıştır. Sivas Demiryolu'nun açıldığı günlerde Şükrü Kaya'ya şu soru sorulmuştur⁶¹⁴:

“Mutedil Devletçilik ne demektir? Bu Avrupa'nın neresinde tatbik olunmaktadır?”

Meselenin ve sorunun önemi Avrupa'da uygulanmayan bir sistemin Türkiye'de uygulanmasından ileri geliyordu. Şükrü Kaya Türkiye'de uygulanan

⁶¹² BCA, 030.10..180.244.6

⁶¹³ *Ayn Tarihi*, S. 25, s. 46-47

⁶¹⁴ Başar, *Atatürkle Üç Ay*, s. 15

devletçiliğin devlet sosyalistlerinin uygulamalarına benzediğini söylemiştir. Kaya'ya göre Sosyalizm, Liberalizm gibi bu akım da bir doktrin ismi olarak Avrupa'da yayılmış, fakat henüz böyle bir sistem hiçbir yerde uygulanmamıştı. Avrupa'da ve özellikle Almanya'da devlet sosyalistlerinin olduğunu açıklayan Kaya, onların Türkiye'de kendilerinin yaptığı gibi, birtakım iktisadi teşebbüslerin devlet tarafından yapılmasını istediklerine değinmiştir. Kaya Türkiye'deki sistemin onlara benzeyebileceğini iddia etmiştir⁶¹⁵.

Kaya'nın bu yanıtı çevresindekileri şaşırtmıştır:

“Ne, demek biz sosyalistlik yapıyoruz!”

Şükrü Bey, yapılanın bir çeşit devlet sosyalistliği⁶¹⁶ olduğunu açıklamıştır. Sosyalizmin kollara ayrıldığını, en ufak bir devlet müdahalesinin de sosyalizm sınırı içine sokulabileceğini belirten Kaya, bunun yanında *'her şeyi devlet yapsın'* diyen sosyalistlerin de bulunduğunu ve bunun bir derece mesele olduğunu da cümlelerine eklemiştir.

Bu sefer Kaya'ya *“sosyalistlerin ne istediği”* sorusu yöneltilmiştir. Kaya, bu soru karşısında devletçilik ile sosyalizmin farkını şu şekilde ortaya koymuştur:

*“Efendim, zaten anonim şirketler de bir nevi sosyalizm değil mi? Bir anonim şirketi hisse senetleri o kadar halk arasına dağılıyor ki, artık bu şirketin hakiki sahibi ortadan kalkıyor; halkın milletin malı oluyor. Mesela bu şirketin hisse senetlerini şu veya bu topladığı gibi devlet toplarsa, o şirketin sahibi devlet oluyor; binaenaleyh bu suretle devletçilik yapılmış olur. Buna düpedüz sosyalizm denmez.”*⁶¹⁷

⁶¹⁵ Aynı yer

⁶¹⁶ “Devlet Sosyalizmi” ifadesi Şükrü Kaya'da olduğu gibi Atatürk, Mahmut Esat Bozkurt, Celal Bayar gibi kadrolar arasında da kimi konuşmalarda Devletçiliğin, Sovyet Şuralar Yönetimi tarzının yerine kullanılmıştır. Bu konuda bkz. Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm**, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970, s. 29-30; Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, S. Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1980, s. 361 s. 334; Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 197-198, 203-206

⁶¹⁷ Başar, **Atatürkle Üç Ay**, s. 16

Şükrü Kaya, devlet sosyalizmi ile devlet kapitalizmi arasındaki farkı belirtmek istemiş; fakat burada bir karışıklığa meydan vermiştir. Bir anonim şirketin hisselerinin halka yayılmış olması ile bunların devlet tarafından satın alınması arasındaki fark sadece hissedar değişmesi ise bu pek önemli değildi. Çünkü sonuçta kar için hisse senetleri alınmaktaydı. Kar güdüsü ile hareket edildikten sonra hisse senetlerinin devletin veya özel girişimcinin elinde olması arasında fark yoktur.

Ahmet Hamdi Başar, Kaya'nın bu görüşleri ile aslında devlet kapitalizmini açıkladığını düşünüyordu. Başar'a göre devletin, başkaları tarafından yapılan karları kendi hesabına yapması için hisse senetlerine el koyması veya üretici olması, devlet kapitalizmiydi. Üretimin, işlerin özel kişilerin elinde kötü idare edilmesi, kamu yararı dışında işletilmesi, işçiler ve memurlar aleyhine, kapitalistlerin karlarını artırmaya yönelik olması gibi sebeplerle devlet girişimci olarak ekonomik faaliyetin içindeyse bu devlet kapitalizminin dışında bir şeydi. Devletin ekonomideki durumuna göre sosyalistliğe varan bir anlayışla ekonomi idare ediliyordu. Şükrü Kaya burada serbest kapitalizm, devlet kapitalizmi, devlet sosyalizmi, sosyalizm gibi kavramlara değinirken aralarındaki farkı da ortaya koymuştur. Kaya devletçilik uygulamalarının devlet sosyalizmine veya sosyalizme yakın uygulamalar olmakla beraber mutedil devletçiliğin, sosyalizm olmasından çekinenlere karşı yapılanların sosyalizm olmadığı konusunda güvence veriyordu.⁶¹⁸

Mutedil Devletçiliğin sosyalime ne kadar benzediği Kemalist kadrolar arasında tartışılmakla beraber liberalizm konusunda düşünceler netti. Liberalizm sömürge ekonomisiydi ve Türkiye asla sömürge olmayacaktı.

Kaya'nın devletçilik anlayışında esnafın, sanatkarın desteklenmesi kendi özel girişimciliğin yükseltilmesi açısından gerekliydi. Bu amaçla bazı mesleklerin, sanatların yabancılara yasaklanması taraftarıydı. Türkiye'de "Ecnebi Tebaası Tarafından Yapılması Yasak Olan Sanatlar Hakkında Yasa" ile da bu düşüncesinin sebebini iktisadi zorunluluğa bağlamıştır. Az sermaye ve uzmanlık bilgisine sahip olmanın yeterli olduğu bazı sanatlar ve meslekler için

⁶¹⁸ A.g.e., s. 17

Türk vatandaşının karşısında kendisine rakip olacak diğer milletlerin adamları bulunursa Türkiye'deki vatandaşın bu meslekleri yapmaktan mahrum olacağını savunmuştur. Kaya, bazı mesleklerin yabancılara yasaklanmasını herhangi bir devletin Türk tebaasına bir hizmeti kapamasına karşı önlem olarak düşünmüştür.⁶¹⁹

Kaya, iktisadi bunalımın üretim ile tüketim arasındaki dengenin, mali bunalımın ise ithalat ve ihracat arasındaki dengenin bozulmasından kaynaklandığı iddiasındaydı. İthalat ve ihracat arasındaki dengenin bozulması, milli paranın uluslararası değişim aracı olmaktan çıkmasına neden olmuştu. Mili paranın değerinin düşmesi milli servetinin o oranda kaybolmasını beraberinde getirmişti. Kaya, 1929 Dünya Bunalımı'nın bu iktisadi ve mali dengesizlikten doğduğunu ileri sürmüştü.⁶²⁰ Kaya, büyük devletlerin, kendi sömürgelerinin ürettiği malın önemli kısmına el koyduğunu, diğer devletlerle de antlaşmalar yolu ile ticarete üstün hale geldiğini dile getiriyordu. Uluslararası emek-sermaye çelişkisinin ortaya çıktığını belirten Kaya, emperyalizm kavramının doğuşunu anlatmış oluyordu⁶²¹. Kaya, bunun aşılmasının üretilen ürünleri desteklemekle ve ticari dengesizliği kaldırmakla olanaklı olacağını düşünüyordu.

Kaya, Osmanlı Devleti'ni, Avrupa ve Amerika'nın ortak kullandıkları bir yarı esir (müstemele) ülke olarak görüyordu. Zorla kabul ettirilen gümrük sistemi ile memlekete her yabancı malının kolaylıkla gelmesi, yerli ve milli sanayinin doğmasını engellemişti. İktisadi Liberalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya, milleti sefalet ve esarete götürmüştür. Kaya, İmparatorluğu, savaş ve diğer etkenlerden ziyade iktisadi üretimsizliğin yaktığını belirtmiştir.⁶²²

Kaya, bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmek için iktisadi bağımsızlık gerektiğini ortaya koymuştur. Bunun anlamı ise, Türkiye'yi, kendi kendine yaşayabileceği iktisadi kıvama getirmek, memlekette yetişen ve yetişmesi olanaklı ürünleri bol, ucuz, iyi yetiştirmekti. Verimli ve kolay olan üretim teşvik

⁶¹⁹ TBMMZC, D.4, C.9, s. 65

⁶²⁰ CA, A. IV-6 D.54 F.3-4

⁶²¹ A.g.e., F.3-5

⁶²² A.g.e., F.3-7

edilmeli ve ürünler koruma altına alınmalıydı. Kaya, bu sistemi takip eden Batı Devletleri'nin, Türkiye'nin bu sistemi uygulamasına itiraz etmesini garip ve manidar bulmuştur. Kaya, bu noktada Batı ülkelerinin niyetini açığa çıkarmıştır:

*“Bizi yine eskisi gibi gaflete sevk ederek iktisaden esir yapmak, memleketi bir müddet yarı müstemleke haline koyduktan sonra memleketin ve milletin hayat usarelerini (öz suyunu) emerek cansız ve kansız bir halde memleketi müstemleke ve milleti de esir haline koymak.”*⁶²³

Kaya, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisinden kurtulmak için zamandan, nüfustan ve tüketimden tasarruf önermiştir⁶²⁴. Boş zamanları kazanmak için kol eksikliğini kapayarak üretim arttırılmalı ve ürün ucuzlatılmalıydı. Nüfus az olduğu için bir kişinin yapabileceği işi iki kişi yapmamalıydı. Eğer bir kişiden fazla kişi iş görürse yapılan iş pahalıya yapılacaktı. Ucuz malla rekabet edilemezdi. Tüketimde gösterişten, abartılardan, kötü alışkanlıklardan kaçınılarak tasarruf yapılabilirdi. Kaya, milli iktisadın yegane sermayesinin bireylerin tasarruflarla arttırdıklarından oluştuğunu öngörüyordu. Bunun yanında, iş de arttırılmalıydı.

Kaya, milli iktisadın gelişmesi için yerli malı kullanılmasını şiddetle önermiştir. Çünkü yerli kullanmak ile vatandaşa iş bulunabilir ve vatandaşa para kazandırmak suretiyle üretilenler kolaylıkla satılabilirdi.

Kaya, insanın üretici bir varlık olmanın yanısıra kültürel, toplumsal ihtiyaçları da olan bir varlık olduğunu da hesaba katmıştır. İnsanı her türlü hukuki, medeni ve toplumsal ilişkiden ayrı görmenin olanaklı olmadığını, sadece ekonomik bir varlık olarak düşünmenin yanlış olduğunu düşünmüştür. Bu bakımdan insanların sadece çalışma yaşamının değil kültürel, toplumsal bir varlık olması için tatil günlerinin de düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu sebeple Cuma gününün tatil olması için Meclise bir yasa teklifi sunmuştur.⁶²⁵

Cuma gününün resmi tatil olması ile ilgili yasada onbin veya onbinden fazla nüfusu olan şehirlerde fabrika, imalathane, tezgah, dükkan, mağaza, yazıhane, ticarethane, sanayi ve ticari kurum ve kuruluşların haftada bir gün

⁶²³ A.g.e., F.3-9

⁶²⁴ A.g.e., F.3-10

⁶²⁵ Ulus, 6 Şubat 1937, s. 4

tatili zorunlu kılınmıştır. Tatil günü yirmi dört saatten az olmamak üzere Cuma günüydü. Resmi dairelerde, genel, özel, ticari ve sanayi gibi herhangi bir kurumda personeli ve işçiyi haftada altı günden fazla çalıştırmak yasaklanmıştı.⁶²⁶

Kaya, tatil gününde fabrikaların, dükkanların, mağazaların kapatılmadığı zaman patronun işçiyi fabrikaya çağırarak veya gelmesini sağlayarak işçinin dinlenme zamanını elinden alabileceğini göz önünde tutarak fabrika, dükkan, mağazalarını Cuma günü kapatmayanlar hakkında yasal işlemlerin yapılacağını ve para cezası verileceğini belirtmiştir⁶²⁷.

Şükrü Kaya, devletçiliği geri kalmış ve sanayisini yeni kurmakta olan Türkiye’de ekonomik gelişmenin önemli bir yolu olarak görüyordu. Devletçilik aynı zamanda bağımsızlığın önemli bir dayanağıydı.

⁶²⁶ A.g.e., s. 607

⁶²⁷ A.g.e., s. 635

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı yıllarında İzmir’de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde görev alan Şükrü Kaya çalışmalarından dolayı Malta’ya sürülmüş, sonraki yıllarda serbest kalarak Cumhuriyet’in ilanından sonra İzmir’in ilk Belediye Başkanı olmuştur. Tarım, Dışişleri Bakanlığı ve sonrasında 1927 ile 1938 yılları arasında onbir yıldan fazla (1 Kasım 1927-11 Kasım 1938) İçişleri Bakanlığı yapan Kaya Türkiye’nin bu alanda en uzun bakanlık görevinde bulunan kişiydi. Atatürk’ün bu derece güvenini kazanacak şekilde uzun süre görev yapan Şükrü Kaya, Atatürk’ün hastalığı döneminde Cumhurbaşkanlığı konusunda İsmet İnönü ile olan rekabeti nedeniyle İnönü tarafından siyasetten tasfiye edilmiştir.

Kaya’nın yönetim alanında yaptıklarına bakıldığında, modern hayatın şehirlerde geliştiğinden hareketle, şehir yaşamına önem verdiği görülmüştür. Şükrü Kaya, belediye ve köylerin ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda köy, belediye ve vilayet yasalarının çıkmasını sağlamış ve şehir hayatını modern bir tarzda ele almıştır. Bu anlamda modern belediyeçilik anlayışının oluşmasında önemli payı olmuştur. Her şeyin merkez tarafından belirlendiği “sıkı merkeziyetçilik” anlayışı yerine belli görevler ve yetkilerin ayrımına dayanan bazı yetkilerin merkezden yerele devredildiği “yetki genişliği” esasını uygulamıştır. Böylece Kaya, hem merkezin yükünü hafifleterek taşradaki yönetim birimlerin işlerini hızlı ve yerinde yapmasını sağlamış hem de halkın karar organlarında daha fazla yer almasını sağlayarak demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Memurlar ile ilgili yasa çıkararak eğitim görmüş, yetişmiş kişilerin memur ve vali-kaymakam olmasını gözeterek yönetimde kalite sağlamaya çalışmıştır. Kaya, yönetim alanında uygulamalarıyla modern idarecilik anlayışını ülkemize yerleştirmiştir.

Kaya, Cumhuriyet yönetimin devraldığı nüfus, iskan sorunlarını modern bir ulusal devlet yaratma anlayışı içinde ele almıştır. Nüfus ve iskan meselesini sadece yerleştirme işi olarak bakmamış aynı zamanda uluslaşmaya hizmet etmesi yönüyle de ele almıştır. Canlı bir iç pazar ve ortak kimliğin oluşması

etrafında bu sorunları çözüme yoluna giderek ulusal kimliğin yerleşmesine önemli katkı sunmuştur.

Şükrü Kaya İçişleri Bakanı olarak Kemalist ilkelerin hem devlet hem parti hem de halk yaşamında egemen olması doğrultusunda çaba göstermiştir. Kaya devletin ve toplumun modernleştirilmesini temel sorun olarak görmüştür. Halkçılığı, halkla birlikte halk egemenliğini ortaya koyan bir anlayış olarak değerlendirmiştir. Fertlerin birbirlerine karşı ayrıcalıklarına karşı çıkmıştır. Özellikle toprak ağalarının toplumsal üstünlüklerine son vermeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda feodal kesimlerinin ayrıcalıklarına itiraz etmiş ve toplum üzerindeki egemenliklerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ağalık, şeyhlik sistemine karşı çıkarak köylünün esir yaşamasını kabul etmemiştir. Toprak Reformu meselesini toprak dağıtmanın ötesinde ağalığın tasfiyesi ve köylünün özgürlüğü olarak da düşünerek ulusal birliği sağlamayı hedeflemiştir.

Hürriyet ile devrimleri savunma gerekliliğini beraber gözetmeye çalışmıştır. Devrimlerin toplumda yayılması ve benimsenmesi ile hürriyet meselesi çeliştiği zaman, devlet otoritesinin üstünlüğünün kabul edilmesini savunmuştur. Ona göre hürriyet, ülkenin çıkarına, milletin karakterine uygun olmalı, devlet ve bireyleri korumalıydı. Hürriyet ulusal birliği bozucu, laikliği ve toplumun özgürlüğünü kısıtlayıcı bir şekil almadığı takdirde hak olarak ele alınabilirdi. Bu bakımdan Cumhuriyet'in devamlılığını engelleyen feodalizmi ve gericiği besleyen davranışları devletin otoritesiyle engellemeye çalışmıştır. Kaya için demokrasinin amacı, anarşiyi ve zaafı doğuran bir sistem yaratmak değil, vatandaşın medeniyet yeteneklerini artırmak, devletin bağımsızlığını korumaktı.

Kaya, üretimin yaygınlaşmasının yanında üretilenlerin tüketilebilmesi için köylünün yaşam olanaklarının arttırılmasına önem vermiştir. Devletçilik ilkesini sadece ekonomik alana devletin el atması yoluyla kalkınmanın hızlı olması olarak düşünmemiştir. Devletçiliği ekonomik ve siyasal bağımsızlığın da gereği olarak görmüştür. Çağdaş bir devletin kurulmasını geniş bir iç pazarın oluşmasına bağlamıştır. Kaya'nın devletçilik anlayışı aynı zamanda ulusal

devletin ekonomik zeminini ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir. Canlı bir iç pazar yolu ile ulusal kaynaşma daha da hızlanacaktı.

Şükrü Kaya “*tarihte deterministiz, icraatta pragmatik maddiyatçıyız*” diyerek akılcı, inisiyatifi elinde tutan ve laik bir dünya görüşünü benimsemiştir. Olgular arasındaki ilişkiyi dünya dışındaki güçler ile değil olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisi ile açıklamıştır. Dinsel alanda materyalist bir tutum sergilemiştir. Laikliğin kurumsallaşması ve topluma benimsetilmesi için üzerinde önemle durmuştur. Bu bağlamda örneğin, efendi, bey, paşa gibi ünvanların kaldırılması, bazı kisvelerin giyilemeyeceği, nüfus ve soyadı, ulusal bayramlar ve tatiller, Teşkilatı Esasiye Yasası’nın bazı maddelerini değiştiren yasanın çıkmasında rol almıştır. Dinin sadece devlet değil dünya işlerine karışmaması gerektiği yönündeki düşüncesiyle laiklik görüşünü ortaya koymuştur. Laikliği, özgür düşünen insanın yetişmesinde önemli bir ilke olarak görmüştür.

Kaya, Kemalizm’in önemli bir uygulayıcısı olarak modern, laik bir ulusal devletin yaratılmasına çabalamıştır. Laikliği, Halkçılığı, Devletçiliği birbirleriyle ilişkili ele alarak dine dayalı devletten ulus devlete, şeriat hukukundan insan haklarına ve demokrasiye dayalı çağdaş yönetime geçilmesinde önemli rol sahibi olmuştur.

Şükrü Kaya, bir dizi devrimin yapılmasında öncü olmuştur. Toplumsal, kültürel ve yönetsel nitelikte olan bu devrimler üst yapı devrimleri olarak kalmamış, toplumu dönüştüren devrimler haline gelmiştir. Toplum, değişik alanlarda derinden etkilenmeye çalışılmıştır. Devrimlerin yayılması ve benimsetilmesindeki rolü ile ümmet anlayışını kırarak ulus devlet anlayışını pekiştirmiştir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

B) Resmi Belgeler

Birinci Basın Kongresi (1935), Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1975

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

C) Kitaplar

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (çev: Yavuz Alagon), 2. Basım Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

_____, **İttihatçılıktan Kemalizme**, (çev: Fatmagül Berktaş), 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002

Akarsu, Bedi, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, 3. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003

Akgül, Suat, **Amerikan ve İngiliz Belgeleri Işığında Dersim**, 3. Basım, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004

Akgün, Seçil Karal, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006

Aksoy, Suat, **Yüz Soruda Türkiye'de Toprak Reformu**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010

Akşin, Sina ve diğerleri, **Yakınçağ Türkiye Tarihi I**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2007

- Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- Altay, Fahrettin, **On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970
- Apak, Kemalettin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi**, Türkiye Mason Derneği Yayınları, İstanbul, 1958
- Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt 2, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989
- Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009
- Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)**, Dördüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000
- Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Kitabevi, Ankara, 2009
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İnkılap ve Kadro**, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003
- _____, **İkinci Adam**, Cilt I, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
- _____, **İkinci Adam**, Cilt II, 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
- _____, **Tek Adam**, Cilt III, 25. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010
- Babuş, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Bali, Rifat, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
- _____, **1934 Trakya Olayları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008
- Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980
- Başar, Ahmet Hamdi, **Davalarımız**, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1943
- _____, **Atatürkle Üç Ay**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945
- _____, **Demokrasi Buhranları**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 15. Basım, İstanbul, 2010
- Bila, Hikmet, **CHP Tarihi (1919-1979)**, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979

Bir Şehre Gönül Verenler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Tanıtım ve Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, İzmir, 1997

Bozdağ, İsmet, **Bir Çağın Perde Arkası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972

Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali I-II**, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008

_____, **Ey Masonlar Dinleyiniz**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, (yay. haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Cilt I-II, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2007

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul, 1931

CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935

CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924, (yay. haz: Yücel Demirel-Osman Zeki Konur), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002

CHP Programı (1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, Cilt 10, Ulus Basımevi, Ankara, 1937

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, Cilt 12, Ulus Basımevi, Ankara, 1938

Çakan, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008

Çeçen, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990

Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevleri'nin 6ıncı Yıldönümü Olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevi'nde Verdiği Nutuk, Ulus Basımevi, Ankara, 1938

Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İctimamındaki Söylevi, Ulus Basımevi, Ankara, 1937

Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932), 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010

Dirik, Kazım Doğan, **Vali Paşa Kazım Dirik**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008

Dündar, Can, **Anka Kuşu Erdal İnönü Anlatıyor**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009

Eliçin, Emin Türk, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970

Etem, Sadri, **Türk İnkılabı'nın Karakterleri**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007

- Ergüven, Ekrem, **Şükrü Kaya'nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938
- Ertan, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994
- Giritlioğlu, Fahri, **Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Cilt I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965
- Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009
- _____, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009
- Güler, Birgül Ayman (ed.), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007
- Halil, Neşet, **Büyük Meclis ve İnkılap**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1933
- Irmak, Sadi, **Atatürk'ün Çevresi Milli Mücadele ve Devrimler Kadrosu**, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981
- Işıklı, Alpaslan, **Sosyalizm, Kemalizm ve Din**, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008
- İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935
- İleri, Rasih Nuri, **Atatürk ve Komünizm**, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970
- İlkin, Selim- Tekeli, İlhan, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983
- _____, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982
- İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, (haz: Arı İnan) 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009
- İnan, Arı, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir- İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1982
- İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Cilt I , (haz: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
- _____, **Hatıralar**, (yay. haz: Sebahattin Selek), 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009
- İskit, Servet, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943
- Kal, Nazmi, **Atatürkle Yaşadıklarını Anlattılar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001
- Kaplan, Mehmet ve diğerleri, **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981

- Karacan, Ali Naci, **Lozan**, (haz: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, , 2. Baskı, İstanbul, 2010
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk ve Devrim**, 2. Basım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayıncılık, Ankara, 2003
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, 5. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı'da Elitler ve Din**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009
- _____, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- Kırçak, Çağlar, **Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik (1856-1950) I. Kitap**, Bilar Yayınları, Ankara, 1989
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007
- Kili, Suna, **Bir Çağdaşlaşma Modeli Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2008
- Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (çev: Necdet Sander), 23. Basım, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul, 2008
- Kirkwood, Keenth P.- Toynbee, Arnold J., **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009
- Koç, İ. Ceyhan, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2008
- Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- _____, **İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- _____, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt I, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- Kongar, Emre, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürkçülük**, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
- Korkut, Sevgi, **Toprak Reformu ve Türkiye**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1984
- Köker, Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Kutay, Cemal, **Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982
- _____, **Atatürk'ün Son Günleri**, 4. Baskı, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009
- Mardin, Şerif, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanakları 2. Takım Cilt I-II**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971
- Mumcu, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devrimin Gelişimi**, 22. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2007
- Mumcu, Uğur, **Kürt Meselesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994
- Nur, Dr. Rıza, **Lozan Hatıraları**, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008
- Okyar, Osman-Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara, 1997
- On Beşinci Yıl Kitabı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1938
- Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, 3.Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009
- Ortaylı, İlber-Tekeli, İlhan, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi**, (ed: Ergun Türkcan), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978
- Örgeevren, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2007
- Örs, Yaman- Baytemir, Burcu, **Atatürk, Felsefe ve Yaşam**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010
- Öz, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992
- Özakman, Turgut, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009
- Özel, Sabahattin, **Büyük Milletın Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük**, Genişletilmiş 2. Basım, Derin Yayınları, İstanbul, 2006
- Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi (1927-1931)**, Cilt I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995
- Öztürk, Saygı, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2008
- Parla, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- Perinçek, Doğu, **Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006
- _____, **Toprak Ağıalığı ve Kürt Sorunu**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010
- Sarç, Ömer Celal, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934
- Serçe, Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt II, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1975
- Soysal, İlhami, **Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1988
- Şimşir, Bilal N., **Kürtçülük II (1924-1999)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009

- _____, **Malta Sürgünleri**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009
- Talas, Cahit, **Ekonomik Sistemler**, S. Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1980
- Tanör, Bülent, **Kurtuluş Kuruluş**, Doğan Kitap, 5. Baskı, Ankara, 2006
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- Toprak Reformu Kongresi (1978)**, Türkiye Mühendisler Mimarlar Odaları Birliği Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara, 1979
- Torun, Esmâ, **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2003
- Tökin, İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1990
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti İktidarının Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1983
- _____, **Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)**, Cilt 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Tural, M. Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayınları, Ankara, 1987
- Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi, Kişiliği)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003
- _____, **Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005
- _____, **Mustafa Kemal Atatürk**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008
- Tümerkan, Sıddık, **Türkiye'de Belediyeler**, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1946
- Uluğ, Hakkı Naşit, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007
- _____, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009
- Ulus, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Yanıbaşında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulus'un Hatıraları**, 12. Basım, Doğan Kitap, İstanbul, 2010
- Umumi Müfettişler Konferansı'nda Görüşülen ve Dahiliye Vekaleti'ni İlgilendiren İşlere Daire Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası 1936**, (yay. haz: M. Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010
- Uran, Hilmi, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959
- Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999
- Vaktidolu, Adil Ali Atalay, **Dersim Olayı**, 2. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2008
- Yetkin, Çetin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi (Serbest Cumhuriyet Fırkası)**, Altın Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 1983
- _____, **Karşı Devrim 1945-1950**, Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Yayınları, 7. Basım, Konya, 2009

Yılmaz, Mehmet Serhat, **Harf İnkılabı ve Millet Okulleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği)**, Bilge Ofset Matbaa, Ankara, 2009

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 29. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

D) Makaleler

Albayrak, Mustafa, “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm”, **Atatürk Yolu**, C. 5, S. 18, Kasım 1996

Arıkan, Zeki, “Halkevleri'nin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, **Atatürk Yolu**, C. 6, S. 23, Mayıs 1999

Çavdar, Tevfik, “Serbest Fırka”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

Doğanay, Ümit, “1923-1938 Arasında Toprak Reformu Sorunu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977

Duman, Önder, “Atatürk Dönemi Balkan Göçmenleri'nin İskan Çalışmaları (1923-1938)”, **Atatürk Yolu**, C. 11, S. 43, Bahar 2009

Giritli, İsmet, “Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 4, S. 11

Karataş, Murat, “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, **Atatürk Yolu**, C. 11, S. 42, Kasım 2008

Kaya, Şükrü, “Halkevleri Açılış Konferansı”, **Ülkü**, C. 11, S. 61, Ulus Basımevi, Ankara, 1937

_____, “Halkevleri'nin Beşinci Yıldönümü Münasebet Ankara Halkevi'nde Bir Söylev”, **Aydın Tarihi**, S. 39, Mart 1937

_____, “Gazete”, **Aydın Tarihi**, S. 39, Mart 1937

_____, “Dördüncü Tasarruf ve Yerli Malları Münasebet Dolayısıyla Konferans”, **Aydın Tarihi**, S. 40, Nisan 1937

_____, “19 Mayıs 1919'un Manasını Tebarüz Ettiren Nutuk”, **Aydın Tarihi**, S. 42, Haziran 1937

_____, “Cumhuriyet'in Ondördüncü Yıldönümü”, **Ülkü**, C.12, S.68, Ulus Basımevi, Ankara, Ekim 1938

Toprak, Zafer, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977

Tuna, Serkan, “1930lu Yıllarda Toprak Reformu'na Yönelik Çabalar”, **Bilgi ve Bellek**, S.6, İstanbul, 2006

Türkdoğan, Berna, “*Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 19, S. 67, Kasım 2003

Türkdoğan, Orhan, “*Geçmişle ve Bugün Laiklik*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.49, Ocak 1991

Uyar, Hakkı, “*Şükrü Kaya*”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, C.2 Kemalizm, 6. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009

Yeşilkaya, Neşe G., “*Halkevleri*”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, C.2 Kemalizm, 6. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009

E) Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu

Ayın Tarihi

Bilgi ve Bellek

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İdare Dergisi

Mahalli İdareler Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Ulus

Ülkü